

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ RECENTĂ

CURENTE, TENDINȚE, ASPECTE INSTITUȚIONALE

Reflecția sistematică despre specificitatea activității proprii s-a impus ca un element de progres în istoriografia ultimei jumătăți de secol. Coordonatorii acestui volum propun o nouă încercare de bilanț, de natură să evidențieze atât realizările, cât și neajunsurile de acoperit într-un viitor cât mai apropiat. Totodată, prin diversitatea temelor, opiniilor și stilurilor capitolelor care o formează, această carte ilustrează respectul primordial pentru pluralismul istoriografiei române recente.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ RECENTĂ

CURENTE, TENDINȚE, ASPECTE INSTITUȚIONALE

Coordonatori:

Alexandru-Florin PLATON, Bogdan MURGESCU

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
BUCHAREST UNIVERSITY PRESS

Editura Universității din București – Bucharest University Press
folosește sistemul de peer review dublu anonim.

Coperta domeniului/colecției: EUB – BUP

Redactor: Irina HRIȚCU

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Imagine (foto) copertă: imagine digitală realizată cu generatorul de AI Night Café Studio

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PLATON, ALEXANDRU-FLORIN

Istoriografia română recentă : curente, tendințe, aspecte instituționale /
coord.: Alexandru-Florin Platon, Bogdan Murgescu. - București : Editura Universității
din București - Bucharest University Press, 2024

ISBN 978-606-16-1494-3

I. Platon, Alexandru-Florin (coord.)

II. Murgescu, Bogdan (coord.)

930

© EUB – BUP pentru prezenta versiune

<https://editura-unibuc.ro/>

B-dul Mihail Kogălniceanu 36-46, Cămin A (curtea Facultății de Drept),

Corp A, Intrarea A, etaj 1-2, Sector 5, București, România; tel.: + (4) 0726 390 815

e-mail: editura@g.unibuc.ro

Librărie online: <https://editura-unibuc.ro/magazin/>

Centru de vânzare: Bd. Schitu Măgureanu, nr. 9, parter (holul Facultății de Sociologie
și Asistență Socială); tel. + (4) 021 305 37 03

CUPRINS

Alexandru-Florin PLATON, Bogdan MURGESCU	
Cuvânt-înainte	7
A. Perspective generale	
Ionuț Mircea MARCU	
Peisajul instituțional al istoriografiei din România în anii '70-'80	15
Alexandru-Florin PLATON	
Istoriografia română după comunism: momente și aspecte ale schimbării	45
Toader NICOARĂ	
O cercetare critică asupra istoriografiei române de astăzi	67
Valentin BURLACU, Gheorghe COJOCARU	
Problema Unirii Basarabiei cu România: ideologie și istoriografie în sec. XX	81
B. Perspective particulare	
Marian HARIUC	
Fațetele unui „cutremur” istoriografic la mijlocul anilor '60: editarea manuscriselor lui Karl Marx despre români	111
Bogdan IACOB	
Dincolo de național: Karl Marx, <i>Însemnări despre români</i>	125
Dan DANA	
Receptarea istoriografiei românești privitoare la Antichitate în Franța, cu privire specială asupra corespondenței savante	137
Carol IANCU	
Istoria evreilor din România. De la istoriografie la ego-istorie	153

C. Concepte modelatoare

Laurențiu VLAD

Ideea de Europa în cultura română. Note bibliografice pentru un inventar
sintetic al unei teme istoriografice 179

Victor NEUMANN

Reinhart Koselleck și istoria conceptuală românească 201

Bogdan MURGESCU

Democratizarea istoriei: determinanți, caracteristici, limite 209

CUVÂNT-ÎNAINTE

Reflecția sistematică despre specificitatea activității proprii s-a impus ca un element de progres în istoriografia ultimei jumătăți de secol¹. Deși asemenea reflecții despre specificul câmpului social al istoriografiei și despre evoluțiile tematice și metodologice ale acesteia nu au lipsit în România de după 1989², credem că este momentul potrivit pentru o nouă încercare de bilanț, de natură să evidențieze atât realizările, cât și neajunsurile de acoperit într-un viitor cât mai apropiat.

Al doilea Congres Național al Istoricilor Români, desfășurat la Iași în 29 august – 1 septembrie 2018, a oferit un bun prilej pentru o asemenea analiză. Organizatorii și-au anunțat intenția de a oferi „cadrul unei dezbateri profesionale oneste, menite să producă o evaluare critică a întregii noastre producții istoriografice”³. Răspunzând acestei chemări, coordonatorii acestui volum au organizat două secțiuni, una dedicată istoriografiei din timpul regimului comunist (*Istoriografia în România comunistă: teme, instituții și cariere*), cealaltă istoriografiei post-comuniste (*Istoria României astăzi. Un bilanț istoriografic*). Aceste secțiuni, la fel ca și unele comunicări din plenul congresului, au generat, atunci, interes și discuții fertile,

¹ Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1973; Jörn Rüsen, *Grundzüge einer Historik*, vol. 1–3, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1983–1989; Herman Paul, *Key Issues in Historical Theory*, Routledge, Abingdon & New York, 2015.

² Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, All, București, 2000; Alexandru-Florin Platon, Cristiana Oghină-Pavie, Jacques-Guy Petit (coordonatori), *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, Editura Universității „Alexandru-Ioan Cuza”, Iași, 2003; Smaranda Vultur, *New Topics, New Tendencies and New Generations of Historians in Romanian Historiography*, în Ulf Brunnbauer (ed.), *(Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Lit Verlag, Münster, 2004, p. 236–276; Ovidiu Pecican, *Poarta leilor. Istoriografia tânără din Transilvania (1990–2005)*, 2 vol., Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2005–2006; Cristina Petrescu, Dragoș Petrescu, *Mastering vs. Coming to Terms with the Past: A Critical Analysis of Post-Communist Romanian Historiography*, în *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Edited by Sorin Antohi, Balázs Trencsényi and Péter Apor, Central European University Press, Budapest & New York, 2007, p. 311–408; Victor Neumann, Armin Heinen (eds.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Polirom, Iași, 2010; Victor Neumann, *Conceptualizarea istoriei și limitele paradigmei naționale*, Editura Rao, București, 2015; Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *Între pasiune și profesie: istoriografia românească la început de mileniu*, Centrul de Studii Transilvane & Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2017; Mirela-Luminița Murgescu, *După 30 de ani... Schiță subiectivă și personală a istoriografiei românești postcomuniste*, în Liliana Corobca (ed.), *Panorama postcomunismului în România*, Polirom, Iași, 2022, p. 539–549.

³ Comitetul de Organizare a Congresului Național al Istoricilor Români, *Cuvânt înainte*, în *Program. Congresul Național al Istoricilor Români, Iași, România 29 august – 1 septembrie 2018*, p. 5.

stimulând astfel auto-reflecția din cadrul breslei istoricilor. Gruparea unora dintre aceste comunicări în cadrul acestui volum, împreună cu alte texte, care nu au fost prezentate la Congres, dar au fost reținute pentru însemnătatea subiectelor lor – chiar târzie, cum e –, ni se pare un bun prilej de a aduce argumentările de atunci în atenția unui public mai larg și de a continua la un nivel încă mai elaborat discuțiile începute în acel moment, spre folosul de obște al profesiei noastre. Deși apare la șase ani de la evenimentul care l-a prilejuit, iar actualitatea problemelor pe care le cuprinde ar putea să pară nu în întregime concordantă cu evoluțiile cele mai recente (tematice, metodologice, instituționale etc.) din câmpul nostru istoriografic, volumul de față prezintă – suntem convinși – un indiscutabil interes. Nicio dezbatere despre istoriografia română trecută sau prezentă nu își pierde însemnătatea și actualitatea, indiferent de momentul în care are loc. În acest context, deși întârzierea cu care apare acest volum a făcut ca unele studii să fie publicate deja în alte părți, am decis să le păstrăm în această carte – evident, cu acordul autorilor și cu acceptul revistelor care le-au găzduit într-o primă formă – pentru că ele întregesc imaginea de ansamblu a istoriografiei române recente. Coordonatorii volumului doresc să mulțumească Facultății de Istorie a Universității din București pentru includerea sa în planul editorial pe anul 2024, doamnei Irina Hrițcu pentru acribia cu care a acompaniat pregătirea pentru tipar a acestui volum, și colectivului Editurii Universității din București – Bucharest University Press pentru strădania ca volumul să apară rapid și în bune condiții.

Opțiunea pe temeiul căreia a fost gândit acest volum, de a aduce laolaltă evoluțiile istoriografice de dinainte de 1989 și de după revoluția din decembrie este consubstanțială, pe de o parte, cu modul în care este îndeobște definită istoria recentă – perioada de timp pentru care mai există martori în viață⁴ – și pe de altă parte, cu experiențele de viață ale unei mari părți a istoricilor activi în prezent, determinate atât de constrângerile regimului comunist, cât și de deschiderile tranziției post-comuniste. Această dublă determinare a cunoscut desigur diferențieri, în funcție de diversele grupe de vârstă și de biografiile concrete ale istoricilor. Dincolo însă de aceste variabile, ea a fost constitutivă pentru grupul social al istoricilor în ansamblul său.

Atunci când nu este tratat ca un bloc unitar și omogen, regimul comunist din România este împărțit în 3 faze distincte. A fost mai întâi o fază a restructurării întregii societăți prin aplicarea modelului stalinist sub controlul politico-militar al

⁴ Discuțiile referitoare la istoria recentă au fost intensificate în România post-comunistă de proiectul întemeierii Institutului Român de Istorie Recentă (IRIR) în anul 2000 – a se vedea *Istoria recentă în Europa. Obiecte de studiu, surse, metode. Lucrările simpozionului internațional organizat de Colegiul Noua Europă, București, 7–8 aprilie 2000*, Colegiul Noua Europă, București, 2002; mai nou și Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel: perspective culturale*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2013; pentru metamorfozele memoriei, de la memoria vie la memoria comunicativă și apoi la memoria culturală, a se vedea Jan Assman, *Communicative and Cultural Memory*, în Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, De Gruyter, Berlin / New York, 2008, p. 109–118.

Uniunii Sovietice, fază care a început la finele anilor 1940 și a durat cea mai mare parte a anilor 1950. A urmat apoi o fază a desprinderii parțiale de sub dominația sovietică și a consolidării interne a regimului comunist, prin revalorizarea unora dintre tradițiile naționale, prin relaxarea represiunii și unele măsuri de liberalizare, prin diversificarea relațiilor internaționale și prin accelerarea creșterii economice, care a permis și ridicarea nivelului de trai al majorității populației; inițiată prudent la finele anilor 1950, această a doua fază a devenit perceptibilă după 1960 și a continuat până la începutul anilor 1970. Prefigurată de „tezele din iulie” 1971, care marcau revenirea la un control ideologic strict asupra întregii societăți, a treia fază a însemnat o treptată abandonare a tentativelor de liberalizare, ca și o rigidizare a politicilor regimului, care și-a compromis capacitatea de adaptare la o lume în accelerată schimbare. Voluntarismul lui Nicolae Ceaușescu, amplificat de cultul personalității și de favorizarea activiștilor de partid în dauna specialiștilor, s-a materializat într-un set de politici economice greșite, care au cuprins prioritizarea dezvoltării industriei grele, în condițiile în care țările dezvoltate puneau accentul pe servicii și pe renunțarea la industriile energointensive, opțiunea pentru plata anticipată a datoriilor externe și reducerea importurilor, inclusiv a celor cu potențial de modernizare tehnologică. În contextul unei crize de sistem tot mai severe în anii 1980, tendințele autarhice ale regimului au contribuit la izolarea internațională crescândă a României și apoi la prăbușirea regimului comunist în 1989.

Din perspectiva demersului nostru, această periodizare are doar o aplicativitate limitată. Faza stalinistă a istoriografiei, dominată de figura lui Mihail Roller, nu mai este revendicată de nici unul dintre istoricii de azi. Pentru generațiile cele mai vârstnice de istorici în activitate, momentul fondator cu care se identifică este mișcarea de reafirmare a tradițiilor istorice pre-comuniste de către un grup de mari istorici formați în perioada interbelică ce s-au opus lui Mihail Roller încă din anii 1955–1958⁵, anticipând deci desprinderea politică de sub dominația sovietică. Unul dintre acești istorici, printre cei mai remarcabili ai momentului, a fost, cum bine se știe, Andrei Oțetea, al cărui rol în editarea *Însemnărilor despre români*, în 1964, analizat de Marian Hariuc în cuprinsul volumului de față, marchează începutul afirmării în istoriografia română a tradiției naționale, ocultată în primele două decenii postbelice. Așa cum demonstrează autorul, publicarea acestui text, coincidentă, nu întâmplător, cu celebra Declarație a P. M. R. din aprilie 1964, a reprezentat unul din indiciile cele mai clare ale virajului operat atunci de comuniștii

⁵ Bogdan Cristian Iacob, *Stalinism, Historians, and the Nation. History-Production under Communism in Romania (1955–1966)*, Central European University, History PhD, 2011, accesibil online la <https://www.etd.ceu.edu/2011/hphgab02.pdf> (accesat 20.01.2021). Pentru aceeași chestiune, v. *inter alia* și Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, București, 2007; Stan Stoica, *Istoria românească între imperatiivele ideologice și rigorile profesionale 1953–1965*, Editura Meronia, București, 2012; Ovidiu Pecican (edit.), *România comunistă: Istorie și istoriografie*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2012 și Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948–1989)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.

români spre trecutul autohton, epurat de reziduurile internaționaliste prosovietice de odinioară. Este interesant de constatat că această reîntoarcere nu a fost, în acea epocă, singulară. Revenirea trecutului național ca motiv central în discursul istoriografic a fost mai largă, având loc și în cadrul celorlalte regimuri comuniste din Europa de Est. Cum arată Bogdan C. Iacob în studiul său, acesta a fost „fondul transnațional” care a determinat „publicarea și impactul *Însemnărilor despre români*”, text care a avut și rolul de a valida istoric și ideologic Declarația din aprilie 1964.

Popularitatea recuperării tradițiilor naționale a făcut ca derivatele naționaliste ale regimului Ceaușescu, care au marcat trecerea de la comunismul național la național-comunism (cu referințe din ce în ce mai reduse la ideologia marxistă), să nu fie percepute negativ de către majoritatea istoricilor. Deși tentativele de a se opune ideologiei oficiale nu au lipsit⁶, ele au fost relativ limitate și nu ar justifica la nivelul de ansamblu al istoriografiei o divizare în etape distincte a național-comunismului care a dominat ultimele 3 decenii ale regimului comunist.

Pe de altă parte, reîntoarcerea regimului comunist din România, după 1964–1965, la tradiția istoriografică interbelică a avut și un aspect instituțional, mai puțin avut în vedere de analizele dedicate fenomenului istoriografic din acea perioadă. Discutat de Ionuț Mircea Marcu, acest aspect – important pentru că permite „o mai fină înțelegere a schimbărilor și continuităților din câmpul intelectual” – pune în lumină impactul pe care l-au avut transformările instituționale asupra „cadrului general al cercetării istorice în institutele academice și facultățile de profil” și, în general, asupra modului cum a fost produsă, strict controlată și, desigur, centralizată cunoașterea trecutului în acei ani.

Revoluția din decembrie 1989 a generat ample modificări istoriografice. Controlul politic asupra istoriografiei a devenit imposibil, iar statul a renunțat la definirea unei „comenzi” sociale articulate, dezangajându-se treptat și din susținerea financiară a instituțiilor de cercetare istorică. Pe de altă parte, liberalizarea politică a permis o expansiune considerabilă a peisajului instituțional al istoriografiei, care a generat oportunități de carieră greu imaginabile înainte de 1989 și a asigurat istoricilor o libertate considerabilă în alegerea temelor de cercetare, ca și în publicarea rezultatelor acesteia. Inițial, deschiderile spre istoriografia occidentală au coexistat cu recuperările tematice aflate sub semnul naționalismului, dar cu timpul aceste două direcții au intrat în coliziune. Trendul de deconstrucție a discursului istoriografic național, ilustrat de Lucian Boia⁷, a generat o contrareacție ideologică, reprezentată în principal de tratatul *Istoria românilor* publicat de Academia Română⁸. Dincolo de această confruntare, care a avut accente acute la finele anilor 1990 și începutul anilor 2000, evoluțiile mai profunde ale istoriografiei au cuprins

⁶ Vlad Georgescu, *Politică și istorie: cazul comuniștilor români 1944–1977*, Jon Dumitru-Verlag, München, 1981.

⁷ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997.

⁸ *Istoria românilor*, vol. I–X, Editura Enciclopedică, București, 2001–2013.

sporirea numărului publicațiilor și a indivizilor angajați în producerea de cunoaștere istorică, schimbarea modului de lucru al istoricilor sub semnul digitalizării și post-modernismului și diversificarea referințelor profesionale prin ponderea crescândă a tinerilor formați în instituții din străinătate, dar care își găsesc încă destul de greu locul în universitățile și institutele de cercetare din România actuală. Studiul din acest volum al lui Alexandru-Florin Platon trece în revistă câteva din aceste direcții ale evoluției istoriografiei române din ultimele decenii, fără a neglija climatul internațional care le-au influențat. Consensual, textul lui Toader Nicoară are în vedere aceleași direcții, dar dintr-un unghi pronunțat critic, insistând asupra cauzelor care au dus la ceea ce autorul consideră a fi deprecierea simbolică a disciplinei istorice în România ultimelor decenii. Dintr-o altă perspectivă, studiul lui Bogdan Murgescu sugerează că multe din aspectele – pozitive și negative – împrumutate de istoriografia română după 1989 se datorează democratizării istoriei, un fenomen nou în lumea contemporană, care își pune amprenta atât asupra subiectelor de interes (individual sau public) selectate din trecut, cât și asupra modului în care sunt tratate.

Dintre noile tematici de cercetare apărute după 1989, istoria comunităților evreiești din România s-a numărat, indiscutabil, printre cele mai importante, mai cu seamă după integrarea Holocaustului în conștiința istorică românească. Studiul lui Carol Iancu referitor la istoriografia acestei minorități pune în lumină direcțiile și marile teme care au caracterizat-o, stăruind și asupra începuturilor ei în secolul al XIX-lea și în prima parte a secolului XX.

Un alt subiect important în istoriografia română de după comunism este ideea de Europa. Fără a fi nou, întrucât a reprezentat o temă majoră de interes pentru istoricii noștri și în secolul al XIX-lea și în secolul XX, el a căpătat, cu începere din 1990, o nouă anvergură, îmbogățindu-se cu noi perspective și metode de explorare. Este ceea ce arată Laurențiu Vlad în studiul din acest volum, care are și meritul de a aduce la zi impozanta bibliografie a domeniului.

După 1980, istoricii români au intrat într-un dialog din ce în ce mai susținut cu mediile academice internaționale. Este încă o latură a transformării istoriografiei române în perioada post-comunistă, analizată de textul scris în acest volum de Dan Dana, care examinează legăturile dintre istoricii români și cei francezi (specialiști în istoria antică), reliefând vechimea lor, ilustrată de corespondența dintre câțiva membri de marcă ai celor două comunități savante.

Relațiile istoricilor români cu străinătatea, materializate, în anii din urmă, în inițiative și proiecte comune constituie și subiectul de fond al studiului lui Victor Neumann, care relatează cum a luat naștere un asemenea proiect, cel al istoriei conceptuale, rod al colaborării (și prieteniei) dintre autor și Reinhart Koselleck, unul din cei mai renumiți istorici europeni ai ultimelor decenii.

Dintre subiectele volumului de față nu putea, desigur, lipsi istoriografia de expresie românească din Republica Moldova. Subiect de maxim interes și de o

permanentă actualitate, el este prezent aici prin amplul studiu semnat de Valentin Burlacu și Gheorghe Cojocaru, care reconstituie atent interpretările schimbătoare ale Unirii Basarabiei cu România în perioada sovietică a provinciei și, mai apoi, de după proclamarea independenței sale, ca Republică de sine stătătoare, în contextul (niciodată scăpat din vedere) al relațiilor cu istoricii din România. Meritul acestui text este, între altele, de a oferi și o vedere de ansamblu, clară și comprehensivă, asupra scrisului istoric din țara vecină, atât înainte de 1989, cât și după această dată, mai puțin accesibilă de la Iași, Cluj și București.

* * *

După cum se va vedea, volumul reflectă o anumită tensiune între intențiile celor doi coordonatori și ceea ce s-ar putea numi *habitus*-ul prevalent în istoriografia română. Astfel, din triada **curențe, tendințe, aspecte instituționale**, accentul celor mai multe dintre studii cade pe primele două elemente, aspectele instituționale ale câmpului istoriografic (care ar trebui în mod necesar corelate cu istoria socială a breslei) fiind mai degrabă ocazionale, deși nu lipsesc. Este de sperat ca relevanța lor să crească în viitor. Un pariu asumat al demersului ilustrat de prezenta carte este respectul, în toate privințele, pentru pluralismul istoriografiei recente, oricât de diverse și, uneori, contradictorii ar părea fie tematicile care o caracterizează, fie interpretările evoluției sale în trecut și în prezent. Până la urmă, ceea ce dorim este ca, alături de celelalte demersuri mai mult sau mai puțin consensuale de până acum volumul de față să contribuie la reflecția comună asupra rosturilor istoriografiei în România secolului XXI. Dacă acest lucru se va întâmpla, cartea noastră își va fi atins scopul.

Bogdan MURGESCU, Alexandru-Florin PLATON

A. PERSPECTIVE GENERALE

PEISAJUL INSTITUȚIONAL AL ISTORIOGRAFIEI DIN ROMÂNIA ÎN ANII '70-'80

Introducere

Cercetările asupra producerii cunoașterii istorice s-au concentrat pentru o bună perioadă de timp asupra dimensiunilor epistemice ale acestui proces, integrând aspecte precum dezbaterile epistemologice, inovațiile metodologice, școlile și curentele principale ale disciplinei istorice etc., definind astfel istoriografia aproape exclusiv ca o formă de istorie intelectuală¹. În sensul clasic al acestei definiții, demersul istoriografic este înțeles ca o analiză a relevanței, calității și importanței, din punct de vedere al cunoașterii științifice, a conținuturilor și discursurilor istoriografice². Cu toate acestea, acest tip de analiză a devenit recent mult mai deschis către alte aspecte ale proceselor producerii cunoașterii istorice, precum perspectiva instituțională, cea socială sau receptarea lucrărilor de istorie în contexte socio-cultural specifice³. Începând cu anii '70, cercetări de tip cantitativ au fost aplicate asupra producției istoriografice, oferind o perspectivă holistică mai nuanțată, care nu se limita aproape exclusiv la istoricii sau contribuțiile cu impactul cel mai important⁴. Influențați de autori precum Robert K. Merton⁵, Pierre Bourdieu⁶

¹ Étienne Anheim, „L'historiographie est-elle une forme d'histoire intellectuelle? La controverse de 1934 entre Lucien Febre et Henri Jassemin”, în *Revue d'histoire moderne & contemporaine*, no. 59-4bis, 2012, p. 105-130.

² Carl Becker, „What is Historiography?”, în Harry Elmer Barnes, *A History of Historical Writing*, University of Oklahoma Press, Norman, 1973, p. 20-28.

³ Claude Gauvard, Jean-François Sirinelli (publié sous la direction de), *Dictionnaire de l'historien*, Presses Universitaires de France – PUF, Paris, 2015, p. 375-377; Nicolas Offenstadt, *L'historiographie*, Première édition, Presses Universitaires de France, Paris, 2011.

⁴ Jo Tollebeek, Ilaria Porciani, „Introduction. Institutions, Networks and Communities in a European Perspective”, în Ilaria Porciani, Jo Tollebeek (edits.), *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*, Palgrave Macmillan, 2015, p. 21.

⁵ Robert K. Merton, *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*, The University of Chicago Press, Chicago, 1973.

⁶ Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, translated by Peter Collier, Stanford University Press, Stanford, California, 1988.

sau Charles-Olivier Carbonell⁷, istoricii au devenit mult mai receptivi la perspectiva socială a producerii cunoașterii, conturând astfel discursuri (auto)reflexive cu privire la propriul cadru disciplinar și/sau instituțional și permițând prin aceasta o relativizare și contextualizare mai bună a istoriei istoriografiei.

Așa cum Pim den Boer a argumentat pentru cazul istoriografiei franceze din perioada 1818–1914, cunoașterea istorică poate fi înțeleasă și ca rezultat complex al dinamicii dintre cadrul instituțional și socio-cultural în care istoricii profesioniști își desfășoară activitatea, respectiv opțiunile profesionale sau personale, individuale ori de grup ale acestora⁸. Din acest motiv, integrarea perspectivei instituționale în analiza istoriografică permite o mai fină înțelegere a schimbărilor și continuităților din câmpul intelectual⁹. În mod firesc, primele cercetări de acest tip s-au concentrat mai degrabă asupra perioadei de instituționalizare a disciplinelor socio-umane¹⁰, proces definit ca dezvoltarea unor norme, proceduri și rigori academice în interiorul unui sistem academic specific¹¹, perioade mai apropiate în timp, precum cea postbelică, fiind integrate acestor demersuri mult mai recent¹². Deși au existat abordări care depășesc bariera Est/Vest¹³, istoria disciplinelor socio-umane în timpul Războiului Rece s-a concentrat aproape exclusiv asupra realităților din lumea occidentală, mai puțin asupra specificităților producerii cunoașterii științifice în regimurile de tip socialist¹⁴.

⁷ Charles-Olivier Carbonell, *Histoire et historiens: une mutation idéologique des historiens français, 1865–1885*, Privat, Toulouse, 1976.

⁸ Pim den Boer, *History as a Profession. The Study of History in France, 1818–1914*, translated by Arnold J. Pomerans, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998, p. 362.

⁹ Christian Fleck, Matthias Duller, Victor Karády, „Introduction: Shaping Disciplines – Recent Institutional Developments in the Social Sciences and Humanities in Europe and Beyond” în Christian Fleck, Matthias Duller, Victor Karády (edits.), *Shaping Human Science Disciplines. Institutional Developments in Europe and Beyond*, Palgrave Macmillan, 2019, p. 1–24.

¹⁰ Menționăm câteva exemple: Charles-Olivier Carbonell, *op. cit.*; Pim den Boer, *op. cit.*; Christophe Charle, *Naissances des "intellectuels", 1880–1900*, Les Éditions de Minuit, 1990;

¹¹ Gisèle Shapiro, Eric Brun, Clarisse Fordant, „The Rise of the Social Sciences and Humanities in France: Institutionalization, Professionalization, and Autonomization” în Christian Fleck, Matthias Duller, Victor Karády (edits.), *op. cit.*, p. 25–26.

¹² Lutz Raphael, „State Authority and Historical Research: Institutional Settings and Trends Since 1945” în Berber Bevernage, Nico Wouters (edit.), *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History after 1945*, Palgrave Macmillan, 2018, p. 209–236.

¹³ Vezi argumentația din: György Péteri, „Nylon Curtain: Transnational and Transsystemic Tendencies in The Cultural Life of the State-Socialist Russia and East-Central Europe” în *Slavonica*, 10 (2), p. 113–123; Michael David-Fox, „The Iron Curtain as Semipermeable Membrane, Origins and Demise of Stalinist Superiority Complex”, în Patrik Babiracki, Kenyon Zimmer (eds.), *Cold War Crossings. International Travel and Exchange across the Soviet Bloc, 1940–1960*, University of Texas, Arlington, p. 14–39.

¹⁴ Adela Hîncu, „Introduction: “Peripheral Observations” and Their Observers” în Adela Hîncu, Victor Karády (edits.), *Social Sciences in the Other Europe since 1945*, Pasts. Inc., Central European University, Budapest, 2018, p. 1–25; Vezi și: Bogdan C. Iacob, Corina Doboș, Raluca Grosescu, Viviana Iacob, Vlad Pașca, „State Socialist Experts in Transnational Perspective. East European Circulation of Knowledge during the Cold War (1950s–1980s): Introduction to the Thematic Issue” în *East Central Europe*, nr. 45, 2018, p. 145–159.

Carierele academice se construiesc totuși diferit la „periferia” lumii științifice globale¹⁵, mai ales dacă aceasta este o „periferie socialistă”. Desigur că există diferențe structurale importante între fiecare stat din Europa Centrală și de Est, iar tradițiile naționale au influențat semnificativ producția istoriografică¹⁶. Totuși, particularități ale regimurilor de tip socialist pot fi identificate. Printre autorii care au încercat să argumenteze că regimurile socialiste necesită precauții metodologice și teoretice specifice¹⁷, Katherine Verdery a argumentat că înțelegerea câmpului cultural în aceste regimuri nu poate fi făcută fără a ține cont de faptul că socialismul real funcționează după reguli diferite de cele specifice regimurilor capitaliste¹⁸. În socialismul real, spațiul cultural este definit pe două coordonate: statut politic și prestigiu intelectual; această structurare, argumentează Verdery, îi determină pe intelectuali să-și convertească capitalul cultural în status politic, permițând astfel un acces mai facil la resursele culturale și o capacitate mai ridicată de participare la distribuirea ulterioară a acestora din urmă. Dimensiunea politică este înțeleasă ca ocupare a unei funcții administrative și/sau a unei funcții cu o anumită semnificație mixtă, în timp ce prestigiul intelectual presupune o autoritate mai degrabă informală, culturală, recunoscută de colegii din câmpul intelectual. Reiese destul de ușor din această perspectivă faptul că identificarea poziționării pe cea de-a doua dimensiune nu este la fel de facilă ca în cazul primeia, deoarece criteriile evaluării autorității științifice nu sunt întotdeauna clare¹⁹. Sigur, influența intelectuală nu garantează putere instituțională și nici viceversa²⁰, în niciun regim politic, dar în regimurile de tip socialist, în care funcționează principii diferite ale alocării resurselor, partidul este principalul instrument al mobilității sociale, determinând intelectualii să caute acumularea atât de capital cultural, cât și de capital politic²¹ pentru a-și maximiza poziția în câmp.

Cercetările anterioare au arătat faptul că în România socialistă paralelismul instituțional în domeniul disciplinei istorice s-a manifestat prin funcționarea unei structuri de stat (coordonată de Ministerul Educației și Învățământului) și a altele de

¹⁵ Leano Rodriguez Medina, Patrick Baert, „Local Chairs vs. International Networks: the Beginning of the Scholarly Career in a Peripheral Academic Field” în *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Volume 27, Issue 1, March 2014, p. 93-114.

¹⁶ Frank Hadler, Attila Pók, „A Daily Working Group Together in One House”: Research Institutes at the National Academies of Sciences in East Central Europe”, în Ilaria Porciani, Jo Tollebeek (edits.), *op. cit.*, p. 183-201; Victor Karády, Peter Tibor Nagy, „Institutionalization and Professionalization of the Social Sciences in Hungary Since 1945” în Christian Fleck, Matthias Duller, Victor Karády (edits.), *op. cit.*, p. 289-325.

¹⁷ Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, Institutul European, Iași, 2003.

¹⁸ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994, p. 47.

¹⁹ *Ibidem*, p. 70-71.

²⁰ Pim den Boer, *op. cit.*, p. 202.

²¹ György Konrád, Ivan Szelényi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, translated by Andrew Arato and Kurt E. Allen, Harcourt Brace Jovanovich, New York and London, 1979, *passim*.

partid (coordonată fie de Academia „Ștefan Gheorghiu”, fie de Comitetul Central, direct sau indirect, prin instituții subordonate). Pe lângă acestea, exista în plus și un sistem coordonat direct de către instituțiile militare. Blocajul sistemului rezultat din această situație era atât de natură instituțională, cât și intelectuală, presupunând o perioadă de efectuare a unui stagiu profesional, după absolvirea studiilor universitare, într-o structură neperformantă sau, în cazul învățământului preuniversitar, foarte puțin motivantă pentru absolvenții facultăților cu profil de istorie. În același timp, este important de subliniat faptul că diferențele între istoricii din sistemul academic și cel universitar, respectiv cei din structurile de partid erau importante. Pentru aceștia din urmă limitările ideologice erau recompensate de un statut social mai ridicat, presupunând o remunerație mai mare, dar și accesul la documentare într-un mod mai facil²². Putem diferenția așadar între trei mari categorii de instituții cu rol în producerea cunoașterii istorice: sistemul academic clasic (cuprinzând mediul universitar, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Institutul de Arheologie, Institutul de studii sud-est europene, Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca și Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași), sistemul coordonat de Comitetul Central (cu Institutul de studii istorice și social politice) și sistemul Ministerului Apărării (cu Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară – CSCITM).

Chiar și în contexte socio-politice foarte stabile, carierele istoricilor sunt influențate de evoluțiile specifice ale cadrului instituțional²³. În contexte mai puțin stabile, putem lansa ipoteza intensificării dependenței câmpului intelectual de cel politic. Din acest motiv, avantajele unei perspective instituționale țin de poziționarea mai bună a opțiunilor epistemice ale intelectualilor, în acest caz ale istoricilor, în context socio-cultural și politic, permițând observarea unor tendințe care pot scăpa chiar și actorilor în momentul desfășurării lor. Limitele acestei perspective sunt, desigur, reflectarea uneori superficială și doar parțială a colaborărilor personale, transinstituționale, cât și riscul de a reduce pe agenți la statutul de simpli actori pasivi²⁴. Pornind de la aceste observații, studiul de față își propune să analizeze structura instituțională a istoriografiei din România în perioada 1971–1989, urmărind câteva direcții analitice principale: coordonarea și controlul procesului producerii cunoașterii istorice în România socialistă, atât prin intermediul instituțiilor de partid, cât și prin mijloace indirecte; impactul transformărilor

²² Florin Müller, „Contemporaneistica românească – grupuri profesionale, structuri instituționale, direcții de cercetare”, în Florin Müller, *Societate. Ideologie. Dictaturi*, Editura Universității din București, București, 2014, p. 112–116.

²³ Cf. Nicolas Barreyre, Max Edling, Simon Middleton, Sandra Scanlon, Irmina Wawrzyczek, „Brokering” or „Going Native”: Professional Structures and Intellectual Trajectories for European Historians of the United States” în *The American Historical Review*, Volume 119, Issue 3, June 2014, p. 760–770.

²⁴ Cf. Christian Fleck, Matthias Duller, Victor Karády, „Concluding Remarks”, în Christian Fleck, Matthias Duller, Victor Karády (edits.), *op. cit.*, p. 361–384.

instituționale asupra cadrului general al cercetării istorice în institutele academice și facultățile de profil, în contextul restrângerilor și comasărilor importante ale posturilor și instituțiilor; intensificarea luptei pentru resurse în contextul creșterii presiunii ideologice și a centralizării excesive. Vom utiliza o dublă perspectivă: una care să urmărească reformele de la nivelul instituțiilor cu rol de coordonare a producției științifice în disciplinele socio-umane, o abordare mai degrabă macro, cât și o analiză la nivelul centrelor de cercetare, pentru a observa impactul acestor modificări. Pentru a putea unifica cele două perspective, sursele arhivistice utilizate vor include atât arhiva Comitetului Central și a Academiei de Științe Sociale și Politice, cât și arhive universitare sau memorialistică.

Control, centralizare și coordonare a istoriografiei în România socialistă

Analiza dintr-o perspectivă instituțională a controlului și centralizării producerii cunoașterii științifice în România socialistă presupune multe precauții teoretice și practice. Istoriografia, asupra căreia presiunea politică a fost una foarte puternică, este chiar mai complicată din acest punct de vedere. Dependența structurală a câmpului istoriografic de puterea politică nu se transpunea direct și nediferențiat în dependență intelectuală, aceasta funcționând de multe ori în afara cadrului formal și instituționalizat. Este necesară din acest motiv includerea unor perspective multiple în cercetarea raporturilor dintre instituțiile de producere a cunoașterii istorice și cele cu rol de control și coordonare.

Este aproape unanim acceptată în literatura de specialitate și în relatările memorialistice ideea conform căreia, în contextul accentuării presiunii ideologice din anii '70, statutul istoricilor ca grup profesional și al istoriei ca disciplină academică a intrat în declin. Controlul producției cunoașterii științifice în România socialistă este un subiect complex, care include mai multe dimensiuni și necesită abordări distincte. În primul rând, modificările de natură instituțională demonstrează interesul birocrăției de partid pentru a asigura o coordonare mai bună a producției istoriografice, respectiv un control mai direct asupra câmpului istoriografic, inclusiv alocarea diferențiată a resurselor. În același timp, această perspectivă instituțională asupra producerii cunoașterii în disciplinele socio-umane nu poate fi înțeleasă exclusiv pornind de la interesele actorilor politici, ci trebuie incluse în analiză și strategiile, interesele și conflictele interne ale câmpului istoriografic. În contextul în care reorganizările instituționale erau relativ frecvente, avantajând unele instituții sau grupuri în raport cu altele, este important de subliniat dependența istoricilor în raport cu autoritățile de partid și de stat. Desigur, chiar dacă această dependență instituțională nu se suprapunea perfect peste o dependență intelectuală, cele două nu erau nici separate. Din acest motiv, fracturile din interiorul câmpului par a se accentua pe măsură ce marja de manevră pentru istorici devine din ce în ce mai

mică, iar gradul de dependență al producției istoriografice în raport cu puterea politică tinde să se accentueze. Nu în ultimul rând, controlul vieții intelectuale în regimuri sociale nu se limita exclusiv la o dimensiune instituțională, ci includea și alte aspecte, precum (auto)cenzura.

Una dintre discuțiile cele mai prezente și mai contestate în istoriografia cu privire la evoluția ideologică a regimului socialist din România are în vedere rolul celebrelor teze din 1971 în implementarea unui program cultural care îmbina neostalinismul, protocronismul și cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu²⁵. Impactul Tezelor din iulie asupra producției istoriografice a fost interpretat de pe poziții foarte diferite în literatura de specialitate. Pe de-o parte, Felician Velimirovici a argumentat că ideile cuprinse în cadrul acestora fuseseră deja expuse în documente de partid redactate încă din august 1968²⁶, în timp ce Gabriel Moisa, printre alții, a arătat că după publicarea tezelor au avut loc modificări importate în domeniul scrierii istoriei, atât din perspectivă ideologică, cât și instituțională²⁷. Între aceste două poziții, opiniile cercetătorilor au variat foarte mult. După acest moment, adoptarea, în 1974, a *Programului Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism*²⁸, la Congresul al XI-lea, a reprezentat impunerea unui ghid istoriografic oficial, o „vulgată” folosită ca referențial pentru toate publicațiile din domeniul istoriei²⁹. Accentul pus aproape exclusiv asupra ingerințelor Partidului Comunist are însă limitări importante. Rolul documentelor de partid nu poate fi negat, însă procesul de accentuare a controlului ideologic asupra producției științifice în disciplinele socio-umane este un proces mult mai complex și de durată mai lungă, care a presupus o gamă relativ variată de strategii și răspunsuri din partea tuturor actorilor implicați. În același timp, atât structura istoriografiei, cât și practicile sau cutumele simbolice specifice disciplinare au propria lor istoricitate³⁰, cele mai multe dintre acestea

²⁵ Alina Tudor Pavelescu, *Le Conducator, le Parti et le Peuple. Le discours nationaliste comme discours de légitimation dans la Roumanie de Ceausescu (1965-1989)*, thèse en cotutelle dirigée par M. Dominique Colas et M. Dinu C. Giurescu, soutenue le 10 février 2009; Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, prefață de G. M. Tamás, Polirom, Iași, 2015.

²⁶ Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă, 1948-1989*, prefață de Vladimir Tismăneanu, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 184.

²⁷ Gabriel Moisa, „Istoriografie și politică în România comunistă sau despre instrumentalizarea istoriei. Câteva studii de caz”, în Ovidiu Pecican (edit.), *România comunistă: Istorie și istoriografie*, Editura Limes, Cluj-Napoca 2012, p. 158.

²⁸ ***, *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism*, Editura Politică, București, 1975.

²⁹ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, București, 2007, p. 358-363.

³⁰ Jo Tollebeek, Ilaria Porciani, „Introduction. Institutions, Networks and Communities in a European Perspective”, în Ilaria Porciani, Jo Tollebeek (edits.), *op. cit.*, p. 7-15.

anterioare perioadei postbelice, care nu dispar, chiar dimpotrivă, structurează câmpul istoriografic până în perioada socialistă.

Controlul poate fi definit și înțeles în mai multe feluri. Cea mai simplă perspectivă este cea a exercitării acestuia direct asupra institutelor și facultăților de profil, prin intermediul integrării acestora în cadrul unor structuri subordonate Comitetului Central. Exemplul cel mai elocvent, pentru o perioadă de timp, a fost Academia de Științe Sociale și Politice. A doua formă de control este cea exercitată asupra tematicilor de cercetare a institutelor. Aceasta poate fi directă, cum s-a întâmplat cu institutelor de istorie după transferul acestora în cadrul Universităților, atunci când temele de cercetare erau aprobate de o instituție subordonată politic, sau indirect, când problematicile generale ale producției istoriografice în sensul lor foarte larg erau definite de o instituție politică, precum Comitetul Culturii și Educației Socialiste. Desigur, existau și formule chiar mai directe de control instituțional, precum alocarea diferențiată a resurselor sau politici diferențiate de recrutare și promovare a personalului, pentru favorizarea, respectiv dezavantajarea, unor instituții/institute în raport cu altele.

În teorie, exista o separație între sistemul „de stat” și cel „de partid”, care presupunea o relativă autonomie a celor două macro-structuri instituționale. În realitate, suprapunerile dintre cele două sisteme erau foarte importante, incluzând atât cazuri de istorici care cumulau funcții în două instituții distincte, dar și structuri instituționale, directe sau indirecte, prin intermediul cărora deciziile Comitetului Central erau transmise și implementate în instituțiile de cercetare sau de învățământ superior. Totuși, o caracteristică a României socialiste este că presiunea ideologică nu era întotdeauna exercitată într-o manieră instituțională. În special în memorialistică, accentul nu cade asupra modificărilor de natură instituțională, ci mai degrabă pe rolul deținut de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu.

Ardeleanu a acceptat subordonarea deși, prin inteligență, era superior lui Mușat, o subordonare, lesne observabilă, în cărțile publicate împreună unde de regulă el era al doilea. Pentru Mușat, Ardeleanu îndeplinea și funcția de paratrăznet, în înțelesul că prelua – de voie, de nevoie – culpe sau reproșuri formulate la adresa sa (...) Este ciudat că Ardeleanu nu a fost nici o dată încadrat la Secția de Propagandă a CC. Oficial, el era directorul-adjunct al Muzeului de Istorie a Partidului, dar veacul și-l făcea în biroul lui Mușat. Pe cât de greoi era acesta în expuneri, pe atât de cursiv vorbea Ardeleanu, avantajat și de un timbru plăcut; prin luările sale de cuvânt, chiar dacă lipsite de substanță – cu ce le-ar fi putut hrăni? – salva aparențele, la întâlnirile cu profesorii de liceu sau chiar cu cercetătorii. În fața tovarășilor lor, activiști, treceau (...) drept mari învățați, alfa și omega în istoria României. Pe un Petru Enache, probabil, cel mai simplu ca spirit secretar al CC din întreaga istorie a Partidului, cei doi îl transformaseră într-o marionetă³¹.

³¹ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 378–379.

De remarcat modul în care relațiile informale cu partea superioară a ierarhiei de partid erau folosite de cei doi pentru a-și capitaliza influența și a-și maximiza poziția în raport cu ceilalți actori din câmpul istoriografic. Aceasta demonstrează limitele înțelegerii ierarhiei din câmpul istoriografic exclusiv pe baza pozițiilor instituționale. Într-un sistem de tip socialist, atât capitalului politic, cât și cel cultural, par să fi funcționat după o logică specială, aceasta depășind granițele instituționale, formale, clasice. O poziție de director al unui institut³² putea presupune mai puțină putere politică reală, în comparație cu deținerea unor relații sau poziții favorizate în raport cu ierarhia de partid:

Este știut că, prin anii '80, nimic nu mai mișca în „frontul” nostru, în afara celor permise și avizate de Mirea Mușat și Ion Ardeleanu. Ba chiar, în tupeismul lor fără margini, începuseră, de la un moment dat, să lase deliberat impresia că acționează în numele Cabinetului 1 și al Cabinetului 2, deși sunt sigur că manevrele lor interesate de multe ori nici nu au fost cunoscute și acceptate „la vârf”. Încetul cu încetul, reușiseră să exercite o influență incredibilă. Lor li se supuneau – uneori, cu umilință, conducători de instituții, miniștri, directori de institute, de edituri, cadre sus-puse în sistemul academic³³.

La aceasta este necesar a se adăuga diferența majoră dintre prestigiul intelectual și puterea în sens instituțional, cele două funcționând în multe cazuri importante paralel, nu neapărat suprapus. Cu toate acestea, evoluția aranjamentului instituțional al producției istoriografice nu este lipsită de relevanță. Pe lângă faptul că descrie cadrul general, încadrând mai bine procesul producerii cunoașterii istorice, evidențiază și interesele tuturor actorilor, atât ale diverselor grupuri din interiorul PCR, precum și ale grupurilor de istorici. Din acest motiv, orice discuție cu privire la controlul producției istoriografice necesită cel puțin două perspective. Prima ține de dimensiunea generală a reorganizărilor instituționale, permițând o viziune sinoptică și observând impactul și obiectivele fiecărei modificări asupra întregului câmp istoriografic. A doua perspectivă este cea de la nivelul fiecărei instituții în parte, care concretizează aceste transformări generale prin analiza modalităților în care ele afectează carierele și activitatea de cercetare din domeniul Istoriei.

Structura ierarhică a instituțiilor cu rol în producerea cunoașterii istorice din România socialistă poate fi împărțită pe trei niveluri. În vârful ierarhiei instituționale se afla Comitetul Central. Pornind de la acesta, exista o bifurcație teoretică între instituții direct subordonate acestuia, dintre care pentru cercetarea istorică un rol însemnat aveau Academia de Științe Sociale Politice și, într-o măsură

³² Cu observația că existau diferențe semnificative între diversele institute de cercetare.

³³ Gheorghe Ioniță, *O viață, un destin. Istorii știute și neștiute*, Editura Cartea Universitară, București, 2007, p. 130.

mai mică, Academia „Ștefan Gheorghiu”, respectiv instituții teoretic autonome în raport cu aparatul birocrăției de partid, în mod special cu sistemul Ministerului Educației și Învățământului. Totuși, chiar și acesta din urmă era coordonat indirect tot de către aparatul de partid, prin intermediul diverselor consilii politico-ideologice. Al treilea nivel era reprezentat de instituții de cercetare și învățământ istoric în sine, facultățile și institutele de cercetare. Paralel cu acestea din urmă, funcționau Institutul de studii istorice și social-politice (ISIP), coordonat direct de către Comitetul Central, și CSCITM, care făcea partea din sistemul militar. Desigur, controlul vieții academice se făcea și prin intermediul organizațiilor de bază ale Partidului Comunist³⁴, la nivel de facultate/universitate sau de institut, însă în viața de zi cu zi a istoricilor impactul acestora era mai degrabă superficial³⁵, funcționând de cele mai multe ori ca instrumente pe care birocrăția de partid le (re)activa când era necesar. Rolul Securității³⁶ în acest proces era și el important, însă abordarea acestui subiect necesită multe precauții și limite cu privire la sursele disponibile.

Prima modificare importantă a structurii instituționale a istoriografiei din România anilor '70-'80 a fost crearea Academiei de Științe Sociale și Politice (ASSP), în 1970³⁷, în cadrul căreia au fost transferate institutele de cercetare istorică aflate până atunci în subordinea Academiei Republicii Socialiste România: Institutele de istorie și arheologie din Iași și Cluj-Napoca, Institutul de arheologie din București, Institutul de studii sud-est europene și Institutul de istorie „Nicolae Iorga”. Acest transfer instituțional s-a limitat la institutele din mediul academic clasic, neincluzând ISIP (care fusese însă el însuși reformat în 1966) și relativ nou creatul Centrul de studii și cercetări în istorie și teorie militară. Restrângerea atribuțiilor Academiei RSR, prin crearea unei Academii palalele, subordonată Comitetului Central, și mai ales prin restructurarea întregului aparat din cercetarea socio-umană au transformat vechea Academie într-o instituție fără atribuții și putere reală în lumea intelectuală³⁸.

³⁴ Pentru câteva studii mai generale vezi: Michael David-Fox, György Péteri (edit.), *Academia in Upheaval. Origins, Transfers, and Transformations of the Communist Academic Regime in Russia and East Central Europe*, Praeger, 2000.

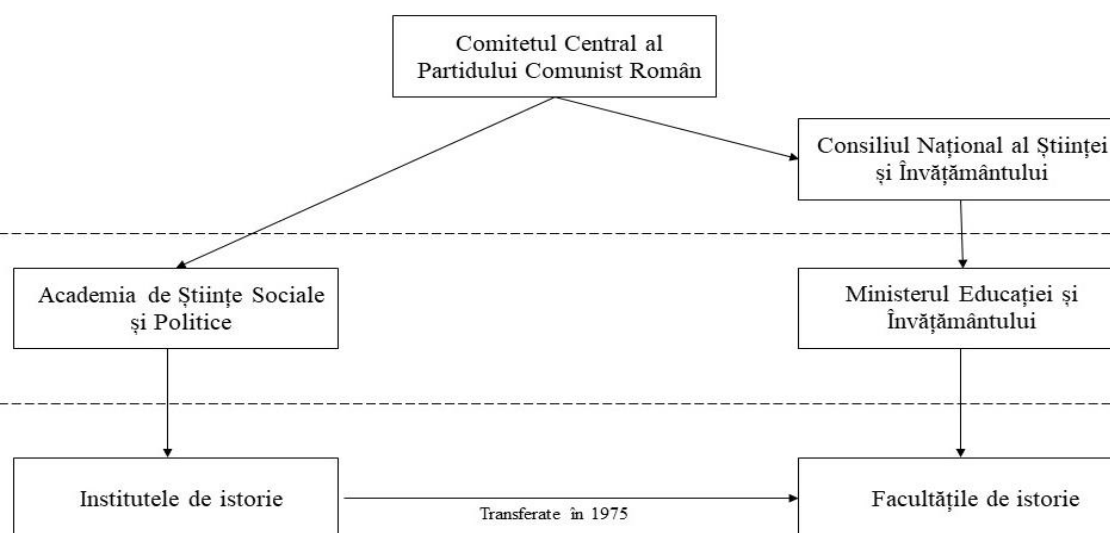
³⁵ Lucian Boia, *Cum am trecut prin comunism. Al doilea sfert de veac. Memorii*, Humanitas, București, 2019, p. 112-116.

³⁶ Vezi, de exemplu: Apostol Stan, *De veghe la scrierea istoriei (Securitatea)*, Editura Curtea Veche, București, 2012; Idem, „«Nava amiral» a istoriografiei comuniste la apă: 29 iulie 1988”, în ***, *Despre Holocaust și Comunism*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, volumul I, 2002, p. 51-61; Șerban Rădulescu-Zoner, *Securitatea în Institutul de istorie „Nicolae Iorga”. Studiu de caz*, Editura Cavallioti, București, 2008.

³⁷ Cosmin Popa, *Intelectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)*, Litera, București, 2018, p. 35.

³⁸ *Ibidem*, p. 105-129.

Schema nr. 1. Structura instituțională a istoriografiei din România 1970–1989
(variantă simplificată)

Academia de Științe Sociale și Politice³⁹ a fost gândită de la început ca forul științific care „organizează, îndrumă și coordonează întreaga activitate de cercetare în domeniul științelor sociale; asigură orientarea cercetării în concordanță cu cerințele politice; elaborează lucrări și face propuneri care să contribuie la fundamentarea soluțiilor pentru problemele dezvoltării economice și social-culturale a Republicii Socialiste România”⁴⁰. Pe lângă aceasta, ASSP avea inițial și o dimensiune de cercetare („studiază și pune în valoare trecutul istoric al poporului nostru, patrimoniul său artistic și cultural, contribuția sa la istoria, cultura și arta universală”⁴¹), dar și de coordonare a activității de reprezentare în forurile științifice internaționale⁴². Conform decretului, „Academia de Științe Sociale promovează în activitatea de cercetare concepția materialismului dialectic și istoric, asigurând orientarea teoretică și ideologică a cercetării științifice pe baza marxism-leninismului”⁴³. Cele mai importante structuri ale ASSP erau secțiile, împărțite tematic: Secția de economie, Secția de istorie și arheologie, Secția de filozofie, psihologie și logică, Secția de sociologie, Secția de științe juridice și politice, Secția de teoria și istoria

³⁹ Numele inițial al instituției a fost Academia de Științe Sociale, așa apărând în prima variantă de decret. În final, a fost aleasă denumirea de Academia de Științe Sociale și Politice.

⁴⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Colecția Popescu-Puțuri, dosar nr. 61, f. 4.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Vezi și: Cosmin Popa, *Intelectualii lui Ceaușescu...*, p. 161–181.

⁴³ ANIC (în continuare: ANIC), Colecția Popescu-Puțuri, dosar nr. 61, f. 4.

artei și literaturii. Fiecare dintre acestea era condusă de un președinte⁴⁴. Componenta grupului celor 231 de membri ai ASSP numiți la înființare era una foarte heterogenă⁴⁵. În privința secției de istorie și arheologie, existau suprapuneri importante cu membri Academiei RSR: Constantin Daicoviciu făcea parte atât din Prezidiul ASSP, cât și din Prezidiul Academiei RSR; Emil Condurachi, Andrei Oțetea, David Prodan, Ion Nestor, Gheorghe Ștefan, Petre Constantinescu-Iași, Mihai Berza, Vasile Maciu și Dionisie Pippidi făceau parte din ambele foruri⁴⁶. La această listă se adăugau și istorici care nu fuseseră aleși membri ai Academiei RSR (Ștefan Ștefănescu, Ștefan Pascu sau Dumitru Berciu), precum și oameni apropiați de aparatul de partid (Ion Ardeleanu, Titu Georgescu sau Gheorghe Zaharia)⁴⁷.

Transferul institutelor de cercetare istorică în cadrul Academiei Comitetului Central a reprezentat în mod cert o intensificare a presiunii politicului asupra câmpului istoriografic. La începutul anilor '70, rolul pe care ASSP îl deținea era unul foarte important. Reintrat în activitatea politică la nivel înalt, președintele ASSP, Miron Constantinescu, a încercat – fără succes – să centralizeze întregul aparat instituțional din domeniul scrierii istoriei, căutând să forțeze integrarea și a ISISP în structura noii Academii⁴⁸. Acest aranjament instituțional a funcționat până în 1975, când institutele de cercetare au fost transferate de la ASSP în structura Universităților⁴⁹. Această transformare poate fi explicată atât prin reducerea interesului Partidului Comunist pentru ASSP, care nu și-a atins scopul, cât și prin nevoia de reducere a resurselor alocate cercetării din domeniile socio-umane. Cu toate acestea, ASSP și-a păstrat până în 1989 rolul de a coordona tematic activitatea de cercetare din cadrul institutelor care făcuseră parte din organigrama sa.

Coordonarea temelor de cercetare este însă destul de greu de reconstituit la nivel concret pe baza surselor de arhivă. Nelimitându-se la volume, controlul tematic exercitat de ASSP includea și principalele reviste academice de istorie⁵⁰, planurile de cercetare create de ASSP fiind gândite în jurul cincinalului⁵¹. În realitate, având în vedere dese restructurări instituționale, cât și condițiile din ce în ce mai precare ale cercetării socio-umaniste din România socialistă, respectarea planurilor

⁴⁴ *Ibidem*, ff. 9–10. Președintele Secției de istorie și arheologie a fost numit Ștefan Ștefănescu.

⁴⁵ Cosmin Popa, *Intelectualii lui Ceaușescu...*, p. 89.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 90.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Cosmin Popa, „Lupta pentru privilegiul minciunii. Ion Popescu-Puțuri versus Miron Constantinescu”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, 1/2017, p. 123–129.

⁴⁹ Mirela Rotaru, *Istoria Universității din București în anii 1980*, lucrare de doctorat, coordonator: Prof. univ. dr. Bogdan Murgescu, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, Școala Doctorală de Istorie, 2015, p. 58.

⁵⁰ Principalele revistele de istorie apăreau și ele tot sub egida ASSP. Acestea erau: „Revista de istorie” (12 numere anual), „Revue roumaine d'histoire” (4 numere anual), „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie” (4 numere anual), „Dacia- Revue d'archéologie et d'histoire ancienne” (2 numere anual), „Thraco-Dacica” (2 numere anual), „Revue des études sud-est européennes” (4 numere anual) (ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Agitație și Propagandă, dosar nr. 45/1984, ff. 45–46).

⁵¹ ANIC, Fond Academia de Științe Sociale și Politice. Secția Istorie și Arheologie, dosar nr. 3/1971.

de cercetare era mai degrabă o năzuință decât o practică. Astfel, se pare că de fapt controlul exercitat asupra tematicilor de cercetare era unul relativ slab, existând negocieri și reorientări foarte dese, dar și slabe beneficii pentru respectarea planificărilor făcute de către Academia Partidului Comunist. În acest context, scăderea cantitativă a producției istoriografice poate fi urmărită pe baza rapoartelor create la nivelul ASSP. Restrângerea producției istoriografice este relevantă, deoarece evidențiază legătura directă dintre contracția numărului de posturi din cercetarea istorică, subiect asupra căruia vom reveni, și numărul total al publicațiilor. Pe lângă controlul tematic, ASSP și-a păstrat și atribuțiile în a verifica participarea istoricilor la evenimentele academice internaționale și de a coordona răspunsurile din partea României la „dezbaterile istoriografice” cu vecinii, în special Ungaria și Uniunea Sovietică⁵².

Tablel nr. 1. Lista de lucrări finalizate și trimise la ASSP în 1985 (include revistele)⁵³

Nr. crt.	Institut	Volume publicate
11.	Institutul de istorie „Nicolae Iorga”	16
22.	Institutul de arheologie	20
33.	Institutul de studii sud-est europene	10
44.	Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca	10
55.	Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași	11
TOTAL: 67		

Transferul institutelor de cercetare în cadrul sistemului universitar nu a reprezentat o liberalizare a disciplinei istorice, ci, dimpotrivă, o accentuare a controlului ideologic, pe lângă o restrângere semnificativă a resurselor alocate acestor centre științifice. Teoretic autonom, Ministerul Educației și Învățământului se afla sub „conducerea directă” a Consiliului Național al Științei și Învățământului, acesta din urmă fiind condus din funcția de președinte de Elena Ceaușescu⁵⁴. Acest for al Comitetului Central, creat în 1978 sub denumirea inițială de Consiliul Superior al Educației și Învățământului, era superior ierarhic Ministerului, având atribuția de a controla și coordona învățământul de toate gradele. Alt organism, cu un rol mai degrabă decorativ, era Congresul Educației și Învățământului, care se întrunea o dată la 5 ani⁵⁵. Consiliul Culturii și Educației Socialiste deținea un rol important în

⁵² Cosmin Popa, „Confruntări istoriografice ale României cu țările socialiste în etapa „socialismului dezvoltat” (1970–1980)”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, 1/2016, p. 187–199.

⁵³ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 45/1984, ff. 156–158.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar nr. 8/1986, f. 1.

⁵⁵ Andrei Florin Sora, „Politizare și politehnizare în România comunistă. Repere legislative privind învățământul superior (1948–1989)” în *Arhivele Olteniei*, serie nouă, nr. 27, 2013, p. 159–160.

definirea ideologiei oficiale a regimului, dar nu avea atribuții directe în coordonarea cercetării istorice. Cu toate acestea, activitatea și deciziile acestui organism sunt relevante pentru istoriografie, în primul rând pentru că CCES avea misiunea de a stabili și implementa directivele ideologice generale ale regimului comunist, care afectau indirect și producția istoriografică. Pe lângă aceasta, prin atribuțiile cu privire la patrimoniu și rețeaua muzeală, rolul CCES în cercetarea arheologică era unul important⁵⁶.

Pe măsură ce presiunea ideologică asupra istoriografiei se intensifica, lupta pentru accesul la resurse – din ce în ce mai puține – devenea, de asemenea, mai acerbă⁵⁷. Desele modificări instituționale au fracturat semnificativ câmpul istoriografic. Acest lucru era deplâns până și de Titu Georgescu, istoric cu relații foarte bune în aparatul Comitetului Central, profesor la Universitatea din București și, în același timp, cercetător la ISISP:

Revin la îngrijorarea mea pentru frontul istoric românesc. Caut să-mi verific o imagine care mă obsedează. Frontul istoric nu există propriu-zis. Am senzația că este fărâmițat și dinăuntru și din afară, tocmai în acești ani de confruntări în lumea culturală, științifică, politică. Încerc o recapitulare a diferitelor stări, situații și caut punctul de început al disoluției. Nu știu dacă retrospectiva îmi spune ceva. Deocamdată constat că nu poți aduna șapte, opt istorici pe o problemă majoră⁵⁸.

Restructurările instituționale la nivelul instituțiilor cu rol de control și coordonare au avut efecte concrete asupra câmpului istoriografic, determinând o accentuare a dependenței cercetării istorice de birocrăția de partid. Pe parcursul ultimelor două decade ale regimului comunist din România, statul a căutat să desființeze barierele dintre sfera academică clasică, aflată teoretic în raport de autonomie cu politicul, și cea ideologică, controlată direct de Partidul Comunist. Eșecul acestui proces este evident, însă consecințele nu au fost deloc lipsite de importanță pentru profesioniștii disciplinei istorice. Așa cum vom observa, ele au cauzat reverberații foarte complexe atât în interiorul câmpului universitar, în cercetarea științifică din sfera academică, cât și în institutele și centrele din afara acesteia din urmă.

Facultățile de istorie

Lumea universitară funcționează după reguli particulare în raport cu alte sfere de activitate⁵⁹. În regimurile dictatoriale însă, unele principii, precum autonomia universitară, sunt subsumate presiunilor și intereselor politice⁶⁰. În comunism,

⁵⁶ Decretul nr. 442/1977 privind organizarea și funcționarea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, în *Monitorul Oficial* din 28.11.1977.

⁵⁷ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență...*, p. 211.

⁵⁸ Titu Georgescu, *Tot un fel de istorie*, vol. II, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2002, p. 431

⁵⁹ Christine Musselin, *Les universitaires*, La Découverte, Paris, 2008.

⁶⁰ Vezi o serie de studii în: John Connelly, Michael Grüttner (eds.), *Universities Under Dictatorship*, The Pennsylvania State University Press, 2005.

aceste reguli sunt puternic influențate atât de intruziunile politicului, cât și, la nivel mai general, de specificitățile regimurilor de tip socialist⁶¹. Două fenomene distincte au afectat semnificativ cercetarea istorică la nivel universitar și învățământul istoric în ansamblul său. În primul rând, în contextul contracției generale a învățământului superior în anii '80 și a reducerii alocărilor către științele socio-umane în favoarea disciplinelor tehnice, a avut loc nu numai o reducere a numărului de studenți la disciplina Istorie, ci și o restrângere a numărului de cadre didactice universitare, în special prin neînlocuirea celor pensionați cu noi asistenți. În al doilea rând, reducerea resurselor alocate cercetării socio-umane, alături de intensificarea presiunii ideologice, a afectat direct posibilitatea istoricilor de a inova teoretic și metodologic, limitând mult marja acestora de manevră în raport cu propaganda oficială.

Contracția învățământului universitar istoric s-a produs prin intermediul mai multor procese. Până în 1977, disciplina Istorie a funcționat singură doar la Universitatea din București, fără a fi studiată împreună cu altă disciplină, precum filosofia sau geografia. La Cluj-Napoca și Iași existau câte o facultate de Istorie-Filozofie. Alte centre universitare în care se studia istoria (Bacău, Constanța, Oradea, Craiova, Suceava, Târgu-Mureș, Timișoara) au fost desființate începând cu anul 1974. Din anul 1984 a fost desființat învățământul istoric și la Sibiu, ultima promoție absolvind în 1986⁶². Astfel, la sfârșitul anilor '80, doar în cele trei mari centre universitare din România comunistă (București, Cluj-Napoca și Iași) se mai putea studia la nivel universitar disciplina Istorie, și numai prin intermediul unei duble specializări, alături de filosofie. Dubla specializare, care ar fi permis în teorie atât o mai bună pregătire teoretică a absolvenților, cât și o mai facilă integrare în învățământul preuniversitar după absolvire, nu a funcționat, îngreunând mai degrabă procesul didactic, atât în domeniul istoriei, cât și în cel al filosofiei⁶³. Atât în activitatea didactică și de cercetare, cât și în cea administrativă, cele două secții au funcționat mai degrabă separat⁶⁴. Restrângerea cadrului instituțional al învățământului istoric nu s-a limitat însă doar la aceasta, ci a inclus și comasarea catedrelor de istorie și reducerea masivă a posturilor didactice. Datele statistice sunt de multe ori incomplete, mai ales pentru decada a opta, însă putem totuși observa tendințele generale relativ ușor. Astfel, dintre cele trei centre universitare, cel din București era cel mai bine reprezentat din punct de vedere al numărului de cadre didactice, fiind singurul care a păstrat cel mai mult timp (până în martie 1985) două catedre distincte cu specializare în Istorie.

⁶¹ O sinteză despre învățământul superior din România în timpul regimului comunist în: Matei Gheboianu, „Cum a funcționat învățământul superior românesc în ultimul secol? Evoluții și perspective ale unei lumi în mișcare”, în Adrian Cioroianu, *Un Centenar. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie*, Polirom, Iași, 2018, p. 257-271.

⁶² Valentin Maier, „Învățământul istoric în comunism – structuri și statistici”, în Florentina Nițu, Florin Müller, Remus Nică (coord.), *Istorie și istorici la Universitatea din București. Dimensiuni instituționale – proiecte intelectuale*, Editura Universității din București, București, 2016, p. 59-72.

⁶³ Ileana Căzan, „Facultatea de istorie-filozofie între model disciplinar și experiment didactic (1978-1980)”, în Müller, Remus Nică (coord.), *op. cit.*, p. 19-26.

⁶⁴ Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All Educațional, București, 2000, p. 53.

Tabelul nr. 2. Cadre didactice universitare din domeniul Istorie la începutul anului universitar 1985⁶⁵

Nr. crt.	Universitate	Facultate	Catedră	Nr. total cadre didactice
11.	Universitatea din București	Facultatea de istorie-filozofie	Istoria României	25
			Istorie universală	12
22.	Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca	Facultatea de istorie-filozofie	Istoria României și universală	25
33.	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași	Facultatea de istorie-filozofie	Istorie națională și universală ⁶⁶	22

Pe lângă reducerea, până la eliminarea totală, a concursurilor de intrare în sistemul universitar, promovarea în grad a cadrelor din domeniul disciplinei istorice a devenit foarte lentă, chestiune care crea atât frustrări profesionale, de multe ori îndreptățite, cât și dificultăți materiale concrete importante⁶⁷. La Universitatea din București, la începutul anului calendaristic 1985 (înainte de comasarea celor două catedre de istorie, care a presupus și pensionări), cei mai mulți istorici dețineau grade academice de asistent (6), respectiv lector (17), în timp ce numărul conferențiarilor (8) și al profesorilor (6) era foarte redus. Mobilitatea profesională însă era diferențiată în funcție de criterii care țineau de particularitatea fiecărei cariere în parte, de capitalul politic și de structurile de vârstă. Ca ipoteză de lucru, putem presupune și că dinamica internă a fiecărei facultăți în parte juca și ea un rol în acest proces.

Tabelul nr. 3. Cadre didactice de la cele două catedre de istorie din cadrul Universității din București, la începutul anului calendaristic 1985⁶⁸

Grad științific	Catedra de istoria României	Catedra de istorie universală
Profesor	4	2
Conferențiar	6	2
Lector	10	7
Asistent	6	0

⁶⁵ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 8/1985, f. 48.

⁶⁶ Nu am reușit identificarea anului în care cele două catedre de istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași au fost comasate.

⁶⁷ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 158-160.

⁶⁸ Arhiva Universității din București (în continuare: AUB), Fond Senat, 1986, nenumrotat.

Frustrările profesionale nu au rămas însă fără răspuns din partea universitarilor de la Facultatea de Istorie-Filozofie din București. Situația de fapt foarte defavorabilă a determinat pe membrii consiliului Facultății de Istorie-Filozofie din București să adreseze în martie 1986 un memoriu către Ministerul Educației și Învățământului. Documentul, pornind de la o analiză efectuată la nivelul Facultății, făcând previziuni cu privire la evoluția probabilă a personalului didactic până în anul 2000, solicita Ministerului promovarea cât mai rapidă a unor persoane, arătând că:

O situație extrem de complicată se întâmplă în catedrele Facultății noastre în privința promovării cadrelor. Discipline care au fost cu ani în urmă predate de 5–6 profesori și chiar mai mulți, au ajuns să fie predate astăzi de asistenți cărora nici cel puțin statutul de lector nu li s-a putut conferi, deși au și calitate, și activitate, și vechime corespunzătoare. Totodată, un număr mare de cadre didactice, care ar fi putut să devină de mult timp conferențieri sau profesori, cadre ce-și justifică pe deplin calitățile didactico-științifice, se găsesc în continuare în postura de lectori sau chiar asistenți, fiindu-le afectate vizibil poziția nu numai din punct de vedere material, dar și moral⁶⁹

Tabelul nr. 4. Perspectiva cu privire la dinamica pozițiilor universitare la catedra de istorie din cadrul Universității din București⁷⁰

Dinamica Gradul didactic	Nr. cadre didactice 1985/1986	Vârsta medie a cadrelor didactice	Nr. pensionări până în 1990	Nr. pensionări în 1991–1995	Nr. pensionări în 1996–2000	Structură catedre în anul 2000
Profesor	6	57	0	5	0	1
Conferențieri	6	55	2	2	1	1
Lectori	13	48	2	2	1	8
Asistenți	5	40	0	0	2	3
Total	30	–	4	9	4	13

Desigur, memoriul poate fi analizat (prin prisma persoanelor selectate pentru promovare) și ca reliefând dinamica instituțională internă din Facultate. În aceeași măsură, el este util și din alte două motive. În primul rând, datele cu privire la vârsta medie foarte ridicată a cadrelor didactice, indiferent de gradul academic, arată ritmul lent și dificil al promovării. Situația este cel mai evidentă în cazul asistenților,

⁶⁹ Memoriu al Biroului Executiv al Consiliului Facultății de Istorie-Filozofie din cadrul Universității din București adresat Ministrului Educației și Învățământului la 26.03.1986, document disponibil la Decanatul Facultății de Istorie din cadrul Universității din București.

⁷⁰ *Ibidem*.

care aveau o vârstă medie de 40 de ani, consecință atât a închiderii sistemului academic în ansamblul său, cât și a introducerii obligativității efectuării unui stagiului profesional de trei ani în învățământul preuniversitar după terminarea studiilor universitare⁷¹. În al doilea rând, această analiză demonstrează cât de negativ preconizau istoricii de la Universitatea din București că urma să evolueze situația disciplinei lor.

Cazul Universității din București nu este singular. Situația era asemănătoare și la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. La Cluj-Napoca, datele statistice pentru perioada 1980-1989 arată de asemenea o reducere importantă a numărului membrilor catedrei de istorie⁷², de la 32 de persoane la 22, restrângere cantitativă care a constat probabil în primul rând în pensionarea cadrelor didactice și neînlocuirea acestora, numărul de asistenți scăzând de la 5 la 1. Desigur, învățământul istoric în centrul universitar clujean avea propriile sale particularități și procese specifice. Remarcăm însă că fenomenul contracției schemei de personal nu lipsea nici acolo.

Tabelul nr. 5. Cadre didactice de la catedra de Istoria României și universală din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca⁷³

	1980-1981	1981-1982	1982-1983	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1987	1987-1988	1988-1989
Total cadre didactice	29	32	30	26	26	23	23	22	22
Profesori	6	6	6	5	5	4	4	4	4
Conferențieri	9	10	10	9	10	9	8	8	8
Lectori	9	11	10	9	8	9	10	9	9
Asistenți	5	5	4	3	3	1	1	1	1

Fiind considerat o perioadă de timp un centru universitar mai puțin atrăgător comparativ cu capitala⁷⁴, acest fapt a permis, probabil, Universității „Alexandru Ioan

⁷¹ Andrei Florin Sora, *Evoluția calificărilor din învățământul universitar românesc, 1968-2011*, p. 19-20, articol disponibil online la adresa:

http://www.invatamant-superior.ro/wp-content/uploads/2013/08/Raport_istoria_calificarilor.pdf (consultat la data de 03.06.2019)

⁷² Cele două catedre din Cluj-Napoca (Istoria României și Istorie Universală) au fost unificate în 1973: Ștefan Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 363.

⁷³ Date prelucrate din Arhiva Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (în continuare: AUBB), Fond State de Plată, dosarele pentru anii toți anii universitari din 1980 până în 1989.

⁷⁴ Lucian Nastasă, „Între centru și periferie: Universitatea din Iași și migrația academică”, în Florea Ioncioaia, Leonidas Rados (coord.), *Fragmente de pe un câmp de luptă: studii în istoria Universității*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Iași, 2018, p. 161-174.

Cuza” o autonomie mai mare în raport cu puterea politică. Informații cu privire la evoluția catedrelor/catedrei de istorie din Iași ne lipsesc, însă fenomenul restrângerii numărului de posturi era în mod cert asemănător. La Iași, dezechilibrul de personal se resimțea mai ales comparând specialiștii în istoria națională cu cei cu pregătire în istorie universală. Așadar, la începutul anului calendaristic 1982, catedra de Istoria României avea 9 angajați, distribuiți relativ uniform pe grade didactice, cu excepția celui de asistent, unde exista o singură persoană. De cealaltă parte, la catedra de istorie universală existau mai mulți universitari (13), dar lectorii erau suprareprezențați, în timp ce profesorii universitari nu erau deloc. Această situație era probabil consecința a două fenomene: structura pe vârste între discipline la Universitatea din Iași, moștenită din decadele anterioare, respectiv închiderea sistemului începând cu anii '80.

Tabelul nr. 6. Cadre didactice de la cele două catedre de istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, la începutul anului calendaristic 1982⁷⁵

Grad științific	Catedra de istoria României	Catedra de istorie universală
Profesor	4	0
Conferențiar	3	2
Lector	2	8
Asistent	1	3

Învățământul istoric a trecut în ultima decadă a regimului comunist din România printr-o perioadă de contracție majoră. Restrângerea oportunităților profesionale pentru absolvenții de Istorie, promovarea inexistentă a noilor specialiști, limitarea contactelor profesionale cu colegii de breaslă din străinătate etc., au avut consecințe directe asupra producției istoriografice. Inovațiile epistemice nu au lipsit, însă contextul în care acestea au apărut a fost unul profund defavorabil. Situația concretă din institutele de cercetare nu era foarte diferită.

Institutele de cercetare istorică

În ansamblu, dependența structurală a institutelor de cercetare istorică de finanțarea primită de la statul socialist ar permite încadrarea acestora, fără deosebire, în

⁷⁵ *** „Facultatea de Istorie și Filozofie” în *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași*, 1982, p. 75–76.

conceptul de „state-sponsored historiography”, definit recent de Berber Bevernage și Nico Wouters ca acel tip de discurs istoriografic care primește, direct sau indirect, sprijinul statului, fie prin mijloace financiare, fie prin instrumente mai subtile⁷⁶. Acest concept este util în înțelegerea mecanismelor prin care politicul se implică în producerea cunoașterii istorice, determinând inclusiv modificări de natură instituțională⁷⁷, însă merită făcute câteva distincții importante pentru cazul particular al României socialiste, sau chiar pentru cel mai general al Europei Centrale și de Est după Al Doilea Război Mondial⁷⁸. Așa cum am arătat, exista o diferență importantă, atât instituțională cât și simbolică, între institutele parte a sistemului universitar, respectiv cele din afara acestuia, indiferent că erau instituții militarizate sau în subordinea Comitetului Central. Ștergerea barierelor dintre aceste două categorii a fost unul dintre obiectivele deselor transformări instituționale, dar unificarea câmpului istoriografic a fost, în realitate, urmărită atât de Partidul Comunist, cât și de unii istorici interesați să-și maximizeze puterea.

O privire generală asupra numărului de cercetători pentru fiecare institut, mai ales luând în considerare distribuția acestora pe grade științifice, demonstrează discrepanțele importante între cele două categorii de institute menționate anterior. Astfel, în 1985, din cei 229 cercetători din istoriografia din România, doar 3 persoane dețineau cel mai înalt grad profesional, toți fiind angajați la ISISP. Pentru celelalte trei grade, situația cea mai bună era tot la fostul Institut de istorie a Partidului. Dacă la cele trei mari institute (Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca și Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași) situația era una deloc excelentă, pentru celelalte institute și centre de cercetare starea de fapt era chiar mai proastă. Lipsește din tabel CSCITM, care avea oricum o organigramă diferită. Totuși, se poate trage relativ ușor concluzia că resursele, în special cele cu privire la personal, erau distribuite disproporționat, mai degrabă în afara sistemului academic. Observăm nu doar cât de redus era grupul cercetătorilor în istorie (și cel al universitarilor din acest domeniu era la fel de restrâns, după cum am arătat), ci și cât de puternic divizat instituțional este acesta. Din perspectiva strict a personalului, institutele cu tematică mai degrabă generalistă stăteau, aparent, ceva mai bine decât cele foarte specializate. Aceasta însă era doar o aparență, de vreme ce institutele generaliste presupun acoperirea tuturor epocilor istorice. În practică, aceasta ducea la specializarea și mai mare a cercetătorilor și,

⁷⁶ Berber Bevernage, Nico Wouters, „State-Sponsored History After 1945: An Introduction”, în Berber Bevernage, Nico Wouters (edit.), *op. cit.*, p. 1–36.

⁷⁷ Lutz Raphael, „State Authority and Historical Research: Institutional Settings and Trends Since 1945”, în Berber Bevernage, Nico Wouters (edit.), *op. cit.*, p. 209–236.

⁷⁸ Pentru cazurile Poloniei, Ungariei și Cehoslovaciei vezi: Frank Hadler, Attila Pók, „A Daily Working Group Together in One House: Research Institutes at the National Academies of Sciences in East Central Europe” în Ilaria Porciani, Jo Tollebeek (edit.), *op. cit.*, p. 183–201.

alături de alte motive, la insuccesul multor întreprinderi academice de mare amploare sau care presupuneau grupuri mari de specialiști din subdomenii diferite.

Tabelul nr. 7. Distribuția gradelor profesionale pentru institutele de cercetare istorică⁷⁹

Institutul	Cercetători			
	C. Ș. P. I	C. Ș. P. II	C. Ș. P. III	Cercetători
Institutul de studii istorice și social-politice	3	5	14	29
Institutul de istorie „Nicolae Iorga”	0	4	22	18
Institutul de studii sud-est europene	0	1	5	14
Institutul de tracologie	0	0	0	1
Institutul de arheologie	0	2	23	11
Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca	0	3	11	15
Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași	0	3	13	15
Centrul de științe sociale Craiova	0	0	3	4
Centrul de științe sociale Sibiu	0	0	2	1
Centrul de științe sociale Târgu Mureș	0	1	2	4
TOTAL	3	19	95	112

Cele două sisteme din cercetarea istorică au avut însă evoluții diferite în această perioadă. Dacă institutele academice s-au confruntat cu reducerea personalului în ansamblul lor, lupta pentru accesul la resursele alocate de birocrăția de partid pare să fi fost principala caracteristică a institutelor din afara câmpului universitar.

Institutele din sistemul universitar

Integrate Universităților în 1975, proces reglementat prin Ordinul nr. 659 al Ministerului Educației și Învățământului din 15 iulie 1975, ca structuri ale facultăților, institutele de cercetare și-au desfășurat activitatea în principal sub coordonarea Consiliului facultății, a Senatului și a ASSP. Modificarea cea mai importantă adusă în 1975 a ținut de faptul că bugetul institutelor de cercetare era stabilit din surse extrabugetare, acestea funcționând pe baza veniturilor provenite din contractele de cercetare și din publicații⁸⁰. În realitate, institutele își desfășurau

⁷⁹ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Agitație și Propagandă, dosar nr. 8/1985, f. 43.

⁸⁰ Mirela Rotaru, *op. cit.*, p. 58.

activitatea sub un triplu control: Universitatea, Ministerul Educației și Învățământului și ASSP⁸¹. Conform art. 2 din decretul din 1975, care reglementa reorganizarea sistemului de cercetare socio-umană, se stipula că: „Institutele și celelalte unități de cercetare se vor reorganiza de regulă în cadrul facultăților și vor avea sarcina de a îndruma unitar și de a coordona activitatea științifică a cercetătorilor, indiferent de unitatea în care aceștia sunt încadrați”⁸². Reorganizarea a presupus și o reducere a organigramelor și a schemelor de personal, care a afectat atât cercetătorii, cât și personalul auxiliar.

Tabelul nr. 8. Organigrama Institutului de istorie „Nicolae Iorga” în 1987⁸³

Tip angajați	Număr
Total personal propriu	60
Studii superioare total	52
în conducere	2 +1
în cercetarea științifică	50
studii medii	7

Institutele erau conduse de un director, aflat sub controlul unui birou executiv și al unui consiliu științific. Organigramele erau împărțite îndeosebi în două structuri: istorie românească, respectiv istorie universală, cu excepția Institutului de Arheologie din București⁸⁴, care cuprindea în schema sa de personal și Institutul de Tracologie⁸⁵, creat în 1976 în contextul organizării la București a Congresului Internațional de Tracologie⁸⁶ și a Institutului de studii sud-est europene, care prin natura foarte specială a cercetărilor întreprinse avea o organigramă împărțită în două colective, după principii puțin diferite – unul de istorie, respectiv unul multidisciplinar, care includea filologie, sociologie, drept etc. Considerat moștenitorul a două institute de cercetare din perioada interbelică⁸⁷, Institutul de studii sud-est

⁸¹ *Ibidem*, p. 64–65.

⁸² Articolul 2 din Decretul Consiliului de Stat al R.S. România, din 3 aprilie 1975, cu privire la reorganizarea activității unităților de cercetare din subordinea Ministerului Educației și Învățământului și a Academiei de Științe Sociale și Politice *apud* Nicolae Edroiu, *Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca – 90 de ani de existență – 1920–2000*, Cluj-Napoca, 2010, p. 253–254.

⁸³ AUB, fond Secretariat/Rectorat, registrul nr. 132, Senat-1988, nenumărotat. Organigrama cuprinde toți angajații institutului, nu doar cercetătorii.

⁸⁴ Cele două colective din cadrul Institutului de Arheologie erau: Colectivul de cercetare pentru arheologia comunei primitive și epocii medievale, respectiv Colectivul de cercetare pentru arheologia geto-dacă și greco-romană (AUB, fond Secretariat/Rectorat, registrul nr. 132, Senat-1988, nenumărotat).

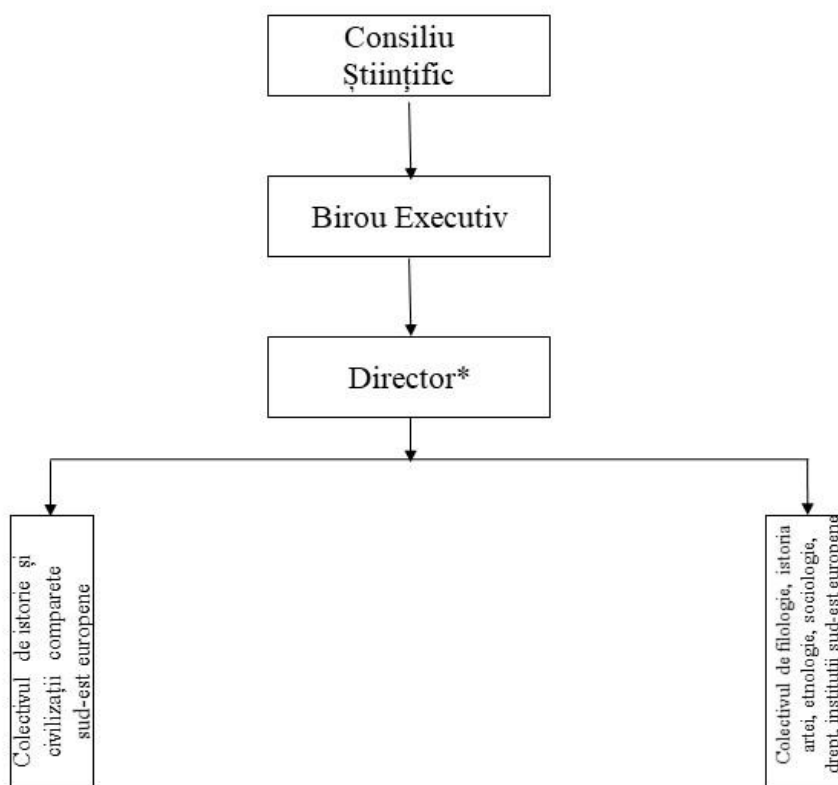
⁸⁵ AUB, Fond Senat, 1986, nenumărotat.

⁸⁶ Dan Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorii despre un zeu al pretextului*, prefață de Zoe Petre, Polirom, Iași, 2008, p. 338–339.

⁸⁷ Stan Stoica, *Istoriografia românească între imperativele ideologice și rigorile profesionale, 1953–1965*, cuvânt-înainte de Dan Berindei, Editura Meronia, București, 2012, p. 162–163.

europene era una dintre puținele instituții care se îndepărta de istoria politică și evenimentială, promovând abordări inovatoare și cercetări interdisciplinare foarte rare în istoriografia din România comunistă⁸⁸.

Schema nr. 2. Organigrama Institutului de studii sud-est europene⁸⁹

Situația din București era asemănătoare cu cea din Cluj-Napoca, respectiv Iași, cu observația că facultăților de profil din aceste centre universitare le fusese alocat numai câte un singur institut de cercetare istorică⁹⁰. Mai mult decât atât, institutele din provincie aveau mai puțini angajați decât cele din capitală. De exemplu, în 1988, Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca avea 24 de cercetători, dintre care 19 membri de partid, 19 doctori, 22 bărbați și doar 2 femei⁹¹. În cadrul Institutului

⁸⁸ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 44.

⁸⁹ AUB, Fond Senat, 1986, nenumărat.

⁹⁰ Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca pentru Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, respectiv Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași pentru Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

⁹¹ AUBB, Fond Rectorat, Documentar privind anul universitar 1987–1988. Documentar privind anul universitar 1988–1989. Principalele date statistice despre Universitatea clujeană, nenumărat.

de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași lucrau, în 1982, 35 de cercetători, împărțiți în zece colective⁹².

Dependente de structurile facultăților, se poate observa că institutele de cercetare istorică au trecut prin procese similare de restrângere a personalului și limitare a autonomiei de cercetare ca și cele prezente în învățământul superior istoric. În anii '70-'80, câmpul cercetării academice în istorie a fost atât restrâns, prin intermediul restructurărilor instituționale, cât și făcut mai dependent structural de Partidul Comunist, prin integrarea sub autoritatea multiplă a diverselor instituții subordonate direct sau indirect Comitetului Central.

Institute și centre de cercetare din afara câmpului academic

Instituțiile și centrele de cercetare în istorie din afara câmpului academic pot fi analizate și ele din perspective foarte diverse. Pentru cercetarea de față, ne vom limita la relațiile dintre acestea și puterea politică, încercând să observăm conflictele inter-instituționale pentru accesul la resurse. Ar fi o eroare înțelegerea birocrăției de partid ca o structură uniformă. Chiar și în privința cercetării istorice, diferitele subgrupuri din aparatul de partid aveau interese, strategii și afilieri distincte⁹³, pe care încercau să le utilizeze în contextul fiecărei restructurări instituționale. Chiar și la nivelul cel mai înalt al ierarhiei puterii, în interiorul familiei Ceaușescu, existau conflicte pentru putere: „În chip surprinzător, pentru cei neavizați, generalul Ilie Ceaușescu avea un adversar de temut în persoana cumnatei sale, Elena Ceaușescu. În privința motivațiilor acestei ostilități nu se pot formula decât ipoteze: probabil, dorința ei de a fi, în familie, singurul om de știință”⁹⁴. Aceste conflicte aveau așadar consecințe și asupra instituțiilor cu rol în cercetarea istorică. Dacă în privința institutelor academice clasice am observat un proces de restrângere, pentru cele din afara spațiului universitar fenomenul specific pare a fi o dinamică mult mai fluidă a distribuției influenței instituționale. Doi actori instituționali au jucat un rol foarte important în acest proces: Institutul de studii istorice și social-politice și Centrul de studii și cercetări în istorie și teorie militară.

Evoluția Institutului de Istorie a Partidului este cunoscută în istoriografie⁹⁵. În martie 1966, Institutul de istorie a Partidului era transformat în Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., primind atribuții suplimentare de cercetare, privind relațiile internaționale în epoca contemporană și popularizarea istoriei prin intermediul revistei „Magazin Istoric”, dar și de propagandă în favoarea

⁹² *** „Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, în *Universitatea A. I. Cuza Iași*, 1982, p. 108–109.

⁹³ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență...*, p. 213.

⁹⁴ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 409–410.

⁹⁵ În principal datorită excelentei monografii a lui Francesco Zavatti: Francesco Zavatti, *Writing History in a Propaganda Institute. Political Power and Network Dynamics in Communist Romania*, Soderton University, Elanders, Stockholm, 2016.

regimului din România comunistă în Occident⁹⁶. Pentru a putea cuprinde această arie extinsă de cercetare, numărul de angajați a fost crescut de la 86 la 125⁹⁷. La începutul anilor '70, conflictul dintre Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, pe de-o parte, respectiv Ion Popescu-Puțuri și Titu Georgescu, pe de altă parte, a dus la reorganizarea institutului⁹⁸. Stabilită în 1976, organigrama nu va mai fi modificată până în 1990, când ISISP a fost deființat. Aceasta includea: un director, un prim adjunct de director, trei directori adjuncți, doi șefi de secție, 16 șefi de sector, 40 de cercetători principali gradul III, 12 cercetători științifici, precum și personal auxiliar (documentariști, bibliotecari, secretare etc.)⁹⁹. În contextul scăderii importanței ISISP în timpul ultimei decade a regimului comunist, personalul alocat acestuia a fost redus, astfel că în anii '80 mai erau doar 51 de posturi ocupate în cercetare¹⁰⁰.

Prima instituție care pare că ar fi putut amenința instituțional puterea ISISP a fost Institutul de științe politice și studiul națiunii, creat în 1970. Apariția unui institut de științe politice în cadrul Academiei „Ștefan Gheorghiu” reprezenta în mod cert un fapt îngrijorător pentru conducerea ISISP, având în vedere că restrângerea atribuțiilor fostului Institut de istorie a Partidului era recunoscută chiar în documentul de înființare a IȘPSN, prin care se solicia desființarea unor sectoare din cadrul ISISP, prin transferul cercetătorilor către noul institut. De asemenea, se considera oportun ca un număr de specialiști de la Institutul de cercetări economice, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Institutul de filozofie și Institutul de cercetări juridice să fie și ei mutați¹⁰¹. Organizat pe departamente, IȘPSN ar fi trebuit inițiat să aibă un consiliu științific foarte extins, format din 65 de persoane, dar acest număr a fost restrâns la 35, cuprinzând atât secretari cu propaganda de la nivel județean, cât și miniștri sau șefi de instituții culturale¹⁰². IȘPSN nu a devenit însă un concurent serios pentru ISISP, rolul său rămânând mai degrabă producerea de raporte sintetice, adresate conducerii partidului, cu privire la evoluțiile geopolitice cele mai recente.

Alternativa la ISISP avea să ia naștere însă din interiorul sistemului militarizat. Deși inițial avea atribuții exclusiv în a cerceta istoria militară, chiar dacă aceasta din urmă era definită într-un sens foarte larg, Centrul de studii și cercetări în istorie și teorie militară, creat în 1969, a determinat, pe termen lung, o reducere semnificativă

⁹⁶ Francesco Zavatti, „Propaganda across the Iron Curtain. The Institute of Historical and Socio-Political Research affiliated to the Central Committee of the Romanian Communist Party and its Network in Italy”, în *History of Communism in Europe. The (R)evolutionary Maze. Communist Parties in Europe*, vol. 7, 2016, p. 83–109.

⁹⁷ Francesco Zavatti, *Writing History...*, p. 210–212.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 292.

⁹⁹ ANIC, Colecția Popescu-Puțuri, dosar nr. 59, f. 153.

¹⁰⁰ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Agitație și Propagandă, dosar nr. 8/1985, f. 43.

¹⁰¹ ANIC, Colecția Popescu-Puțuri, dosar nr. 59, f. 171.

¹⁰² Cosmin Popa, „Academia de Științe Sociale și Politice sau stalinism 2.0”, în *Studii și materiale de Istorie contemporană*, serie nouă, volumul 14/2015, p. 75.

a importanței și puterii instituționale a ISISP¹⁰³. Pe măsură ce influența lui Ilie Ceaușescu a devenit tot mai importantă, Centrul și-a extins atribuțiile și s-a (auto)impus ca cel mai important actor instituțional din câmpul istoriografic apropiat de discursul oficial:

Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară – organism specializat al Consiliului politic superior al forțelor armate – este o instituție de cercetări științifice și totodată de documentare și informare în domeniul disciplinelor de profil. Pe baza indicațiilor forului tutelar, Centrul îndeplinește atribuții de avizare și coordonare în domeniul cercetării științifice de istorie militară și al altor discipline militare cu caracter social din sfera de competență a Consiliului politic superior¹⁰⁴.

Sergiu Iosipescu consideră că inspirația pentru CSCITM a fost Centre d'Études et Recherches d'Histoire et Théorie Militaire din Franța¹⁰⁵. Organigrama inițială a avut 3 funcții de general, 35 de funcții de ofițer, una de subofițer și 13 angajați civili. Schema de personal avea un director și două secții, una de istorie militară (cu sectoarele de istorie veche-medie, modernă și contemporană), respectiv una de teorie și doctrină militară¹⁰⁶. Începând cu 1977, Ilie Ceaușescu a preluat conducerea secției de istorie. Deși nu a condus efectiv Centrul, cei trei directori din perioada comunistă fiind Eugen Bantea (1969–1977), Nicolae Constantin (1978–1981) și Gheorghe Tudor (1981–1989)¹⁰⁷, Ilie Ceaușescu era în mod real cel care lua toate deciziile, în principal prin rolul acestuia de coordonator al Comisiei de Istorie Militară¹⁰⁸. Apostol Stan argumentează că, în perioada în care Centrul a fost condus de Eugen Bantea, activitatea istoriografică nu a fost una remarcabilă, fiind concentrată în mod special pe istoria militară în epocile modernă și contemporană, Ilie Ceaușescu fiind cel care a influențat transformarea Centrului într-o instituție puternică, adunând în jurul lui atât militari de carieră, istorici apropiați de Comitetul Central, dar și istorici respectați de colegii de breaslă¹⁰⁹. În anii '80, pe fondul reducerii poziției deținute de ISISP în aparatul de partid, CSCITM a devenit cea mai

¹⁰³ Conflictul dintre cele două instituții a fost excelent analizat de Francesco Zavatti: Francesco Zavatti, *Writing history...*, p. 237–251.

¹⁰⁴ ANIC, Fond ASSP. Secția de istorie și arheologie, dosar nr. 39/1972, f. 4.

¹⁰⁵ Sergiu Iosipescu, „Preliminarii politico-militare ale creării Centrului de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară și rolul său în reforma din armata română (1968–1972)”, în *Armată și societate în România în a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea. Modernizarea societății românești și reforma organismului militar*, Editura Militară, București, 2008, p. 91.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Institutul pentru studii politice de apărare și istorie militară, *Istoric*, articol disponibil online la adresa: <http://ispaim.mapn.ro/pages/view/78> (consultat la data de 02.06.2019).

¹⁰⁸ Felician Velimirovici, *Istorie și istorici...*, p. 261–262.

¹⁰⁹ Apostol Stan, *Istorie și politică în România comunistă*, Editura Curtea Veche, București, 2010, p. 303–304.

puternică instituție din câmpul istoriografic, din perspectiva conexiunilor cu aparatul de partid și a capacității de a acumula resurse.

De remarcat că acest conflict instituțional a avut un impact direct chiar asupra producției istoriografice, prin tendința istoricilor de la ISISP și CSCITM de a extinde tot mai mult aria lor de cercetare, pentru a putea capta cât mai multe resurse. Aceasta explică interesul foarte mare al cercetătorilor din cadrul acestor două instituții pentru discursul protocronist, foarte important pentru propaganda oficială a regimului¹¹⁰. Consecința acestui fenomen a fost o și mai puternică extindere a sistemului non-academic, prin includerea unor teme de cercetare (și chiar a unor specialiști) specifice institutelor universitare, în defavoarea institutelor de cercetare din lumea academică.

Proiectul Institutului Central de Istorie Națională

Fenomenele de restructurare și de dezechilibrare a câmpului istoriografic par a indica o tendință de unificare și de acaparare a sistemului academic de către instituțiile subordonate direct Partidului Comunist. Din acest motiv, impunerea unei structuri instituționale unice, direct subordonată politic, în cercetarea istorică¹¹¹ nu surprinde. Ideea de a comasa toate institutele de cercetare istorică pare să fi fost mai veche în interiorul birocrăției de partid. În 1984, un memoriu propunea coordonarea tuturor disciplinelor socio-umane de către Academia „Ștefan Gheorghiu”, care ar fi urmat să preia aparatul propriu al Academiei de Științe Sociale și Politice¹¹², recunoscând paralelismul instituțional ca o cauză a nereușitelor din cercetarea socio-umană:

Din constatările de până acum se desprinde concluzia că forțele angajate în rezolvarea acestor obiective sunt dispersate, există unele paralele (*sic!*), nu se folosesc integral mijloacele materiale și umane ale instituțiilor existente și îndeosebi a Academiei „Ștefan Gheorghiu”, fapt ce determină o diminuare a rezultatelor scontate în cercetarea problemelor fundamentale din acest domeniu. Această situație se explică și prin faptul că în prezent coordonarea cercetării în domeniul științelor sociale se face de către două foruri de specialitate, respectiv Academia „Ștefan Gheorghiu” și Academia de Științe Sociale și Politice¹¹³

¹¹⁰ Francesco Zavatti, „Romans, Dacians, Thracians, Slavs, or Pelasgians? A history of the debate on the ethnogenesis of the Romanian people since 17th century until the computer age” în *Caderno do Tempo Presente*, no. 17, set./out. 2014, p. 41–54; Vezi și analiza mai generală din Dan Dana, *op. cit.*, *passim*.

¹¹¹ Cazul istoriei nu este singular, tendința de unificare se poate constata pentru mai multe discipline.

¹¹² ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Agitație și Propagandă, dosar nr. 45/1984, f. 84.

¹¹³ *Ibidem*.

Acest plan nu a fost pus în aplicare, preferându-se mai degrabă varianta creării unei instituții noi, deși chiar și această „reformă” a fost abandonată până la urmă. Unificarea tuturor institutelor de cercetare istorică într-un singur institut (Institutul Central de Istorie Națională), coordonat direct de Comitetul Central, reprezenta încercarea cea mai directă de eliminare a barierelor dintre cele două sisteme paralele din cercetarea istorică. Proiectul, redactat în 1985 și pregătit pentru a fi semnat de către Nicolae Ceaușescu, a fost abandonat, probabil pentru că ar fi dat naștere unor nemulțumiri prea mari, cu puține beneficii pentru regim. În istoriografie, acest plan a fost interpretat fie ca o construcție instituțională gândită în jurul angajaților ISISP¹¹⁴, fie ca o desființare efectivă a ISISP, care ar fi pierdut trei sferturi din personal¹¹⁵.

Obiectivul de a coordona și controla mai bine producția istoriografică este exprimat direct în motivația din cadrul proiectului:

Înfăptuirea obiectivelor fundamentale ce revin științei istorice românești în actuala etapă impune instituirea unui cadru organizatoric menit să asigure o concepție unitară și coordonarea unitară a activității științifice în acest domeniu, integrarea organică a cercetării istorice cu învățământul și folosirea eficientă a potențialului existent în acest domeniu, pentru elaborarea unor lucrări care să prezinte unitar istoria poporului român, lupta sa eroică pentru libertate, independență, unitate națională și statală, construirea socialismului și comunismului în România, contribuția poporului nostru la dezvoltarea civilizației universale și progresul omenirii¹¹⁶

Gândit ca o structură piramidală, ICIN ar fi urmat să se afle în subordinea Comitetului Central, a Ministerului Educației și Învățământului și a Consiliului pentru Știință și Tehnologie, cuprinzând în subordinea sa toate institutele de cercetare istorică din câmpul academic, dar și Institutul de studii istorice și social-politice. De asemenea, colectivele de istorie din cadrul centrelor de științe sociale din Craiova, Timișoara¹¹⁷, Târgu Mureș și Sibiu¹¹⁸ erau transferate în organigrama institutelor de istorie. Indiferent de instituție însă, personalul ar fi urmat să fie redus la aproximativ jumătate¹¹⁹. În plus, în subordinea ICIN ar fi trebuit să se organizeze și un Muzeul Central de Istorie Națională, care ar fi coordonat toată rețeaua muzeală din România socialistă¹²⁰.

¹¹⁴ Felician Velimirovici, *Istorie și istorici...*, p. 233-247.

¹¹⁵ Francesco Zavatti, *Writing history...*, p. 293.

¹¹⁶ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Agitație și Propagandă, dosar nr. 8/1985, f. 24.

¹¹⁷ Acestea două intrau sub coordonarea Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București.

¹¹⁸ Acestea două intrau în coordonarea Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca.

¹¹⁹ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Agitație și Propagandă, dosar nr. 8/1985.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 9.

Tabelul nr. 9. Situația existentă și cea propusă pentru personalul din domeniul cercetării istorice în 1985¹²¹

Nr.crt.	Unitatea	Existent		Propus	
		Total	Studii superioare	Total	Studii superioare
1	Institutul Central de Istorie Națională	0	0	44	13
2	Institutul de studii istorice și social-politice	111	66	25	23
3	Institutul de istorie „Nicolae Iorga”	67	58	45	43
3a.	Colectivul de istorie și arheologie al Centrului de Științe Sociale Craiova	9	7	6	5
3b.	Colectivul de istorie al Centrului de Științe Sociale Timișoara	2	2	2	2
4.	Institutul de studii sud-est europene	36	29	12	11
5.	Institutul de arheologie București	59	45	45	43
6.	Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca	45	35	25	25
6a.	Colectivul de istorie al Centrului de Științe Sociale Târgu Mureș	9	8	6	5
6b.	Colectivul de istorie al Centrului de Științe Sociale Sibiu	4	3	3	3
7.	Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași	44	36	25	23
	TOTAL	445	342	238	196

Creșterea retribuției cercetătorilor și unele promovări în grad, în realitate nu foarte semnificative, pot fi înțelese ca o încercare de a atenua tensiunile ce ar fi rezultat ca urmare a desființării a atât de multor posturi din cercetare. Analizele anterioare¹²² au încercat să ofere răspunsuri atât cu privire la obiectivele acestui proiect de reformă, cât și la cauzele neimplementării lui. Proiectul Institutului Central de Istorie Națională ar trebui integrat în evoluția pe termen mai lung a structurii instituționale a istoriografiei din România socialistă. Restructurărilor succesive de-a lungul ultimelor două decenii ale regimului comunist din România au avut, așa cum am observat, trei cauze majore: dorința de a controla mai eficient

¹²¹ *Ibidem*, ff. 49-50. Datele, inclusiv totalul eronat, sunt preluate întocmai din proiectul de act normativ.

¹²² Precum: Felician Velimirovici, „The Evolution of the `Historical Front` during Stalinism and Late Socialism. RPC's Plans for Establishing a Central Institute for National History” în *Studia Universitas Babeș-Bolyai, Historia*, Volume 60, Number 2, December 2015, p. 1-28.

producerea cunoașterii istorice și de a elimina barierele dintre institutele din sistemul universitar și cele din sistemul de partid; reducerea costurilor și resurselor alocate cercetării istorice; favorizarea sau defavorizarea unuia sau altuia dintre actorii interesați în a controla câmpul istoriografic.

Tabelul nr. 10. Situația existentă și cea propusă pentru retribuirea cercetătorilor¹²³

	Existent				Propus	
	Nivelul III		Nivelul II		Nr. pers. unități	Diferența retribuție totală lunară
	Nr. pers.	clasă retribuția	Nr. pers.	clasă retribuția		
Cercetător științific	83	21-28	229	22-29	92	6.930
		2.690-3.680		2.800-3.850		
Cercetător științific principal grad III	81	23-31	14	24-32	76	8.680
		2.940-4.230		3.660-4.440		
Cercetător științific principal grad II	14	28-31	5	29-35	24	1.700
		3.680-4.900		3.850-5.530		
Cercetător științific principal grad I	-	31-37	33	32-38	8	1.050
		4.230-5.630		4.440-5.970		
TOTAL	178		51		200	18.360

În acest sens, Institutul Central de Istorie Națională presupunea toate cele trei dimensiuni. În primul rând, toate institutele de cercetare istorică, incluzând pentru prima dată și ISISP, s-ar fi aflat sub o singură coordonare unitară. În al doilea rând, micșorarea schemelor de personal ar fi redus costurile. Nu în ultimul rând, ICIN ar fi devenit o alternativă instituțională foarte puternică la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, singurul centru de cercetare în istorie care nu era inclus în acest proiect de reorganizare. Conflictul dintre Elena și Ilie Ceaușescu, precum și cel dintre ISISP și CSCITM, pot fi așadar interpretate ca o cauză a tendinței de a unifica instituțional cercetarea istorică.

¹²³ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. Secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 8/1985, f. 46.

Concluzii

În mod cert, restructurările câmpului intelectual în perioada comunistă pot fi interpretate pornind de la o perspectivă în care rolul lui Nicolae Ceaușescu și al apropiaților săi de la cel mai înalt nivel al puterii este cel mai important¹²⁴, însă este necesară și includerea unor analize concentrate asupra evoluțiilor interne ale acestor grupuri socio-profesionale. Pentru cazul istoricilor din România socialistă, Vladimir Tismăneanu caracteriza câmpul istoriografic ca „un teren minat”¹²⁵, iar Francesco Zavatti ca „un monolit cu multe fisuri”¹²⁶, realitatea fiind diferită de discursul oficial, care insista obsesiv asupra unității „frontului istoricilor”. Christian Fleck, Matthias Duller și Victor Karády au argumentat că inovațiile epistemice tind să apară mai degrabă în sistemele în care există o abundență a pozițiilor competiționale, în comparație cu sistemele penurice¹²⁷. Istoriografia din România ultimelor două decade ale regimului socialist era în mod cert un asemenea sistem penuric, caracterizat prin creșterea dependenței producătorilor de cunoaștere istorică de autoritatea birocratică a Partidului Comunist, modificarea echilibrului instituțional în interiorul câmpului (prin accentuarea controlului și coordonării politico-ideologice, reducerea dimensiunilor instituțiilor din palierul academic, distribuirea diferențiată a resurselor în funcție de criterii politice, respectiv extinderea atribuțiilor și competențelor centrelor de cercetare din afara lumii universitare) și erodarea parțială a diviziunii instituționale și simbolice dintre cele două sistemele paralele. Toate aceste procese au dus la o restrângere a opțiunilor și strategiilor profesionale disponibile pentru specialiștii domeniului Istorie, carierele istoricilor devenind mult mai puțin autonome în raport cu puterea politică. În acest context, în care mobilitatea profesională era de mult ori imposibilă, iar centralizarea determina o competiție acerbă pentru accesul la resurse, se poate observa acutizarea tensiunilor și fracturilor dintre diversele subgrupuri din câmpul istoriografic.

¹²⁴ Vezi și Cosmin Popa, *Intelectualii lui Ceaușescu...*, *passim*.

¹²⁵ Francesco Zavatti, „*Historiography has been a minefield*”. *A conversation with Vladimir Tismaneanu*, articol disponibil online la adresa: <http://balticworlds.com/has-been-a-minefield%E2%80%9D/> (consultat la data de 04.06.2019)

¹²⁶ Francesco Zavatti, *Writing history...*, p. 326.

¹²⁷ Christian Fleck, Matthias Duller, „Victor Karády, Introduction: Shaping Disciplines – Recent Institutional Developments in the Social Sciences and Humanities in Europe and Beyond” în Christian Fleck, Matthias Duller, Victor Karády (edits.), *op. cit.*, p. 5.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DUPĂ COMUNISM: MOMENTE ȘI ASPECTE ALE SCHIMBĂRII*

Introducere

La aproape 35 de ani de la marea cotitură istorică produsă în 1989 prin prăbușirea regimului comunist, istoriografia română apare complet schimbată. Această schimbare nu este numai una tematică, de orizont și – cu unele limite – metodologică. Ea este și una de generație, deoarece marea majoritate a celor care o practică astăzi fie că sunt formați după revoluția din decembrie 1989, fie că – în cazul în care au fost educați, totuși, înainte de 1989 – nu mai păstrează vreun atașament mental sau intelectual față de perioada anterioară, schimbarea de regim găsimu-i foarte tineri și fără poziții instituționale sau de *status* în vechile structuri.

Aceste transformări s-au petrecut și, în același timp, au putut deveni posibile într-o lume supusă ea însăși, în același interval, unor prefaceri rapide și profunde, care au afectat (și continuă să o facă) toate experiențele intelectuale și de viață. Interdependențele economice tot mai complexe din lumea contemporană (care i-au consolidat și mai mult acesteia caracterul de „sistem mondial”, cum a definit-o, în anii '70 ai secolului trecut Immanuel Wallerstein, în cadrul unei teorii celebre, valabilă și astăzi), fenomenul inedit al migrațiilor masive de populație spre Europa și S. U. A. și cel al emigrării intraeuropene (ambele încurajate să ia amploare de mai sus-amintitele interdependențe), filosofia multiculturalismului (substituit pentru occidentalocentrismul tradițional și al naționalismelor autarhice de odinioară), proliferarea identităților de tot felul și, consecutiv, noua legitimitate (culturală, politică, civilă etc.) a conceptului de „minoritate” în (câteodată) cele mai neverosimile ipostaze – toate acestea (și multe altele) pe fondul unei adevărate explozii informaționale, provocată de o tehnologie digitală din ce în ce mai sofisticată și în continuă expansiune, nu puteau să lase neschimbată percepția colectivă despre timp; cu atât mai puțin, oglindirea acesteia în scris, prin istoriografie.

* Prezentul text constituie forma considerabil lărgită și pe alocuri revizuită a comunicării intitulate *Fetele lui Ianus: istoriografia română după comunism*, susținută la Congresul Național al Istoricilor Români (Iași, 29 august–2 septembrie 2018), în cadrul modului intitulat *Istoria României astăzi. Un bilanț istoriografic* din secțiunea a 3-a a Congresului.

Succint rezumate, prefacerile prin care a trecut scrisul istoric european în deceniile din urmă sub impactul transformărilor structurale mai sus enumerate sunt reductibile la trei aspecte interdependente: caracterul din ce în ce mai subiectiv al viziunilor despre trecut, multiplicarea lor și, în al treilea rând, fluiditatea (instabilitatea) interpretărilor deduse din ele. Este necesar să le analizăm, pe scurt, pe fiecare, pentru a înțelege influența pe care au avut-o și asupra istoriografiei noastre după 1989.

Contextul cultural (în genere, istoriografic) de la finele anilor '80 și din ultimul deceniu al secolului trecut a fost, în repetate rânduri, descris ca o „întoarcere a subiectului”¹. De origine franceză (*retour du sujet*), expresia este însă, improprie. Mai întâi, pentru că, în anii aceia tumultuoși, a avut loc o revenire în prim-plan nu atât a „subiectului”, cât a subiectivității, în toate formele și manifestările posibile. În al doilea rând, nu a fost vorba de o „întoarcere”: noțiunea de „subiect” nu fusese nicicând, metaforic vorbind, în „lumina reflectoarelor”, de unde ar fi fost precipitat evacuată, pentru a reveni spectaculos în atenția publicului, în maniera unei „întoarceri a refumatului”. Paradigma de gândire după care fusese interpretată, în cultura europeană, realitatea naturală și socială de la Lumini până astăzi (dacă nu și de mai înainte) nu rezervase niciodată „eu”-lui, „sinelui” sau individualității (cum vrem să-i spunem) mai mult decât un rol secund. În cadrul diferitelor interpretări referitoare la natură, societate și om, elaborate în spiritul evoluționismului și al ideii de progres, singularitățile umane nu fuseseră niciodată creditate cu o însemnătate aparte. Atât global, cât și în fiecare din compartimentele ei, lumea fusese imaginată ca fiind mișcată de norme „increate” și necesare, pe care oamenii le puteau, desigur, descoperi dar, în niciun caz, controla. Cel mult, li se puteau adapta.

Nu subiectivitatea, prin urmare, a constituit armătura acestui mod de gândire, ci, ca să spunem așa, *realismul obiectiv*, prin filtrul căruia lumea apărea ca o realitate *in sine*, independentă de subiectul cunoscător și dirijată de instanțe suverane (Divinitate, Rațiune, Legitate). Valabilă în filosofie și în științele „tari”, această schemă implicită de interpretare a fost, multă vreme, dominantă și în istorie. Istoricismul german și istoria pozitivistă în Franța au fost, în această privință, un bun exemplu: amândouă concepeau trecutul ca fiind un „dat” obiectiv, determinat de legități ce trebuiau descoperite, atent examinate și interpretate într-un sens evolutiv (cum preconizau historicismul hegelian și cel marxist), sau (în cazul pozitivismului) reconstituit „așa cum a fost”, ca o sumă de fapte „obiective” extrase din documente pe temeiul unei critici a veracității. Premisa subînțeleasă a ambelor concepții era neimplicarea cercetătorului: invitat să-și țină obiectul cercetării la distanță, acesta trebuia să-l trateze ca pe o realitate ontologică, independentă de orice subiectivitate. De aceea, răsturnarea de paradigmă intervenită la sfârșitul secolului trecut nu poate

¹ Reproduc aici, într-o formă puțin schimbată, considerațiile formulate în Alexandru-Florin Platon, „Ego-istoriile”: o analiză critică și o propunere, „Caiete de antropologie istorică”, anul XXII, nr. 1 (42), ianuarie-iunie 2023, p. 17-19.

fi caracterizată ca o „întoarcere a subiectului”. Mai potrivit este a vorbi despre ceea ce s-a petrecut atunci ca despre o erupție a subiectivității, în cele mai variate și, adesea, contradictorii forme care se pot imagina. Nimic nu pare a ilustra mai exact această uriașă inversare a polilor gândirii decât expresia prin care Paul Feyerabend și-a sintetizat anarhismul metodologic ce trebuia, în opinia lui, să înlocuiască schemele de cercetare ordonate și riguros compartimentate de până atunci: „anything goes” („merge orice”)². Într-o altă formulare, apropiată de aceea feyerabendiană, prefacerea spiritului public din acei ani ar putea fi descrisă ca o respingere totală a obiectivității. „Nimic nu este dat, totul se construiește, este fluid și se reconstruiește” – aceasta ar fi o bună deviză a acelei epoci de început a postmodernității, de la al cărei debut s-au scurs aproape patru decenii.

Pe lângă factorii de context, enumerați mai sus, o contribuție notabilă la impunerea noii paradigme a subiectivității în explorarea trecutului a avut-o și delegitimarea marxismului, în condițiile crizei de sistem a regimurilor comuniste din U. R. S. S. și din țările socialiste. Acest fenomen merită o discuție separată, care nu poate fi schițată aici. Este de-ajuns observația că această criză, tot mai acută începând cu penultimul deceniu al secolului trecut, a erodat iremediabil și viziunea teleologică pe care se construiseră din punct de vedere ideologic regimurile respective, ruinând și perspectiva progresistă, „legică” și obiectivistă asupra istoriei, inspirată de ea.

Generalizându-se ca perspectivă dominantă asupra istoriei, subiectivitatea s-a multiplicat exponențial în forma restituțiilor preponderent „memoriale” ale trecutului, încurajate să ia amploare de ceea ce, după implozia sistemului comunist, unora le-a părut a fi un „sfârșit al istoriei”.

Ilustrarea acestui concept se regăsește în cunoscutul eseu omonim al lui Francis Fukuyama³. Prin implicațiile sale, termenul a stârnit, imediat, vii controverse. Obiecțiile unanime cu care el a fost întâmpinat chiar de la lansare izvorau, de fapt, dintr-o neînțelegere majoră. Formula politologului american (e de discutat cât de inspirată!) a fost interpretată ca un „sfârșit al evoluției”, un fel de „stază” prelungită a mersului înainte al societăților. Fukuyama ar fi fost, poate, mai bine înțeles dacă ar fi folosit o expresie apropiată de aceea prin care François Hartog a caracterizat, un deceniu mai târziu, epoca inaugurată de implozia regimurilor comuniste: ca o schimbare a „regimului istoricității”⁴, a percepției subiective a timpului. Căci, printre altele, asta a însemnat rapida disoluție a regimurilor totalitare din Răsărit: dispariția din orizontul de așteptare al oamenilor a perspectivei „eschatologice” nutrită de comunism, adică a *viitorului* așa cum fusese acesta

² Paul Feyerabend, *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, Verso Books, London, 1975.

³ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992.

⁴ François Hartog, *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, Éditions du Seuil, Paris, Coll. «La Librairie du XXIe siècle», 2003.

prefigurată în secolul al XIX-lea de teoria marxistă a istoriei. În locul acestuia, în fața omenirii nu se mai afla decât întinderea de necuprins a prezentului, a unui prezent redevenit, prin implozia comunismului, uniform, adică democrat-liberal și capitalist, ca și mai înainte, fiind sortit să nu se mai schimbe vreodată în „altceva” mai bun, ci să dureze mereu. Acesta era, de fapt, pentru Francis Fukuyama „sfârșitul istoriei”.

Nici acest trecut, însă, nu mai era cel de odinioară, când principalul vector al timpului era viitorul și progresul promis de el. Locul trecutului global sau structural de dinainte, cel al civilizațiilor, al națiunilor și al marilor procese istorice a fost luat, treptat, de o multitudine de percepții memoriale ale duratei, fragmentare și puternic personalizate, în acord cu nenumăratele identități reticulare în care se descompuneau continuu marile solidarități etnice și sociale sub presiunea globalizării și a metisajelor culturale. Dimensiunea trecutului s-a adaptat, prin urmare, noilor scări de referință, fie individuale, fie (mai frecvent) de grup restrâns, trecutul însuși nemaifiind tratat decât într-o cheie subiectivă (ca „ego-istorie”, de pildă) și strict localizată (a orașului / satului / familiei etc.).

Ipostaza teoretică a acestei transformări a fost ceea ce s-a numit „turnura (cotitura) lingvistică”⁵. Aidoma restituțiilor memoriale, ea constituie încă o expresie (și cauză, totodată) a multiplicării viziunilor (implicit, a interpretărilor) subiective despre trecut.

Apărută la începutul anilor '80 ai veacului trecut, formula⁶ denotă astăzi schimbarea fundamentală a statutului epistemic al istoriei, deși, inițial, ea nu a avut nicio legătură cu istoriografia. Concepția sintetizată de această sintagmă s-a conturat, mai întâi, în filosofia limbajului. Potrivit acestei teorii, interpretarea diverselor aspecte ale realității era indisolubil legată de vehiculul ei lingvistic, sensurile și semnificațiile subsecvente fiind „impuse” nu de realitate, ci de discursul despre ea. Nu autorul „crea” interpretarea, ci filtrul ei, adică limba (limbajul) de exprimare. Particularitățile acesteia (sintactice, gramaticale, semantice) își puneau insidios amprenta asupra oricărui enunț, iar acest lucru era ineluctabil⁷.

Aplicată disciplinei istorice, această concepție (din care s-au născut, în anii '60-'70 ai secolului al XX-lea structuralismul lingvistic, textualismul și semiologia) afirma că ceea ce istoricul prezintă drept reconstituire (globală sau parțială) a trecutului, realizată prin cercetarea minuțioasă și critică a izvoarelor, nu reflectă acest trecut ca realitate ontologică. Întrucât este mediată stilistic de limbaj, în speță de o narațiune lexical construită, nu avem cum ști cât de fidelă, *per se*, este reconstituirea în raport cu obiectul ei de referință. Concluziile la care ajunge

⁵ Pentru fragmentul care urmează, v. din nou, Alexandru-Florin Platon, *op. cit., loc. cit.*, p. 19 *sqq.*

⁶ Datorată filosofului austro-american Gustav Bergmann, dar reactualizată de Richard Rorty, *The Linguistic Turn. Recent Essays in Philosophical Method*, Chicago, Chicago University Press, 1967 (*apud* Sabina Loriga, Jacques Revel, *Une histoire inquiète. Les historiens et le tournant linguistique*, EHEES, Éditions Gallimard, Éditions du Seuil, Paris, 2022, p. 114).

⁷ Sabina Loriga, Jacques Revel, *op. cit., passim.*

istoricul sunt determinate de felul în care acesta își construiește „povestea”, adevărul lor fiind, prin urmare, unul eminamente subiectiv, nicidecum impersonal sau universal valabil. De aceea, orice fragment de trecut poate fi povestit (și repovestit) în diferite moduri, toate perfect adevărate în individualitatea lor. Faptele – armătura trecutului – pot fi reale, dar ceea ce spun ele depinde de maniera în care sunt înlănțuite, cu alte cuvinte, de „intriga” povestirii⁸.

Enunțată la începutul deceniului 7 al veacului trecut, această perspectivă radicală și profund relativistă, care răsturna cele mai înrădăcinate certitudini epistemologice ale istoricilor, ștergând orice deosebire între istorie și literatură, este legată, genetic, de două nume: Paul Veyne în Franța și Hayden White în S.U.A. Introducerea „turnurii lingvistice” în istorie este pusă, de regulă, pe seama ultimului și a cărții sale, *Metahistory*, apărută în 1973⁹. De fapt, întâietatea trebuie să-i fie atribuită lui Veyne și celebrului său eseu (*Comment on écrit l'histoire*), publicat în 1971¹⁰, cu o *coda* consacrată contribuției „revoluționare” a lui Michel Foucault la reconceptualizarea istoriei, inserată într-o altă ediție a aceluiași volum. Pe moment, nici eseuul lui Veyne, nici cartea lui White nu au stârnit discuții. Prima reacție critică la *Metahistory* a venit abia în 1981, din partea lui Arnaldo Momigliano¹¹, dar nici ea nu a suscitat o dezbatere adevărată despre teoria subiectivistă a istoricului american (ca, de altfel, nici eseuul lui Veyne, un cercetător respectat al Antichității romane, dar considerat de *establishment*-ul istoriografic francez cam excentric, din cauza pozițiilor sale iconoclaste și a amicitiei indefectibile cu Foucault – idolul său). Polemica în jurul acestei chestiuni a început mai târziu, în primii ani după 1990, în contextul istoric și cultural menționat, care a potențat enorm accentul pe subiectivitate în – cum am spus – toate ipostazele ei. Dar, în afară de reafirmarea vechii convingeri despre caracterul istoriei ca o disciplină distinctă în constelația „umanoarelor”, cu o metodologie specifică, consensual validată de cei care o practicau, reacțiile anti-deconstructiviste, deși veneau din partea unor istorici de mare prestigiu¹², nu au șubrețit pozițiile emulilor relativismului epistemologic. Dimpotrivă, interpretarea elaborată a lui White și Veyne continuă, până astăzi, să fie

⁸ Pe larg despre „turnura (cotitura) lingvistică”, v. și Christian Delacroix, *Linguistic turn* în Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia et Nicolas Offenstadt (sous la direction de), *Historiographies. Concepts et débats*, I, Gallimard, Paris, 2010, coll. „Folio. Histoire”, p. 476–490.

⁹ Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1973.

¹⁰ Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire: essai d'épistémologie*, Éditions du Seuil, Paris, 1971.

¹¹ Arnaldo Momigliano, *The Rhetoric of History and the History of Rhetoric. On Hayden Whites's Tropes*, „Comparative Criticism. A Yearbook”, vol. 3, 1981.

¹² În această polemică s-au angajat Carlo Ginzburg, Edward P. Thomson, Lawrence Stone, Richard J. Evans, Georg Iggers, Roger Chartier, adică unele din personalitățile cele mai prestigioase ale istoriografiei momentului. Toți autorii, fără excepție, au criticat teoria lui White și relativismul metodologic indus de ea și de concepțiile lui Foucault, Derrida, Deleuze – adepții curentului desemnat în istoriografia nord-americană drept *French theory* (pentru referințe complete, vezi, din nou Sabina Loriga, Jacques Revel, *op. cit.*, p. 11, n. 4–5 și Christian Delacroix, *op. cit.*, loc. cit., p. 483–485).

extrem de populară, fiind tacit acceptată – nu în forma ei cea mai radicală, desigur – ca o limită inerentă a cunoașterii istorice.

Acesta este, pe scurt, cadrul referențial în care istoriografia română a ieșit la lumină după 1989.

* * *

Impactul schimbărilor prin care trecea conștiința istorică europeană în momentul în care România și societățile din Europa Centrală și de Răsărit s-au eliberat de regimul comunist nu s-a manifestat imediat după 1989. În România, cel puțin, a mai fost nevoie de câțiva ani pentru ca aceste schimbări să fie cunoscute și să-și facă simțite efectele. Până a începe discuția asupra evoluției istoriografiei noastre din momentul de după revoluția din decembrie, să facem, mai întâi, un arc imaginar peste timp până în prezent și să notăm în preambul că starea de fapt, actuală, a istoriei, de la care dorim să pornim se caracterizează, după opinia noastră – repede spus – prin distanța crescândă dintre practicanții istoriei ca disciplină și cei care o predau în școli, pe de o parte și societate, pe de altă parte.

Preocupările actuale ale istoricilor români nu par a mai fi integral consensuale cu ceea ce ne-am obișnuit să numim așteptările unei societăți, marcată, la rândul ei, de schimbări structurale. Indiciul cel mai vizibil al acestei disonanțe este ceea ce unii consideră a fi dezinteresul relativ al „spiritului public” pentru un trecut care pare a constitui din ce în ce mai puțin astăzi o sursă globală de inspirație pentru experimentele prezentului. Istoria nu mai este astăzi atât de populară ca în 1989 și nici nu mai are funcția identitară pe care o avea atunci (și înainte de acea dată). Conștiința istorică a societății noastre lasă impresia acută că nu mai este de natură să solidarizeze energiile colective în jurul unui proiect național federator. Este un fenomen imposibil de întrevăzut, necum de imaginat în anii turbulenți de după căderea comunismului.

Să fie acesta semnul unei „crize a istoriei”, notată și în alte părți¹³ ? Așa se pare, cum ne-au prevenit câteva din vocile cele mai autorizate ale istoriografiei române cu prilejul primului congres al istoricilor români, în urmă cu opt ani. S-a afirmat atunci că, aidoma „întregii societăți contemporane”, „istoria ... se află într-un moment de mare cumpănă”, tendința actuală fiind, peste tot în lume, de „ignorare a trecutului omenirii, a experienței de viață a comunităților, mai ales a celor naționale”¹⁴. Cauzele specific românești ale acestui fenomen general ar trebui căutate, potrivit opiniilor citate, atât în marile deficiențe ale sistemul educativ autohton¹⁵ și în proliferarea

¹³ V. Gérard Noiriel, *Sur la « crise » de l'histoire*, Belin, Paris, 1996.

¹⁴ Ioan-Aurel Pop, *Meseria de istoric la începutul mileniului al treilea* în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *Între pasiune și profesie. Istoriografia românească la început de mileniu*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, p. 25, 28.

¹⁵ Dinu C. Giurescu, *Școala astăzi în ibidem*, p. 52.

mediilor on-line de socializare (care ar cultiva o mentalitate prezenteistă, a-culturală și anistorică)¹⁶, cât și în derapajele interpretative din perioada comunismului. Cuplate cu exagerările post-decembriste în modul de raportare la trecut, datorate fie amatorismului, fie denigrării deliberate a valorilor și contribuțiilor istorice ale românilor¹⁷, aceste derapaje ar fi responsabile pentru mediocritatea actuală a interesului public pentru istorie. Tot ele ar fi fost potențate în efectele lor distructive de avântul științelor exacte, favorizate, mai peste tot în lume, în dauna culturii umaniste. Împreună cu numeroasele lucruri „decepcionante” petrecute după 1989 în societatea românească, această tendință ar fi făcut, și ea, să se accentueze „primejdiile în care se găsește [astăzi] profesiunea de istoric”¹⁸.

Chiar dacă excesiv de pesimiste, aceste considerații – care, de atunci (2016) și până astăzi, nu au mai fost repetate într-un asemenea cadru – par, în esența lor, verosimile. Cu toții „simțim” că istoria nu mai are astăzi nimbul de prestigiu din urmă cu trei-patru decenii și nici rezonanța socială cu care eram obișnuiți. Ea nu pare să mai deștepte pasiuni vocaționale și – cu excepția comemorărilor sau a unor prilejuri jubiliare – nu se mai bucură de atenția mai marilor zilei, care înainte vreme îi era asigurată.

Indică, totuși, aceste semne, cu adevărat, o „criză” (un termen care, oricum, ar trebui definit mai bine într-o asemenea corelație)? Sau este vorba, mai curînd, de o altă configurație a ceea ce numim „istorie”, care nu denotă neapărat un impas, ci o altă atitudine față de trecut? Întrebarea apare cu atât mai legitimă, cu cât – este iarăși o constatare ce poate fi făcută cu ochiul liber – istoria care se scrie (și chiar aceea care se învață astăzi în școlile și universitățile românești) nu mai seamănă aproape deloc cu aceea din anii de dinainte și de după revoluția din decembrie 1989. Dacă – așa cum am spus-o și cu un alt prilej¹⁹ – ne-am imagina chipul disciplinei noastre aîdoma figurii lui Ianus, partea luminoasă a acestui chip este imposibil de negat. Și atunci, de unde provine acest sentiment acut de neîmplinire? Ce anume îl nutrește?

Rândurile care urmează încearcă să formuleze un răspuns. Pretextul lor îl constituie următoarele interogații, aproape canonice pentru orice tentativă de bilanț:

- a) Cum au evoluat temele și metodele de cercetare ale scrisului istoric din România în ultimii 35 de ani?
- b) În ce fel au interacționat aceste evoluții cu cele ale contextului politic, social, cultural etc., local și european în ultimele decenii, la care ne-am referit în preambulul textului de față?

¹⁶ Ioan-Aurel Pop, *op. cit., loc. cit.*, p. 30.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30–32.

¹⁸ Dan Berindei, *Menirea istoriei*, în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *op. cit.*, p. 41.

¹⁹ Alexandru-Florin Platon, *Fețele lui Ianus: istoriografia română la sfârșit și început de secol* în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»”, III–IV, 2000–2001, Târgu-Mureș, p. 7–24.

- c) Sunt istoricii români și cei care se interesează de istoria românească și o practică din afara granițelor țării capabili să răspundă așteptărilor și marilor provocări ale prezentului? Mai este capabilă istoria să redevină un reper al „spiritului public” și dacă da, în ce condiții?

Aceste întrebări nu sunt noi. Într-o formă sau alta, ele au fost puse de mai multe ori până acum²⁰. Am făcut-o și noi, cu diferite prilejuri²¹. Faptul că de o bună bucată de vreme (mai exact, de un deceniu și ceva) asemenea reflecții nu mai cunosc intensitatea de altă dată, ci au devenit ocazionale²² pare și el elocvent pentru sentimentul de „criză” a disciplinei noastre, ce pare dominant în confreria istoricilor.

Nu pretendem să dăm un răspuns elaborat acestor interogații. Pentru a fi relevant, el ar trebui să țină cont de un complex de factori (epistemici, culturali, politici, naționali, internaționali etc.), prea numeroși pentru ceea ce se poate face într-un asemenea cadru. De altfel, am și spus că întrebările de mai sus nu constituie decât un pretext. Pe de altă parte, o analiză cu adevărat detaliată a fenomenului istoriografic din România în ultimele decenii ar trebui să integreze, pentru a fi relevantă, și alte elemente (evoluția instituțiilor producătoare de cunoaștere istorică, politicile culturale și educaționale, programele de finanțare a învățământului și cercetării istorice etc.), ceea ce depășește intenția rândurilor care urmează.

Ambiția noastră este infinit mai modestă. Ceea ce vom încerca să facem, fără pretenția exhaustivității, este o scurtă analiză de ansamblu a scrisului nostru istoric în deceniile care au trecut de la marea cotitură istorică din 1989, dar nu din unghiul producției istoriografice (care nu va fi totuși neglijată), cât al impactului său *identitar*. Opinia noastră – să o spunem din capul locului – este că sentimentul de „criză” a studiilor istorice în România contemporană nu este (poate) urmarea vreunui deficit calitativ global, cât a transformării a ceea ce Reinhart Koselleck a numit „câmpul experienței” colective²³, adică a modului de raportare la trecut al

²⁰ V. *inter alia* Șerban Papacostea, *Captive Clio: Romanian Historiography under Communist Rule*, „European History Quarterly”, vol. 26 (1996), p. 181–209; Gh. Platon, *La société roumaine et la gestion du passé historique*, „Nouvelles Études d’Histoire”, X, 2000. Publiées à l’occasion du XIXe Congrès International des Sciences Historiques, Oslo, 2000, p. 43–53; Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Institutul European, Iași, 2000; Gabriel Moisa, *Direcții și tendințe în istoriografia românească, 1989–2006*, Editura Universității din Oradea, 2007, cu trimiteri la mai multe studii asemănătoare (p. 9., n. 4 și 6). Pentru cea mai recentă analiză a istoriografiei române de după 1989, v. studiul foarte bine documentat, cu o bogată bibliografie la zi al Mirelei-Luminița Murgescu, *După 30 de ani... Schiță subiectivă și personală a istoriografiei românești postcomuniste* în Liliana Corobca (editor), *Panorama comunismului în România*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Editura Polirom, București, Iași, 2022, p. 539–549.

²¹ Alexandru-Florin Platon, *Valorizare națională și deschidere europeană în istoriografie. Cazul românesc*, „Dacia Literară”, nr. 1–2/1991 și 1–2/1992 ; idem, *Despre desincronizarea discursului istoriografic*, „Xenopoliana”. Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași, I, 1993, 1–4 (v. și *supra*, n. 6).

²² V., de exemplu, Al Zub, *Istoricism și conștiință de sine* în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *op. cit.*, p. 53–70 și textele deja menționate din același volum.

²³ Reinhart Koselleck, *Le Futur passé. Contribution à la sémantique des temps historiques*, Paris, Éditions de l’EHESS, 1990, *passim*; idem, *L’Expérience de l’histoire*, Gallimard/Seuil, Paris, 1997, *passim*.

societății noastre. Or, cum bine se știe, trecutul (*timpul*) modelează identitățile, atât individuale, cât și colective, care nu se pot niciodată concepe în afara duratei. Iar când percepția duratei se schimbă, acest lucru nu lasă neatins nici identitățile. Ceea ce susținem aici este că schimbările intervenite în „câmpul experienței” colective a românilor începând cu 1989 au dat naștere unei profunde *mutații identitare*, care se oglindește în statutul actual al istoriei ca disciplină științifică și, implicit, în felul în care sunt concepute astăzi rosturile ei cognitive și formative. Etapele și manifestările acestei mutații sunt succint detaliate în cele ce urmează.

Din acest unghi, trei ni se par a fi secvențele temporale care scandează evoluția istoriografiei române din 1989 până astăzi și, totodată, mutația identitară despre care am vorbit. Prima acoperă intervalul dintre decembrie 1989 și 1997, când a avut loc ceea ce, cu temei sau nu, s-a numit „cotitura de-mitologizantă”²⁴ provocată de apariția cărții lui Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*²⁵. Început prin acest eveniment editorial, al doilea moment se încheie în 2007. Este deceniul decisiv, când unitatea simbolică a trecutului, care începuse să se fisureze în perioada anterioară, se surpă definitiv, sub dublul impact al mai sus-citatei cărți și a „descoperirii” Holocaustului. Ultimele sale resturi dispar după 2007, data intrării României în Uniunea Europeană, când, după opinia noastră, începe al treilea și ultimul interstițiu, cu care suntem contemporani. Este intervalul când pasiunile colective din perioada precedentă se domolesc, controversile culturale încetează, iar istoria se îndepărtează, treptat, de centrul atenției publice. Să încercăm o privire mai îndeaproape a fiecărei perioade.

1) În comparație cu situația de astăzi a disciplinei istorice, anii de după decembrie 1989 apar, cumva, ireali. Una din trăsăturile marii efervescente publice de atunci (care frapează și acum), apărută în urma dispariției subite a oricărui constrângeri și nutrită de libertatea regăsită a cuvântului, a fost excepționalul interes pentru trecut. Cel recent mai ales, (trecutul antebelic și postbelic), stârnea o vie curiozitate, din cauza convingerii (perfect îndreptățite) că fusese falsificat, trebuind, așadar, restabilit în integritatea-i știrbită, dar, pe de altă parte, și pentru că ceea ce se credea atunci că reprezintă adevărata sa față începea să iasă la lumină, grație martorilor care mai trăiau și a publicării unui număr din ce în ce mai mare de documente (memorii, jurnale, corespondență etc.). Întreținut de o mass-media aflată ea însăși într-o continuă diversificare, acest „revizionism” istoriografic (înțeles ca o rescriere „sinceră” a întregii istorii²⁶ și, deopotrivă, ca restituire a „adevărului” despre personalități, evenimente și fenomene ocultate sau falsificate în timpul

²⁴ „The demythologizing turn”, după expresia lui Dragoș Petrescu și a Cristinei Petrescu, *Mastering vs. Coming to Terms with the Past: A Critical Analysis of Post-Communist Romanian Historiography* în Sorin Antohi, Balázs Trencsenyi, Peter Apor (editors), *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*, Central European University Press, 2007, p. 323.

²⁵ București, Editura Humanitas, 1997.

²⁶ În sensul în care făcuto Florin Constantiniu în *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997.

comunismului) a constituit principalul factor de potențare a interesului general pentru istorie. Tot el a contribuit și la focalizarea acestui interes pe epoca interbelică, idealizată, cum bine ne amintim, ca o perioadă de apogeu a României, sub toate aspectele, de care prezentul post-comunist se voia legat printr-o continuitate restabilită. A contat mai puțin faptul că acest efort de reevaluare nu s-a tradus întotdeauna printr-o îmbunătățire a cunoașterii istorice, ci, cum a notat Ulf Brunnbauer, prin „inversiunea semantică a anumitor evenimente”²⁷ și personalități (exemplul cel mai cunoscut fiind mareșalul Ion Antonescu și rolul său în cel de-al doilea război mondial). Important de reținut ni se pare altceva: anume, că interesul pentru istorie și revizuirile istoriografice din anii de început ai post-comunismului arătau că trecutul, în *ansamblu*, continua să fie referentul mental al întregii societăți și, implicit, fundamentul stabil al unei identități ce continua, ca și înainte de 1989, să se decline colectiv.

Dacă încercăm să conceptualizăm acest fenomen în felul în care a făcut-o François Hartog prin ceea ce el a numit – cum am văzut – „regim de istoricitate”²⁸, putem spune că, în economia raportului cu timpul, societatea românească își proiecta prezentul „revoluționar” încă scurt și inform într-un trecut idealizat, alegându-și ca orizont al așteptărilor același viitor care fusese și al generației interbelice: (re)integrarea în Europa. Totul se înscria pe linia unui continuum temporal, față de care cei 44 de ani de regim comunist erau considerați ca o abatere de la „normalitate”.

Nici în această privință România nu făcea excepție de la o tendință comună țărilor din sud-estul Europei ieșite din robia totalitară. Cum a arătat același Ulf Brunnbauer, „externalizarea comunismului” și idealizarea trecutului apropiat au fost, într-o formă sau alta, trăsături dominante în toate societățile central- și sud-est europene la începutul anilor '90, fiind reperatele identităților naționale din această regiune.

Centrat pe trecutul apropiat, dar fără a neglija nici problematica altor epoci, scrisul istoric din primii ani de post-comunism a rămas fidel – cum s-a remarcat nu o dată – paradigmei naționale, în vigoare și până în 1989. Intactă a rămas și concepția care orientase cercetarea trecutului în comunism: una pur empirică, străină de orice reflecție teoretică și metodologică, în buna tradiție a secolului al XIX-lea și a primei jumătăți a secolului XX, care nu cunoscuse decât două asemenea încercări: teoria xenopoliană a istoriei²⁹ și *Generalitățile...* lui N. Iorga³⁰. Canonul empiric și „anti-speculativ” al istoriografiei noastre – care, la fel ca „genealogia” poporului și a

²⁷ Ulf Brunnbauer, *Introduction. (Re)Writing History in Southeast Europe* în idem (editor), *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, LIT Verlag, Münster, 2004, p. 29.

²⁸ *V. supra*, n. 5.

²⁹ A. D. Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, E. Leroux, Paris, 1899. Ediția a doua a apărut în 1908 la aceeași editură sub titlul *La théorie de l'histoire: des principes fondamentaux de l'histoire*.

³⁰ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice. Lecții de deschidere și cuvântări*, Editura a II-a, București, 1935 (ultima ediție i se datorează lui Andrei Pippidi și a apărut la Iași, la Editura Polirom, 1999, cu o notă asupra ediției de Victor Durnea).

națiunii, a fost, o vreme, comun tuturor istoriografiilor post-comuniste din Europa Centrală și de Sud-Est³¹ – era neschimbat și în 2007, constituind una din „vechile inerții” ale scrisului nostru istoric, cum îl caracterizau atunci Sorin Antohi³², Dragoș Petrescu și Cristina Petrescu³³, reiterând o concluzie formulată mai înainte și de Bogdan Murgescu³⁴. Mai degrabă decât să o înțeleagă și să o explice, autorii citați au fost înclinați să judece această paradigmă ca pe o carență. Alții au văzut în ea semnul unei „rezistențe la înnoire” și manifestarea „dezinteresului pentru renovarea domeniului [istoriografic]” din primii ani ai postcomunismului³⁵. Continuitatea aceleiași paradigme a fost considerată și o expresie a „rămânerii în urmă” a istoriografiei noastre „în raport cu evoluțiile postbelice ale disciplinei”³⁶.

Până la un punct, aceste aprecieri sunt corecte. Într-adevăr, „excesul național”³⁷ al istoriografiei române în perioada comunismului (și după aceea) a constituit, în unele privințe, un factor negativ, interzicând istoricilor noștri experimentele metodologice interdisciplinare și deschiderile tematice care i-ar fi racordat mai repede la tendințele europene (mai exact, apusene) ale momentului, ca, bunăoară, modelul „Analelor” franceze. Începută cu numai câțiva ani înainte de 1989, popularizarea acestui model în România nu avusese timpul necesar pentru a rodi în demersuri asemănătoare, deși unele schimbări determinate de influența sa începuseră să se facă simțite³⁸.

Persistența paradigmei naționale a istoriografiei noastre după 1989 trebuie tratată, totuși, cu mai puțină severitate. În primul rând, expresia însăși („paradigmă națională” sau „canon național”, cum i s-a mai spus) ar trebui explicată mai bine. Dacă prin ea se înțelege explorarea sistematică a trecutului național, în ansamblu, și încercarea de a explica și interpreta procesele, fenomenele și evenimentele care l-au caracterizat din perspective diferite, atunci această „paradigmă” sau „canon” nu are nimic negativ, mai ales dacă nu este străină nici de o perspectivă comparată, așa cum

³¹ Este constatarea făcută tot de Ulf Brunnbauer, *op. cit., loc. cit.*, p. 12–19.

³² Sorin Antohi, *Narratives Unbound: A Brief Introduction to Post-Communist Historical Studies* în Sorin Antohi, Balázs Trencsenyi, Peter Apor (editors), *op. cit.*, p. XII.

³³ Potrivit celor doi autori, „repudierea ideologiei” din istoria națională (în care amândoi au văzut una dintre principalele tendințe ale istoriografiei române de la începutul anilor '90) nu s-a conjugat cu o reconfigurare metodologică a disciplinei: „« Vechea » abordare a studiilor istorice – scriau ei – a rămas predominantă până astăzi [în 2007]. O distanțare decisivă față de paradigma tradițională în direcția unui tip de cercetare în studiile istorice specific științelor sociale nu a avut loc, acest eșec fiind ilustrat – încheie ei – de proiectul istoriei în 11 volume a istoriei României [realizat sub egida Academiei Române]” (*op. cit., loc. cit.*, p. 322).

³⁴ Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All Educațional, București, 2000, p. 40, 44.

³⁵ Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 12.

³⁶ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 46. „Tulburător – scrie autorul – este că nici una dintre școlile istorice majore de pe plan mondial ... nu a fost receptată pe deplin de istoricii români”.

³⁷ V. în acest sens studiile noastre citate *supra*, n. 19 și 21.

³⁸ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Editura Meridiane, București, 1990 (ediția a 2-a revăzută, cu postfețele semnate de Elena Bedreag și George Neagoe a apărut la Iași, la Editura Polirom, 2017).

s-a manifestat aceasta îndeosebi după 1989. Dacă, dimpotrivă, „paradigma națională” presupune introducerea unui sens prestabilit al evoluției, iar cercetarea împrumută ipostaza unei „genealogii” sumare a națiunii și a formelor sociale, economice și politice moderne ale dezvoltării, atunci, da, această paradigmă este nu numai restrictivă, ci și inadecvată.

Înainte de 1989, studiile noastre istorice au adoptat ambele modalități, prima – cea așa-zis „pozitivă” – regăsindu-se mai ales în institutele de specialitate și Facultățile de profil, a doua – strident naționalistă – fiind instrumentul propagandistic al național-comunismului, promovat, din punct de vedere instituțional, de Academia de Științe Sociale și Politice și de Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C. C. al P. C. R.

Faptul că și după 1989 acest model a rămas în vigoare (ne referim aici la versiunea lui științifică, pentru că aceea naționalist-comunistă s-a degradat după 1989 într-un autohtonism și mai strident) nu a fost întâmplător. Pe lângă faptul că schimbările în modul de abordare a trecutului sunt întotdeauna lente și anevoioase, depinzând enorm de contextul imediat, nu trebuie uitat un fapt esențial: modelul istoriografic cu care istoricii români ieșeau din comunism era investit cu prestigiul școlii istorice din perioada interbelică, iar continuarea lui după exemplul înaintașilor³⁹, fără stridențele ideologice și falsificările colportate de propagandiștii de partid, fusese considerată de majoritatea onestă a confreriei o formă mai mult decât onorabilă de supraviețuire intelectuală. În ciuda instrumentalizării sale de către regimul comunist, această paradigmă nu era resimțită de istoricii români, în 1989, ca un neajuns ce trebuia înlăturat. Epurată de reziduurile ideologice, propagandistice și protocroniste din anii precedenți, conservarea și dezvoltarea ei apăreau, prin urmare, perfect naturale⁴⁰.

Nu este o exagerare să se spună că puterea de necontestat a „canonului” național al istoriografiei române după 1989 se înrădăcina, de fapt, într-o *identitate colectivă*, a cărei piesă de rezistență era tocmai trecutul național. Este încă o explicație – poate aceea principală – a supraviețuirii sale tenace și după 1989⁴¹.

³⁹ Dintre care unii, precum Constantin C. Giurescu, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș și alții mai erau încă în viață și activi.

⁴⁰ Pentru continuitatea „canonului național” în istoriografie după 1989, v. și Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit. loc. cit.*, p. 541.

⁴¹ O mărturie despre cât de puternic împărtășită era această identitate în mediul istoricilor ardeleni înainte de 1989 este adusă de Katherine Verdery într-o carte publicată în 2018, după ce autoarea își examinase dosarul de urmărire operativă pe care i-l constituise poliția politică a regimului comunist („Securitatea”), pe parcursul repetatelor ei călătorii în România. Într-una din aceste călătorii – în 1984, la Cluj –, care avea drept scop cercetarea modului cum fusese receptată ideologia națională în mediile țărănimii române din Transilvania în sec. al XIX-lea, antropologa americană a avut surpriza să constate că sensul asociat de ea identității naționale, ca o apartenență *construită* cultural și condiționată din punct de vedere istoric era fundamental diferit de cel împărtășit de „mulți români (inclusiv mulți istorici)”, care vedeau în identitatea națională – scrie ea – „fundamentul existenței umane”. La fel,

Nu totul a continuat însă sub semnul imobilismului în acest prim interval de după revoluția din decembrie. În afară de începutul încă palid al diversificării studiilor istorice (despre care va fi vorba puțin mai târziu), cea dintâi mare schimbare care s-a produs acum a fost spargerea – am putea spune oficializată – a unității istoricilor. Clivajele în cadrul breslei apăruseră, de fapt, înainte de 1989, opunându-i pe specialiștii din universități și institutele de specialitate pseudo-istoricilor din aparatul ideologic și de propagandă al partidului. După revoluție, însă, fractura nu numai că s-a adâncit, dar și-a schimbat, prin noi afilieri și excluderi, conformația, pierzându-și netezimea inițială. De o parte a baricadei au rămas foștii servitori ideologici ai ceaușismului, continuând să promoveze tezele cele mai radicale și politizate ale „național-comunismului”. Fără să fraternizeze cu ei, un alt grup, format din universitari și cercetători care se simțeau marginalizați în confrerie sau fuseseră excluși din ea a adoptat un naționalism „revizionist”, mai puțin strident ca al celorlalți, dar apropiat de al lor atât prin tentativa de reabilitare a unor figuri istorice contestate (Ion Antonescu), cât și prin opoziția ireductibilă față de minoritățile istorice (maghiari, evrei). La polul opus, a treia tabără, alcătuită din istorici fie marginalizați de fostul regim, fie care, fără a fi fost așa își păstraseră onorabilitatea, pleda pentru o amplă reformare a propriei discipline pe baza onestității științifice și a adevărului, în termenii declarației din 24 decembrie 1989 a grupului autointitulat al „istoricilor liberi”⁴². Analizând această scindare, istoricii Dragoș Petrescu și Cristina Petrescu au propus cu titlu de ipoteză interpretarea ei în termenii opoziției tradiționale în cultura noastră dintre „autohtoniști și occidentalizanți”⁴³. Mai verosimil, credem că ea ar trebui tratată ca una politică, fiind, de fapt, influențată de simpatiile fiecărui grup (fie pentru radicalismul naționalist al „României Mari”, fie pentru „calea de mijloc”, întruchipată de regimul

atunci când autoarea a pus în fruntea uneia din cărțile sale două *motto*-uri extrase din arsenalul imagologiei etnice, unul din ele, despre „felul de a fi” al românilor, considerat ofensator, acest lucru i-a atras dezaprobarea tuturor prietenilor ei din mediul intelectual clujean, care i-au reproșat eroarea. „Episodul – scrie Verdery – pune în lumină, în cazul asociaților mei intelectuali ...o preocupare permanentă și generalizată pentru identitatea românească, conform căreia această identitate merita în mod firesc poziția centrală pe care i-o acordau ei... Acest ... etnocentrism al unor oameni, dintre care unii călătoriseră mult și erau foarte citiți, îmi sugera că dădusem nu numai peste un sentiment de afront personal, ci peste un aspect profund înrădăcinat al ideilor naționale românești”. Episodul este semnificativ și pentru a înțelege cât de izolați erau, atunci, istoricii români de curente de idei care circulau în lumea euro-atlantică, precum cele deconstructiviste, perfect asimilate, în schimb, de antropologa americană (Katherine Verdery, *Viața mea ca „spioană”. Investigații dintr-un dosar de securitate*. Traducere din limba engleză de Anca Irina Ionescu, Editura Vremea, București, 2018, p. 168, 169 și urm., 179, pentru ultimul citat).

⁴² V. „Revista de istorie”, nr. 42, 1989.

⁴³ *Op. cit., loc. cit.*, p. 319. Mai exact, afirmă ei, scindarea – reapărută cu prilejul publicării sub egida Academiei a binecunoscutului tratat de istorie – i-ar fi opus pe istoricii „contemporanești”, ai secolului XX, perioada cea mai distorsionată din punct de vedere ideologic în timpul comunismului, celor cu preocupări pentru epocile mai vechi (p. 319–320).

lui Ion Iliescu, fie pentru cele două partide de centru-dreapta: liberal și național-țărănist, renăscute după 1989). Indiferent însă de opțiunea lor, toți istoricii români au continuat să îmbrățișeze, e drept, cu notabile diferențe de accent, canonul istoriografic național, cerința reformării disciplinei (de altfel, nicicând foarte clară și detaliată) trecând încet-încet în arierplan sau fiind redusă la un aspect pur etic și deontologic: a scrie „adevărat” despre ce nu fusese posibil înainte.

2) Acest „a scrie «adevărat»” despre trecut a fost grav clătinat în certitudinea sa absolută de cartea lui Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*. Textul istoricului bucureștean constituia ecoul tardiv al relativismului cognitiv, care, așa cum am văzut, nu mai era de mult o noutate în istoriografia occidentală. Printre istoricii români însă, efectul lui a fost seismic. Afirmând că orice interpretare istorică este fatalmente determinată atât de cel ce o formulează, cât și de contextul social-politic și cultural al elaborării sale, cartea lui Lucian Boia pune, de fapt, sub semnul întrebării validitatea însăși a „canonului” istoriografic național pe care se construiseră studiile istorice românești începând cu secolul al XIX-lea. Într-un mediu istoriografic încă izolat de curentele culturale europene, cum era cel românesc în primii ani de după comunism, și – cum s-a observat – care continua să perceapă „tradiția «națională»” a studiilor istorice ca „singura bază potențială pentru reînnoirea lor”⁴⁴, o asemenea concepție era, pur și simplu, inacceptabilă. Dar larga dezaprobare cu care a fost întâmpinat volumul de generațiile medii și vârstnice de istorici⁴⁵ nu s-a datorat numai perspectivei sale deconstructiviste. Retrospectiv vorbind, se poate spune că scandalul a fost sporit și de intuirea consecințelor profunde pe care le putea avea o asemenea apariție. Acum, după mai bine de un sfert de secol de la eveniment, lucrurile sunt mai clare: punând la îndoială adevărul absolut al trecutului, cartea lui Lucian Boia a provocat o breșă nu numai în certitudinile cognitive cu care se hrăniseră până atunci istoricii noștri, ci și în identitatea colectivă clădită pe aceste certitudini. Iar aprinsa controversă națională prilejuită, tot atunci (1999–2000), de introducerea manualelor școlare alternative de istorie – și, în primul rând, de cel apărut la editura Sigma⁴⁶, considerat „antinațional”, „subversiv” și demn de a fi „ars în piața publică”⁴⁷ – nu a făcut decât să o adâncească și mai mult. Trecutul națiunii încetase a mai fi unul singur.

„Cotitura de-mitologizantă” în istoriografia română și manualele alternative de istorie nu au fost însă singurele șocuri care au șubrezit bazele identității colective

⁴⁴ Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 324.

⁴⁵ Pentru reacțiile stârnite de cartea lui Lucian Boia și replicile pe care le-a primit, v., din nou, Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 542–543.

⁴⁶ Sorin Mitu (coordonator), Lucia Copoeru, Ovidiu Pecican, Virgiliu Țârău, Liviu Țârău, *Istorie. Manual pentru clasa a XI-a*, Editura Sigma, București, 2000.

⁴⁷ Caracterizarea manualului ca „antinațional” îi aparține lui Sergiu Nicolaescu. Tot el este cel ce a propus „arderea [sa] în piața publică”. Termenul „subversiv” este al lui Cristian Tudor Popescu (v. Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 366–367).

în România acelor ani. O contribuție la fel de importantă a avut-o, în acest sens, și „descoperirea” Holocaustului (*Shoah*).

Două au fost momentele care au marcat asumarea acestui fenomen de către conștiința publică românească⁴⁸. Cel dintâi coincide cu publicarea *Jurnalului* lui Mihail Sebastian⁴⁹ (1996), care a constituit, din toate punctele de vedere (literar, istoric, biografic), o revelație pentru publicul educat din România. El a declanșat prima mare dispută culturală din România post-decembristă, a cărei amploare a depășit polemica stârnită de cartea lui Lucian Boia și de manualele alternative de istorie. Inițial, controversa provocată de *Jurnal* – întezită și de apariția cărții Alexandrei Laignel-Lavastine (în 2002)⁵⁰ – s-a limitat numai la ceea ce dezvăluia acesta sub raportul afinităților profunde cu ideologia de extremă dreapta a cvasi-totalității membrilor marcanți ai tinerei generații de intelectuali din perioada interbelică și, în primul rând, a lui Mircea Eliade (care nu-și divulgase niciodată, după război, opțiunea de tinerețe). Ea a depășit însă foarte repede acest cadru biografic, ajungând să cuprindă o sferă mult mai largă de probleme, precum manifestările antisemite din societatea românească, rolul naționalismului interbelic în alimentarea unei stări de spirit xenofobe în numeroase compartimente ale societății și, nu în ultimul rând, soarta evreilor români în preajma și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Jurnalul lui Mihail Sebastian a generat în mediile intelectuale din România o veritabilă *prise de conscience*, accelerând procedurile care au condus, în anul 2003, la constituirea, din inițiativă prezidențială, a Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România, sub patronajul lui Elie Wiesel, laureat al Premiului Nobel pentru Pace. Finalizat un an mai târziu, *Raportul* Comisiei⁵¹ stabilea, fără putință de tăgadă, realitatea Holocaustului (*Shoah*-ului) în România și responsabilitatea în comiterea lui a statului român și a autorităților de atunci.

A fost cel de-al doilea moment care a marcat pătrunderea acestui eveniment în spiritul nostru public. Iar cartea lui Jean Ancel despre pogromul din iunie 1941 de la Iași⁵² – eveniment căruia *Raportul final* îi rezervase un capitol consistent – a desăvârșit-o.

⁴⁸ Pentru fragmentul care urmează, v. studiul nostru, *Holocaustul (Shoah-ul) în România: istorie și memorie*, în Carol Iancu, Alexandru-Florin Platon (coordonatori), *Pogromul de la Iași și Holocaustul în România / Le Pogrom de Iași et la Shoah en Roumanie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 195–205.

⁴⁹ Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*. Text îngrijit de Gabriela Omăt. Prefață și note de Leon Volovici. Traduceri de Alina Skultety, Editura Humanitas, București, 1996.

⁵⁰ Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Éliade, Ionesco. L'oubli du fascisme*, Paris, P. U. F., 2002 (v. și ediția în limba română: *Cioran, Eliade, Ionesco. Uitarea fascismului. Trei intelectuali români în vâltoarea secolului*. Traducere de Irina Mavrodin, Editura Est-Samuel Tastet Éditeur, 2004).

⁵¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final*. Președintele comisiei: Elie Wiesel. Editori: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Editura Polirom, Iași, 2004.

⁵² Jean Ancel, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*. Traducere de Carol Bines. Prefață de Yehuda Bauer, Yad Vashem, Editura Polirom, Tel Aviv, Iași, 2005.

Nu este greu să ne imaginăm ce efect a putut avea „descoperirea” Holocaustului (*Shoah*) asupra conștiinței istorice românești. Dovezile despre deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial și documentarea minuțioasă a discriminărilor și persecuțiilor la care fusese supusă această minoritate înainte și după 1939–1940 au subminat încă o certitudine pe care se clădise identitatea colectivă a românilor înainte de 1989: convingerea că țara noastră fusese singura din Europa care nu aplicase „soluția finală”⁵³, ci îi protejase pe evrei. În al doilea rând, arătând cât de largă fusese între cele două războaie mondiale influența extremismului, căruia nu i se putuseră sustrage nici personalitățile emblematice ale culturii române contemporane, „descoperirea” Holocaustului (*Shoah*) a ruinat iremediabil și „exemplaritatea” perioadei interbelice, pe care se întemeiasse istoria așa-zis „adevărată” a acestui interval.

Din perspectiva actuală, se poate ușor vedea cât de străini au fost istoricii din România de această importantă schimbare de optică. Mai bine spus, și de ea, pentru că nici acțiunea de deconstrucție a cărții lui Lucian Boia nu fusese o inițiativă a breslei sau a grupului ei reprezentativ (semnatarii apelului din decembrie 1989), ci a unui istoric mai degrabă necunoscut (pentru unii și marginal), care nu ieșise până atunci din tiparul convențional al unui specialist în istoriografie. Faptul că nu istoricii români au început dezbaterea despre Holocaust și nu lor li s-a datorat schimbarea imaginii despre epoca interbelică a fost regretabil. Ar fi oare exagerat să spunem că această absență a afectat și credibilitatea disciplinei, odată cu cea a narațiunii aseptizate a trecutului, propusă de ea? Același efect pernicios l-a avut și negarea sau încercarea de banalizare a evenimentului de către o minoritate a istoricilor (cei din grupul fidel „național-comunismului”). Lectura tradițională a trecutului apropiat pe care aceștia continuau să o propună a adâncit confuzia publicului în privința interpretărilor istorice, ceea ce a afectat și mai mult încrederea în acest mod de cunoaștere și, până la urmă, legitimitatea însăși a disciplinei.

În concluzie, se poate afirma că atât „cotitura « de-mitologizantă »” inițiată de cartea lui Lucian Boia, cât și noua imagine a situației evreilor din România înainte și în timpul celui de-al doilea război mondial au spart unitatea discursului istoriografic național. Arătând că despre trecut se poate scrie în mai multe feluri și că interpretările acestuia, pe lângă subiectivitatea lor inerentă, puteau fi tributare

⁵³ „Excepționalismul” situației evreilor români în acest interval a fost una dintre cele mai mari mistificări ale trecutului apropiat, din anii postbelici. România nu era singura țară care procedase în acest mod. Cum a arătat o vastă anchetă întreprinsă în anii '90 de István Deák, Jan T. Gross și Tony Judt (*Procese în Europa. Al doilea război mondial și consecințele lui*. Traducere de Lucian Popescu, Editura Curtea Veche, București, 2003), cosmetizarea istoriei a fost un procedeu curent în Europa Centrală după cel de-al doilea război mondial, raporturile cu minoritatea evreiască fiind purificate de toate episoadele neconvenabile. Evenimentele care ieșeau din schema de interpretare – eminemamente pozitivă – prestabilită (precum masacrele și deportările din Basarabia și Bucovina sau pogromul de la Iași, în cazul României) au fost fie ascunse, fie puse pe seama aliaților germani și a unor „elemente” autohtone „declassate”. Victimele, la rândul lor, au suferit o „denominație”, menită să le facă uitată originea etnică.

diverselor interese politice și ideologice, cele două evenimente au întărit convingerea în „eterogenitatea, ambiguitatea și caracterul multi-dimensional al proceselor istorice”⁵⁴, până atunci imposibil de acceptat în istoriografia noastră. Surpând omogenitatea trecutului național, amândouă momentele au afectat iremediabil și identitatea colectivă construită pe el. La scurt timp după începutul noului mileniu, istoria pare a fi încetat a mai constitui un reper social și cultural al spiritului nostru public.

3) După 2007, ca urmare a intrării României în Uniunea Europeană și sub impactul acțiunii conjugate a mai multor factori internaționali și interni (accelerarea globalizării și multiculturalismului, multiplicarea clivajelor economice, culturale și generaționale din societatea românească, adâncirea inegalităților regionale, amploarea luată de fenomenul emigrărilor temporare sau definitive etc.), ceea ce mai supraviețuia din unitatea identitară întemeiată pe istoria națională a primit, foarte rapid, lovitura de grație. Paradoxal însă, pe un alt plan disciplina istorică a avut de câștigat. Cu toate că nici cartea lui Lucian Boia, nici „descoperirea” Holocaustului nu generaseră schimbări radicale în modul de tratare a trecutului, mai multe evoluții pozitive au început totuși, în acest domeniu, să devină evidente. Schițate încă din perioadele anterioare (1990–1997; 1997–2007), ele au fost accelerate de intrarea în scenă a unei noi generații de istorici, ajunsă la maturitate în epoca respectivă.

Schimbările din istoriografia română în cea de-a treia secvență temporală, începută în 2007, au fost două: o *considerabilă lărgire a perspectivelor și metodelor analitice*, dublată, în al doilea rând, de *extensiunea nu mai puțin importantă a orizontului tematic*.

Spre deosebire de anii de dinainte de 1989, când procesele și fenomenele istoriei românești erau tratate, în general, global și repetitiv ca expresii ale unor tendențialități prestabilite, examinarea lor a început acum, tot mai mult, să fie conjugată efectiv – nu formal, ca mai înainte, când accentul cădea, invariabil, tot pe factorii interni – cu contextul lor european (internațional). Modelul istoriografic interbelic, al „școlii critice”, nu fusese, nici el, străin de acest demers, cum ne-o arată – pentru a nu da decât un exemplu – studiile de istorie universală subscrise de Gheorghe I. Brătianu, perfect consensuale cu toate metodologiile istorice ale timpului. Acum însă, combinarea acestei perspective cu o cunoaștere din ce în ce mai bună a izvoarelor străine și cu metode interdisciplinare de anchetă (împrumutate din antropologie, științele politice, sociologie etc.) a rafinat substanțial analizele, cu rezultatul reevaluării critice a multor concluzii mai vechi. Geneza statelor medievale românești, moștenirea bizantină în Țările Române sau relațiile moldo-muntene și otomane intră în această categorie, dar ele sunt departe de a fi singulare.

⁵⁴ Ulf Brunnbauer, *op. cit., loc. cit.*, p. 29–30, care constată că această optică era, în acea epocă, o tendință comună în toate societățile din Europa Centrală și de Sud-Est.

Simultan cu această lărgire a perspectivelor și metodelor de anchetă, extensiunea orizontului tematic al cercetării a adus în prim-plan o multitudine de subiecte noi, care au reconfigurat complet studiile noastre istorice în ultimii ani. Repertorierea exhaustivă a acestor subiecte, oricât de importantă ar fi, este imposibilă în cadrul (fatalmente) restrâns al paginilor de față. Câteva semnalări pot fi, totuși, făcute⁵⁵.

Mai întâi, se cuvin evidențiate studiile de genealogie care, sub egida Comisiei de profil a Academiei Române au renăscut la Iași, atât în cadrul unor colocvii (ulterior Congrese), cât și al unei reviste de profil („Arhiva Genealogică”) și al unui nou institut (Institutul de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”), ambele având rolul de a sistematiza și orienta diversele preocupări în acest domeniu. O altă direcție este reprezentată de istoria evreilor, care, prin intermediul câtorva publicații nou înființate și al unor cărți și traduceri importante s-a definit în ultimele decenii, după integrarea Holocaustului în memoria colectivă românească, drept unul din câmpurile de cercetare cele mai semnificative pentru reînnoirea tematică – ocazional și metodologică – la care ne referim aici. Amândouă domeniile menționate sunt însă semnificative nu numai prin ceea ce reprezintă în sine, ca orizonturi noi de interes. Atât genealogia, cât și istoria evreilor – cărora li s-ar mai putea adăuga, însă, și alte preocupări noi, precum prosopografia elitelor intelectuale românești, istoria familiei și a femeii, a copilăriei etc. – sunt deopotrivă de grăitoare și pentru un câmp tematic mai larg – cel al *istoriei sociale*. Acesta revine, în ultimii ani, în chip tot mai evident, printre domeniile de interes ale specialiștilor noștri, după ce, în ultimul deceniu de regim comunist, fusese aproape complet uitat de istoria oficială (deși se bucurase de o atenție susținută în perioada dintre aprox. 1948 și 1975/78). Textele specifice istoriei sociale, publicate în ultimele decenii, numeroase și diverse, desfid – și ele – o enumerare, fie și sumară. Să spunem doar, că majoritatea lor s-au concentrat asupra elitelor boierești și a celor burgheze, îndeosebi negustorești, dar, cum au arătat-o câteva teze de doctorat și studii excelente, datorate atât școlii istorice clujene, cât și celei bucureștene, nu au ocolit nici lumea complexă a satului ardelean în secolele XVIII-XIX (explorată din unghiul sensibilităților și atitudinilor colective sau al raportului complex dintre națiune și confesiune), procesul de formare a intelectualității române din Banat și Transilvania în aceeași perioadă, apariția practicilor filantropice, ca expresii ale unei noi atitudini față de fenomenul social al paupertății sau viața cotidiană în epoca modernă și contemporană.

Trecerea în revistă a înnoirilor tematice despre care vorbim nu poate lăsa deoparte nici tentativele consistente de explorare a formelor simbolice și ideologice

⁵⁵ Pentru o foarte bună trecere în revistă sistematică a noilor direcții din istoriografia română din 1989 până în 2007, v., din nou, cartea lui Gabriel Moisa, *op. cit., passim*. În cele ce urmează, nu vom exemplifica înnoirile tematice și de metodă trecute în revistă cu titluri și nume de autori. Pe lângă faptul că o asemenea enumerare, oricât de largă ar fi, este sortită să rămână incompletă, ceea ce ne interesează în paginile de față este, exclusiv, reliefaarea tendințelor și aspectele generale ale schimbării.

de legitimare a puterii în Evul Mediu și epoca modernă și, de asemenea, nici inițiativele care au încercat, în anii din urmă, prin studii singulare, teze de doctorat sau proiecte colective de cercetare, să aclimatizeze și la noi subiecte de maxim interes – ca, bunăoară, istoria imaginarului, antropologia istorică, istoria culturii etc. –, îndelung explorate în alte spații istoriografice.

Nu trebuie, de asemenea, omise din această succintă înșiruire nici cercetările care au ca obiect perioada comunistă. Desfășurate sub egida atât a unor instituții de profil (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Istorie Recentă și, mai ales, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc), cât și a Facultăților și institutelor academice de cercetare, aceste studii conturează, deja, o direcție din ce în ce mai solidă de cercetare, marcată de contribuții notabile.

De reținut este faptul că laolaltă sau în parte, aceste tematici – care au devenit posibile în condițiile unui contact din ce în ce mai strâns al noilor generații de istorici români cu străinătatea și, pe de altă parte, pe temeiul unui acces din ce mai ușor la o amplă documentație bibliografică și arhivistică, facilitat de progresele rapide ale digitalizării – atestă o evidentă schimbare de optică asupra trecutului, în sensul concepției sale ca unul din ce în ce mai divers.

Bogăția și varietatea tematică a publicațiilor cu caracter istoric din această perioadă, dar și din cea anterioară, repertoriata, pentru intervalul 1998–2002 de Smaranda Vultur într-un amplu și minuțios studiu bibliografic⁵⁶ și, până în 2007, de Gabriel Moisa pe baza cercetării volumelor din *Bibliografia istorică a României*⁵⁷ (inițiative care au rămas, dacă nu ne înșelăm, singulare) dau seamă de această lărgire a orizontului istoriografic. În același timp însă, ele constituie și probele unei mutații semnificative a conștiinței istorice a epocii noastre, intrată sub zodia unui pluralism în continuă expansiune. Locul trecutului unic de odinioară a fost luat astăzi de o multitudine în creștere de recuperări memoriale, imposibil de declinat la unison. Este reversul inevitabil al mai sus-amintitei extensiuni a orizontului tematic al cercetării, care, pe lângă multe lucruri bune, a adus cu sine o fragmentare până la „microlitizare” a studiilor istorice (fenomen sesizat de Bogdan Murgescu încă de la începutul anilor '90)⁵⁸.

Aceasta ni se pare a fi una din principalele trăsături ale studiilor istorice actuale, prin care revenim la întrebarea pusă la început: trec aceste studii în România (și istoria, în ansamblu) printr-o criză? Unde ne aflăm în prezent? Preliminară textului de față, această interogație îl și încheie.

⁵⁶ Smaranda Vultur, *New Topics, New Tendencies and New Generations of Historians in Romanian Historiography* în Ulf Brunnbauer (editor), *op. cit.*, p. 261 sqq.

⁵⁷ *Op. cit.*, *passim*.

⁵⁸ Istoricul observa atunci „destrămarea unității câmpului istoriografic” și „tendința de atomizare a activităților științifice” (*op. cit.*, p. 47). Sub numele de „atomizare”, fragmentarea din ultimele decenii a câmpului istoriografic este consemnată și de Mirela-Luminița Murgescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 545 și urm.

Repede spus, criza nu ni se pare că există. Sau, dacă există, ea este criza unui anumit mod (tradițional?), încă împărtășit de unii profesioniști ai breslei, de a gândi și scrie istoria și de a-i concepe rosturile sociale, care, din motivele arătate la început, a devenit inadecvat în raport cu schimbările din societatea contemporană. Ca disciplină științifică, istoria nu se mai află în centrul interesului public ca înainte de 1989 și în primii ani de după comunism. De asemenea, ea nu mai constituie armătura identității noastre colective. Pe lângă motivele arătate la începutul și de-a lungul rândurilor de față, care țin de schimbarea perspectivei asupra trecutului, acest lucru se datorează, în principal, transformărilor structurale din societatea românească (prea multe chiar pentru a fi numai enumerate) – o societate din ce în ce mai diversă sub toate aspectele (economice, culturale, profesionale), aflată în continuă interacțiune cu lumea contemporană și supusă influențelor acesteia. Dar, dacă Istoria (cu majusculă) nu mai este ce era odată, nu înseamnă că interesul pentru trecut a dispărut din mentalitatea noastră. El este (și, cu siguranță, va fi mereu) foarte viu, dar îmbracă o altă formă: acum, el nu mai este unul dens și de prim-plan, situat în epicentrul „spiritului public”, ci fragmentat și „discret”, întrucât se manifestă în forme și cadre foarte variate și restrânse, la un nivel precumpănitor individual. Ce altceva – ca să dăm numai două exemple – denotă sumedeniile de monografii locale (de sate, orașe, instituții etc.) apărute în ultimii douăzeci de ani și ceva sau – încă rare la noi, dar nu de tot absente – istoriile care reconstituie experiențe de viață atât de personale și de subiective încât sunt, adesea, incomunicabile (ca cele semnate, în Franța, de Didier Eribon⁵⁹ sau de promotorii noii „ego-istorii”⁶⁰)? Fenomenul indică și „democratizarea” scrisului istoric într-o măsură nemaicunoscută până acum (dar cu urmări nu întotdeauna pozitive).

Latura negativă a acestei „democratizări” și a excesului de fragmentare a cercetărilor (sesizabilă, desigur, și în cercetările istoricilor profesioniști) constă în pierderea din vedere a ansamblului, în estomparea „panoramei trecutului” și implicit, a sensurilor / semnificațiilor (ca interpretări personale, desigur, nicidecum ca tendințe „obiective”) deduse din ea. Raritatea marilor sinteze de istorie și amânarea repetată a elaborării lor constituie un indiciu grăitor în acest sens. În istoriografia română din ultimele decenii lucrurile s-au întâmplat în felul în care Peter Niedermüller a caracterizat, mai demult, evoluția cercetărilor istorice din Europa Centrală și de Est: multiplicitatea reconstituirii „destinelor individuale și a universurilor particulare de viață a făcut invizibile problemele «cardinale»

⁵⁹ Didier Eribon, *Retour à Reims*, Fayard, Paris, 2009 (ediția a 2-a, Paris, Flammarion, 2018); idem, *Vie, vieillesse et mort d'une femme du peuple*, Flammarion, Paris, 2023.

⁶⁰ V. *inter alia*, Patrick Boucheron, *Faire profession d'historien*, Publications de la Sorbonne, Paris, 2016, coll. *Itinéraires*; Étienne Anheim, *Le travail de l'histoire*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 2018, coll. *Itinéraires*; François Foronda, *Les retours*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 2019, coll. *Itinéraires*; Christophe Prochasson, *Voyage d'un historien à l'intérieur de l'État*, Éditions Fayard, Paris, 2019; Michel Pastoureau, *Dernière visite chez le Roi Arthur. Histoire d'un premier livre*, Éditions du Seuil, Paris, 2023 etc.

[ale trecutului] și perspectiva istorică amplă”⁶¹. De aici, din incapacitatea istoriei de a mai extrage un sens colectiv al devenirii decurge, într-o anumită măsură, și erodarea legitimității sale sociale (și, oarecum, a celor care o practică).

La cele de mai sus se adaugă scăderea dramatică a nivelului dialogului profesional dintre istorici. Observată încă de la finele anilor '90⁶², solidaritatea precară a breslei (mai exact a profesioniștilor onești, care contează cu adevărat în această meserie) trebuia combătută – cum s-a propus atunci – atât prin consensul asupra unor principii deontologice și morale, cât și prin „încurajarea formelor instituționale de dezbatere profesională”, considerate, ambele, de o „însemnătate strategică” în evoluția meseriei de istoric⁶³. După aproape un sfert de secol de la enunțarea lor, aceste deziderate au rămas la fel de imperative. Mai mult, proliferarea accelerată din ultimii ani a imposturii științifice – fenomen incipient în anii de după Revoluție și chiar în urmă cu numai un deceniu – le ridică la rangul de cerințe absolute. Dacă există ceva ce amenință serios, actualmente, studiile istorice din România, acest lucru nu este nici precaritatea interesului public pentru disciplina noastră, nici diminuarea ponderii sale în școală, ci relativizarea standardelor de calitate ale profesiei noastre și aplicarea lor selectivă, conjugată cu rarefierea completă a spiritului critic și – de ce nu? – chiar autocritic.

În ciuda contextului instituțional, politic și cultural în care se dezvoltă o profesiune (iar în cazul istoriei, acest context nu este astăzi cel care ar trebui să fie), până la urmă, tot practicanții ei sunt responsabili pentru succesul sau eșecul profesiei respective. Vor fi, istoricii români, capabili să redea meseriei lor și lustrul moral de care are nevoie? Acest lucru depinde numai de ei.

⁶¹ *Apud* Ulf Brunnbauer, *op. cit., loc. cit.*, p. 29.

⁶² *Cf.* Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 90.

⁶³ *Ibidem*, p. 47.

Toader NICOARĂ

O CERCETARE CRITICĂ ASUPRA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE DE ASTĂZI*

În atmosfera de relativism, de pragmatism și „aferism” exacerbate care domnesc astăzi în țara noastră, a pune problema locului ocupat de istorie sau ce loc ar mai putea ocupa istoria în scara de valori a societății românești contemporane ar putea părea unora o inițiativă hazardată. Pentru un sistem de învățământ care este organizat să ofere forță de muncă ieftină pentru piața internă sau pentru exterior, în care se cere să scoți peste noapte 12 mii de ingineri, într-o societate în care conduce la aproape toate nivelurile mediocritatea, pentru că cei deștepți au plecat demult sau au făcut pasul înapoi, ce rol poate avea istoria, istoria națională dar și istoria pur și simplu ca disciplină în sistemul de învățământ de la noi în primul rând, dar și de aiurea?

Pentru un învățământ în care de la un an la altul științele umaniste, cu puternică vocație formativă (literatura română și literatura universală, geografia, istoria, ca să nu mai vorbesc de latină, greacă sau alte discipline sofisticate), sunt împinse la margine sau chiar aneantizate de false științe și false discipline educative (unele dintre ele declarate singurele „inteligente”!), evident că istoria a pierdut și pierde de la o zi la alta din statutul și din poziția sa în sistemul educativ românesc.

Dacă analizăm condiția istoriei în învățământul românesc de astăzi constatăm că din 1990 încoace, sub pretextul de a scăpa de balastul comunist și de instrumentalizarea sa în slujba ideologiei istoria a pierdut din prestigiu, statutul său a ieșit diminuat și degradat, iar ca disciplină în sistemul educativ a devenit opțională la cele mai multe specializări, în timp ce la altele nu se mai face deloc.

Sub pretext că doar cei care vor să îmbrățișeze domeniul umanist au nevoie de o brumă de istorie – premisă total falsă, deoarece orice cetățean, indiferent ce studii face sau ce meserie ar urma să exercite în viitor, are nevoie de noțiuni elementare de cultură istorică, care-i dau o dimensiune civică și identitară, dincolo de cea de cultură generală absolut obligatorie – s-a realizat o programă diferențiată, astfel că un număr tot mai mare de viitori cetățeni nu ajung să mai aibă nici cea mai vagă idee

* Prezentul text păstrează forma orală în care a fost comunicat la Congresul Național al Istoricilor din 29 august-1 septembrie 2018.

despre trecutul comunității din care fac parte. Or, nimic mai fals și mai lipsit de consecințe pe termen lung. Orice cetățean, indiferent ce va face în viitor pentru a-și câștiga existența are nevoie de o educație istorică, care să-l ajute să-și construiască o identitate atât individuală cât și una de grup, mergând de la cea micro-comunitară, la cea națională și chiar europeană.

Situația, deloc fericită, se „datorează” celor care au conceput obiectivele educației, dar în egală măsură și unor confrăți din breasla istoricilor care au acceptat cu mare ușurință o asemenea situație.

Să revenim așadar la breasla istoricilor, la oamenii de meserie. Aș semnala faptul că toate inovațiile în organizarea statutului istoriei în școlile noastre, de la programă la manualul școlar, au fost și sunt cel puțin nefericite.

Astfel, eliminarea distincției dintre istoria universală și istoria națională sau istoria patriei sau istoria românilor și a României a avut un efect pervers. Prizonieri ai unei atitudini de „corectitudine politică”, cei mai mulți dintre diriguitori au considerat că nu mai este de bon-ton să vorbim de istoria României ca de istoria țării noastre, pentru că, nu-i așa, e demodat, e naționalist, e vetust.

Fără a face mare caz, să privim totuși la exemplul unor națiuni europene, integrate și ele în marea și incerta Uniune Europeană și să constatăm că toate aceste națiuni, foarte pan-europene, își educă tinerii și cetățenii și în spiritul valorilor naționale proprii, congruente în cea mai mare măsură cu valorile europene sau chiar cu cele universale.

O altă orientare total eronată este, după mine, organizarea unor programe didactice pentru disciplina istorie exclusiv după criteriul tematic, fără să se mai vorbească de epoci și perioade istorice. O istorie fără epoci bine profilate și bine periodizate nu mai este, de fapt, istorie, ci o înșiruire de oameni și fapte care se confundă de-a valma și care oferă tinerelor generații ideea că sunt contemporani cu cine vor ei. Adică, încet-încet dispar memoria și reprezentarea trecutului și oferim astfel generațiilor care vin senzația că trăiesc într-un prezent continuu, cu toate consecințele care pot decurge de aici. Cronologia cea mult criticată și detestată sub falsul pretext că face disciplina imposibilă și respingătoare are, totuși, rolul de principiu ordonator al faptelor și fenomenelor și ajută la identificarea cauzalităților și determinărilor din societățile trecute, fiind parte integrantă a metodei istorice și s-ar cuveni reflectat cu seriozitatea asupra ei.

O altă viziune eronată este plasarea istoriei (de mână cu geografia) în grupul de științe (discipline) cumva opționale și cam de mâna a doua, sub pretextul că nu aduce nici un profit. De fapt, istoria ar trebui plasată într-un corp de discipline împreună cu limba română, cu geografia României, între disciplinele obligatorii pentru toți elevii indiferent de profil, ca discipline care dau identitate sau o consolidează, o identitate atât individuală cât mai ales colectivă, o identitate națională care nu trebuie neapărat distrusă pentru a o construi pe cea europeană. Până la urmă, problema identității (identităților) nu este una prea complicată. Identitatea ia forme diverse la unul și același individ și se declină concentric, de la

identitatea individuală, prin nume și prenume, la cea locală, după reperele înscrise în cartea de identitate, la cea regională, națională, europeană și în final, mondială. Orice individ este fiul părinților săi, născut în localitatea X, regiunea Y, țara Z, dar poate fi, dacă iese din țara sa, român, european sau cetățean al Terrei (în cazul puțin probabil că se întâlnește cu un extraterestru). Individul operează cu fiecare din aceste coordonate în funcție de interlocutorul față de care trebuie să-și decline identitatea. Or, sentimentul istoriei, memoria locului și a timpului joacă, alături de limbă, cultură și credințe un rol esențial în construirea propriei imagini de sine, a propriei identități.

O altă opțiune păcătoasă a fost ideea manualelor alternative. În punerea problemei s-a pornit de la o premisă falsă, adică de la rolul instrumentului numit manual în formarea elevilor. Dezbaterile contradictorii și controversale sunt dezirabile și necesare între istoricii și cercetătorii care propun noi analize și noi interpretări ale faptelor din trecut. În manualele școlare se cuvin oferite elevilor fapte și interpretări istorice asupra cărora breasla istoricilor s-a pus de acord și nu ipoteze de lucru, unele dintre ele total eronate sau de-a dreptul fanteziste, rupte de adevăr. Dacă ideea eliminării manualului unic nu era una pernicioasă, ci mai degrabă salutară, lipirea de manualul de istorie a adjectivului *alternativ* a indus și induce ideea că nu numai manualul este alternativ, ci chiar corpul științific al disciplinei este alternativ. Or, dacă un fapt istoric și contrariul său sunt ambele adevărate, înseamnă că nu mai avem știință, avem ficțiune, avem literatură, dar nu mai avem de a face cu un discurs științific. Or, pe nesimțite faptul a condus, alături de altele, la degradarea statutului științific al disciplinei istorie și la relativizarea conținuturilor cu pretenție științifică a manualelor de istorie.

Și aici responsabilitatea revine autorilor de manuale (de regulă aceiași, un mic grup de privilegiați aleși „prin tragere la sorți”, nu-i așa !?) care, ambițioși peste măsură, în loc să pună în manuale teme, probleme, personalități și adevăruri susținute științific și validate de cercetări, au confundat planurile și au pus în manuale ipoteze de cercetare încă nerezolvate definitiv, sau chiar elucubrații ieșite din propriilor lor frustrări. Evident că aceeași istorie poate fi spusă în maniere diferite (de aceea scriem și rescriem istoria), dar în multitudinea de manuale faptele și interpretările se bat cap în cap și au darul să-i deruteze și să-i confuzioneze, odată în plus, pe elevi sau pe cei cărora li se adresează.

Dacă mai adăugăm la această situație și faptul că, din aproape în aproape, istoria ajunge să fie predată de oameni fără vocație și cu o pregătire științifică îndoielnică, fapt reproșabil și celor care-i educă, dar și celor care, fără vocație și fără cunoștințe, acceptă să facă pe profesorii de istorie, avem întreaga perspectivă a stării unei discipline care ar trebui să consolideze sentimente și convingeri civice și patriotice, dar care devine încet-încet un adevărat balast de care te poți cu ușurință dispensa, deoarece nu ar aduce nici un profit palpabil.

Ce apare cu o evidență greu de tăgăduit este că istoria ca disciplină științifică în învățământul preuniversitar a pierdut mult din statutul și prestigiul pe care-l merită și părerea mea este că nu am ajuns încă la baza pantei, suntem undeva cam pe la mijlocul versantului, dar căderea se accelerează. Am sentimentul că lucrurile nu se vor opri aici și că mai-răul este înaintea noastră.

*

Cu toate acestea și în ciuda multor aspecte mai degrabă negative, istoria trăiește în zilele noastre un adevărat paradox. Pe de o parte, consumul de istorie este unul important, se cumpără și se citește istorie, tot felul de istorii, pentru toate gusturile și pentru toate sensibilitățile, iar de cealaltă parte, clamăm, dar și constatăm, și cred că pe bună dreptate, că istoria este astăzi în criză. Dovadă că sensibilitatea epocii în care trăim simte nevoia de istorie și este rolul și rostul specialiștilor să ofere genurile de istorie cerute de toate categoriile de public¹.

În altă ordine de idei, dacă luăm toate producțiile cu bază și conținut istoric mult prize de către noile generații, care alimentează și înfierbântă astăzi imaginarul tinerelor generații și nu numai al lor – de la benzile desenate, la jocurile video, la filmele sau literatura de ficțiune – vom constata că, alături și la concurență acerbă cu literatura științifică sau mai degrabă cu *science-fiction*-ul, personajele istorice și mitologice, mari evenimente din istorie și din mitologie ocupă în aceste producții de larg consum un loc privilegiat².

Or, fără o minimă educație istorică, obținută sistematic și pe baze științifice, noile generații sunt pierdute în hățișul de personaje, fapte și întâmplări despre care nu mai au nici cea mai vagă referință științifică.

Iată un exemplu simplu, dar edificator. La o întrebare aparent naivă, pusă într-o clasă de elevi, dacă știe cineva cine sunt Donatello și Michelangelo, mai mult de jumătate din clasă a răspuns în cor: două dintre țestoasele ninja, adică personajele unui film animat și nicidecum marile genii și oamenii de artă atât de cunoscuți și recunoscuți ai Renașterii italiene.

Cum sunt formați istoricii astăzi

Că asistăm la o degradare a statutului istoriei în societate, nici nu ar fi o atât de mare dramă, dar lucrurile nu stau mai roz nici în cadrul instituțiilor școlare și academice care fac din istorie obiectul lor de studiu. Oricum am întoarce lucrurile, se simte, se

¹ V. în acest sens Bogdan Murgescu, *The Romanian Historiography in the 1990's*, în „Roumanian Jurnal of Political Science”, vol. 3, nr.1, Spring, 2003. De asemenea, Gabriel Moisa, *Direcții și tendințe în istoriografia românească (1989–2006)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2007.

² Pentru mai multe detalii, v. Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei*, Cluj, 2002.

vede și se constată un fenomen de mediocrizare a celor care, în diverse roluri, aduc tot mai puține și mai îndoielnice ofrande venerabilei muze Clio.

Asistăm, înainte de toate, la un soi de deprofesionalizare a istoricului de meserie sau a profesorului de istorie. Dacă ne uităm în programele facultăților de istorie, constatăm că, din aproape în aproape, au dispărut disciplinele care dădeau istoricului o dimensiune profesionistă³. Mai puțină sau deloc istoriografie, mai puțină paleografie (latină, maghiară, slavă, turco-osmană, româno-chirilică etc.), mai puțină limbi străine, ca să nu mai vorbim de limbile clasice, greacă și latină. În schimb, apar cu titlu opțional pentru ca apoi să devină obligatorii, tot felul de false științe sau discipline. Aș stăruii un moment asupra istoriografiei, o disciplină esențială în formarea istoricului cercetător, față de care tinerele generații de studioși manifestă o tot mai mare reticență, neînțelegând tocmai rolul formativ, rolul esențial al cunoașterii scrisului istoric în formarea unei culturi de specialitate pentru orice istoric cu pretenții⁴. Tot mai multă lume refuză să rezerve în propriile cercetări spațiul pentru un *background* istoriografic, chiar și în tezele de doctorat, unde un asemenea capitol ar fi esențial pentru încadrarea unei cercetări doctorale.

Formarea de bază (licența – masteratul). Părerea mea este că una din cauzele fenomenului, dar nu singura, își are originea în aplicarea în „stil românesc” a sistemului Bologna. Se știe, reducerea licenței de la patru la trei ani, urmată de un masterat, care poate veni uneori dintr-un alt domeniu, sub scuza (pretextul) interdisciplinarității, a fragilizat *formarea de bază* a tinerilor istorici. Constatăm cu ușurință cu toții, că din *curricula* universitară au scăzut mereu sau li se degradează statutul unele din disciplinele formative. Masteratele, cam prea multe și prea îngust specializate, ajung aproape formale, în condițiile în care cei mai mulți studenți le fac la fără frecvență. Or, masteratul ar fi trebuit să aprofundeze un domeniu de cercetare și să-l introducă cu adevărat pe tânăr în laboratorul cercetării propriu-zise.

Cât privește pregătirea pedagogică a viitorilor profesori, nu scapă nici ea formalismului și lipsei de frecvență și de interes. Fapt este că un eșantion consistent dintre absolvenții unei facultăți de istorie nu mai aleg ca meserie profesia didactică, din cauza degradării continue a statutului social și a salariilor încă nemulțumitoare, dar și a faptului că este tot mai dificil, dacă nu imposibil să construiești o normă didactică într-o singură școală. De unde o seamă de neajunsuri și o dezangajare a absolvenților pentru meseria de profesor de istorie. Mai mult chiar, se discută tot mai asiduu de organizarea, în viitorul apropiat, a un masterat didactic, care ar cuprinde două treimi discipline didactice și doar o treime discipline de specialitate. Vă imaginați că în aceste circumstanțe vor avea de suferit multiplele masterate științifice, în condițiile în care masteratul didactic va da posibilitatea titularului să se înscrie direct la doctorat.

³ Mai pe larg despre contextul acestui fenomen, Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All Educațional, București, 2000 și idem, *The Romanian Historiography in the 1990's*, loc. cit., passim.

⁴ V. din nou în acest sens, Gabriel Moisa, op. cit., passim.

Ideea este că maniera în care a fost aplicat la noi programul Bologna și organizarea unei singure licențe pe trei ani, cu un număr de 180 de credite, este păguboasă din mai multe unghiuri de vedere. Întâi, s-a diminuat numărul de ore de istorie din pregătirea de bază a unui viitor profesor, cercetător sau istoric și, de asemenea, s-au degradat, prin simplificare, conținuturile științifice pe care le acumulează studentul în cele 6 semestre. Apoi, pentru cei care ar avea opțiunea de a deveni profesori de istorie în preuniversitar, s-ar fi convenit organizarea în paralel sau consecutiv a unei specializări minore (secundare), bazată pe sistemul de credite, așa cum îl aplică toată lumea din Europa și America, mai puțin noi, adică prin alegerea aleatorie de către student a celei de-a doua specializări, tocmai pentru a-i da posibilitatea construirii unei catedre din două discipline, absolut necesară în învățământul preuniversitar.

Se va răspunde că oricum se face conversia profesională. Așa cum se face la noi, pe banii profesorului și într-o formulă în care au loc două-trei întâlniri cu profesorii pe durata unui semestru, o asemenea rețetă este de la început sortită eșecului, cadrul didactic astfel „specializat” nu se alege cu mare lucru în materie de cunoștințe științifice. Multe din neajunsurile de astăzi sunt tocmai rezultatul acestei maniere deficitare, care a fragilizat formarea de bază și a pariat pe o formare continuă organizată îndoielnic și nesistematic.

Doctoratul. Doctoratul rămâne până în prezent forma cea mai avansată de pregătire pentru cercetare și de cercetare propriu-zisă. Trebuie să constatăm că tezele de doctorat sunt, sau erau până deunăzi, cele mai revoluționare, avangardiste chiar, unele dintre ele în orice caz, cele mai convingătoare producții istoriografice, iar aceasta din mai multe motive. Teza este doar pe jumătate un exercițiu liber ales, deoarece la final suportă o evaluare directă, a unui număr rezonabil de specialiști, sau așa ar trebui să fie și, ca atare, candidatul se mobilizează cu toate forțele să facă demonstrația valorii sale de cercetător, de specialist. O temă bine aleasă, un doctorat bine condus, în care conducătorul științific își ia rolul în serios și nu face consultațiile doctorale la o bere sau la o cafea, un doctorand motivat, fac – cel puțin așa cred – rețeta unui doctorat de succes. Dacă privim producția științifică de după 1989, vom constata că cele mai bune sinteze sau cercetări monografice reprezintă, de fapt, teze de doctorat.

Dar nu întotdeauna aceste condiții sunt îndeplinite. Intervin și aici efecte perverse. Înainte de toate, putem constata că trec și teze de doctorat care par să nu fi avut un conducător științific. Apoi, comisiile de doctorat sunt astfel întocmite încât recenziile tezei să fie îngăduitori, nu de dragul viitorului doctor, ci de dragul conducătorului științific. Apar uneori referate cu ale căror concluzii nu sunt de acord nici chiar autorii lor. Apare în ultima vreme și ideea unei minime rezistențe, sunt tot mai mulți doctoranzii care prelungesc la nesfârșit susținerea tezei, iar unii abandonează chiar teza înainte de a o finaliza.

Un alt aspect este reducerea tot mai drastică a dimensiunii unei teze de doctorat în istorie. Deși la scară europeană nu este un normativ imperativ, cred că

tezele românești sunt cele mai scurte și mai puțin voluminoase. Până mai ieri, erau necesare minim 250 de pagini de text, plus anexele, ilustrația și bibliografia; astăzi se discută de 200 pagini de text, ceea ce mi se pare de neacceptat. Aș vrea să ne lămurim, totuși. Istoria este o știință de acumulare, și dintr-o teză de doctorat apreciată cu „foarte bine”, nu cu „exceptional” – calificativ care ar trebui eliminat din aprecierea tezelor de doctorat (exceptionalismul românesc omoară lucrul bine făcut!!!) – ar trebui în final să iasă o carte de minim 300–400 de pagini. Altcumva, e cam pierdere de vreme și de bani. Și cu aceasta venim la un alt aspect, care pare că nu preocupă deloc autoritățile academice: valorificarea tezelor prin publicare. Publicarea tezei după susținerea ei ar rezolva mai multe probleme. Înainte de toate, ar ridica exigențele, atât ale candidatului, cât și ale conducătorului și ale comisiei de evaluare. Apoi, l-ar motiva pe autor să facă un efort mai susținut și i-ar aduce și o satisfacție, nu numai simbolică. Odată cu obținerea titlului de doctor și validarea ca cercetător, acesta și-ar vedea teza pe rafturile librăriilor. Dacă am dori cu adevărat să stimulăm cercetarea științifică novatoare ar trebui să găsim o modalitate instituționalizată de publicare obligatorie a tezelor de doctorat. Publicarea lor ne-ar feri apoi de lucrul făcut îndoielnic, de mediocritate și chiar de odiosul... plagiat!!!

Și fiindcă veni vorba, ar merita să stăruim în treacăt și asupra acestui aspect care, chiar dacă nu are dimensiunile unui fenomen de masă (în domeniul istoriei, nu însă și în alte domenii), începe să devină îngrijorător. Înainte de toate, noua legislație care reglementează doctoratul a stimulat tentația plagiatului, prin eliminarea examenelor de parcurs și prin eliminarea obligativității celor 2–3 referate științifice pe care tânărul doctorand era până deunăzi obligat să le prezinte și să le susțină în departament sau în fața unor specialiști. Eliminându-se obligativitatea referatelor științifice, verificarea cunoștințelor de specialitate ale doctoranzilor devine superficială sau lipsește și astfel tendința de prezentare a unor texte luate cu *copy-paste* de pe diferite *site-uri* specializate devine tentantă⁵. În ultima vreme, discuția s-a complicat prin introducerea în ecuație a așa numitului „auto-plagiat”. Să fim bine înțeleși, este vorba de a ascunde aspectul grav al problemei, plagiatul propriu-zis. Cât despre autoplagiat, putem spune că orice autor este proprietarul textelor științifice produse de dânsul. Adică le poate publica, republica, relua de atâtea ori de câte consideră el că acestea se cer de către piața științifică. Dar intervine aici, din nou, efectul pervers al acumulărilor de puncte pentru promovare în carieră, sau pentru notorietate științifică. Evident că nu-i deloc etic să republici același text cu titlu schimbat, dând impresia că ai produs un text științific inedit și este total condamnat să raportezi același text de mai multe ori, tocmai pentru a acumula puncte și notorietate în noul „stahanovism” care face furori în viața noastră științifică. În rest, antidotul nu constă neapărat în programe antiplagiat cât mai scumpe, ci în întâmpinarea critică

⁵ Afirmatia este valabilă pentru reglementările în materia doctoratului la data scrierii acestui text, în urmă cu șase ani.

vehementă a unor asemenea cazuri, prezente și în branșa istoricilor, ca și în limpezirea și clarificarea legislației și în această materie.

Abilitarea. Abilitarea este cea mai înaltă procedură de validare științifică, relativ recent introdusă în sistemul științific românesc, care acordă deținătorului său dreptul de a conduce doctorate. În vechea noastră tradiție, pe care nu au modificat-o nici măcar comuniștii, obținerea titlului de profesor aducea cu sine și calitatea de conducător de teze de doctorat. S-a introdus abilitarea în vederea controlului celor care conduc teze. Dar cum la noi efectul pervers vine înaintea efectului pozitiv scontat, criteriile abilitării au fost stabilite aleatoriu.

Teza de abilitare trebuia să fie un eseu de ego-istorie a candidatului, povestit pe 100 de pagini, în limba engleză. Apoi, din motive de afinități și prietenii, în prima fază se puteau înscrie la abilitare toți cei care aveau titlul de doctor și un număr de puncte relativ ușor de adunat. Efectul pervers a constat în apariția unei mulțimi de universitari abilitați. Cei care au lăsat poarta larg deschisă abilitărilor cu puncte puține au contat doar pe prietenii lor. Când colo, ce să vezi?, s-au abilitat și alții, după ideea că „dacă e lac se găsec și broaște”.

S-a revenit apoi cu măsuri mai restrictive, dar care sunt mai mult formale decât de conținut. Teza se poate scrie și în limba română, are tot 100 de pagini, dar conținutul nu cere obligatoriu o cercetare cu totul nouă, ci aceeași istorie a vieții⁶. O palidă concesie făcută limbii române!!! În schimb, a crescut numărul de puncte necesare pentru înscriere la abilitare, obținute din tot felul de publicații, în care un studiu într-o revistă ISI este aproape egal cu o carte de autor de câteva sute de pagini. Și ne mirăm că nu avem cărți voluminoase de istorie, ci broșuri și broșurile. Rezultatul scontat a fost acela că vor fi mai puțini candidați la porțile afirmării prin abilitare. Dar ironia situației este alta. Avem deja conducători abilitați cu puține puncte și se pune problema ca printr-o nouă evaluare a școlilor doctorale aceștia să trebuiască să îndeplinească noi criterii de performanță, care reclamă un număr mult mai mare de puncte⁷. Atunci să vezi publicații de calitate!

Impunerea abilitării în mediul științific românesc, deși putea fi o soluție salvatoare pentru cercetarea științifică din istorie (ca și din alte științe), a sfârșit prin a constitui un rateu eclatant. În condițiile în care doctoratul a devenit al treilea ciclu, abilitarea ar fi trebuit construită pe ideea unei teze care să realizeze o cercetare nouă, cu totul inedită, de dimensiuni mari, 300–500 de pagini, care să aducă o noutate absolută, prin subiectul său sau prin modul de tratare a unei teme

⁶ Pentru originea acestei practici a auto-reflecției biografice a istoricilor, v. *Essais d'ego-histoire*. Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, René Rémond. Réunis et présentés par Pierre Nora, Éditions Gallimard, Paris, 1987. Multiplicarea considerabilă a ego-istoriilor în istoriografia franceză contemporană, ca urmare a cerințelor care reglementează elaborarea tezelor de abilitare în mediul universitar din această țară este oglindită de colecția *Itinéraires*, editată de Publications de la Sorbonne.

⁷ Aceasta era situația la data scrierii textului, în urmă cu șase ani.

istorice. Avantajul ar fi fost multiplu. Am fi avut un număr relativ redus de candidați, iar tezele rezultate ar fi fost veritabile cercetări, care ar fi îmbogățit producția științifică în câmpul disciplinei noastre.

Selecția și promovarea. Chiar dacă nu ne place să recunoaștem, iar subiectul este sensibil din multe puncte de vedere, consider că avem de-a face în destul de multe cazuri cu un fenomen de contraselecție a celor care merită să li se recunoască excelența academică și să ocupe poziții didactice și de cercetare în sistemul universitar românesc. Fenomenul nu este nou, a funcționat și pe vremea comunismului, când criteriile erau ideologice, dar senzația este că în zilele noastre el este mult mai consistent, și se vede bine chiar și la „case” mari. Concurează la această situație și sistemul de promovare, pe care cu voia dumneavoastră, l-aș numi promovarea „pe puncte”. Recursul la acest sistem se dovedește a fi o altă perversitate. Înainte de toate, el traduce refuzul asumării personale de către membrii comisiei de promovare a responsabilității de a spune *da* sau *nu* în mod hotărât cu privire la opera și talentul candidatului.

Cu sistemul de promovare „pe puncte”, am reușit să facem din mediocri adevărate (de fapt, false) genii. Efectul pervers este că, de când facem profesori pe puncte, lumea nu mai scrie cărți, ci scrie studii mai bine punctate. Acest sistem, pe care eu cred că îl datorăm unui fenomen de sociologizare a învățământului este, între altele, o revanșă târzie a științelor inginerești și, în parte, a celor sociale experimentale, în principal a sociologiei, care își iau acum revanșa asupra istoriei și asupra întregului domeniu umanist.

Am început să avem o istorie neapărat sociologizantă, ci sociologie în loc de istorie, de la modul de restituire a trecutului, mergând până la modul cum folosim aparatul critic, cum cităm, sau chiar cum formulăm, chipurile, ipoteza de cercetare. Dacă vă uitați la multe cărți și studii, tot mai multă lume din bransa istoricilor cade în capcana științelor sociale. Poate părea formal, dar nu-i deloc așa, istoria riscă astfel să-și piardă o parte din statutul și din metoda sa specifică.

Următorul efect pervers se datorează unui fenomen numit *seducția ISI* – perversitatea constând într-o adevărată goană a istoricilor din toate generațiile, dar mai ales al celor grăbiți să promoveze, după puncte câștigate ușor. Or, este mult mai ușor să scrii un studiu de mici și de foarte mici dimensiuni decât o carte, sau să analizezi un fenomen istoric în toată complexitatea lui. Sistemul ISI ne vine din nou ca un „cadou” din partea științelor „tari” și a unora din științele sociale (sociologie, psihologie etc.), care vor să ne bage pe gât obligatoriu criteriul cantitativ care, se știe bine, nu rezolvă mare lucru în istorie. Sistemul vine apoi din lumea anglo-saxonă, tradiția europeană continentală nu l-a apreciat aproape deloc. Dar cum noi suntem la vârsta „implementărilor” în cultura română, se pare că am înghițit hapul. Să ne fie de bine!

Pe cale de consecință, un alt efect pervers, care decurge din aceeași tentație dublă, de a aduna puncte și de a face și noi ca cei din științele sociale, este

colectivismul. Este adevărat, comuniștii au impus colectivismul, dar nu au reușit să pervertească lucrurile ca în ziua de azi. În istorie, unde este vorba de o viziune strict personală asupra trecutului, colectivismele maschează altceva, de fapt multe alte lucruri. Evident, se pot scrie cărți în colectiv, dar una este să semneze fiecare autor textul lui și să răspundă de ceea ce scrie acolo, chiar dacă acesta este publicat într-un volum colectiv și alta este să publici un studiu/articol de 5 pagini semnat în devălmășie de 5 autori. Dacă cineva mă poate convinge că acest procedeu este valid și productiv pentru cunoașterea științifică, atunci voi scrie numai în colectiv!!!

Și lucrurile nu se opresc aici. Colectivismul sau colectivismele sunt consecințele perverse ale modului de *finanțare a cercetării*. Dacă analizăm fie și superficial modul cum se câștigă proiectele, se vede de la distanță, cu ochiul liber, că avem *echipe privilegiate și finanțări servite*.

Colectivismul și finanțarea pe echipe stimulează apoi munca cu „negrișori”. Îmi pun următoarea întrebare: cum poate cineva să identifice contribuția științifică a unui autor la un studiu de 5–7 sau chiar 10 pagini, la care au „contribuit” 4–5 autori? Am ajuns astfel, pe nesimțite, să valorizăm în celebrul sistem „pe puncte”, un amărât de studiu, de cele mai multe ori mediocru sau prost, care nu aduce deloc lucruri sau interpretări noi, mai mult decât valorizăm un volum de autor, la care se muncește uneori ani de zile.

Asistăm, în paralel, la proliferarea unui „stahanovism” științific, o adevărată întrecere în stil pur stalinist care revarsă valuri de maculatură cu pretenția de istorie. „Colectivele de cercetători” revin acum cu putere și efectul pervers este unul catastrofal. Dacă în epoca stalinistă, cei care formau „colectivele” lucrau totuși cu profesionalismul învățat înainte, asistăm astăzi la o lipsă de profesionalism patentă, cu fiecare generație nouă de cercetători.

Publicațiile istorice. Publicațiile istorice generale, care au ca scop istoria de popularizare pentru marele public, gen *Historia*, *Evenimentul istoric*, sau mai vechiul *Magazin istoric*, încep să fie făcute mai degrabă de istorici amatori, erudiți, jurnaliști și ingineri și mai puțin de istoricii din branșă, care nu știu să-și mențină monopolul asupra propriei discipline. Tot mai puține și tot mai rare, aceste publicații cultivă fie subiectul senzațional, fie amănuntul picant și uneori ne semnificativ pentru marea istorie. Din nefericire, cred că în istoriografia română nu am găsit încă rețeta care funcționează cu succes în alte spații istoriografice, a unui gen de istorie pentru marele public, care să servească într-o manieră atractivă adevăruri istorice verificate științific și nu istorii sau picanterii istorice senzaționale⁸.

Cât privește publicațiile istorice savante, nici aici lucrurile nu stau mulțumitor. Avem, pe de o parte, „marota” ISI, care a ajuns să pervertească rostul publicațiilor periodice în domeniul nostru, iar de cealaltă parte dificultăți financiare imense, care fac aproape imposibile publicațiile de ținută. Cu excepția câtorva reviste care au

⁸ În legătură cu acest aspect, v. Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei*, Cluj-Napoca, 2002.

asigurată finanțarea publicării, putem constata că revistele de istorie care au încercat să promoveze o avangardă istoriografică au dispărut (cazul *Xenopoliana* de la Iași este cel mai semnificativ, dar nu singurul), iar cele care mai rezistă abia își mai trag sufletul și reușesc cu greu să apară, nu din lipsă de conținut, ci din lipsă de bani pentru finanțare. Or, constatăm astăzi că nu mai există drepturi de autor, decât excepțional. Totul este valorizat, de la hârtie la tipar și la tehnoredactare, mai puțin munca științifică a cercetătorului sau istoricului. Avem în schimb granturi consistente, prin care se cheltuie sume enorme, pentru „diseminarea” unor rezultate științifice îndoielnice. Dar, cum în ultima vreme și finanțările prin granturi s-au cam diluat, bătaia este mare pentru a obține o finanțare, iar birocrăția stufoasă îndeamnă pe oamenii serioși să renunțe din start la asemenea întreprinderi.

Muzeele de istorie. Situația pare să fie puțin mai optimistă în cazul muzeelor de istorie. Scăpând de nevoia de a prezenta istoria „unică și unitară” a poporului român, ele au intrat, după 1989, pe făgașul unui proces destul de anevoios de refacere a expozițiilor tematice în jurul ideii de a ilustra istoria locală și/sau regională, neexcluzând elemente de istorie națională sau expoziții și muzee tematice, de genul muzeelor tehnicii, mineritului, medicinei și farmaciei, aviației, marinei, militare etc.. Cele mai multe dintre muzee au reușit – uneori beneficiind de finanțarea din partea autorităților locale și grație unor muzeografi profesioniști, care sunt și istorici înainte de a fi doar muzeografi – să refacă istoria comunităților locale sau regionale și să contribuie astfel la redescoperirea și consolidarea identităților culturale, locale, regionale, naționale. În plus, cele mai multe dintre muzee au reușit să păstreze și chiar să revigoreze revistele sau anuarele de istorie proprii, unde își găsesc loc documente noi, cercetări istorice mai cuminiți sau chiar mai curajoase decât acolo unde ar fi fost de așteptat.

Istoricii profesioniști și mass-media. Se constată de la o zi la alta o tot mai sporadică și anemică prezență a istoricilor de meserie în media contemporană. În timp ce istoricii sunt slab reprezentați în media, în numele lor vorbesc alți „specialiști”, jurnaliști, politologi, sociologi etc. Lucrurile nu ar fi deloc grave dacă oamenii aceștia ar avea o educație istorică serioasă. Din nefericire, cei mai mulți dintre ei au lipsit la ora de istorie, iar acest fapt se vede cu ochiul liber. Aș da un singur exemplu. Celebrând noi anul acesta⁹ centenarul Marii Uniri, unii dintre acești specialiști au găsit de cuviință să folosească o sintagmă total anistorică și oricum neuzitată de istorici. Așa se face că, dacă putem vorbi cu folos de „Marea Unire”, unii din acești „specialiști” au considerat că putem, prin analogie, să vorbim la fel de bine și despre „mica unire”, o expresie care, după părerea mea, este improprie. Faptul n-ar fi grav dacă acest mod de exprimare nu ar fi folosit și de o seamă de „specialiști” din universități cu pretenții.

⁹ Scris în 2018.

Deși anul în care celebrăm centenarul ar fi trebuit să consemneze o prezență masivă a istoricilor pe micile ecrane, constatăm că după un început promițător, problematica istorică aproape a dispărut din atenția realizatorilor de televiziune.

Concluzia este, și aici, una tulburătoare: istoricii de meserie au pierdut monopolul și controlul asupra propriei lor discipline.

*Ce fel de istorie se scrie și se publică în zilele noastre?*¹⁰ Desigur, dacă privim peisajul editorial și rafturile librăriilor, constatăm o bună reprezentare a cărții de istorie, fapt care reconfirmă paradoxul inițial. Sunt prezente mai toate genurile, dar dacă ne uităm cu atenție vedem că prevalează eseul subțire și ușor de citit (ceea ce nu este neapărat un defect), vedem multe reeditări (ceea ce e un semn de lipsă de idei originale de cercetare), vedem masive editări de documente (nu neapărat documente inedite) și vedem o cantitate mare de memorialistică (fapt pozitiv, pe care l-aș saluta ca atare). Mai vedem, apoi, traduceri din autori universali, nu neapărat somități istoriografice. Cartea bună de istorie, de la monografia științifică, la o sinteză bine făcută, nu lipsește nici ea, dar este rară, uneori chiar rarisimă, iar atunci când apare trece aproape neobservată și aproape deloc semnalată, în multe din cazuri nefiind distribuită și neintrând în circuitul marilor librării.

Pe cale de consecință, lipsesc dezbaterile critice, fapt ce conduce, involuntar, la degradarea exigențelor științifice. Nu mai există recenzii critice sau o critică sănătoasă, în ciuda faptului că se scriu lucruri îndoielnice și uneori enormități. Dacă urmărim revuistica și așa destul de lovită de lipsa finanțării (acest lucru poate constitui o altă latură a discuției), vom constata că recenziile critice sunt extrem de rare sau lipsesc. Acesta poate fi un semn de blazare, de oboseală, dar sigur este și un semn că istoriografia română nu se simte chiar bine și că este puternic afectată de tot felul de „virusi”. În orice caz, asistăm la dispariția spiritului critic, prin dispariția publicațiilor, ca și la dispariția dezbaterilor și a recenziilor critice.

Dacă imediat după căderea comunismului inovațiile istoriografice păreau să ia avânt, iar rezultatele acestei deschideri se văd mai bine în primul deceniu de după anul 2000, în ultimii ani senzația este că și suflul novator și cooperarea și dialogul cu alte istoriografii par să se ofilească¹¹.

În al doilea rând, revin cu putere și cu o încrâncenare demnă de o cauză mai bună „pozitivismul” și „academismul” în sensul cel mai refractar cu putință. Dacă la vremea lor, în sec. al XIX-lea, romantismul istoriografic și pozitivismul erau sincrone cu marile curente istoriografice continentale (ultimul contribuind la stabilirea normelor și criteriilor de științificitate ale disciplinei noastre), astăzi aceste tendințe sunt total asincrone cu timpul și cu problematicile istoriografiei universale, unde asistăm la experimente istoriografice dintre cele mai neașteptate.

¹⁰ Referitor la această problemă, v. din nou, Toader Nicoară, *op. cit., passim*.

¹¹ Cf. Alexandru Zub, *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri*, Polirom, Iași, 2005; Alexandru-Florin Platon, *Istoriografia română recentă. Câteva tendințe*, Familia, Oradea, nr.1, 2006.

La noi, asistăm la revenirea în forță a unui protocronism total demodat, fie în forma mascată a național-comunismului, fie în forma unui marxism cultural deloc mascat, în care „dacismul”, dar nu numai, ocupă locul de frunte într-un dispozitiv istoriografic redutabil.

Mai mult, se încearcă refacerea vechiului „front istoriografic” de tristă amintire, prin controlul total al vocilor și tendințelor care refuză să se încadreze și să se alinieze la corul noilor corifei ai vechilor idei de „strâns uniți în jurul.” Controlul se face printr-un monopol insidios al resurselor financiare, prin tot felul de blocaje, ca și prin controlul tuturor instanțelor care au un cuvânt de spus cu privire la istorie.

*

Peisajul istoriografic contemporan, oricât am dori să-l înfrumusețăm, seamănă mai degrabă cu o câmpie pe cale de deșertificare sau cu o pădure recent defrișată. Prea puține opere mari, prea puține mari lucrări, studii consistente, mari monografii, sinteze novatoare, multe, prea multe reeditări, semn de lipsă de inspirație, multe, prea multe studii și volume colective (trei sau mai mulți autori la un studiu de câteva pagini), prea puține sau deloc dezbateri critice.

Polemicile, puține, atunci când au loc se poartă, din nefericire, pe mize îndoielnice sau false și se vede treaba că cine strigă mai tare nu are obligatoriu dreptate. Dimpotrivă. Cel mai bun exemplu aici este teoria despre originea cumană a dinastiei Basarabilor, re-lansată de Neagu Djuvara, după mai vechile teorii ale lui Nicolae Iorga¹², care a stârnit reacții exagerate din partea unor istorici mai tineri sau mai puțin tineri, care sunt gata să jure că Basarab avea un ADN daco-roman pursânge, când o mulțime de evidențe demonstrează tocmai contrariul. N-am aflat din nefericire, până astăzi, dacă Basarab a fost român sau cuman, la fel cum nu am aflat cum se prezintă situația în cazul istoriei, adevărului și miturilor.

Dacă putem numai atât, istoriografia noastră apare deplorabil. Iar dacă încercăm să vedem cum se racordează istoriografia română la marile curente și la marile tradiții istoriografice, s-ar putea ca dezamăgirea noastră să fie și mai mare. În rest, se publică evident toate genurile de istorie, identifiți câteodată, acolo unde nu te aștepți, cercetări excelente, mici giuvaieruri istoriografice, dar sunt și mari dezamăgiri acolo de unde te-ai aștepta să se nască marile capodopere.

Concluzia, fugară evident, este că nu avem o istoriografie coerentă, cu direcții și programe, ci avem ici-acolo, istorici hotărâți și unii chiar talentați, precum și o masă amorfă de amatori de ISI și de puncte pentru una sau mai multe sinecuri academice, fără o direcție anume și fără politici instituționale și de cercetare consistente și coerente.

¹² Neagu Djuvara, *Thocomerius – Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, Editura Humanitas, București, 2007; idem, *Thocomerius–Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești. Răspuns criticilor mei și neprietenilor lui Negru Vodă*, Editura Humanitas, București, 2015.

**Valentin BURLACU
Gheorghe COJOCARU**

PROBLEMA UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA: IDEOLOGIE ȘI ISTORIOGRAFIE ÎN SEC. XX*

Problema Unirii Basarabiei cu România în 1918 și recunoașterea ei internațională este pe larg abordată în istoriografie, dar, în același timp, dată fiind anvergura sa epocală în istoria românilor, s-a aflat mai mereu sub focul ideologiei și propagandei sovietice.

Istoriografia sovietică, încă de la început a preluat integral jargoanele și clișeele diplomației bolșevice privind nerecunoașterea Unirii Basarabiei cu România, calificând-o drept „cotropire”, „agresiune”, „ocupație”. În anii '20 ai secolului al XX-lea apar o serie de broșuri politico-propagandistice în care se falsifică realitățile basarabene, sunt inventate și descrise presupusele atrocități comise în Basarabia de autoritățile române, se analizează în mod denaturat „problema Basarabiei”, componența națională a ținutului, se insistă asupra faptului că „problema basarabească” poate fi soluționată doar în baza plebiscitului, se încearcă a argumenta drepturile așa-zise „istorice” ale Sovietelor asupra Basarabiei etc.

Astfel, în prefața lucrării lui L. S. Berg apărută în 1918 la Moscova, având ca obiect de studiu populația și economia Basarabiei, autorul afirmă în mod tendențios următoarele: „România a răpit o provincie asupra căreia nu are nici un drept politic sau etnic. Noi, rușii, considerăm nulă decizia așa-numitului Sfat al Țării, de care n-a auzit nimeni și care în plus a lucrat sub amenințarea jandarmilor și mitralierilor românești”¹.

În broșura politico-propagandistică „România”, editată la Harkov în 1922, autorul acesteia, M. Rafail, considera Basarabia drept „teritoriu ocupat al Rusiei”².

A excelat în tratarea denaturată a istoriei și situației din Basarabia faimosul Cr. Rakovski, social-democrat de origine bulgară, devenit după 1917 unul din conducătorii Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. El a publicat, individual sau în colaborare,

* O primă formă a acestui studiu a fost publicată în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4 (416), octombrie-decembrie 2018, pp 106–137.

¹ L. S. Berg, *Bessarabia. Strana-Liudi-Hoziasstvo*, Moskva, 1918, p. VII.

² M. Rafail, *Rumînia*, Harikov, 1922.

mai multe articole în care și-a propus drept scop să descrie „toate atrocitățile pe care administrația română civilă și militară le comite în Basarabia”³. Rakovski afirmă că soarta unor părți ale Basarabiei „nu va putea fi soluționată fără Rusia”, că „adevăratul proprietar al Basarabiei este Uniunea Sovietică”, iar „problema Basarabiei va fi soluționată nu la Tokio și nici la Roma, ci la Moscova”⁴. În broșura semnată de Rakovski în colaborare cu V. Dembo, din 1926, se promovează „teoria” conform căreia problema Basarabiei putea fi soluționată definitiv prin intermediul plebiscitului⁵.

Pe aceeași linie a prezentării tendențioase și denaturate a realităților din Basarabia se înscriu și eseurile și broșurile lansate de Cr. Rakovski și L. Troțki⁶, L. N. Alexandri⁷, V. O. Dembo⁸, S. S. Bantke⁹, K. Galaida¹⁰, A. Badulescu¹¹ ș. a.

Ștafeta acestei campanii propagandistice de denigrare a României, de falsificare a realităților legate de situația Basarabiei în cadrul statului unitar român, a fost preluată de „Societatea basarabenilor”, o organizație de tip cominternist, fondată în 1925 la Moscova din rândurile presupușilor emigranți politici basarabeni, ce și-a propus drept obiectiv apropiat „eliberarea Basarabiei de sub jugul ocupanților români” și „reunirea ei cu Uniunea Sovietică” pe calea „răsturnării boierimii române”. În paginile revistei „Basarabia Roșie”, editată din 1926 și până în 1938 de această societate, s-a urmărit din număr în număr realizarea obiectivelor enunțate¹².

În general, toată această propagandă și istoriografie, complet străină de realitatea istorică, a lucrat mai întâi la motivarea pretențiilor cotropitoare ale URSS asupra Basarabiei, iar după 1940 a urmărit să îndreptățească actul cotropirii¹³.

În anii de până la primul război mondial și în perioada interbelică, în istoriografia românească, o serie de cercetători și istorici de marcă au depus eforturi susținute pentru a interpreta obiectiv istoria Basarabiei sub dominația țaristă, dedicând diferitelor ei aspecte studii valoroase, culegeri de documente, memorii, articole etc. Problemele ce țin de istoria mai îndepărtată a Basarabiei, apartenența ei la spațiul românesc, românitatea moldovenilor basarabeni, mișcarea națională din

³ Vezi: Cr. Rakovski, *Boiarskaia Rumînia*, Moskva, 1922, p. 5–17. cit după N. Enciu, *op. cit.*, p. 66–67.

⁴ Idem, *Rumînia i Bessarabia. K semiletiiu anexii Bessarabii*, Moskva, 1925, p. 38, 53.

⁵ Cr. Rakovski, V. Dembo, *Rumînskie priteazaniia na Bessarabii*, Moskva-Leningrad, 1926, s. 23–24. Vezi: Enciu, *op. cit.*, p. 67.

⁶ L. Troțki, Cr. Rakovski, *Ocerki politiceskoi Rumîinii*, Moskva, 1922.

⁷ L. N. Alexandri, *Bessarabia i bessarabskii vopros*. Moskva, 1924; Idem, *5 ani de la Conferința de la Viena*, Balta, 1929.

⁸ V. O. Dembo, *Bessarabskii vopros*. M., 1924; Idem, *Sovetskaia Moldavia i bessarabskii vopros*, Moskva, 1925; Idem, *Bessarabskoie krestianstvo pod vlastiu kulakov i pomeșcikov*, Moskva, 1931.

⁹ S. S. Bantke, *10 let boribî protiv rumînskih boiar*, Moskva-Leningrad, 1928.

¹⁰ K. Galaida, *Ucradennaia strana (10 let okkupații Bessarabii)*, Moskva, 1928.

¹¹ A. Badulescu, *Vosstanie v Tatar-Bunare.*, Moskva, 1925.

¹² Vezi: N. Enciu, *Populația rurală a Basarabiei interbelice în istoriografia sovietică*, în „Destin Românesc”, 2000, nr. 1, p. 68–69.

¹³ I. Țurcanu, *Istoriografia din Moldova Sovietică între știință și propagandă*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1994, nr. 3–4, p. 8.

ținut în anii 1917–1918, culminând cu actul Unirii ei cu patria istorică sunt abordate în baza documentelor românești și a unei bogate bibliografii rusești și străine de către N. Iorga¹⁴, Al. I. Goța¹⁵, Șt. Ciobanu¹⁶, Paul Gore¹⁷, Ioan Pelivan¹⁸, I. Nistor¹⁹, A. Boldur²⁰, P. Cazacu²¹, A. Crihan²², Gh. I. Brătianu²³ ș. a.

Este evident că reacția istoriografiei sovietice la istoriografia românească a fost ostilă, aceasta fiind catalogată drept „burgheză”, „cu un pronunțat caracter antirusesc și antisovietic”²⁴.

În apărarea drepturilor românești asupra Basarabiei în perioada interbelică s-au ridicat oameni politici, diplomați, istorici, precum N. Titulescu, T. Ionescu, I. I. C. Brătianu, Gh. Brătianu, N. Iorga²⁵, A. Boldur²⁶, Șt. Ciobanu²⁷, I. Pelivan ș. a.

În istoriografia românească problema în cauză a fost abordată de pe poziții diametral opuse istoriografiei sovietice, în spiritul adevărului istoric, imediat după Unire, de înșiși participanții și martorii la acele evenimente. Se remarcă în acest sens lucrările lui I. Nistor²⁸, A. Boldur²⁹, P. Cazacu³⁰, D. Bogos³¹.

Un studiu temeinic asupra mișcării naționale din Basarabia în anii 1917–1918 și a condițiilor în care s-a făcut unirea, precum și un număr de 197 de documente conține lucrarea lui Șt. Ciobanu³².

Mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918 și problema Unirii și-au găsit reflectare și în alte mărturii memorialistice, lucrări de publicistică, în relatările

¹⁴ N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruși*, Vălenii de Munte, 1912; Idem, *Istoria relațiilor române. Antologie*, Editura Semne, București, 1995.

¹⁵ Al. I. Goța, *Relațiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812*, Chișinău, 1919.

¹⁶ Șt. Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, Chișinău, 1992; Idem, *La continuité dans la Bessarabie*, București, 1920. Idem, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, Chișinău, 1992.

¹⁷ P. Gore, *Anexarea Basarabiei*, în monografia „Basarabia”, Chișinău, 1926.

¹⁸ I. Pelivan, *La Bessarabie sous régime russe (1812–1918)*, Paris, 1919; Idem, *Les Drois des Roumains sur la Bessarabie*, Paris, 1920.

¹⁹ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*. Cernăuți, 1923, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1991.

²⁰ A. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumains*, Paris, 1927; Idem, *Statutul internațional al Basarabiei*. Chișinău, 1938; Idem, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, Editura a II-a, București, 1992.

²¹ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, Chișinău, 1924.

²² A. Crihan, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*, Chișinău, 1995. (reeditare).

²³ Gh. I. Brătianu, *Basarabia. Drepturi naționale și istorice*, București, 1995. (reeditare)

²⁴ Ia. S. Grosul, N. A. Mohov, *Istoričeskaia nauka Moldavskoi SSR*, Moskva, Nauka, 1970, p. 35.

²⁵ N. Iorga, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*, București, 1930.

²⁶ A. Boldur, *Relațiile româno-ruse. Chestiunea Basarabiei și dreptul internațional*, București, 1927; Idem, *Bessarabskii vopros*, Chișinău, 1930.

²⁷ Șt. Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, 1926.

²⁸ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991.

²⁹ A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992.

³⁰ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*. Iași, 1928.

³¹ D. Bogos, *La răspântie. Moldova dintre Prut și Nistru 1917–1918*, Chișinău, 1998.

³² Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei*. Chișinău, 1993.

unor figuri centrale ale aceluia moment istoric, cum ar fi I. Incuț³³, I. Pelivan³⁴, Gh. Andronache³⁵, Pan. Halippa și A. Moraru³⁶, E. Holban³⁷, R. Ciofleac³⁸, V. Harea³⁹. În perioada interbelică a fost publicată cartea lui V. V. Tilea, care nu și-a pierdut actualitatea și care tratează problema recunoașterii internaționale a unirii Basarabiei cu România⁴⁰.

În ansamblu, istoriografia românească din perioada interbelică referitoare la procesul de Unire a Basarabiei cu România și recunoașterea ei internațională s-a axat pe două coordonate majore. Prima se referă la Basarabia ca parte integrantă a unității românești – unitate dictată de factori geografici, istorici și etnici și, pe un plan mai larg, de necesitatea unei Români întregite, legată de Marea Neagră și de Carpați, de Dunăre, Tisa și Nistru; o entitate statală completă privită ca un factor necesar păcii și ordinii europene postbelice⁴¹.

Al doilea aspect se referă la activitatea neobosită pe care elita politică românească – dincolo de înregimentarea partizană – a desfășurat-o pentru a integra cât mai bine Basarabia în corpul statal românesc. Există conștiința clară că Basarabia este „intrarea casei” românești și, de aceea, ea trebuie apărată prin efort și solidaritate națională, pe de o parte, printr-o temeinică și solidă argumentație asupra drepturilor istorice românești la nivel internațional, pe de altă parte.

În timpul dominației comuniste din perioada postbelică, timp de două decenii conducerea de la București, înregimentată efectiv în blocul sovietic sub aspect politic, militar, economic și ideologic, n-a contestat apartenența Basarabiei la Uniunea Sovietică. Mihail Roller și *culturnicii* de genul lui, angajați în procesul de rescriere a istoriei României, au apreciat în termeni favorabili URSS, în spiritul directivelor impuse de noile raporturi sovieto-române, evenimentele cruciale din destinul tragic al Basarabiei. Astfel, anexarea țaristă din anul 1812 era privită drept „eliberare și alipire”, Unirea de la 27 martie 1918 drept „ocuparea de către România burghezo-moșierească”, iar reanexarea sovietică de la 28 iunie 1940 drept „soluționare echitabilă, pașnică a problemei basarabene”⁴².

Acest mod de tratare a fost în vigoare, în linii generale, până la apariția unor divergențe majore între Moscova și București, în 1964. Cu certitudine, „dezbaterile istoriografice a istoriei și evoluției teritoriului dintre Prut și Nistru a reprezentat un instrument în cadrul acestui proces”, iar „lovitura” în plan istoriografic a fost dată de

³³ I. Incuț, *O revoluție trăită*, Chișinău, 1994.

³⁴ I. Pelivan, *I. Incuț și Conferința de pace de la Paris, (1919–1920)*, în „Patrimoniul”, 1991, nr. 1.

³⁵ Gh. Andronache, *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933.

³⁶ Pan. Halippa, A. Moraru, *Testament pentru urmași*. Chișinău, 1991.

³⁷ E. Holban, *Ostașii moldoveni. Momente istorice 1917–1918*, Chișinău, 1995.

³⁸ R. Ciofleac, *Pe urmele Basarabiei. Note și impresii din revoluția rusească*, Chișinău, 1992.

³⁹ V. Harea, *Basarabia pe drumul unirii. Amintiri și comentarii*, București, 1995.

⁴⁰ V. V. Tilea, *Chestiunea Basarabiei*, în *Acțiunea diplomatică a României*, Sibiu, 1925.

⁴¹ A se vedea: Gh. I. Brătianu, *Origines et formation de l'Unité roumaine*, București, 1943, p. 30.

⁴² M. Roller, *Studii și note științifice privind istoria României*, București, 1956.

publicarea în acel an a lucrării „Note asupra românilor. Manuscrise inedite”, aparținând lui K. Marx⁴³.

În condițiile în care până la mijlocul anilor '60 regimul comunist de la București n-a contestat apartenența Basarabiei la URSS, istoriografia sovietică n-a abordat în mod special problematica anului 1918. În același timp, în URSS se considera că „problema basarabeană” a apărut pe agenda internațională în 1918.

O trăsătură caracteristică devine caracterul aniversar al „istoriografiei sovietice moldovenești” și elogierea evenimentelor „cruciale” din istoria „poporului moldovenesc”: cele trei revoluții ruse și instaurarea puterii sovietice în Basarabia⁴⁴, „ocuparea” Basarabiei și lupta pentru reunirea cu patria sovietică⁴⁵.

Conținutul și caracterul interpretării „problemei basarabene” se vor modifica radical după 1964, an care a reprezentat un moment de cotitură în relațiile sovieto-române sub toate aspectele⁴⁶, când conducerea României a optat pentru un curs deosebit și autonom în politica ei internă și externă și pentru o distanțare de Uniunea Sovietică⁴⁷. „Declarația” conducerii de la București din aprilie 1964 a avut un impact ireversibil asupra relațiilor sovieto-române, în general, dar și asupra rescrierii istoriei în România, în particular. În această privință, publicarea la sfârșitul anului 1964 a unor lucrări cu valoare de document ale lui Marx și Engels a avut „o semnificație deosebită”⁴⁸.

⁴³ Vezi: E. Plopeanu, *Ideologia și adevărul istoric în istoriografia românească și moldovenească. Unele considerații*, în „Analele ANTIM”, Chișinău, 2008, nr. 8, p. 194–195.

⁴⁴ Iu. Ivanov, D. Șemiakov, *Revoluționnoie dvijenie v Moldavii v 1905–1907 gg.* Kișinev, 1955; I. G. Budak, *Revoluția 1905–1907 godov v Moldavii.* Kișinev, 1955; Iu. G. Ivanov, *Uciastie molodeji v revoluționnom dvijenii v Moldavii (1900–1917).* Kișinev, 1959; Idem, *Podpolnie tipografii leninskoii „Iskri” v Rossii. 1901–1903 godi.* Kișinev, 1962; *Boriba za pobedu soșialisiceskoi revoliuții v Moldavii.* Sb. statei. Kișinev, 1957; N. V. Berezniakov, *Boriba trudiașcihsia Bessarabii protiv interventov v 1917–1920 gg.* Kișinev, 1957; M. B. Itkis, I. I. Nemirov, *Boriba krestian Bessarabii za zemliu v 1917 g.* Kișinev, 1957; K. Sluțkaia, *Pobeda Oktiabrskoi revoliuții i ustanovlenie Sovetskoii vlasti v Moldavii (mart 1917–mart 1918).* Kișinev, 1962; S. Ia. Afteniuc, A. S. Esaulenco, M. B. Itkis, *Revoluționnoie dvijenie v 1917 godu i ustanovlenie Sovetskoii vlasti v Moldavii.* Kișinev, 1964; *Boriba za vlasti Sovetov Moldavii (mart 1917–mart 1918 g.). Sb. dokumentov i materialov.* Kișinev, 1957; *Oktiabrskie listovki revoluționnogo podpolia Bessarabii (1920–1935). Sb. dokumentov.* Kișinev, 1957; G. I. Kotovski, *Dokumentî i materialî k istorii grajdanskoii voini v SSSR.* Kișinev, 1956; I. G. Dîkov, *Hronika sobîtii v Bessarabii. Mart 1917–ianvari 1918 g.* Kișinev, 1957; ș.a.

⁴⁵ A. Dolnik, *Besarabia pod vlastiu rumînskîh boiar.* Moscva, 1945; V. Malinskii, *Agrarnaia „reforma” 1918–1924 gg. v Bessarabii.* Kișinev, 1949; Ia. M. Kopanskii, I. S. Levit, *Lupta truditorelor din Basarabia pentru reunirea cu Patria Sovietică (1918–1940)*, Chișinău, 1957; I. M. Bobeico, Ia. M. Kopanskii, *Komsomol Bessarabii v godi revoluționnogo podpolia.* Kișinev, 1958; *Borți revoluționnogo podpolia Moldavii.* Kișinev, 1958; I. Dovgopolii, *Revoluționnii puti Pavla Tkacenko.* Kișinev, 1958; L. Mudrik, O. Semenovskii, *Anri Barbuius i Tatarbunarskii proțess.* Kișinev, 1958; I. Șimkov, *Godi podpolia.* Kișinev, 1963; *Iz istorii boribî za vlasti Sovetov v Moldavii (1918–1920).* Kișinev, 1964; *Listovki kommunisticeskogo podpolia Bessarabii. 1918–1940. Sb. dokumentov.* Kișinev, 1960; V. M. Rojko, *Drujba, zakalionnaia v boiah.* Kișinev, 1965 ș.a.

⁴⁶ V. Burlacu, *Impactul relațiilor sovieto-române asupra politicii culturale din RSS Moldovenească. În: Tratatul de pace de la București din 1812, 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus.* Coordonator S. Musteață, Editura Pontos, Chișinău, 2012, p. 295.

⁴⁷ W. P. V. Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Arc, Chișinău, 1996, p. 237.

⁴⁸ Gh. E. Cojocaru, *Confruntarea sovieto-română pe frontul ideologic din RSS Moldovenească (1968–1979). Studii și documente*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2011.

În acest context, evenimentele din România, evoluția relațiilor internaționale și repercusiunile acestora asupra situației din R.S.S. Moldovenească au condus la faptul, recunoscut de istoriografia națională, că disputa sovieto-română, „alături de alte probleme sensibile, va avea ca dominantă, mai ales în anii '60-'70, chestiunea Basarabiei, care intra în plină competiție”⁴⁹.

Abordarea sub raportul adevărului istoric a „problemei Basarabiei” de către autoritățile române și de către istoricii români era calificată de sovietici drept expresia unor „pretenții teritoriale”.

Timp de aproape două decenii (1961–1980), campaniile propagandistice și ideologice antiromânești inițiate de C.C. al P.C.U.S. au fost dirijate în R.S.S.M. de către C.C. al P.C.M., în frunte cu primul secretar, Ivan Ivanovici Bodiul. În calitatea sa de al doilea secretar (1959–1961) și ulterior de prim-secretar al C.C. al P.C.M., el a promovat o amplă campanie de falsificare a adevărului științific despre limba română și istoria teritoriului dintre Prut și Nistru⁵⁰.

În așa-zisul „deceniu slăvit”, care a coincis cu perioada de vârf a tensionării relațiilor româno-sovietice, R.S.S. Moldovenească este transformată nu numai într-un poligon pentru cele mai pretențioase experimente economice, dar și într-un veritabil laborator de elaborare și testare a celor mai primitive teorii și concepții referitoare la istoria „poporului moldovenesc”.

Astfel, începând cu anul 1965, discursurile privind chestiunile ideologice și politico-educative ale lui I. I. Bodiul conțineau de fiecare dată în mod obligatoriu și o sinteză a istoriei ținutului din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate⁵¹. Această „scurtă istorie a Moldovei”, cu caracter de compendiu, se axa în mod special pe următoarele coordonate: premisele și actul progresist al „alipirii” Basarabiei la Rusia, consecințele lui „pozitive”, victoria puterii sovietice în ținut, „cotropirea mișlească a Basarabiei de către România burghezo-moșierească” și instaurarea unui „regim de ocupație”, „lupta neîncetată a poporului moldovenesc pentru reunirea cu Patria-mamă – Uniunea Sovietică”, „soluționarea echitabilă a problemei basarabene și reunirea poporului moldovenesc într-un stat sovietic socialist”, ajutorul dezinteresat acordat de poporul rus în „toate epocile istorice poporului moldovenesc”.

Intervențiile istoriografice ale liderului comunist de la Chișinău, devenite obligatorii odată cu declanșarea „războiului istoriografic” sovieto-român, erau o replică la acțiunile politice ale conducerii P.C.R. și la publicațiile istorice „revizioniste” care apăreau în România. Imixtiunile lui I. I. Bodiul în câmpul științei istorice s-au intensificat pe măsură ce s-au amplificat și disensiunile sovieto-române,

⁴⁹ Gh. E. Cojocaru, *„Dezghețul” lui Hrușciiov și problema Basarabiei*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, p. 252.

⁵⁰ V. Bahnaru, Gh. Cojocaru, *Partidul și oamenii de litere și arte din RSS Moldovenească (1961–1963)*. Studii și documente, Tipogr. „Bons Offices”, Chișinău, 2013, p. 41.

⁵¹ V. Burlacu, *Impactul relațiilor*, op. cit., p. 298–301.

în primul rând în chestiunea Basarabiei. Putem constata chiar o legătură directă între starea relațiilor româno-sovietice și conținutul discursurilor istoriografice ale lui Bodiul. Tratarea „favorabilă” a „problemei basarabene” ca reflectare a disensiunilor sovieto-române a devenit în această perioadă una din funcțiile directorii ale istoriografiei sovietice de la Chișinău.

Totuși, până la sfârșitul anului 1965, U.R.S.S. a preferat să nu-și agraveze relațiile cu România și nu a contrat, la început, acțiunile „calomniatoare” ale politicianilor și istoricilor români. Conducerea comunistă din R.S.S. Moldovenească părea să se teamă cel mai mult de naționalismul local și de scrierile emigranților români din Vest⁵².

La un moment dat însă, I. I. Bodiul a recunoscut că „știința noastră nu a studiat cum se cuvine nici perioada ocupației prin violență a Basarabiei. Sub pretextul de „a nu răvăși trecutul”, oamenii de știință, nu au dezvăluit adânc situația economică, socială și culturală a poporului aflat sub călcâiul cotropitorilor (NB! – nu se precizează la acea dată cine erau aceștia – n. a.), lupta lui eroică pentru unirea cu „Patria-mamă – Uniunea Sovietică”. În consecință, se constata că „lipsurile științei istorice, precum și greșelile din munca politică în rândurile oamenilor muncii sunt folosite de dușmanii noștri ideologici, care caută în fel și chip să denatureze trecutul Basarabiei”⁵³. Într-o informare secretă adresată C.C. al P.C.U.S. de către I. I. Bodiul la 18 martie 1966, era explicată atenuat situația creată: „În interesele relațiilor de bună vecinătate cu România, până nu demult în Moldova erau slab reflectate unele chestiuni ale istoriei poporului moldovenesc. De pildă, se marca insuficient data de 28 iunie, ziua eliberării Basarabiei de sub ocupația români și reunirea cu Patria Sovietică. În 1962 nu s-a marcat una din datele istorice remarcabile – 150 de ani de la alipirea Basarabiei la Rusia, se desfășoară în așa mod și alte acțiuni.

O atare atitudine față de trecutul istoric al poporului moldovenesc este considerată de opinia publică a republicii ca fiind eronată”⁵⁴.

În condițiile în care disensiunile sovieto-române în problema Basarabiei abia se conturau și se spera la o readucere a conducerii de la București pe linie, evenimentele respective erau interpretate cu precauție, evitându-se referințele directe la România, indiferent de regimul existent. Astfel, în primii doi ani de după 1965 România nu este nominalizată ca organizatoare și participantă la „agresiunea” împotriva sovietelor sub nici o formă. Bodiul nu pune accentul în acest interval asupra rolului presupus negativ al României în istoria „poporului moldovenesc”. Totuși, de fiecare dată discursurile urmăreau să demonstreze caracterul „illegal” al unirii Basarabiei, ruptă de la „patria sovietică”. Pentru început Bodiul s-a limitat la câteva fraze de ordin general, precum: „Contrar intereselor și voinței noroadelor,

⁵² Vezi: W. P. V. Meurs, *op. cit.*, p. 280.

⁵³ „Moldova Socialistă”, 5 ianuarie 1966; „Cultura”, 8 ianuarie 1966.

⁵⁴ E. Negru, Gh. Negru, „Cursul deosebit” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965–1975), vol. 1 (1965–1975). Chișinău, 2013, Doc. 15, p. 125–126.

imperialiștii din Apus și naționaliștii burghezi locali au rupt Basarabia cu de-a sila de la Patria ei – tânăra Țară a Sovietelor”⁵⁵.

În funcție de evoluția relațiilor româno-sovietice, retorica vocabularului a suferit modificări, în sensul înăsprii aprecierilor. Divergențele în „problema Basarabiei” s-au amplificat în anii următori⁵⁶. În acest context, anul 1967 reprezintă unul din exemplele cele mai concludente ale impactului relațiilor dintre cele două țări, ajunse la punctul lor minim, asupra istoriografiei din R.S.S.M. Pentru Uniunea Sovietică, anul 1967 a fost marcat de pregătirile pentru omagierea jubileului de 50 de ani ai revoluției bolșevice, iar pentru conducerea de la Chișinău acesta a reprezentat o ocazie bună pentru a etala în vitrină „realizările” grandioase înregistrate în anii puterii sovietice.

La 13 februarie 1967, în cadrul plenarei C.C. al P.C.M., I. Bodiul a prezentat raportul „Cu privire la pregătirile pentru semicentenarul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și sarcinile organizației de partid a republicii”, care, dincolo de spiritul mobilizator conținea și o interpretare partinică a rolului acestui eveniment „epocal” în destinele „poporului moldovenesc”, expus în mod special într-o amplă secțiune chiar la începutul raportului, intitulată sugestiv: „Unele chestiuni ale mișcării revoluționare din Moldova, lupta oamenilor muncii pentru Puterea Sovietică și apărarea cuceririlor ei”⁵⁷.

Este semnificativ faptul că, pentru prima dată în disputele din perioada anilor 1965–1967, în discursurile publice ale lui Bodiul și ale altor demnitari era vizată în mod direct „România regală”, care ar fi „ocupat” în 1918 Basarabia. Bodiul era preocupat că „acuma în Occident s-au ivit noi încercări de a nega faptul ruperii Basarabiei de la Rusia Sovietică, se profilează tendința de a dovedi că acest ținut n-a fost ocupat, dar alipit la România burghezo-moșierească, potrivit cică, voinței poporului”⁵⁸.

La scurt timp după plenara C.C. al P.C.M., în cadrul adunării anuale a Secției științelor sociale a Academiei de Științe a R.S.S.M. din 9 martie 1967 s-a tras semnalul de alarmă: „În România se publică un număr mare de lucrări în care problema națională este abordată într-un asemenea mod cu care noi nu putem fi de acord”⁵⁹. Luând cuvântul cu acest prilej, primul secretar al C.C. al P.C.M., I. Bodiul, a evidențiat contextul politicii internaționale („acțiunile scizioniste ale conducerii chineze și altor partide comuniste”), semnificația acțiunilor din România și sarcinile ce revin contrapropagandei sovietice. Conform relatărilor sale, „greutățile ” și

⁵⁵ „Comunistul Moldovei”, 1965, nr. 11, p. 11. „Moldova Socialistă”, 23, 24 noiembrie 1965; „Moldova Socialistă”, 5 ianuarie 1966; „Cultura”, 8 ianuarie 1966.

⁵⁶ Vezi: Charles King, *România, Rusia și politica culturală*, Editura Arc, Chișinău, 2002, p. 107.

⁵⁷ V. Burlacu, *Știința istorică în sistemul de propagandă din RSSM (anii 1960–1980). Studiu monografic. Învățătorul Modern*, Chișinău, 2014, p. 90.

⁵⁸ „Moldova Socialistă”, 16 februarie 1967; „Cultura”, 18 februarie 1967.

⁵⁹ Gh. Negru, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*. Editura Prut Internațional, Chișinău, 2000., p. 72.

„rămânerea” în urmă a cercetărilor în domeniul științelor sociale din R.S.S.M. au fost determinate de „relațiile speciale care începuseră să se statornicească între țările socialiste”⁶⁰. „Savanții noștri, explica Bodiul, au mizat pe raporturi normale între Uniunea Sovietică și România. De aceea s-a acordat puțină atenție unor probleme ale trecutului, care au o mare importanță pentru clarificarea relațiilor statului nostru cu România.”. În continuare el constata: „În lume a luat amploare trănțăneala despre Basarabia. Atunci când s-au început aceste discuții, noi eram slab pregătiți pentru a desfășura contrapropaganda”⁶¹. Recunoscând această „lipsă”, în special pentru perioada reîntregirii României cu Basarabia, primul-secretar atenționa: „Toți cunoaștem stângăciile și nesiguranța cercetărilor privitoare la perioada de ocupație a Basarabiei”⁶².

Din aceste considerente, pentru propaganda comunistă, implicit pentru istoriografia sovietică, era prioritar, în timpul în care Basarabia a fost parte componentă a României, să se „argumenteze” ilegalitatea actului Unirii din 27 martie 1918. În primul rând, pentru că la momentul „răpirii” ei de către „România burghezo-moșierească” ar fi fost „un teritoriu sovietic” unde triumfase revoluția socialistă; apoi, Sfatul Țării ar fi fost un organ contrarevoluționar, nereprezentativ, neabilitat să hotărască soarta populației de aici; „ocupanții” ar fi instaurat în ținut un regim „colonial”, „sângeros” și, drept răspuns, Basarabia s-a ridicat la luptă împotriva „cotropitorilor” pentru eliberarea și reunirea sa cu țara sovietelor.

Valoarea politico-propagandistică a tezei privind apartenența Basarabiei la Imperiul Rus, anterioară „instaurării puterii sovietice”, și apoi la Uniunea Sovietică constă în reîntărirea pretenției legitimității a regimului sovietic în teritoriul dintre Prut și Nistru.

Cu scopul de a legitima menținerea Basarabiei sub control sovietic, „mitul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie” a fost transpus în teritoriu prin formularea „biruința revoluției socialiste și a puterii sovietice în Moldova”. Victoria „revoluției din Octombrie” pe întregul teritoriu al ținutului, la sfârșitul anului 1917 – începutul anului 1918, reprezenta în aprecierea lui Bodiul un eveniment epocal, care încununa consecințele „pozitive” ale „alipirii” Basarabiei la Rusia, conducând la emanciparea socială și națională a „poporului moldovenesc”, „o mărturie a înaltei lui conștiințe revoluționare, a coeziunii și năzuinței de a merge cu marele popor rus”. Teza că „Octombrie a adus libertatea mult așteptată poporului moldovenesc, a pus bazele creării Statului Sovietic național”⁶³ a devenit o axiomă a propagandei sovietice.

⁶⁰ I. Popa, L. Popa, *Români, Basarabia și Transnistria*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2009, p. 206–207.

⁶¹ Gh. Negru, *Politica etnolingvistică*, op. cit., p. 73.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ „Comunistul Moldovei”, 1965, nr. 11, p. 10; „Moldova Socialistă”, 23, 24 noiembrie 1965; „Moldova Socialistă”, 7 septembrie 1967; „Cultura”, 9 septembrie 1967; I. I. Bodiul, *Octombrie și transformările sociale*, „Pravda”, 5 octombrie 1967; „Moldova Socialistă”, 6 octombrie 1967; I. I. Bodiul, *Sub drapelul Marelui Octombrie*, în „Moldova Socialistă”, 3 noiembrie 1967.

Este adevărat că revoluția bolșevică a proclamat dreptul națiunilor captive la autodeterminare până la secesiune, însă acest drept, cu excepții, n-a fost respectat și n-a fost recunoscut în cazul românilor basarabeni.

„Naționaliștii moldoveni” au devenit ținta atacurilor în toate discursurile istoriografice ale lui Bodiul. Ei erau etichetați drept „trădători” și „dușmani de moarte ai poporului moldovenesc”, lor li se atribuiau toate relele, ațâțarea urii naționale, tendința de a menține regimul vechi etc. Mai mult, lupta împotriva „naționaliștilor” și a Sfatului Țării „contrarevoluționar” era considerată drept una din trăsăturile fundamentale ale mișcării revoluționare din ținut din acea perioadă⁶⁴.

Însă, atunci când Bodiul s-a implicat în disputa de ordin istoric cu „oponenții” săi burghezi, cu autoritățile și istoricii din România, în istoriografia din R.S.S.M., deși se „demonstrase” că revoluția bolșevică ar fi învins în ținut, nu exista o opinie unică asupra datei la care ar fi fost instaurată puterea sovietelor⁶⁵.

Astfel, istoricul N. V. Berezneakov afirma că puterea sovietică a fost instaurată „în Moldova” (Basarabia) la 22 noiembrie 1917 pe cale pașnică, atunci când sovietul muncitorilor și soldaților din Chișinău a adoptat rezoluția despre recunoașterea puterii Consiliului Comisarilor Poporului de la Petrograd. Conform opiniei altor istorici, „revoluția socialistă” ar fi învins la sfârșitul anului 1917 - în primele zile ale lunii ianuarie 1918 (după N. A. Mohov - pe cale pașnică, iar după I. G. Dîkov, la 6 ianuarie 1918, în urma luptei armate)⁶⁶. Ulterior, s-a acceptat și s-a generalizat drept termen al instaurării puteri sovietice la Chișinău ultimele zile ale lunii decembrie 1917 - primele zile ale lunii ianuarie 1918⁶⁷. Cu referire la acest aspect, inițial în textele lui Bodiul se făcea uz de fraza „sfârșitul anului 1917 - începutul anului 1918”.

De aceea, un subiect important în discursurile lui I. Bodiul, care s-a impus în contextul adâncirii disensiunilor sovieto-române în „problema Basarabiei”, a fost nu numai cel „al biruinței și instaurării puterii sovietice în Moldova”, ci și data când s-ar fi produs acest eveniment. Dincolo de aspectul „științific”, care nu valora nimic deoarece desconsidera adevărul istoric în acele circumstanțe, stabilirea limitelor cronologice ale acestui eveniment avea, în cazul R.S.S.M., întâi de toate o conotație politico-ideologică. Propaganda comunistă era interesată să elaboreze un astfel de scenariu, conform căruia „cotropirea Basarabiei” de către „România regală” ar fi fost un prim act al „agresiunii” întreprinse din exterior asupra unui teritoriu al Rusiei Sovietice, unde deja se instaurase puterea „muncitorilor și țăranilor”. Se putea justifica astfel actul „eliberator” din 1940, ca un „triumf al adevărului istoric” și

⁶⁴ „Moldova Socialistă”, 16 februarie 1967. „Cultura”, 18 februarie 1967.

⁶⁵ A se vedea mai pe larg: Ia. S. Grosul, N. A. Mohov, *Istoriceskaia nauka Moldavskoi SSR*. Moscova, Editura Nauka, 1970, p. 78-86. A. S. Esaulenco, M. M. Ghițiu, *Pobeda soșialisticeskoi revoliuții v Moldavii v sovetskoii istoriceskoi nauki, Istoriceskaia nauka Sovetskoii Moldavii*, Editura resp. V. I. Țaranov, Editura Știința, Chișinău, 1984, p. 39-50.

⁶⁶ Ia. S. Grosul, N. A. Mohov, *op. cit.*, p. 79-80.

⁶⁷ A. S. Esaulenco, M. M. Ghițiu, *op. cit.*, p. 45-46.

„restabilire a dreptății”. De asemenea, „poporului moldovenesc” i se oferea o „sărbătoare” de sorginte sovietică, care trebuia să-l plaseze alături de alte popoare ale Uniunii Sovietice care „au înfăptuit Marele Octombrie”⁶⁸.

Discuțiile referitoare la data „biruinței puterii sovietice” în R.S.S.M. au durat mai mult de un deceniu, fără vreun rezultat. Dar, cu ocazia sărbătoririi a 50 de ani ai revoluției bolșevice conducerea P.C.M. a cerut istoricilor să-și precizeze atitudinea. În consecință, s-a hotărât că „biruința Puterii Sovietice” ar fi avut loc la 1 ianuarie 1918 stil vechi, sau 14 ianuarie, stil nou, 1918⁶⁹, deși nu există vreun document care să permită să se tragă atare concluzie. În Hotărârea C.C. al P.C.M. „Cu privire la sărbătorirea jubileului de 50 de ani ai instaurării Puterii Sovietice în Moldova”, adoptată la începutul lunii decembrie 1967, se stabilea explicit: „Pe data de 14 ianuarie 1918 (1 ianuarie stil vechi) întreaga putere de stat de pe teritoriul Moldovei a trecut în mâinile Sovietelor. Forțele contrarevoluționare au fost zdrobite și paralizate. Această dată a intrat în istoria poporului moldovenesc ca ziua victoriei revoluției socialiste în ținut, revoluție care a pus capăt robiei, asupririi, exploatării crunte, ignoranței și lipsei de drepturi, și care a deschis cale largă făuririi unei vieți noi”. Drept urmare, C.C. al P.C.M. a hotărât „... a marca la 14 ianuarie 1968 jubileul de 50 de ani ai instaurării Puterii Sovietice în Moldova ca unul dintre cele mai importante evenimente istorice în viața norodului moldovenesc”⁷⁰. Astfel, la sfârșitul anului 1967 – începutul anului 1968, în R.S.S.M., pentru prima dată a fost omagiat pe larg, în mod oficial, un eveniment inventat, de sorginte bolșevică și anume așa-zisa „instaurare a puterii sovietice în Moldova”, atribuindu-i evenimentului respectiv o conotație deosebită. Proiectul „sărbătoririi” pretensei victorii a puterii sovietelor în ținut și campania propagandistică de care urma să fie însoțit se înscriau perfect în politica de deznaționalizare a românilor de la Est de Prut.

Această dată a fost oficializată definitiv la 14 ianuarie 1968, când la Chișinău a avut loc o adunare solemnă a reprezentanților organizațiilor de partid, sovietice și obștești, închinată celei de-a 50-a aniversări a „stabilirii puterii sovietice în Moldova”. Evenimentul se încadra în șirul măsurilor consacrate aniversării a 50-a a revoluției bolșevice din octombrie 1917 și „marșului triumfal al puterii sovietice”, precum și contracarării acțiunilor desfășurate de conducerea de la București. În discursul introductiv, I. Bodiul pretindea că „în Moldova” ar fi învins revoluția socialistă într-o luptă crâncenă cu contrarevoluția și „naționaliștii moldoveni” care tindeau să se mențină la putere, specificând: „Folosind situația revoluționară ce s-a creat în Rusia, măturând din drumul său pe naționaliștii burghezi și pe alți reacționari, muncitorii și țărani din Moldova, în alianță cu soldații revoluționari, sub conducerea bolșevicilor, au stabilit, la 14 ianuarie 1918, Puterea Sovietică pe

⁶⁸ V. Burlacu, *Impactul relațiilor, op. cit.*, p. 301.

⁶⁹ I. Țurcanu, *Istoriografia din Moldova Sovietică între știință și propagandă*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1994, nr. 3–4, p. 7.

⁷⁰ „Moldova Socialistă”, 3 decembrie 1967; V. Burlacu, *Inventarea mitului „biruinței puterii sovietice în Moldova” în propaganda comunistă de la Chișinău*, în „Akademos”, Chișinău, 2017, nr. 1, p. 119–120.

întregul teritoriu al ținutului. [...] care a intrat în istorie ca zi a biruinței revoluției socialiste în Moldova”⁷¹.

În legătură cu impactul acestui fals istoric asupra istoriografiei sovietice din R.S.S.M., se arăta că: „De atunci încolo, această dată a intrat în mod obligatoriu în toate lucrările istorice referitoare la acest fenomen, inclusiv în studiile considerate pe atunci de sinteză și în manuale.

Documentele istorice, în orice caz tot ceea ce pretindea a fi ca atare, au fost selectate și croite după acest calapod”⁷².

Argumentarea politico-ideologică și propagandistică a „biruinței revoluției socialiste” și scenariul acestui proces însumau toate elementele obligatorii pentru desfășurarea lui: premise, conducători, forțe motrice, aliați etc. Astfel, succesul instaurării puterii sovietice în ținut ar fi fost asigurat de conducerea partidului bolșevic în frunte cu V.I. Lenin, cu ajutorul și influența proletariatului rus de la Petrograd și Moscova, solidaritatea și internaționalismul popoarelor Rusiei, alianța dintre clasa muncitoare ca avangardă și țărănimia săracă drept aliat principal etc.⁷³.

Acuzațiile la adresa României precum că ar fi ocupat Basarabia în 1918 se desprind și din faptul că Bodiul, în cazul desemnării denumirii teritoriului dintre Nistru și Prut utilizează în exclusivitate toponimul „Moldova”, ceea ce în percepția lui ar fi trebuit să semnifice că și locuitorii ei sunt moldoveni, deosebiți de poporul român.

O abordare aparte în discursurile lui Bodiul ținea de evenimentele legate de actul Unirii Basarabiei cu România, din 27 martie 1918. În acest context, el era preocupat în primul rând de contestarea legitimității actului din 27 martie și denigrarea contribuției Sfatului Țării în realizarea actului Unirii, insinuând: „Acuma în Occident s-au înreprins noi încercări de a nega faptul ruperii Basarabiei de la Rusia Sovietică, se profilează tendința de a dovedi, că acest ținut n-a fost ocupat, dar alipit la România burghezo-moșierească, potrivit cică, voinței norodului. Pentru confirmare se aduce hotărârea Sfatului Țării. Faptele, realitatea, însă, arată că Sfatul Țării nu exprima și nu putea exprima interesele norodului moldovenesc. Pe lângă aceasta, hotărârea a fost adoptată în condițiile ocupației”⁷⁴.

Astfel, pentru propaganda comunistă unirea Basarabiei cu România era categoric o conspirație a forțelor „reacționare și agresive” comune, din interior și exterior. În acest context, pentru aprecierea actului Unirii realizat de românii basarabeni s-a recurs la un arsenal de termeni cât mai expresivi, precum „răpire”, „ocupare”, „rupere” etc. Discursurile s-au construit ținându-se cont de următoarele

⁷¹ „Moldova Socialistă”, 16 ianuarie 1967. V. Burlacu, *op. cit.*, p. 301; V. Burlacu, *Inventarea mitului*, *op. cit.*, p. 119-120.

⁷² I. Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Arc, Chișinău, 2004, p. 72-73.

⁷³ A se vedea: Hotărârea CC al PCM „Cu privire la sărbătorirea jubileului de 50 de ani ai instaurării Puterii Sovietice în Moldova”, în „Moldova Socialistă”, 3 decembrie 1967; I. I. Bodiul, *Prisoiedinenie Bessarabii k Rosii i istoriceskie sudibî moldavskogo naroda*, în „Voprosî istorii”, 1972, nr. 8, p. 6.

⁷⁴ „Moldova Socialistă”, 16 februarie 1967; „Cultura”, 18 februarie 1967.

coordonate: cine a realizat Unirea (Antanta, „naționaliștii moldoveni”, „România regală” sau toate aceste forțe împreună); cui i-a fost răpită Basarabia (Rusiei sovietice, „un teritoriu sovietic unde biruise revoluția socialistă”); care a fost atitudinea populației locale, în primul rând, a moldovenilor (evident „ostilă”, caracterizată prin multiple acțiuni și mișcări de amploare împotriva „ocupanților”, care au lichidat cuceririle revoluționare).

După 1968, Bodiul nu a mai ratat nicio ocazie de a-și manifesta în mod deschis, în termenii cei mai duri și ostili, atitudinea antiromânească: „De faptul că nu întregul popor moldovenesc a început după victoria Marelui Octombrie să înfăptuiască transformări socialiste în economie și cultură, sunt vinovați cotropitorii străini, care au ocupat Basarabia. La sfârșitul lui decembrie 1917 – începutul lui ianuarie 1918 pământul moldovenesc a fost prima victimă a intervenției militare în Țara Sovietelor. România regală, sprijinită de statele imperialiste din Apus și cu ajutorul căpeteniilor organizației contrarevoluționare Sfatul Țării – organ burghez-naționalist – profitând de greutățile tinerii republici, a început să ocupe Basarabia” „contrar voinței oamenilor muncii”⁷⁵.

Din cele enunțate de Bodiul se desprindeau mai multe obiective politico-propagandistice. În primul rând, cu scopul de a demonstra „ilegalitatea” actului din 27 martie 1918 se făcea uz de noi „argumente” inventate, precum că „ocuparea” Basarabiei ar fi fost „primul act de violență” din exterior, tot ea fiind și „prima victimă” ruptă de imperialismul mondial de la tânăra republică a sovietelor, ceea ce accentua, o dată în plus, apartenența acestui ținut la Rusia Sovietică. În al doilea rând, se afirma că „raptul Basarabiei” a fost un act conjugat al contrarevoluției interne și externe, bazat pe acțiunile „naționaliștilor burghezi moldoveni”, ale altor „elemente reacționare” locale, iar intervenția armatei române ar fi beneficiat de susținerea și concursul „imperialiștilor Antantei”. De asemenea, autoritatea Sfatului Țării, ales în mod democratic și recunoscut de toate organizațiile social-politice din ținut, exprimând astfel voința majorității societății basarabene, era contestată. Acest organism era definit în termeni cât se poate de negativi, precum că ar fi fost „illegal”, „nereprezentativ”, „reacționar”, „burgez-naționalist” și, în consecință, nu era abilitat să voteze Unirea Basarabiei cu România.

Potrivit aceleiași interpretări, că Basarabia ar fi fost „răpită” și Unirea s-a produs contrar voinței poporului, a fost inventat și falsul despre „lupta poporului moldovenesc pentru apărarea cuceririlor revoluției socialiste și împotriva ocupanților”. Se afirma că „îndată ce cotropitorii au pășit pe pământul nostru, ei s-au lovit de rezistența puternică a poporului moldovenesc și a fraților lui – ruși, ucraineni, găgăuzi, bulgari, evrei, care în lupte sângeroase apărau cuceririle Puterii

⁷⁵ „Moldova Socialistă”, 16 februarie 1967; „Cultura”, 18 februarie 1967; A se vedea și: „Moldova Socialistă”, 7 septembrie 1967; „Cultura”, 9 septembrie 1967; „Pravda”, 6 octombrie 1967; „Moldova Socialistă”, 6 octombrie 1967; „Moldova Socialistă”, 3 noiembrie 1967; „Moldova Socialistă”, 3 decembrie 1967; „Pravda”, 28 iunie 1970; „Moldova Socialistă”, 30 iunie 1970; I. I. Bodiul, *Prisoiedinenie Bessarabii k Rosii i istoriceskie sudibi moldavskogo naroda*, în „Voprosi istorii”, 1972, nr. 8, p. 6.

Sovietice, dreptul lor la libertate și independență. Prin întregul ținut a trecut un val de indignare și proteste ale poporului”. Așa cum insista prim-secretarul C.C. al P.C.M., acțiuni de protest și solidaritate ar fi avut loc nu numai în ținutul dintre Prut și Nistru, ci și în rândurile popoarelor tinerii republici sovietice, care „au primit cu mânie și indignare știrea despre invazia mișlească a României boierilor în Basarabia”⁷⁶.

„Lupta împotriva ocupanților” a devenit pivotul tuturor discursurilor lui I. Bodiul⁷⁷ și ale urmașilor lui din fruntea P.C.M.

După ce a „demonstrat” „ocuparea” ilegală a Basarabiei, Bodiul s-a concentrat asupra definirii naturii regimul politic instaurat în ținut. În contextul adâncirii disensiunilor sovieto-române, pentru a contracara atracția pe care o Românie independentă, orientată spre Occident, în tentativa de a se distanța de U.R.S.S. o putea exercita asupra populației băștinașe din R.S.S. Moldovenească, în discursurile autorităților de la Chișinău s-a propagat imaginea unei Românie care în trecut ar fi exercitat o influență total negativă asupra „identității moldovenești”. Toate acestea aveau ca scop să cultive și să încurajeze animozitatea basarabenilor față de România și să-i înstrăineze de frații lor din dreapta Prutului. Astfel, evocarea perioadei „ocupației” Basarabiei (1918–1940), denunțarea autorităților române, proslăvirea „luptei neîncetate a oamenilor muncii împotriva administrației românești” au format un constant și privilegiat obiectiv al propagandei antiromânești din R.S.S.M.

Din considerente politico-propagandistice, acestei perioade i-a fost rezervat un spațiu exclusiv în discursurile ideologice și în istoriografia sovietică. Este de reținut că în toate aprecierile din rapoartele primului secretar, I.I. Bodiul, ca și în abordările istoriografice sovietice a fost respinsă din start „orice idee de progres în domeniul social-politic, economic și cultural în această perioadă [...]. Istoricii implicați în asemenea scrieri declarau, în ciuda realităților istorice din Basarabia interbelică, că „ocupația” românească a privat „oamenii muncii” de dreptul la liberă exprimare, a suprimat libertatea presei, întrunirilor și dreptul la asociere. Urmărind aceleași scopuri de intoxicare ideologică și de spălare a memoriei, se insista asupra caracterului reacționar și abuziv al administrației române”⁷⁸.

Studiile obiective asupra istoriei ținutului în perioada dintre cele două războaie mondiale reliefează că politica promovată de autoritățile de la București față de Basarabia a fost intens speculată de propaganda sovietică în perioada interbelică și postbelică⁷⁹.

⁷⁶ Vezi: „Moldova Socialistă”, 16 februarie 1967; „Cultura”, 18 februarie 1967.

⁷⁷ „Pravda”, 5 octombrie 1967; „Moldova Socialistă”, 6 octombrie 1967; „Moldova Socialistă”, 3 noiembrie 1967; „Pravda”, 28 iunie 1970; „Moldova Socialistă”, 30 iunie 1970; I. I. Bodiul, *Prisoiedinenie Bessarabii*, op. cit., p. 6.

⁷⁸ D. Dragnev, P. Parasca, *Cum a fost inventat „punctul de vedere al istoriografiei sovietice” asupra istoriei noastre naționale*, în „Destin Românesc”, 2010, nr. 3–4, p. 166.

⁷⁹ Vezi: O. Țăcu, *Basarabia în cadrul României întregite – consecințele unei incertitudini de politică externă*, în „Analele ANTIM”, Anuar Istoric. Chișinău, Editura Pontos, 2004, nr. 5, p. 70–72.

Falsul „ocupării” Basarabiei, demonizarea jandarmului român și a administrației românești din ținut aveau ca obiectiv falsificarea semnificației Unirii de la 1918, cultivarea urii față de poporul român și față de tot ce este românesc. Diversiunile ideologice ale marelui vecin din Răsărit al României vor avea un impact negativ de lungă durată asupra conștiinței românilor din stânga Prutului, „generând adevărate stereotipuri sau mituri care au influențat, manipulat și alterat mentalitatea mai multor generații de basarabeni și transnistreni, indiferent de originea etnică, cu inflexiuni și reverberații până în zilele noastre”⁸⁰.

Ca urmare a reapariției pe agenda relațiilor bilaterale sovieto-române a „problemei basarabene”, s-a intensificat activitatea politico-ideologică în R.S.S. Moldovenească de falsificare a întregii istorii a „poporului moldovenesc”. Ca niciodată, istoria a fost pusă în slujba intereselor de combatere a românismului și de educare a populației R.S.S.M. în spiritul patriotismului sovietic și internaționalismului proletar, a prieteniei popoarelor U.R.S.S.⁸¹

Dând curs documentelor de partid și indicațiilor primului secretar, întreaga activitate ideologică și politico-culturală a făcut din știința istorică un element principal al propagandei sale. Istoria a invadat presa, programele tele-radio, sălile de teatru, studiourile de film, librăriile, galeriile de artă, s-au editat articole și monografii ce abordau o tematică specială, dictată de obiectivele impuse de deciziile adoptate. Mai mult, istoria a devenit unul dintre avanposturile combaterii ideologiei burgheze în general, și a istoriografiei din România în special.

În rezoluția Prezidiului C.C. al P.C.M. din 13 decembrie 1965 „Cu privire la pregătirea măsurilor în vederea intensificării educației internaționaliste a oamenilor muncii din republică”, adoptată în contextul discuțiilor incendiare de la ultimul congres al scriitorilor din R.S.S.M. (octombrie 1965), se preconiza o „îmbunătățire radicală” a lucrului politic în rândul intelectualilor și studenților, a predării științelor sociale, a „istoriei Moldovei” în școlile de cultură generală și în instituții de învățământ superior, studierea și propagarea „trecutului istoric al poporului moldovenesc, a mișcării revoluționare în ținutul nostru”. Toate aceste măsuri urmăreau, direct sau indirect, contracararea influenței românești⁸², fiind impuse și de faptul că „mulți oameni ai muncii din R.S.S. Moldovenească nu cunosc trecutul istoric al republicii și în mijlocul unei anumite părți a populației persistă informații greșite despre trecutul Basarabiei”⁸³.

De acum înainte, o preocupare prioritară a structurilor ideologice de partid a devenit utilizarea istoriei ca instrument de îndoctrinare a societății prin diverse mijloace de propagandă și agitație și intensificarea educării internaționaliste.

⁸⁰ I. Popa, L. Popa, *Români, Basarabia și Transnistria*, Editura Fundația Europeană Titulescu, București, 2009, p. 191.

⁸¹ V. Burlacu, *Știința istorică în sistemul de propagandă din RSSM (anii 1960–1980)*, op. cit., p. 96.

⁸² E. Negru, *Congresul III al Uniunii Scriitorilor din RSSM și campania autorităților împotriva intelectualilor (II)*, în „Destin Românesc”, 2011, nr. 3 (73), p. 48.

⁸³ E. Negru, Gh. Negru, „Cursul deosebit”, op. cit., Doc. 5, p. 74.

Cu același prilej, I. Bodiul trasa o serie de sarcini în fața întregului aparat propagandistic, subliniind importanța excepțională a activității ideologice în condițiile specifice din R.S.S.M.: „În această muncă, cadrele ideologice trebuie să folosească mai larg istoria ținutului lor, bogată în pilde grăitoare, ce ilustrează legăturile seculare frățești dintre norodul moldovenesc, popoarele rus, ucrainean și alte popoare”⁸⁴. Pornind de la constatarea că „din păcate, mulți locuitori ai Moldovei nu cunosc sau nu au o idee destul de clară despre legăturile seculare dintre popoarele moldovenesc, rus, ucrainean și alte popoare, [...] despre cele mai importante evenimente istorice din viața și lupta revoluționară a oamenilor muncii din Moldova, mai ales în perioada Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și instaurării Puterii Sovietice...”⁸⁵, I. Bodiul aducea o serie de reproșuri istoricilor. În aprecierea lui, neajunsurile se explicau într-o anumită măsură prin faptul, că știința istorică dezvăluia slab însemnătatea „progresistă” a unirii Basarabiei cu Rusia, nu desfășura suficient „munca de cercetare în vederea studierii luptei revoluționare a poporului moldovenesc”. În cadrul adunării „activului republican de partid” din 22 decembrie 1965, Bodiul a făcut un apel explicit către oamenii de știință pentru studierea istoriei „poporului moldovenesc”, cerând să se acorde o atenție sporită „cercetării și propagării mișcării revoluționare, activității desfășurate de mișcarea comunistă ilegală, instaurării Puterii Sovietice în ținutul nostru. Trebuie dezvăluită – afirma el – însemnătatea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în destinele istorice ale poporului moldovenesc”⁸⁶.

În cadrul ședinței prezidiului C.C. al P.C.M. din 1 februarie 1966, care a examinat chestiunea „Despre măsurile C.C. al P.C.M. privind propaganda și sărbătorirea datelor și evenimentelor marcante din istoria poporului moldovenesc”, s-a constatat că „organizațiile de partid, comsomoliste și sindicale, sovietele de deputați ai oamenilor muncii, presa, radioul și televiziunea nu acordă suficientă atenție propagandei și sărbătoririi datelor și evenimentelor istorice care au jucat un rol semnificativ în consolidarea prieteniei cu marele popor rus, ucrainean și alte popoare ale țării noastre, în mișcarea revoluționară pentru instaurarea puterii sovietice...”. De asemenea, istoricilor li se aduceau reproșuri că „studiază puțin și nu propagă îndeajuns un șir de chestiuni importante ale istoriei Moldovei legate de mișcarea revoluționară din ținut, de situația economică și socială a poporului în timpul ocupației române a Basarabiei, a luptei eroice pentru reunirea cu Patria – Uniunea Sovietică”⁸⁷.

Într-un raport secret din 1 iulie 1966, trecând în revistă lucrările apărute în România referitoare la istoria Basarabiei ca parte a istoriei poporului român, Bodiul trasa obiectivele și conținuturile activității propagandistice care urma a fi realizată.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ „*Moldova Socialistă*”, 5 ianuarie 1966; „*Cultura*”, 8 ianuarie 1966.

⁸⁷ E. Negru, Gh. Negru, „*Cursul deosebit*”, *op. cit.*, Doc. 12, p. 114.

O atenție deosebită urma să fie acordată pregătirii unor „lucrări fundamentale despre lupta pe care oamenii muncii din Moldova au dus-o în frunte cu bolșevicii pentru instaurarea Puterii Sovietice în ținut și pentru apărarea cuceririlor ei, pentru izgonirea ocupanților și eliberarea Basarabiei, despre curajul și eroismul organizației comuniste ilegale basarabene”⁸⁸.

Cerințele și indicațiile primului secretar s-au materializat în acțiuni concrete. În anul 1966, organele de partid de la Moscova au formulat o directivă privind elaborarea unor aspecte ale raporturilor sovieto-române, interpretarea lor fiind în sarcina Institutului de Istorie al Academiei de Științe a R.S.S.M. Într-o notă informativă din 24 februarie 1967, adresată C.C. al P.C.U.S. de către D. Cornovan, secretar al C.C. al P.C.M., se făcea bilanțul primelor realizări în conformitate cu Hotărârea C.C. al P.C.U.S. din 15 septembrie 1966 „Despre studierea și interpretarea pe viitor a problemelor referitoare la istoria relațiilor româno-sovietice”⁸⁹.

Astfel, în laboratoarele secției de agitație și propagandă ale C.C. al P.C.U.S. se elaborau și se impuneau anumite stereotipuri în domeniul trecutului istoric al „poporului moldovenesc”, iar eforturile istoricilor din R.S.S.M. trebuiau să se reducă la „argumentarea” și dezvoltarea acestor teze. În aceeași manieră se trasau sarcini stringente pentru toți combatanții „frontului ideologic”.

În Cadrul Plenarei C.C. al P.C.M. din februarie 1967, pornind de la „împrejurările defăimării, ce se intensifică, a trecutului și prezentului poporului moldovenesc”, oamenilor de știință li se puna în vedere „să demaște cu mai multă hotărâre pe vechii și pe noii „specialiști” (evident, români – n.n.) în problemele Basarabiei...”. Obiectivele vizau: „o adâncă reflectare a problemelor adevăratei istorii a poporului moldovenesc”, a „eroicei lui lupte duse pentru libertate socială și națională, a sfintei prietenii cu poporul rus, cu poporul ucrainean”, pregătirea cât mai curând a unor „lucrări fundamentale despre lupta, pe care oamenii muncii din Moldova au dus-o în frunte cu bolșevicii pentru instaurarea puterii sovietice în ținut și pentru apărarea cuceririlor ei, pentru izgonirea ocupanților și eliberarea Basarabiei, curajul și eroismul organizației comuniste ilegale basarabene”⁹⁰.

Prezent la adunarea anuală a Academiei de Științe a R.S.S.M. din 9 martie 1967, Bodiul constata că „acțiunile scizioniste ale conducerii chineze și ale altor partide comuniste au pus în fața savanților o serie de probleme importante”⁹¹. Tezele lansate de el și-au găsit reflectare în hotărârea Biroului C.C. al P.C.M. din 18 martie 1967, intitulată „Despre acțiunile C.C. al P.C.M. privind studierea și interpretarea în continuare a problemelor istoriei R.S.S. Moldovenești și a relațiilor sovieto-române”⁹².

⁸⁸ Gh. Negru, *Campania împotriva României*, op. cit., p. 144.

⁸⁹ E. Negru, Gh. Negru, „Cursul deosebit”, op. cit, Doc. 29, p. 162.

⁹⁰ „Moldova Socialistă”, 16 februarie 1967; „Cultura”, 18 februarie 1967; V. Burlacu, *Știința istorică în sistemul de propagandă*, op. cit., p. 91.

⁹¹ E. Negru, Gh. Negru, „Cursul deosebit”, op. cit, Doc. 29, p. 162.

⁹² Gh. Negru, *Crearea conceptului „națiunii burgheze” și „socialiste moldovenești” în istoriografia sovietică*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1998, nr. 1-2, p. 72-73.

În hotărâre, istoricilor de la Universitatea de stat și de la Academia de Științe a Moldovei li s-a cerut să scrie și să publice într-un termen scurt peste 30 de lucrări, monografii, articole consacrate temelor ce constituiau „nodul gordian” în disputele bilaterale, precum „eliberarea Basarabiei” în 1812 și 1940, „biruința Puterii Sovietice”, „ocuparea și asuprirea românească a Basarabiei în 1918–1940”. Totodată, se cerea și îmbunătățirea predării istoriei U.R.S.S. și R.S.S.M. în toate treptele învățământului, în scopuri ideologico-propagandistice⁹³.

În succesiunea așa-ziselor „documente de partid” și „indicații” cu impact în sfera istoriei, întocmite de cele mai înalte foruri ale partidului, se înscrie și hotărârea Biroului C.C. al P.C.M. din 22 august 1967 despre aprobarea măsurilor „privind intensificarea propagandei și studierii pe viitor a problemelor istoriei Moldovei, națiunii moldovenești și organizării de stat a relațiilor seculare de prietenie ale poporului moldovenesc cu poporul rus și cu alte popoare ale U.R.S.S., a internaționalismului proletar și patriotismului sovietic”⁹⁴.

În planul de măsuri pentru anul 1968 al Academiei de Științe a R.S.S.M. „pentru îmbunătățirea lucrului ideologic” s-a cerut publicarea la Editura „Știința” din U.R.S.S. a unor lucrări care vizau problematica relațiilor sovieto-române și combaterea „falsificatorilor istoriei”, între care cele semnate de următorii autori: B. M. Kolker, I. A. Levit „Relațiile romano-sovietice între cele două războaie mondiale”; Ia. M. Kopanski „Relațiile sovieto-române între 1928–1934”; A. S. Esaulenco „Rolul trădător al Sfatului Țării” ș.a.⁹⁵.

Alarma dată de C.C. al P.C.M. în documentele expediate periodic C.C. al P.C.U.S. privind „pericolul românesc” a avut efectul scontat. La 6 mai 1968, Biroul Politic al C.C. al P.C.U.S. a adoptat, la insistența lui I.I. Bodiul, hotărârea „Cu privire la măsurile de ajutorare a R.S.S. Moldovenești în ameliorarea muncii ideologice”, dublată la 9 iunie 1968 și de decizia „strict secretă” a Biroului C.C. al P.C.M., intitulată „Despre măsurile privind îndeplinirea hotărârii C.C. al P.C.U.S. ”, „Cu privire la măsurile de ajutorare a R.S.S. Moldovenești în ameliorarea muncii ideologice”⁹⁶.

Instituțiile care trebuiau să promoveze direct sau indirect „adevărul” despre trecutul istoric al Moldovei, Academia de Științe a U.R.S.S. și Editura „Știința” au fost obligate să acorde ajutorul necesar instituțiilor științifice din R.S.S.M. în vederea pregătirii și editării lucrărilor „care tratează științific de pe poziții corecte chestiunile ce vizează istoria Moldovei, dezvoltarea națiunii, limbii și culturii moldovenești, relațiile sovieto-române, supuse în România unei reconsiderări”, considerate, tendențioase⁹⁷.

⁹³ V. Burlacu, *op. cit.*, p. 93; Gh. Negru, „Crearea conceptului”, *op. cit.*, p. 72–73.

⁹⁴ E. Negru, Gh. Negru, „Cursul deosebit”, *op. cit.*, Doc. 36, p. 174.

⁹⁵ AOSP a R. M., F.51, inv. 29, d. 117, f. 26.

⁹⁶ Gh. Negru, *Campania împotriva României*, *op. cit.*, p. 142.

⁹⁷ E. Negru, Gh. Negru, „Cursul deosebit”, *op. cit.*, Doc. 48, p. 263.

Trasarea sarcinilor pentru știința istorică a continuat să reprezinte o preocupare constantă a organelor de partid, constituind obiectul dezbaterilor în contextul amplificării disensiunilor sovieto-române în problemele de ordin istoric.

Un exemplu concludent în implicarea politicului în procesul de scriere a istoriei îl constituie hotărârea C.C. al P.C.U.S. din 5 noiembrie 1970, „Cu privire la măsurile de ameliorare a muncii ideologice în rândul populației R.S.S. Moldovenești și a regiunii Cernăuți a R.S.S.U.”, în care s-a dispus ca „Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de Marxism-Leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., revistele „Probleme de istorie”, „Istoria nouă și modernă”, „Probleme de istorie ale P.C.U.S.” și „Viața internațională” să extindă publicarea articolelor și studiilor cu privire la rolul Cominternului în istoria mișcării comuniste și muncitorești și în istoria relațiilor ruso-române și sovieto-române, la politica cercurilor conducătoare ale României în perioada antebelică și la alte aspecte supuse unor reevaluări tendențioase în istoriografia română”⁹⁸.

Pentru realizarea acestei decizii, Biroul C.C. al P.C.M., în hotărârea adoptată la 16 noiembrie 1970 a obligat Prezidiul Academiei de Științe a R.S.S.M. să prezinte propuneri coordonate cu institutele respective ale Academiei de Științe a U.R.S.S.⁹⁹. În „Măsurile” adoptate cu această ocazie se preconiza organizarea unei sesiuni științifice în cadrul căreia să se discute despre succesele Moldovei sovietice și despre critica la adresa falsificatorilor burghezi¹⁰⁰, publicarea în revistele și ziarele din R.S.S.M. și în cele pan-unionale a unor articole și materiale „care să demaște activitatea antipopulară a ideologilor și oamenilor politici burghezi din trecutul Moldovei și României, cărora propaganda străină le face pe larg reclamă”, precum și a celor „cu privire la atrocitățile și la alte acțiuni comise de către ocupanți în Basarabia, în anii 1918–1940 și pe teritoriul R.S.S. Moldovenești și în alte regiuni ale țării, în anii 1941–1944”¹⁰¹.

În cadrul ședinței Biroului C.C. al P.C.M. din 12 ianuarie 1976 a fost examinată și aprobată drept directivă hotărârea C.C. al P.C.U.S. din 15 octombrie 1975, „Cu privire la măsurile suplimentare în domeniul muncii ideologice în legătură cu intensificarea propagandei naționaliste române care lezează interesele U.R.S.S.”. În decizia adoptată, „frontului istoric” din R.S.S.M. îi revenea sarcina „să elaboreze și să publice un șir de monografii, culegeri de articole și documente privind chestiunile legate de istoria Moldovei și a României, relațiile ruso-române, sovieto-române și moldo-române”¹⁰², tratate „incorect” în istoriografia românească¹⁰³. În acest context, urmau a fi elaborate și editate în anii 1976–1980 peste 40 de lucrări privind

⁹⁸ *Ibidem*, Doc. 100, p. 419.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 420.

¹⁰⁰ *Ibidem*, Doc. 101, p. 426–427.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 431.

¹⁰² AOSP a RM, F. 51, inv. 39, d. 16, f. 2.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 26–28.

problemele formării și dezvoltării „națiunii și statalității moldovenești”, relațiile ruso-române, sovieto-române și moldo-române¹⁰⁴.

În consecință, majoritatea absolută a istoricilor din R.S.S.M. au fost înregistrați în procesul de implementare a politicii în domeniul istoriei. Cele mai multe dintre scrierile din anii '70-'80 își au originile în schițele, rapoartele, discursurile, așa-zis „programatice”, cu caracter istoriografic ale lui Bodiul. Antiromânismul a devenit o politică de stat în U.R.S.S. și o obsesie a istoriografiei din R.S.S.M. Totodată, un element esențial în activitatea ideologico-propagandistică a P.C.M., cu precădere în domeniul istoriei, l-a constituit promovarea „moldovenismului”, a limbii, culturii și a unei identități „moldovenești” diferită de cea română.

În numeroase articole, monografii, lucrări de sinteză, culegeri de documente publicate la comanda conducerii de partid, prin selectarea documentelor și evenimentelor convenabile, rupte din context, manipularea faptelor istorice a atins cote nemaivăzute. Au fost depuse eforturi pentru a ilustra procesul de creare și activitate a sovietelor de deputați ai muncitorilor, soldaților și țăranilor, realizarea decretului lui Lenin despre pământ, „lupta oamenilor din ținut pentru biruința revoluției socialiste și instaurarea puterii sovietice”, caracterul și orientarea „revoluționar-democratică” a mișcării de eliberare națională din ținut în anii 1917-1918 ș. a.¹⁰⁵. Sfatul Țării a fost denigrat, fiind considerat un organism „reacționar”, „burgez-naționalist”, „trădător”, „antipopular”¹⁰⁶. Conform istoriografiei sovietice, Sfatul Țării n-ar fi exercitat nici o putere, nici o autoritate, pretinzându-se că sovietele ar fi avut puterea reală în Basarabia.

Pornind de la acest concept, s-a susținut apăsător că Basarabia ar fi fost „răpită” și Unirea s-ar fi produs contrar voinței poporului, iar „acapararea” ținutului de către „România burghezo-moșierească” a fost începutul și primul act al intervenției

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 33-36.

¹⁰⁵ A. S. Esaulenco, *Soțialisticescaia revoluția v Moldavii i politiceskii krah burjuaznogo naționalizma (1917-1918)*. Kișinev, 1977; *Pobeda Sovetskoii vlasti v Moldavii*. Moscva, 1978; Biruința Puterii Sovietice în Moldova. Chișinău, 1979; *Ustanovlenie Sovetskoii vlasti v naționalinîh raionah Rossii. Analiz sovetskoii istoriografii i kritika burjuaznoi literaturî*. Kișinev, 1979; M. B. Itkis, *Krestianscoie dvijenie v Moldavii v 1917 godu i pretvorenie v jizni leninscogo Decreta o zemle*. Kișinev, 1970; A. M. Lisețkii, *Bolișeviki vo glave massovîh stacek (mart-okteabri 1917 g.)*. Kișinev, 1974; *Bolișeviki Moldavii i Rumânskogo fronta v boribe za vlasti Sovetov (mart 1917-ianvari 1918 g.)*. Sb. dokumentov i materialov. Kișinev, 1967; *Letopisi vajneșiș sobitii istorii Kommunisticeskoi partii Moldavii*. Kișinev, 1976; *Za vlasti Sovetov! Hronika revoluționnîh sobitii v Moldavii. Mart 1917-ianvari 1918 g.* Kișinev, 1969; *Za vlasti Sovetskuiu. Sb. dokumentov i materialov*. Kișinev, 1970; *Pentru Puterea Sovietelor! Cronica evenimentelor revoluționare în Moldova. Martie 1917-ianuarie 1918*. Chișinău, 1979; E. M. Danu (Istrati), *Demokraticeskoie dvijenie za mir na Rumânscom fronte v 1917 godu*. Kișinev, 1973; M. Ghițiu, *Deiatelinosti soldatskih Sovetov i komitetov na Rumânscom fronte i v Moldavii v 1917 g.* Kișinev, 1983.

¹⁰⁶ D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenco, M. B. Itkis, *Predateliskaia roli „Sfatul Țării”*, Kișinev, 1969; A. S. Esaulenco, *Soțialisticescaia revoluția v Moldavii i politiceskii krah burjuaznogo naționalizma*. Kișinev, 1977; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenco, „Sfatul Țării”-organ antipopular, Chișinău, 1984; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenco, A. A. Zavtur, N. D. Roitman, D. E. Șemiakov, *Pobeda Sovetskoii vlasti v Moldavii*. Moskva, 1978.

imperialismului mondial asupra Republicii sovietelor. De loc întâmplător, perioada cea mai falsificată în istoriografia sovietică a constituit-o cea a întregirii neamului românesc, în care românii dintre Prut și Nistru au cunoscut progrese reale în toate domeniile.

O simplă trecere în revistă a titlurilor lucrărilor unor istorici din R.S.S. Moldovenească din anii '70 ai secolului trecut denotă caracterul tendențios al interpretării evenimentelor și proceselor analizate¹⁰⁷. Ele abundă în expresii de genul „luptă revoluționară pentru eliberare națională și socială”, „răscoale”, „processe judiciare”, „solidaritate proletară”, „cotropirea Basarabiei Sovietice de România regală”, „Basarabia sub jugul ocupanților”, „restabilirea dreptății istorice”, „colonie”, „Sfatul Țării trădător”, „nelegiuirile ocupanților”, „regim al cruntei asupririi sociale, naționale și politice”, „rezolvarea pașnică a problemei basarabene”, „înflorirea Moldovei în familia frățească a popoarelor U.R.S.S.”

O caracteristică a modului de viață din ținut între 1918–1940, conform istoriografiei din R.S.S.M., era exclusiv sărăcia, degradarea economică, demografică și culturală, lipsa drepturilor politice elementare, promovarea unei politici șoviniste de mare națiune, de asimilare și „românizare” a moldovenilor și a minorităților naționale etc.¹⁰⁸.

Prin denaturarea realităților, prin prezentarea tendențioasă a surselor istorice, din care erau selectate doar pasajele convenabile, se recurgea la falsificarea grosolană a adevărului despre întregirea poporului român. Era denunțată administrația instaurată în ținut și era cultivat falsul despre „lupta de clasă neîncetată” a oamenilor muncii împotriva „ocupanților” și autorităților române, pentru „restabilirea puterii sovietice”, „reunirea poporului moldovenesc și revenirea la Patria Sovietică”¹⁰⁹.

S-a urmărit să se acrediteze ideea că „lupta eroică” sub conducerea organizației comuniste clandestine basarabene, prea puțin numeroasă în fapt și fără rădăcini în mediul românesc, s-a desfășurat pe tot parcursul administrației

¹⁰⁷ S. K. Brâseakin, M. C. Sâtnic, *Triumful adevărului istoric*. Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1970; Ia. M. Kopanski, (conducătorul colectivului de autori) *Lupta oamenilor muncii din Basarabia pentru eliberarea și reunirea ei cu Patria Sovietică. Anii 1918–1940*. Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1973; U. G. Murzac, *Lupta revoluționară de eliberare a oamenilor muncii din Basarabia*. Cartea Moldovenească, Chișinău, 1982.

¹⁰⁸ P. S. Kustreabova, *Polojenie trudișihsea i demograficeskie proțessî v gorodah Bessarabii 1918–1940*. Kișinev, 1977; Idem, *Goroda Bessarabii 1918–1940 gg. (Soțialino-ăkonomiceskii aspekt i narodonaselenie.)*. Kișinev, 1986; S. K. Brîseakin, *Kulitura Bessarabii. 1918–1940*. Kișinev, 1978; G. C. Fiodorov, *Regim de represii sângeroase*. Chișinău, 1973; V. N. Lungu, *Politika terora i grabeja v Bessarabii. 1918–1940*. Kișinev, 1979; Idem, *Politica de teroare și jaf în Basarabia. 1918–1920*, Chișinău, 1982; *Istoria narodnogo hoziaistva Moldavscoi SSR. (1917–1958)*. Kișinev, 1974; ș. a.

¹⁰⁹ A se vedea: Ia. M. Kopanskii, *Itoghi izucenia istorii boribî za vosstanovlenie sovetskoj vlasti în Bessarabii i ee vossoiedinenie s soțialisticeskim otecestvom*, în *Istoričeskaia nauka Sovetscoi Moldavii*, op. cit., p. 62.

românești¹¹⁰, inclusiv în perioada în care a fost interzisă, activând sub paravanul blocului muncitoresc-tărănesc prin metode legale¹¹¹.

Un rol central în edificarea unei imagini denaturate a evenimentelor din perioada anilor 1917–1918, 1918–1920 și 1918–1940 l-a avut „cultul eroului legendar”, sau al unei pleiade de luptători pentru „fericirea poporului moldovenesc”. Astfel, în scrierile cu caracter istorico-autobiografic s-a conturat „mitul revoluționarului sau ilegalistului” care ar fi luptat cu jertfire de sine împotriva „regimului de ocupație”¹¹².

Istoriografia sovietică a tins să prezinte „lupta oamenilor muncii din Basarabia pentru reunirea cu patria sovietică” și prin prisma susținerii Uniunii Sovietice de către clasa muncitoare și comunitatea progresistă mondială¹¹³, pentru a legitima și în acest fel anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru în 1940¹¹⁴. În același timp, s-a

¹¹⁰ N. V. Berezniakov, Ia. M. Kopanskii, V. P. Platon, *Pod krasnîm znamenem revoliuții (Straniți istorii boribî trudișcihsia Bessarabii za vossoiedinenie s Sovetskoï Rodinoi)*. Kișinev, 1965; V. Clobuțki, *Bolișevitskaia peciati Bessarabii 1918–1921 gg.* Kișinev, 1967; Idem, *Ziarele, care cheamă la luptă*. Chișinău, 1971; A. V. Zaițev, *Behderskoie voorujennoe*. Kișinev, 1971; Ia. M. Kopanskii, *Obșcestvo bessarabțev v SSSR i soiuzî bessarabskih émigrantov 1924–1940*. Kișinev, 1978; N. Moldovan, *Krestianskoie dvijenie v Bessarabii v 1929–1933 gg.* Kișinev, 1979; N. V. Bereznieakov, I. M. Bobeiko, Ia. M. Kopanskii, U. G. Murzak, V. P. Platon, *Boriba trudișcihsia Bessarabii za svoje osvobođenje i vossoiedinenie s Sovetskoï Rodinoi (1918–1940 g g.)*. Kișinev, 1970; *Hotinskoie vosstanie. Sb. dokumentov i materialov*. Kișinev, 1976; K. M. Drahenberg, „Krasnoie znamea”–boievoi organ bessarabskih komunistov. Kișinev, 1976; N. I. Cazac, *Ziarul „Tânărul bolșevic”–organul de luptă al comsolului Basarabiei*. Chișinău, 1978; U. G. Murzac, *Lupta revoluționară de eliberare a oamenilor muncii din Basarabia. 1921–1924*. Chișinău, 1982; *Boriba trudișcihsia Moldavii protiv interventov i vnutrennei kontrrevoliuții v 1917–1920 gg. Sb. dokumentov i materialov*. Kișinev, 1967; *Lenin nam puti ozaril. Sb. dokumentov i materialov*. Kișinev, 1970; *Komsomol Moldavii v dokumentah i materialah. 1918–1949*. Kișinev, 1971; I. M. Bobeico, *Kommunisticeskaia organizația Bessarabii vo glave boribî trudișcihsia za vossoiedinenie s Sovetskoï Rodinoi (1918–1940 gg.)*. Kișinev, 1974; ș. a.

¹¹¹ Ia. M. Kopanskii, *Deiatelinosti komitetov raboce-krestianskogo bloka v Bessarabii (1925–1933)*, Kișinev, Știința, 1984. 192 p.

¹¹² Ia. M. Kopanskii, *Jizni, kak fakel*. Kișinev, 1967; Idem, *Luptători neînfricați*. Chișinău, 1980; *Pod znamenem Velikogo Oktiabria*. Kișinev, 1967; J. Svet, *Ani de luptă*. Chișinău, 1967; *Intrare în legendă*. Chișinău, 1967; L. Makarov, *Plamennîe serdța*. Kișinev, 1973; D. Volturin, *Ternistîi puti revoluționera-podpolișcika*. Kișinev, 1974; A. Grecul, *Koster na vetru*. Kișinev, 1978; L. Minina, *Serghei Burlacenko*, Kișinev, 1980; M. A. Kalinonok, *Aktivnîe uciastniki boribî za vlasti Sovetov v Moldavii*. Kișinev, 1982; *Pamiati S. S. Bantke*. Kișinev, 1970; *Po puti Oktiabrea*. Kișinev, 1976; N. Olaru, *No pasaran!* Kișinev, 1972; *Scvozi buriu vremen*. Kișinev, 1979; *Soldatî revoliuții: dokumentalinie ocerki*. Kișinev, 1977; *Leghendarnîi kombriig*. Kișinev, 1982; ș.a.

¹¹³ Ia. M. Kopanski, *Obșcestvo bessarabțev v SSSR i soiuzî bessarabskih emigrantov (1924–1940)*, Kișinev, Editura Știința, 1978.

¹¹⁴ Iu. D. Roșcovan, *Pagini de solidaritate internațională*. Chișinău, 1966; Ia. M. Kopanskii, *Internaționalinîe tradiții boribî za vossoiedenenie Bessarabii s Sovetskoï Rodinoi (1918–1940)*. Kișinev, 1973; Idem, *Internaționalinaia solidarnosti s boriboi trudișcihsia Bessarabii za vossoiedinenie s Sovetskoï Rodinoi. 1918–1940*. Kișinev, 1975; Idem, *Naș drug Gabrieli Peri*. Kișinev, 1971; C. M. Drahenberg, *1918–1940–solidaritate proletară*. Chișinău, 1975; *Mejdunarodnaia podderjka boribî trudișcihsia Bessarabii za vossoiedinenie s Sovetskoï Rodinoi (1918–1940)*. Sb. dokumentov i materialov. Kișinev, 1970; *Istoria Moldavscoi SSR. s drevneșih vremen do nașih dnei*. Kișinev, 1982.

subliniat categoric că statul sovietic nu s-a împăcat cu „anexarea” Basarabiei la 1918, că a utilizat toate mijloacele diplomatice pentru soluționarea „echitabilă” și „pașnică” a „problemei basarabene”, vina pentru insuccesul tratatelor bilaterale fiind pusă pe seama Guvernului român¹¹⁵.

De asemenea, și nu în ultimul rând, eforturile istoricilor din R.S.S.M. aveau ca scop să combată „istoriografia burgheză” și, evident, din România socialistă, care, conform aprecierilor autorităților de partid, tindeau să mistifice evenimentele din perioada anilor 1918–1940¹¹⁶.

Momentul de apogeu al istoriografiei din R.S.S.M. l-a reprezentat apariția în 1974 a faimoasei lucrări, de circa o mie de pagini, a istoricului-academician, A. M. Lazarev¹¹⁷, considerat „decanul istoriografiei sovietice moldovenești”. Chintesența acestei lucrări o constituie teoria despre formarea, în epoca medievală, în sud-estul Europei, a două popoare înrudite, dar distincte: românii și moldovenii. Lucrarea se „pretindea o prezentare definitivă a problemei Basarabiei din punctul de vedere sovietic”. De asemenea, în spiritul postulatelor diplomației bolșevice, se afirma că „problema basarabească” a apărut pe agenda internațională în 1918, ca urmare a „ocupării ilegale a Basarabiei de către România burghezo-moșierească”. În acest context, erau generalizate „argumentele” istoriografiei sovietice, pentru a demonstra ilegalitatea actului Unirii din 27 martie 1918¹¹⁸.

O analiză amplă a istoriografiei sovietice cu accentul asupra aspectelor cercetate în acest studiu se desprinde din lucrările unor istorici din Occident, precum M. Bruhis¹¹⁹, W. P. Van Meurs¹²⁰ ș.a.

Este de constatat totuși că falsurile, dogmele, prejudecățile și stereotipurile ideologice ale istoriografiei sovietice dăinuie și sunt promovate și astăzi în mediul public.

Astfel, și după disoluția U.R.S.S. și proclamarea independenței Republicii Moldova, ingerința politicului în tratarea problemelor-cheie ale istoriei naționale a condus la „o permanentă refacere a trecutului” în funcție de obiectivele politice ale celor care s-au perindat la guvernare, fiind reanimate și tezele „moldovenismului” de sorginte bolșevică. Drept dovadă de atitudine neștiințifică de selectare și interpretare tendențioasă a faptelor și documentelor istorice sunt mai multe lucrări, apărute la Chișinău după 1991¹²¹.

¹¹⁵ Idem, *Diplomația sovietică în lupta pentru soluționarea echitabilă a problemei Basarabiei*, Chișinău, „Știința”, 1985.

¹¹⁶ Ia. M. Kopanskii Ia. M., *Itoghi izucenia istorii boribî za vosstanovlenie Sovetskoï vlasti*, op. cit., p. 51.

¹¹⁷ A. M. Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost i bessarabskii vopros*, Editura Cartea Moldovenească, Kișinev, 1974.

¹¹⁸ P. Moldovanu, *Cum se falsifică istoria*, în „Patrimoniul”, 1990, nr. 1, p. 79–110.

¹¹⁹ M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia. 1812–1918–1924–1940*. Chișinău, 1992.

¹²⁰ Meurs Wilhelmus Petrus Van, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă* Chișinău, 1996.

¹²¹ A se vedea: V. Stati, *Istoria Moldovei*. Chișinău, 2002; I. Levit, *Republica Moldovenească (noiembrie 1917–noiembrie 1918)*. Chișinău, 2003; *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Chișinău, 2004; *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. (Ediția a treia, revăzută și completată). Coord. V. I. Țaranov, Tipografia Centrală, S.n., Chișinău, 2015.

După 1989, ca urmare a prăbușirii regimurilor comuniste și a amplelor procese de democratizare, în Republica Moldova și România s-a impus un nou demers istoriografic. Pe fundalul noilor realități, au apărut numeroase studii și lucrări de certă valoare, dedicate elucidării momentelor cruciale ale istoriei românilor basarabeni și reafirmării adevărului istoric.

V. Fl. Dobrinescu¹²², P. Cernovodeanu¹²³, I. Constantin¹²⁴, I. Oprea¹²⁵, C. Botoran¹²⁶, Gh. Buzatu¹²⁷, V. Moisuc, I. Calafeteanu¹²⁸, I. Scurtu¹²⁹, A. Karețki, A. Pricop¹³⁰, C. I. Stan¹³¹, A. Gaiță¹³², Gh. Calcan¹³³, A. Chiriac¹³⁴ ș. a. au acordat o atenție deosebită procesului de eliberare națională a românilor basarabeni, Unirii Basarabiei cu România, luptei Guvernului român pentru recunoașterea internațională a actului din 27 martie 1918, tratatelor în problema Basarabiei și tendințelor ameliorării relațiilor sovieto-române, cauzelor insușelilor acestor negocieri.

În mod firesc, sfera intereselor istoricilor din Republica Moldova a cuprins istoria ținutului dintre Nistru și Prut, politica în varii domenii a autorităților țariste, lupta românilor basarabeni pentru supraviețuire prin crearea unor organizații cu caracter național etc., reîntregirea și desăvârșirea unității naționale, în context național și internațional, denaturată de istoriografia sovietică moldovenească. Faptul este cu atât mai remarcabil cu cât Basarabia a fost prima provincie istorică românească dintre toate cele aflate sub stăpâniri străine unde lupta de emancipare s-a finalizat cu Unirea din 1918.

Complexitatea și dificultățile evenimentelor politice care au avut loc în Basarabia în anii 1917–1918, premisele deșteptării românilor basarabeni, afirmarea crescândă, caracterul și conținutul mișcării de eliberare națională din stânga

¹²² V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918–1940*. Iași, 1991.

¹²³ P. Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii românești în context politic internațional. 1806–1920*. București, 1993.

¹²⁴ I. Constantin, *Basarabia la interferența marilor interese*, în „Destin Românesc”. Revistă de Istorie și cultură. 2017, An XII (XXIII), nr. 1–2 (99–100); Idem, *27 martie 1918-încununare a luptei de eliberare națională a românilor din Basarabia*, în *In Memoriam Gheorghe Palade, op. cit.*, p. 260–277; Idem, *Diplomația română în lupta pentru recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu Patria-mamă*, în *Centenar Sfatul Țării, op. cit.*

¹²⁵ I. Oprea, *Conferința româno-sovietică de la Viena (1924)*, în „Cugetul”, 1992, nr. 2.

¹²⁶ C. Botoran, *Tratatările româno-sovietice din anii 1918–1924 pentru recunoașterea unirii Basarabiei*, în „Cugetul”, 1993, nr. 3–4.

¹²⁷ Gh. Buzatu, *România în arhivele Kremlinului*. București, 1996.

¹²⁸ V. Moisuc, I. Calafeteanu, *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918, Documente*, Chișinău, 1995.

¹²⁹ I. Scurtu ș.a. *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, Editura Semne, București, 1998.

¹³⁰ A. Karețki, A. Pricop, *Lacrima Basarabiei*. Chișinău, 1993.

¹³¹ C. I. Stan, *Revoluția rusă din februarie–martie 1917 și România*, în „Destin Românesc”, 2002, nr. 2; Idem, *Unirea Basarabiei cu România în contextul relațiilor româno-ucrainene (1917–1918)*, în „Destin Românesc”, 1999, nr. 3; Idem, *Armata română în Basarabia și rolul ei în înfăptuirea Unirii cu Țara*. București, 1996.

¹³² C. I. Stan, A. Gaiță, *România și regimul bolșevic din Rusia (1917–1920)*, în „Destin Românesc”, 1999, nr. 2; C. I. Stan, *Unirea Basarabiei cu România în contextul relațiilor româno-ucrainene (1917–1918)*. Iași, 1998.

¹³³ Gh. Calcan, *România în relațiile internaționale ale Conferinței de Pace de la Paris-Versailles, 1919–1920. Recunoașterea internațională a Marii Uniri*, Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2013.

¹³⁴ A. Chiriac, *Membrii Sfatului Țării. 1917–1918. Dicționar*. București, 2001.

Prutului, crearea și activitatea Partidului Național Moldovenesc și a Sfatului Țării, având ca suport documentar procesele verbale ale ședințelor în plen ale primului for legislativ basarabean¹³⁵, ales pe principii democratice și care a jucat un rol important în destinul Basarabiei, etapele și factorii care au condus la Unirea Basarabiei cu România, premisele ei interne și conjunctura internațională favorabile creată de Primul Război Mondial și revoluția rusă, mișcarea națională a românilor ca un proces general și unitar, care s-a încheiat cu recunoașterea internațională a acestui act, sunt tratate în lucrările istoricilor A. Bobeică¹³⁶, V. Popovschi¹³⁷, I. Țurcanu¹³⁸, A. Moraru și I. Negrei¹³⁹, V. Ciobanu¹⁴⁰, Gh. Negru¹⁴¹, M. Ghițiu¹⁴², E. Danu¹⁴³, Iu. Colesnic¹⁴⁴, Gh. Cojocaru¹⁴⁵, O. Țăcu¹⁴⁶, L. Pădureac¹⁴⁷ ș. a.

¹³⁵ A se vedea revistele „Patrimoniul” 1990–1993, „Cugetul” ș. a.

¹³⁶ A. Bobeică, *Sfatul Țării stindard al renașterii naționale*. Chișinău, Universitas, 1993.

¹³⁷ V. Popovschi, *Despre Partidul Național Moldovenesc creat în 1917*, în „Destin Românesc”, 1994, nr. 2; Idem, *Ratificarea actelor de Unire a Basarabiei cu Țara*, în „Destin Românesc”, 2002, nr. 1; Idem, *Organizarea internă a Republicii Democratice Moldovenești (1917–1918)*, în „Destin Românesc”, 2001, nr. 3; Idem, *Aspecte ale mișcării naționale din Basarabia în anul 1917*, în „Destin Românesc”, 2003, nr. 3–4; Idem, *Republica Democratică Moldovenească (formarea și evoluția. 1917–1918)*. Chișinău, 2001; Idem, *Biroul de organizare a Sfatului Țării (27 octombrie–21 noiembrie 1917)*. Studiu și documente. Pontos, Chișinău, 2013; Idem, *Biroul de organizare al Sfatului Țării./Republica Democratică Moldovenească*. Volum îngrijit de Gheorghe E. Cojocaru, Editura Academiei Române, București–Brăila, 2017.

¹³⁸ I. Țurcanu, *Șansele ideii unității naționale în Basarabia în ajunul unirii*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1993, nr. 3; Idem, *Unirea condiționată a Basarabiei cu România la 27 martie/9 aprilie 1918*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1994, nr. 1; Idem, *Corespondența de la Paris a lui I. Pelivan despre atitudinea Marilor Puteri față de România (anii 1919–1920)*, în „Patrimoniul”, 1993, nr. 1; *Unirea Basarabiei cu România în anul 1918. Preludii, premise, realizări*. Chișinău, 1998; Idem, *Sfatul Țării în documentele sale fundamentale*, întocmit de istoricul Ion Țurcanu în vol. Sfatul Țării. Documente I Procesele verbale ale ședințelor în plen (Ediție de Ion Țurcanu), Știința, Chișinău, 2016.

¹³⁹ A. Moraru, I. Negrei, *Anul 1918 ora astrală a neamului românesc*, Civitas, Chișinău, 1998; A. Moraru, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria. 1812–1993*. Chișinău, 1995.

¹⁴⁰ V. Ciobanu, *Militarii basarabeni 1917–1918. Studiu și documente*. Chișinău, 2010.

¹⁴¹ Gh. Negru, *Militarii moldoveni și unirea Basarabiei cu România*, în „Destin Românesc”, 1999, nr. 1.

¹⁴² M. Ghițiu, *În apărarea integrității teritoriale a Republicii Democratice (Populare) Moldovenești*, în „Cugetul”, 1993, nr. 5–6; Idem, *Basarabia și pretențiile teritoriale ale Radei Centrale Ucrainene*, în „Cugetul”, 1992, nr. 2; Idem, *Sfatul Țării și procesul de reunire a Basarabiei cu România la 1918*, în „Destin Românesc”, 1994, nr. 1.

¹⁴³ E. Danu, *Congresul militar moldovenesc, (20–27 octombrie 1917)*, în „Cugetul”, 1998, martie.

¹⁴⁴ Iu. Colesnic, *Sfatul Țării*. Enciclopedie. Chișinău, 1998.

¹⁴⁵ Gh. E. Cojocaru, *Partidul Național Moldovenesc*, în „Cugetul”, 1992, nr. 2; Idem, *Recunoașterea internațională a Marii Uniri*, în „Cugetul”, 1991, nr. 4; Idem, *Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1991, nr. 2, 3; Idem, *Integrarea Basarabiei în cadrul României. (1918–1923)*. București, 1997; Idem, *Sfatul Țării. Itinerar*, Civitas, Chișinău, 1998; Idem, *Considerații cu privire la Unirea Basarabiei cu România*, în „Destin Românesc”, 1996, nr. 4; Idem, *Franța și ratificarea tratatului Basarabiei de la Paris, din 28 octombrie 1920*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2016, nr. 1, p. 64–85; Idem, *90 de ani de la Conferința sovieto-română de la Viena*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2014, nr. 2, p. 129–138; Idem, *Blocul Moldovenesc al Sfatului Țării, făuritor al destinului Basarabiei*, în *Centenar Sfatul Țării*, Chișinău, 2017.

¹⁴⁶ O. Țăcu, *Problema Basarabiei și relațiile româno-sovietice în perioada interbelică. 1919–1939*. Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004; Idem, *Chestinea Basarabiei la Conferința de la Genova (10 aprilie–19 mai 1922)*, în „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istoricilor din Moldova”, Chișinău, 2003, nr. 4.

¹⁴⁷ L. Pădureac, *Relațiile româno-sovietice (1917–1934)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2003.

În ansamblu, în procesul de emancipare a Basarabiei, în intervalul dintre aprilie 1917 și martie 1918, sunt evidențiate trei etape istorice distincte, ținându-se seama de condițiile specifice ale Basarabiei și de contextul istoric: 1) mișcarea pentru autonomia politico-teritorială a provinciei, proclamarea și obținerea acesteia la 2/15 decembrie 1917; 2) proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești la 24 ianuarie/6 februarie 1918; 3) Unirea cu România la 27 martie/9 aprilie 1918.

O relatare completă a evenimentelor derulate în anii 1917–1918 în spațiul locuit de români, care au culminat cu Marea Unire, se regăsește în lucrarea istoricilor A. Moraru și I. Negrei¹⁴⁸. Sunt scoase în evidență etapele Unirii Basarabiei cu România, forțele motrice ale acesteia, constituirea Partidului Național Moldovenesc, activitatea organizațiilor militarilor moldoveni, lupta pentru școala națională și autonomia ținutului. O atenție deosebită este acordată evenimentelor decisive pentru destinul Basarabiei, care s-au desfășurat spre sfârșitul anului 1917 și în primele luni ale anului 1918.

De o certă valoare este lucrarea colectivă, „Istoria Basarabiei”, coordonată de Ioan Scurtu, a unor istorici de pe ambele maluri ale Prutului, în care un loc aparte îl ocupă problema Unirii Basarabiei și recunoașterea ei internațională¹⁴⁹.

Prin prisma unor documente istorice inedite, dar și a celor publicate, a materialelor din periodicele timpului și a mărturiilor contemporanilor, în paginile lucrărilor semnate de M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi¹⁵⁰, I. Negrei, D. Poștarencu¹⁵¹ este prezentată o cronică a evenimentelor care au precedat actul istoric al Unirii Basarabiei cu România, sunt punctate etapele principale ale mișcării naționale din ținut, începând cu revendicarea dreptului la limba maternă, evoluând spre dobândirea autonomiei și independenței politice și culminând cu revenirea la patria istorică – România.

Lucrarea regretatului istoric V. Popovschi, apărută postum¹⁵², care are ca suport principal documentele de arhivă identificate în arhivele din Republica Moldova, România și Ucraina scoate în evidență principalele etape ale mișcării de emancipare națională a românilor basarabeni în anii 1917–1918 și, totodată, aruncă o lumină asupra specificului acestei mișcări în raport cu evenimentele similare desfășurate în alte provincii românești aflate sub stăpânire străină. Sunt reflectate

¹⁴⁸ A. Moraru, I. Negrei, *Anul 1918. Ora astrală a neamului românesc*. Chișinău, 1998.

¹⁴⁹ I. Scurtu, ș.a. *Istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Editura Semne, București, 1998.

¹⁵⁰ M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *Mișcarea națională din Basarabia. Cronica evenimentelor din anii 1917–1918*, Chișinău, 1998.

¹⁵¹ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și selecția imaginilor de Ion Negrei și Dinu Poștarencu, Prut Internațional, Chișinău, 2004.

¹⁵² V. Popovschi, *Biroul de organizare al Sfatului Țării./Republica Democratică Moldovenească*. Volum îngrijit de Gheorghe E. Cojocaru, Editura Academiei Române, București-Brăila, 2017, 366 p.

cele mai importante momente ale formării și evoluției Republicii Democratice Moldovenești, ce au condus, în final, la Unirea din 27 martie 1918¹⁵³.

O contribuție meritorie la studierea procesului de Unire a Basarabiei cu România și recunoașterea ei internațională o reprezintă lucrările istoricului Ion Țurcanu¹⁵⁴. Volumul său *Sfatul Țării. Documente*, vol. I. *Procesele-verbale ale ședințelor în plen*¹⁵⁵ cuprinde integrala documentelor referitoare la dezbaterile Sfatului Țării din anii 1917–1918 (85 de procese-verbale ale ședințelor sale în plen). Fiecare document este însoțit de notele explicative ale editorului. Documentele sunt precedate de un cuprinzător studiu introductiv al editorului, care prezintă o scurtă istorie a Sfatului Țării și de o notă asupra ediției. Albumul „Basarabia în actul Marii Uniri de la 1918”¹⁵⁶ este o lucrare omagială, editată în legătură cu aniversarea a 100 de ani de la Marea Unire.

Lucrarea lui Ion Țurcanu *Sfatul Țării. Istoria zbuciumată a unei importante instituții politice basarabene*¹⁵⁷ este scrisă pe baza unui consistent material adunat în arhivele din Republica Moldova și România, a documentelor americane, engleze și franceze culese din corpusuri de documente editate și din variate volume de specialitate.

În monografia istoricului V. Burlacu¹⁵⁸ sunt realizate o amplă analiză și sinteză a istoriografiei cu privire la Unirea Basarabiei cu România și recunoașterea ei internațională, prin prisma aspectelor ei definitorii.

Un eveniment științific de mare anvergură pentru studierea procesului de Unire a Basarabiei cu România și recunoașterea ei internațională și pentru reconstituirea trecutului în lumina adevărului istoric l-a constituit Conferința științifică internațională „Centenar Sfatul Țării: 1917–2017”, organizată la 21 noiembrie 2017 la Chișinău de către Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (gazdă și organizator principal), în parteneriat cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, cu sprijinul și contribuția unui șir de alte instituții de stat, științifice, din domeniul învățământului, culturii, mass-media etc.

În cele peste 90 de referate, studii și comunicări științifice prezentate la conferință, reunite într-un volum special¹⁵⁹, au fost puse în discuție diferite aspecte

¹⁵³ A se vedea recenzia: M. Danilov, Valeriu Popovschi. *Biroul de organizare al Sfatului Țării./Republica Democratică Moldovenească*, Editura Academiei Române, București, 2017, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2017, nr. 4, p. 124–129.

¹⁵⁴ I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România în anul 1918. Preludii, premise, realizări*. Chișinău, 1998, 360 p. Idem, *Bessarabiana. Teritoriul dintre Prut și Nistru în câteva ipostaze istorice și reflecții istoriografice*. Chișinău, 2012, 344 p.

¹⁵⁵ Idem, *Sfatul Țării. Documente*, vol. I. *Procesele-verbale ale ședințelor în plen*. Chișinău, 2016, 822 p.

¹⁵⁶ Idem, *Basarabia în actul Marii Uniri de la 1918*. Album (în colaborare). Chișinău 2018, 180 p.

¹⁵⁷ Idem, *Sfatul Țării. Istoria zbuciumată a unei importante instituții politice basarabene*. Chișinău, 2018, 428 p.

¹⁵⁸ V. Burlacu, *Unirea Basarabiei cu România și recunoașterea ei internațională*, Învățătorul Modern, Chișinău, 2018 (Tipogr. „CAVALIOLI”), 394 p.

¹⁵⁹ *Centenar Sfatul Țării: 1917–2017: Materialele conferinței științifice internaționale*, Chișinău, 21 noiembrie 2017/coord.: Gheorghe Cliveti [et al.]; col. red.: Gheorghe Duca [et al.]; Chișinău: Lexicon Prim.-800 p.

consacrate premiselor și factorilor ce au contribuit la intensificarea mișcării de emancipare națională a românilor basarabeni, la formarea primelor formațiuni politice independente din Basarabia, desfășurarea Congresului militarilor moldoveni din toamna anului 1917, la afirmarea legitimității Sfatului Țării în contextul revoluției ruse etc. Au fost analizate disputele istoriografice asupra caracterului Sfatului Țării și rolul principalilor actori politici ai vremii în procesul de unificare și integrare a Basarabiei în cadrul statului național unitar român, prezența armatei române în Basarabia la începutul anului 1918. S-au evaluat consecințele actelor legislative ale Sfatului Țării, inclusiv ale Declarației de unire a Basarabiei cu România, din 27 martie/9 aprilie 1918. A fost abordată lupta diplomației române pentru recunoașterea internațională a Unirii, chestiunea Basarabiei la intersecția de interese din perioada interbelică ș.a.

În contextul Centenarului Marii Uniri, problema Unirii Basarabiei cu țara-mamă, România, este și rămâne un capitol de referință și de interes nesecat pentru istoriografia națională.

B. PERSPECTIVE PARTICULARE

Marian HARIUC

FAȚETELE UNUI „CUTREMUR” ISTORIOGRAFIC LA MIJLOCUL ANILOR '60: EDITAREA MANUSCRISELOR LUI KARL MARX DESPRE ROMÂNI

Destinderea ideologică produsă în primii ani post-staliniști a creat noi direcții și premise discursive în mediul istoriografic românesc. Intențiile regimului de preluare a mesajului național din trecut a expus, inevitabil, instituții academice și specialiști. Declinul stalinismului istoriografic a determinat o anumită libertate, ce a permis istoricilor o abordare mai largă a fenomenelor trecutului, într-o manieră ce viza restaurarea tradiției anihilate cu brutalitate după instalarea comunismului în România. Teme de istorie universală, ocultate în totalitate timp de un deceniu, reintrau în orizonturile de cercetare. În aceeași măsură, proiecte precum *Tratatul de Istoria României* revendicau surse și instrumente interzise în anii de dominație a grupului de istorici supuși lui Mihail Roller.

Prima jumătate a anilor '60 a adus însă la suprafață câteva surse cu puternic impact politic în relațiile româno-sovietice. Era vorba despre manuscrise ce aparțineau lui Karl Marx și care cuprindeau informații menite să pună influența rusă din Țările Române într-o lumină negativă, într-o perioadă ce a fost interpretată ca fiind una de *destrămarea feudalismului și de pătrunderea formelor capitaliste*. Deși „culisele” proiectului de editare a manuscriselor lui Karl Marx sunt relevante sub raport politic, studiul de față urmărește să identifice principalele elemente de conținut care au contribuit la plasarea volumului intitulat *Karl Marx. Însemnări despre Români (manuscrise inedite)* în categoria surselor istorice dominate de controverse. Privind în ansamblu, identitatea atribuită volumului pune discursul istoric oficial în fața unor provocări legate atât de interpretarea evenimentelor, cât și de devoalarea oficială a unor aspecte asupra cărora istoricii români nu se puteau orienta.

În centrul analizei se află istoricul Andrei Oțetea, în calitatea sa de editor și principal coordonator al procesului de colaționare a documentelor descoperite la Institutul Internațional de Istorie Socială din Amsterdam la finalul deceniului anterior. Angajamentul directorului Institutului de Istorie de la București al Academiei R.P.R. a fost dat atât de statutul său profesional, cât și de preocupările istoriografice care se intersectau cu conținutul manuscriselor. Din rațiuni ce țin de

înțelegerea mai clară a textului, am preferat să utilizăm traducerea în limba română pusă la dispoziție de editori¹. Fișele de lectură (manuscrisul B 45) cuprind paginile din intervalul 95 și 520 ale cărții lui Élias Regnault. Editorii consideră că acest interval a prezentat interes pentru Marx, în detrimentul celorlalte părți².

În esență, se cuvine să menționăm că *Însemnările* reprezintă un manifest politic inițiat de conducerea comunistă a României democrat-populare³. Conținutul ține de trecutul istoric al românilor și, ceea ce este și mai relevant în contextul epocii, constituie produsul lecturilor lui Karl Marx. Se impun însă câteva lămuriri referitoare la dimensiunea influențării discursului istoriografic oficial, întrucât procesul de editare a manuscriselor s-a desfășurat concomitent cu o destindere tot mai largă în mediul istoriografic românesc. În prima jumătate a celui de-al șaptelea deceniu, specialiști tot mai numeroși primesc cu entuziasm oportunitatea de a-și desfășura cercetările în afara țării, în timp ce, pe plan intern, vechii colaboratori ai lui Mihail Roller își pierd din autoritate. În același timp, intelectuali cu prestigiu, formați de școala interbelică, devin protagoniști ai tendințelor de recuperare a tradiției istoriografice.

Proiectul de realizare a *Tratatului de Istoria României* a fost influențat, inevitabil, de noul curs al regimului comunist. Elaborarea celui de-al III-lea volum, ce acoperea intervalul delimitat de actul unificator realizat de Mihai Viteazul și evenimentele revoluționare din 1848, a fost supusă noilor adaptări discursive și norme ideologice. În calitate de responsabil principal, Andrei Oțetea a fost angrenat în coordonarea celui mai amplu proiect istoriografic comunist, în același timp cu editarea manuscriselor secrete ce erau integrate în aceeași epocă.

Obiectivul central constă în identificarea elementelor din conținutul manuscriselor care au determinat diminuarea influenței ruse din Moldova și Țara Românească în discursul istoric oficial. De altfel, sub aspect istoriografic, considerăm că această transformare constituie principala consecință a *Însemnărilor* lui Marx despre români. În acest sens, ne-am rezumat demersul îndeosebi la cercetările desfășurate de istoricul Andrei Oțetea. În acest caz, cel de-al treilea volum al

¹ Într-unul din rapoarte, Andrei Oțetea face o descriere a manuscriselor: „textele lui Marx, scrise foarte mărunț și îndesat, prezintă enorme dificultăți de descifrare. Aproape fiecare frază conține cuvinte care nu se pot desluși decât în multiple conjuncturi, cu atât mai anevoioase, cu cât însemnările lui Marx sunt scrise concomitent, adesea aceeași frază, în germană, engleză și franceză. Marx începe o frază în engleză o continuă în franceză și o termină în germană. Un bun editor al lui Marx trebuie să cunoască perfect cele trei limbi. Noi, neîntrunind aceste condiții pentru engleză, sau invers, ne-am servit de dicționare, urmărind toate sinonimele unui cuvânt, pentru a descoperi aceea care corespundea mai exact scrisorii și sensului frazei lui Marx”. Biblioteca Județeană Astra Sibiu (în continuare, BJAS), Colecția specială „Andrei Oțetea”. Document intitulat *Misiune în Olanda și Italia*.

² *Karl Marx-Însemnări despre români (manuscrite inedite)*, publicate de acad. prof. A. Oțetea și prof. S. Schwann, Editura Republicii Populare Române, București, 1964, p. 4-5.

³ *Aspects des relations russo-roumaines: rétrospectives et orientations, études des Georges Cioranescu, Grigore Filiti, Radu Floresco, Dionisie Ghermani, Alexandru Gordjiu, Mihaï Korne, Nicoară Neculce*, Diffusion Minard, Paris, 1967, p. 220.

Tratatului de *Istoria României* deține o importanță aparte, fiind receptat drept cea mai amplă lucrare ce se sincroniza cu cea mai mare parte a informațiilor din manuscrise.

De la început, credem că este necesar să ținem cont de câteva aspecte esențiale menite să reliefeze impactul demersului românesc. Ceea ce a generat tensiune era faptul că apariția unui studiu de istorie care să se bazeze pe surse similare precum manuscrisele descoperite în Olanda era de neconceput la acea vreme. De altfel, așa cum precizează și Oțetea în prefața volumului, un asemenea proiect nu mai existase anterior. Pentru prima dată, manuscrise inedite ale lui Karl Marx erau publicate în țară⁴. Și, ceea ce era și mai important, inițiativa era independentă de supravegherea ideologică a sovieticilor. Din aceste rațiuni, considerăm că istoricul Andrei Oțetea a devenit unul dintre protagoniști, nu pe fondul implicării directe în editarea documentelor, ci mai ales prin asumarea responsabilității de realizare a introducerii volumului.

Impactul politic al evenimentelor produse în jurul apariției *Însemnărilor* lui Marx a atras interesul istoriografiei recente, în detrimentul unor eventuale analize aprofundate asupra aspectelor din trecutul românilor existente în manuscrise⁵. Rațiunile pot fi justificate de originalitatea sursei, o mare parte a ideilor aparținându-i istoricului francez Élias Regnault. Ca atare, ne axăm pe studiul realizat de Octavian Silvestru, întrucât se intersectează cel mai evident cu problematica generată de apariția acestora. Acesta se referă la o serie de evenimente considerate de interes pentru Karl Marx, extrase din lucrarea lui Élias Regnault, cu titlul *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, apărută în 1855. De asemenea, se pune accent pe sursele acestei lucrări care a atras imediat atenția elitei românești din epocă. Despre Regnault, susține că evenimentele din 1848 produse în Principatele Române și textele revoluționarilor români l-au impulsivat în proiectul de elaborare a cărții. În privința manuscriselor, merge pe ideea că acestea nu reprezintă note de lectură, ci chiar paragrafe întregi luate din Regnault. Marx dovedește un interes deosebit pentru scrierile intelectualului francez, care își exprimă părerile negative cu privire la Regulamentele Organice, în timp ce Marx este mult mai incisiv, susținând că rușii au anihilat orice formă de autonomie a Principatelor Moldova și Țara Românească.

⁴ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 6.

⁵ Amintim câteva cercetări notabile: Wim P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 1994, p. 235–242; Dan Constantin Măță, *Însemnările lui Karl Marx despre români și semnificația lor în contextul politic al anilor '60*, în „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, *Istorie*, tom L, 2004, p. 253–265; Octavian Silvestru, *From Romantic Nationalism to National Communism. Marx, Anti-Russianism and the Romanian Cause in 1855 and 1964*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane « Gheorghe Șincai » al Academiei Române”, XII/2009, p. 179–194; Bogdan Cristian Iacob, *Stalinism, Historians, and the Nation: History – Production under Communism in Romania (1955–1966)*, A Dissertation in History, Budapest, 2011, p. 244–257; Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948–1989)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.

De aici, Silvestru îl prezintă însă pe Regault ca rusofob⁶. În schimb, susține că atunci când Marx rezumă fragmente din textul lui Regnault, își construiește argumentele pe baza propriei teorii.

În numeroase rânduri accentul este pus pe primatul „revoluționar” al poporului român, aflat în contradicție cu pretențiile Marilor Puteri, aluzia sugerând stadiul în care se aflau relațiile politice dintre statul român și conducerea sovietică la mijlocul anilor '60. Manuscrisele rezumă prezența Rusiei în spațiul românesc ca factor dăunător mișcărilor de emancipare națională, întrucât intențiile de extindere a autorității țariste au influențat în mod inevitabil situația social-politică din cele două Principate. Însă punctul culminant al *Însemnărilor*, care de altfel a declanșat tensiunile româno-sovietice, l-a reprezentat descrierea contextului în care Moldova a fost ruptă în două teritorii, Basarabia intrând sub ocupația rusă în anul 1812⁷.

Editarea manuscriselor lui Marx: un proiect dependent de contextul politic

Planul conducerii politice a Republicii Populare Române de publicare a unor manuscrise aparținând lui Karl Marx necesită o reflecție critică mai largă, în care Direcția Propagandă a C.C. al P.M.R. a colaborat cu Academia R.P.R. și Institutul de Istorie a Partidului, în vederea publicării unor volume care îi aduceau pe „părinții socialismului” în „dialog” cu națiunea română. Așa cum subliniază și Bogdan Cristian Iacob, publicarea manuscriselor a consolidat procesul de individualizare a discursului conducerii românești. Planul nu s-a dovedit a fi unul singular, întrucât toate aceste structuri au fost angrenate în proiecte de aducere la lumină a unor surse convergente care să completeze discursul politic. În mod evident, apariția manuscriselor în ediție românească nu a însemnat doar o formă de reacție față de sovietici. Angrenarea frontului istoriografic a presupus și orientarea către viziunea cultivată de maghiari, cu precădere în anii ulteriori revoluției de la Budapesta⁸.

În 1965, revista *Wissenschaftlicher Dienst Sudosteuropa* din Republica Federală Germană a publicat un material referitor la proiectul românesc de editare a unor manuscrise secrete ce îi aparținuseră lui Karl Marx. Andrei Oțetea a păstrat în documentele personale o traducere în limba română a textului intitulat *Găsirea unui manuscris senzațional. Marx și românii*, din care reieșea reacția de stupeoare față de curajul editării *Însemnărilor*. Tirajul fusese de 20.500 exemplare și se epuizase la scurtă vreme de la apariție. De asemenea, erau invocate eforturile considerabile depuse de editorii Andrei Oțetea și Gheorghe Zane pentru ca volumul ce cuprindea documente inedite să se încadreze în limite științifice. Cu toate că o bună parte din

⁶ Octavian Silvestru, *From Romantic Nationalism...*, p. 190.

⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁸ Bogdan Cristian Iacob, *Stalinism, Historians...*, p. 248-249.

conținut era dedicată raporturilor politice româno-ruse din prima jumătate a veacului al XIX-lea, conținutul volumului era receptat ca o formă de exprimare a independenței în plan ideologic și, mai ales, ca o încercare de redeschidere a pretențiilor românești asupra Basarabiei, prin intermediul vocii lui Marx⁹.

Inevitabil, textul introductiv al ediției românești a constituit un punct de interes în analiza publicației occidentale. Unele pasaje subliniau clar solidaritatea româno-poloneză, de la descoperirea și prelucrarea manuscriselor, până la „comunitatea de destin” în raport cu vecinul de la răsărit. Se insista pe „cutremurele” din istoriografia românească post 1945, generate de atitudinea lui Marx față de spațiul românesc. Pe alocuri, se observă o tendință de a preconiza modificări majore în discursul istoric oficial. Intrarea Basarabiei în componența Imperiului Rus în 1812, limba moldovenească, poporul moldovenesc, sau prezența rusă în Principatele române sunt doar câteva dintre aspectele divergente ce puteau fi regăsite în manuscrise¹⁰.

Notorietatea lui Andrei Oțetea era confirmată și de apariția celui de-al III-lea volum al Tratatului de *Istoria României*. În materialul din revista vest-germană se fac succinte comparații între interpretări, tocmai pentru a fi scoasă în evidență maniera de abordare a problemei Basarabiei din conținutul manuscriselor. Astfel, se susținea că prestigiosul istoric român formulase introducerea într-o formă din care să reiasă faptul că Marx era unul din suporterii formării statului unitar românesc. În mod automat, era vorba despre pretenția României asupra Basarabiei. În orice caz, întregul proiect de editare a manuscriselor și de explicare a valorii acestora în alimentarea disensiunilor româno-sovietice a fost dominat de o atenție pentru „caracterul ideologic și științific”. Ca atare, vest-germanii remarcau „grija” lui Oțetea de a menționa că așa-zisa simpatie a lui Marx pentru poporul român nu a implicat totodată și o eventuală intenție de a rezona cu pretențiile teritoriale asupra Basarabiei¹¹.

Publicarea manuscriselor a venit ca o reacție internă la discursul sovietic din anii care au urmat celui de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S. din 1961, referitor la existența unor tensiuni generate de pretenții teritoriale între statele socialiste. Liderul Gheorghe Gheorghiu-Dej a accelerat măsuri mai degrabă defensive, pe fondul redeschiderii chestiunii Transilvaniei, fapt sesizat și de întârzierea publicării manuscriselor. În debutul anului 1964, volumul constituia o formă de reacție imediată la eventuale presiuni venite dinspre Budapesta și încurajate de sovietici. În schimb, însemnările lui Marx au creionat, în noiembrie 1964, fațeta ofensivă prin care erau clamate drepturile românilor asupra Basarabiei. Utilizarea surselor descoperite de istoricul polonez Stanislaw Schwann s-a dovedit a fi dependentă de

⁹ BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”. Articol tradus din publicația *Wissenschaftlicher Dienst Sudosteuropa*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Aspects des relations russo-roumaines...*, p. 223.

pozițiile sovietice față de atitudinile disidente al românilor¹². Dintr-o perspectivă similară, istoricul Dennis Deletant insistă mai ales pe dimensiunea internă a impactului provocat de publicarea volumului. Existența unui „teren fertil de sentimente antirusești” nu ar fi putut decât să încurajeze popularitatea regimului condus de Gheorghiu-Dej. Poziția controversată asupra chestiunii basarabene după momentul 1812 a consemnat elementul providențial în formularea unui discurs cu substract profund politic în prefața lucrării¹³.

Demersul reprezenta astfel un prim pas din proiectul de „modificare a tendinței de a scrie istoria în spirit prorus”¹⁴. Doza de neprevăzut pe care a implicat-o procesul de editare a manuscriselor venea pe fondul lipsei unei tradiții marxiste în mediile intelectuale românești. După instaurarea comunismului, canoanele ideologice oficiale erau o creație a „laboratoarelor” de propagandă ale Kremlinului¹⁵. În introducerea volumului al III-lea din *Tratatul de Istoria României* nu a fost omisă mențiunea referitoare la noile perspective rezultate în urma „indicațiilor valoroase ale lui Marx, recent descoperite, referitoare la istoria României”, în analiza mișcării lui Tudor Vladimirescu¹⁶.

Deși conținutul *Tratatului* nu a fost profund influențat de datele pe care manuscrisele le aduseseră la lumină, menționarea făcută în introducerea volumului al cărui responsabil principal fusese Oțetea trădează intențiile integrării *Însemnărilor* în rândul documentelor cu relevanță istoriografică referitoare la trecutul românilor. Litigiile teritoriale rămăneau în continuare dominate de discreție. Pacea de la București încheiată în 1812 este descrisă într-o manieră neclară, termenului de Basarabia fiindu-i preferat „teritoriul dintre Nistru și Prut”¹⁷. În privința „interesului” manifestat de Marx, este amintit faptul că acesta a cunoscut detaliile tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi și hațișeriful de privilegii din 1774 prin intermediul scrierilor lui Élias Regnault¹⁸. Spiritul nou, detașat în măsură însemnată de servituțile ideologice anterioare, a asigurat acestui volum, conform lui Șerban Papacostea, un considerabil grad de independență față de cenzură, una

¹² Poziții similare sunt de găsit în următoarele studii : Georges Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, în „Revue française de science politique”, 18e année, no. 4, 1968, p. 669–684; Irina Gridan, *Bucarest-Moscou : le ferment nationaliste des dissensions bilatérales (1964)*, în „Relations internationales”, 4/2011 (no. 148), p. 95–111. *Eadem*, *Du communisme national au national-communisme. Réactions à la soviétisation dans la Roumanie des années 1960*, în „Vingtième Siècle. Revue d’histoire”, 1/2011 (no. 109), p. 113–127.

¹³ Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 157–158.

¹⁴ BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”. Articol tradus din publicația *Wissenschaftlicher Dienst Sudosteuropa*.

¹⁵ Michael Shafir, *Political Stagnation and Marxist Critique: 1968 and beyond in Comparative East European Perspective*, „British Journal of Political Science”, Vol. 14, No. 4 (Oct., 1984), p. 435–459.

¹⁶ *Istoria României*, volumul III, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1964, p. XIII.

¹⁷ *Ibidem*, p. 611.

¹⁸ *Ibidem*, p. 613.

atotputernică până atunci¹⁹. În plus, spre deosebire de volumul al II-lea, acesta a beneficiat de un interval de timp necesar modificărilor după „Declarația de independență” a liderilor comuniști români din aprilie 1964²⁰.

Tot în documentele lui Oțetea găsim afirmații interesante care, prin formularea lor indică interesul pentru „exploatarea” scrierilor lui Marx în direcția atitudinilor politice cu tentă națională. Dacă sovieticii afirmă că acele scrieri descoperite în Olanda nu reprezentau decât niște idei preluate de la alți autori „burghezi”, românii mizau pur și simplu pe interesul lui Marx față de cauza românească. În realitate, misiunea lui Oțetea a fost să demonstreze că Marx rezona cu scrierile lui Regnault și interpreta evenimentele prin filtrul materialismului istoric. Atâta vreme cât Marx își notase aspecte legate de situația românilor din Transilvania și condamna politica de maghiarizare de la Budapesta, precum și lipsa drepturilor românilor, nu mai era loc de interpretare. Din aceste rațiuni, Oțetea a fost foarte atent cu maniera în care informațiile au fost preluate din Regnault, întrucât acesta indica zonele de interes cu privire la situația din Principatele Române și din Transilvania²¹. Deși volumul nu cunoscuse o față publică, proiectul de editare a fost utilizat în dezbaterile istoriografice aprinse de la mijlocul deceniului al șaptelea privind problema destrămării austro-ungare. Grupul dirijat de Miron Constantinescu, care a primit sarcina de analiză a „problemei naționale” din imperiu, a utilizat ca sursă macheta din 1961, care avusese doar un circuit intern²².

Conținutul unor manuscrise anti-ruse: între discreție și tăcere

Prioritatea politică a volumului cu manuscrisele lui Karl Marx a fost o dovadă că această sursă nu putea fi proiectată pentru a reforma discursul istoric oficial. *Însemnările* dețineau o componentă cu totul distinctă referitoare la influența exercitată de puterea țaristă în Țările Române. Rolul pozitiv dus până la exacerbare pe parcursul anilor '50 cunoștea o replică total contrară, ceea ce a determinat premisele minimalizării influenței ruse în studiile de istorie publicate pe plan intern la mijlocul deceniului următor.

Pentru a fi justificat un demers de o asemenea încărcătură ideologică, în introducere se susține că Marx a realizat o „interpretare științifică” a cărții lui

¹⁹ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, Director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”*, în „Revista istorică”, tom V, nr. 7–8, iulie-august 1994, p. 635.

²⁰ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, București, 2007, p. 273.

²¹ BIAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”.

²² *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900–1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4–9 mai 1964 de la Budapesta*, sub redacția Acad. C. Daicoviciu și Prof. M. Constantinescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 100.

Regnault. Concepția materialismului istoric nu putea lipsi din justificările editorilor. În fond, era necesară o explicație cât mai clară a rațiunilor care l-au determinat pe istoricul francez să scrie o carte despre evenimentele contemporane, dar și a surselor avute la dispoziție, îndeosebi cele provenite de la intelectuali și oameni politici români ca Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica sau Alexandru Papiu-Ilarian. Aspectul nu este însă unul lipsit de sens. Faptul că Oțetea considera cartea lui Regnault drept „o prelucrare a unor scrieri românești” nu era decât o recunoaștere a pozițiilor elitei românești din epocă față de dimensiunile implicării ruse în treburile interne ale Principatelor Române. Până și sursele neromânești utilizate de istoricul francez reprezentau rezultatele lecturilor românești, sau chiar al interacțiunii directe cu realitățile social-politice din Principate²³.

Pe fundalul răcirii raporturilor româno-sovietice, manuscrisele primesc o simbolistică a „descoperirii”, ce le fac să mascheze intenții de instrumentalizare politică a pozițiilor lui Marx îndreptate împotriva Imperiului Rus. În introducerea volumului, editorii au trecut în umbră descrieri tranșante. În schimb, se fac trimiteri la chestiunea Basarabiei. Afirmații care să indice viziunea deformată a lui Marx, fie ea preluată din lectura lui Regnault, erau imposibil de acceptat. Însă diferențele de abordare se dovedeau a fi majore. Ca atare, Marx nu ar fi fost interesat de interpretările de pe poziții „burgheze liberale”, ci a utilizat informații culese și publicate de Regnault pentru a le interpreta din unghiul materialismului istoric. Mai mult, în textul introductiv se susține că discursul anti-rus al lui Regnault își avea originile în intențiile franceze de a bloca expansiunea rusă în Orientul Apropiat. În schimb, pe Marx l-a preocupat în mod deosebit expansiunea și acțiunile de „cotropire” țariste. Mai mult „drepturile Principatelor în raporturile lor cu Turcia și cu Rusia țaristă” s-au aflat printre aspectele centrale²⁴.

Materialismul istoric invocat de editori nu își găsește un înțeles fundamental în conținut. Mai degrabă, *Însemnările* au legătură cu schimbările politice produse în Principatele Române, predominând descrieri specifice intimității puterii. Alături de academicianul Andrei Oțetea, introducerea a mai fost semnată de Gheorghe Zane. Fostul universitar, eliberat din închisoare în 1954, evidențiasse între cele două războaie mondiale accentele critice ale lui Marx față de interesele ruse în Moldova și Țara Românească. Cercetările îndelungate asupra operei lui Nicolae Bălcescu l-au apropiat atât de lucrarea lui Regnault, cât și de referințele lui Marx la adresa românilor, îndeosebi cele din lucrarea *Capitalul*²⁵. Manuscrisele dovedeau însă destul de clar că pe Marx nu l-au interesat doar aspecte utile în construirea propriilor teze convergente cu elementul economic, ci și-a canalizat lecturile cu precădere asupra aspectului politic²⁶.

²³ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 10-11.

²⁴ *Ibidem*, p. 12-13.

²⁵ G. Zane, *Marx și Bălcescu*, Institutul de Arte Grafice și Editura Viața Românească S.A., Iași, 1927, p. 4-8.

²⁶ *Ibidem*, p. 20.

Paleta evenimentială pe care *Însemnările* o cuprind este una prea largă pentru a supune fiecare aspect în parte unei critici istoriografice. În mod clar, conținutul nu putea fi revendicat integral de așa-zisa perspectivă materialistă a lui Marx. Însă elemente precum extinderea influenței ruse asupra Țărilor Române figurau prin intermediul unor descrieri ce bulversau câmpul de cunoaștere a trecutului național. Această autoritate „tot atât de puternică pentru a face bine cât și pentru a face rău” beneficiază de o atenție cu totul deosebită în cuprinsul manuscriselor, ceea ce i-a îndemnat pe editori la cât mai multă discreție în formularea remarcilor²⁷. Descrierile profund negative ce fac referire la „jaful și ocuparea Basarabiei” și la complicitatea ruso-fanariotă îi atrag atenția lui Marx²⁸. Poziții similare pot fi sesizate inclusiv atunci când notează cursul răscoalei din 1821, *rusul și fanarioții* fiind receptați ca dușmani de Tudor Vladimirescu²⁹. Asemenea date nu puteau fi integrate în studiile istorice ale vremii, din moment ce contraziceau cu vehemență discursul istoric cultivat de sovietici după 1948. Ca atare, în volumul al treilea al Tratatului de *Istoria României*, factorul oprinant îi era atribuit regimului turco-fanariot³⁰.

Redeschiderea unor pagini de istorie universală încărcate de controverse a eclipsat marxismul istoriografic intens popularizat de ideologia oficială. În fond, nu mai era vorba despre pătrunderea formelor capitaliste în Țările Române, ci despre planurile de expansiune ale unor mari imperii în această zonă. Pe aceste fundamente, în introducerea volumului apare una dintre cele mai controversate afirmații, și anume că „Marx și Engels nu s-au ridicat numai împotriva suzeranității Porții, ci și împotriva pretențiilor Austriei și Rusiei de a dispune de soarta poporului român”³¹. Intervenția era însă justificată de conținutul manuscriselor. Notele de lectură făcute de Marx ridicau problema raptului Basarabiei produs în urma păcii de la București din mai 1812, susținând că „Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române”³².

O fațetă generată de *Însemnări* a constat în fabricarea unui Marx „prieten al românilor”. Istoricii autohtoni îl înfățișau ca un intelectual care a manifestat un interes special pentru mișcarea națională a românilor din Principate. Mai mult, o sprijinise prin intervențiile publicistice și ajunsese chiar să citească foile românești ale epocii. Răscoala lui Tudor Vladimirescu primise identitatea de „revoluție țărănească”, iar liderul acesteia titlatura de „patriot român”³³.

²⁷ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 105.

²⁸ *Ibidem*, p. 107.

²⁹ *Ibidem*, p. 111.

³⁰ *Istoria României*, volumul III, p. 692.

³¹ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 19-20.

³² *Ibidem*, p. 106.

³³ A. Oțetea, *Karl Marx et la lutte des roumains pour l'émancipation sociale et la libération nationale*, (extrait) „Revue roumaine d'histoire”, tome VII, 1968, no. 5, p. 725-727.

Problema capitulațiilor a fost notată de Marx pentru a susține drepturile poporului român în fața Porții Otomane, prin convenția cu Austria din 14 iunie 1854, care recunoștea pretențiile habsburgice de ocupare a Principatelor. Însă, în introducere este utilizat un fragment care scoate în evidență și actele rușilor de „încălcare flagrantă a drepturilor poporului român”, făcându-se referire indirectă la raptul Basarabiei din 1812. Totodată, considerăm că se numără printre cele mai subtile nuanțări ale editorilor în introducere, acolo unde prezența rusă este amintită lapidar în raport cu conținutul manuscriselor³⁴. Semnalele revenirii la componenta națională în istoriografia românească au semănat neliniște inclusiv în rândul liderilor politici și ideologici ai R.S.S.M. Asemenea reacții nu erau de mirare, atâta vreme cât existența „poporului moldovenesc” era negată³⁵. Esența politică a manuscriselor era, în realitate, viziunea propusă de Regnault, care încuraja principiul naționalităților în zona Europei de sud-est, în vederea stăvilirii imperialismului rus.

Dificultatea de a stabili dacă Marx a susținut cauza românească a fost una evidentă. Simpla aserțiune conform căreia autorul manuscriselor a accentuat tendințele anti-ruse referitoare la politica imperialistă din prima jumătate a secolului al XIX-lea nu ar fi putut indica poziția aprobatoare față de formarea unui stat național român³⁶. În aceeași măsură, o posibilă încercare de a transforma lucrarea lui Regnault într-un manifest anti-rus al epocii doar pentru a-l disculpa pe Karl Marx ar reprezenta un demers extrem de complex. Rămânem la ideea că lucrarea intelectualului francez a fost elaborată sub un puternic impuls al contextului internațional generat de Războiul Crimeii, ce puneă ofensiva țaristă ca problemă tot mai ardentă pentru puterile occidentale³⁷. Propaganda lui Regnault pentru formarea unei „Belgii orientale” din cele două Principate române este întărită și de analiza lui Nicolae Iorga făcută asupra francezului³⁸.

Mișcarea revoluționară din 1821 a reprezentat un câmp de analiză monopolizat de Andrei Oțetea începând cu „dezghețul” comunist. Istoricul era receptat din perspectiva istoriografiei externe drept cel care a contribuit considerabil la revizuirea imaginii privind rolul deținut de Tudor Vladimirescu în cadrul răscoalei³⁹. Tezele formulate în lucrarea din 1945 au fost întărite, potrivit autorului, de documente cu relevanță științifică descoperite ulterior în arhivele din Budapesta și Moscova⁴⁰.

³⁴ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 18–19.

³⁵ Elena Negru, *Confruntări istoriografice sovieto-române în anii 1960–1980*, „Arhivele Totalitarismului”, nr. 1–2/2015, p. 160.

³⁶ Octavian Silvestru, *From Romantic Nationalism to National Communism...*, p. 190.

³⁷ A. Petroaie, *L'activité philo-roumaine d'Élias Regnault*, (extrait des « Mélanges de l'École Roumaine en France », XI, 1933), Paris, Librairie J. Gamber, 1933, p. 27.

³⁸ Vezi N. Iorga, *Din relațiile franco-române. Un scriitor francez despre români și un scriitor român în Franța: Élias Regnault și Grigore Gănescu*, Librăriile Socec&Co., Cartea Românească, București, 1920.

³⁹ Radu R.N. Florescu, *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities 1821–1854*, Monachii, s.e., 1962, p. 18.

⁴⁰ Marian Hariuc, *The revolutionary movement of 1821 in Andrei Oțetea's historiographical conception*, în „The Romanian Journal of Modern History”, Vol. VIII, No. 1–2, June-December 2017, p. 57–76.

Totuși, volumul publicat în perioada ce a prefigurat instaurarea comunismului reprezintă o sursă ce fundamentează tezele privitoare la atitudinea anti-rusă manifestată de mișcarea națională românească începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea⁴¹.

Manuscrisele au fost utile pentru Oțetea, odată cu editarea acestora, întrucât puneau în lumină implicarea Rusiei în acțiunile Eteriei din cele două Principate. Atitudinile anti-ruse ale lui Tudor Vladimirescu erau evidente. Liderul oltean prefera să-i susțină pe turci, „decât să lase să renască domnia Fanarului și supremația rușilor”⁴². *Însemnările* cuprind însă pasaje despre care nu se putea pomeni în scrisul istoric oficial. Însă faptul că Rusia condamnase răscoala și îndemna la reprimare a reprezentat un reper de interes pentru Marx. În privința mișcării lui Tudor, reper al trecutului cu un profil identitar tot mai bine conturat pentru regimul comunist, amprenta manuscriselor asupra conținutului Tratatului de *Istoria României* dovedește o discreție sugestivă. Informațiile din manuscrise sunt valorificate cu scopul de a sublinia consecințele pozitive ale răscoalei. Astfel, numirea domnilor pământeni a avut un efect de bun augur în rândul țăranilor, însă acest curs înfloritor este întrerupt în 1828. În mod clar, Andrei Oțetea face referire la momentul în care Imperiul Rus își sporește considerabil autoritatea asupra Moldovei și Țării Românești, îndeosebi după tratatul de la Adrianopol⁴³.

În privința integrării manuscriselor în circuitul istoriografic, Oțetea și-a delimitat propriile studii tocmai pentru a valida o latură mai puțin cercetată. Era vorba despre o abordare „sub aspect social”, sugerată de noile surse descoperite în Arhiva Marx-Engels a Institutului Internațional de Istorie Socială din Amsterdam⁴⁴. Astfel, erau indicate „limitele” valorificării acestor surse în contextul realizării Tratatului de *Istoria României*. De asemenea, poate fi observată o relevanță din perspectivă economică. Oțetea citează arhiva descoperită la Amsterdam doar atunci când se referă la măsurile lui Tudor în direcția reformei fiscale⁴⁵.

O altă preocupare de vârf a ideologilor comuniști a constat în periodizarea istoriei naționale după rigori marxist-leniniste. Prin intermediul scrierilor lui Marx, Oțetea a contestat momentul trecerii de la *feudalism* la *capitalism*, susținând constant răscoala lui Tudor Vladimirescu ca moment revoluționar, în detrimentul evenimentelor din 1848. Valorificarea documentelor descoperite în Olanda a dat un nou impuls tezelor sale⁴⁶.

⁴¹ Peter F. Sugar, Ivo John Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*, University of Washington Press, Seattle&London, 1994, p. 377.

⁴² Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 112.

⁴³ *Istoria României*, volumul III, p. 903.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 852.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 891-892.

⁴⁶ A. Oțetea, *Les problèmes d'histoire marxiste roumaine*, în „Revue roumaine d'histoire”, tome IV, 1965, no. 3, p. 379.

Un nou volum dedicat lui Tudor Vladimirescu și „mișcării revoluționare” din 1821, semnat de Oțetea, venea cu câteva concluzii bazate pe conținutul manuscriselor. Nici de această dată implicarea rusă în Principate nu este menționată. În schimb, Oțetea nu ezită să reia în ultimele fraze păreri din *Însemnări* ale lui Marx, care susținuse că anii 1822-1828 au însemnat „cei mai buni ani pentru țărani”, urmând ca „invazia rusă” să-i transforme în „animale de muncă pentru a trage tunurile și carele de război”⁴⁷. Nu erau ocolite nici nedreptățile generate de Regulamentul organic, care i-a determinat pe ruși să-și trimită soldații pentru a demonstra „cu focuri de armă” utilitatea noii legi fundamentale⁴⁸. Totuși, relevant este că remarca identificată în manuscrise făcea parte dintr-un context menit să prezinte urmările pozitive ale revenirii domniilor pământene, proces întrerupt de planurile Rusiei de instituire a protectoratului în cele două Principate române⁴⁹.

Urmările evenimentelor produse în anii 1821 și 1822 au profilat extinderea dominației ruse, care a culminat cu „excese groaznice” la care au fost supuși țărani din Moldova și Țara Românească : „bărbați și femei au fost înhămați la care cu vizitii cazaci care nu-și cruțau nici băta, nici vârful lăncii lor. Peste 30 000 de români fură smulși de la munca câmpului pentru a servi ca animale de muncă”⁵⁰.

Consecințele Tratatului de la Adrianopol au așezat Principatele Române sub „ocupația militară a rușilor”. Marx însă și-a manifestat interesul deosebit pentru practicile țariste în elaborarea Regulamentului Organic pe baza căruia cele două state urmau să fie guvernate, insistând pe discrepanțele promovate direct de către autoritățile imperiale în adaptarea legilor la realitățile sociale. Astfel, menționează „puterile nelimitate ale lui Kiselev” în modelarea „prestinsei constituției”, precum și în anihilarea oricăror atitudini de revoltă manifestate de boierime⁵¹. Diferențele existente între pozițiile sale și versiunea oficială românească sunt clare. Spre exemplu, „unele modificări” ale proiectului de regulament introduse la Petersburg, amintite în volumul III al Tratatului de *Istoria României*⁵², sunt descrise în *Însemnări* prin termeni duri, fiecare articol fiind „mutilat, amendat, transformat în directă contradicție, de cele mai multe ori, cu legile fundamentale ale țării și cu tratatele”⁵³.

Manuscrisele întăresc ideea că elaborarea Regulamentului Organic a fost dominată de servilismul boierilor față de ruși, ceea ce a facilitat extinderea influenței celor din urmă⁵⁴. Răscoalele țărănești înnăbușite prin represiune de către ruși creionau un peisaj clar în ce privea intențiile imperiale asupra acestor spații:

⁴⁷ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 136.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 140.

⁴⁹ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Editura Științifică, București, 1971, p. 511.

⁵⁰ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 117.

⁵¹ *Ibidem*, p. 118-119.

⁵² *Istoria României*, volumul III, p. 941.

⁵³ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 118.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 115.

„în Moldova, nemulțumirea a luat un caracter de răscoală: reprimarea a fost mai cruntă; sângele a inundat brazdele de care era înlănțuit țăranul”⁵⁵. „Barbaria soldatului rus” extinsă asupra „Moldo-Valahiei” a marcat momentul de debut al prezenței țariste în calea mișcării de emancipare românești⁵⁶.

În compendiul intitulat *Istoria poporului român*, apărut în 1970 sub redacția lui Andrei Oțetea, rămâne doar rolul modernizator al Regulamentului Organic, în timp ce transformările produse de instituirea protectoratului rus rămân o fază înfloritoare pe plan economic în Principate⁵⁷. La fel și în *Istoria României*, apărută în 1970, semnată de Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu, Regulamentul Organic este descris în termeni pozitivi, dar care ignoră autoritatea țaristă. De altfel, întreaga perioadă ce a premers anului 1848 este descrisă în termenii progresului economic, „vocea” lui Marx fiind utilizată doar pentru a sublinia numărul mare de zile de clacă la care erau supuși țăranii⁵⁸. În fond, cum puteau fi contrazise ideile lui Marx, chiar dacă acestea contraveneau unor fragmente extrase din alte lucrări? Despre evenimentele din 1848 din Principate se afirmă că mișcarea a fost îndreptată împotriva protectoratului rus. Era „ideea politică fundamentală” a cercurilor revoluționare de la București⁵⁹. Mai mult, intervenția otomană s-a produs sub presiunile sistematice ale rușilor, care amenințau cu intervenția în Țara Românească, în cazul lipsei unei reacții dure a Istanbulului⁶⁰.

Concluzii

Volumul editat de Andrei Oțetea și Stanislav Schwann și-a păstrat identitatea politică și a avut repercusiuni mai curând neoficiale, ce le-am putea include în rândul confuziilor determinate de un melanj existent între raportarea la trecutul național și resuscitarea unor litigii teritoriale. *Însemnările* au „desecretizat” evenimente din trecutul românilor, în care prezența rusă a jucat un rol determinant. Prin conținutul controversat, așa cum a fost receptat în epocă, au deschis posibilitatea ca istorici trecuți în rândul naționaliștilor formați în anii interbelici să beneficieze de condiții mai favorabile în activitatea istoriografică. În mod clar, gestul a fost unul politic, însă pentru a i se conferi o fațetă științifică era necesară invocarea metodei materialismului istoric și trimiterea la imaginea unei Rusii anti-revoluționare. În ciuda pozițiilor luate de sovietici, care respingeau *Însemnările* ca dovadă a pozițiilor antagoniste ale lui Marx față de autocrația țaristă, conducerea politică și

⁵⁵ *Ibidem*, p. 140.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁵⁷ *Istoria poporului român*, sub redacția lui Andrei Oțetea, Editura Științifică, București, 1970, p. 221–241.

⁵⁸ *Istoria României. Compendiu*, Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, Constantin Daicoviciu (coord.), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 287.

⁵⁹ Karl Marx, *Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 130, 150.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 154.

istoriografia oficială au văzut în manuscrise o formă de utilizare a mesajului anti-rus produs de Regnault și transmis prin intermediul lecturilor lui Marx. În fond, acestea erau „slăbiciunile” manuscriselor, și anume că reprezentau extrase ale unei alte lucrări, mai puțin poziții asumate integral de Marx. Contextul politic generat de disensiunile româno-sovietice l-a transformat pe autorul acestora într-un instrument înarmat cu mesaje referitoare la tendințe de independență politică, pretenții teritoriale și imagini ce indicau identitatea anti-revoluționară a prezenței ruse în trecutul românilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

De reținut este că Andrei Oțetea a preferat să menționeze ca sursă în studiile sale formule de genul *Arhiva Marx-Engels*, în detrimentul volumului *Karl Marx. Însemnări despre Români (manuscrise inedite)*. În general, studiile și lucrările apărute în epocă semnaleză manuscrisele, ca sursă istorică, într-o formă mai curând lapidară, ceea ce le situează într-o sferă dominată de paradoxuri. În acest caz, am putea formula câteva explicații ce țin de o posibilă reținere manifestată de istorici în privința citării *Însemnărilor*, gest care ar fi necesitat o atenție sporită, luând în considerare conținutul controversat al acestora.

Finalmente, este dificil să așezăm volumul în peisajul istoriografiei oficiale din epocă, atât timp cât conținutul manuscriselor developează o istorie interzisă. În esență, însemnările lui Marx despre români nu dețin o valoare istoriografică în sine, care să revoluționeze interpretările existente, ci încorporează o simbolistică specifică epocii. În condițiile date de misiunea scrisului istoric din epocă, conotațiile politice și-au găsit un loc ideal în umbra discursului istoric încărcat de spectaculos. Asemenea surse despre trecut au funcționat ca instrumente de utilizare a trecutului, în scopul reflectării unor transformări politice ale prezentului. Ceea ce rămâne de interes este însă includerea aproape inevitabilă în demersuri ce se intersectau cu notele lăsate de Marx.

Momentul publicării s-a dorit a fi unul de vârf în istoriografie. În jurul manuscriselor s-a creat o emulație puternică, ce inducea imaginea unor descoperiri răsunătoare. Era o dovadă clară că finalitatea politică a demersului trebuia camuflată cu atenție. Conținutul nu era unul încărcat de „balast” ideologic. Simplul fapt că proiectul era inițiat pe plan intern a constituit o formă de disidență la adresa instanțelor ideologice de la Moscova.

DINCOLO DE NAȚIONAL:
KARL MARX, *ÎNSEMNĂRI DESPRE ROMÂNII*

Karl Marx, *Însemnări despre români* este un simbol al reformulării discursului național în timpul regimului comunist din România din perspectivă transnațională¹. Contextul publicării acestui volum scoate în evidență importanța încadrării transformării identitare a regimului și a dinamicilor comunității istoricilor români în evoluția blocului socialist și a re-imaginării poziției României în războiul rece. *Însemnări despre români* exemplifică importanța analizei rolului transferurilor, comunicării, influențelor sau adaptărilor reciproce între reprezentanți ai regimurilor comuniste, dincolo de izolarea presupusă de termenul „cortina de fier”. Acest studiu de caz ilustrează modul în care abordarea transnațională creează baza pentru reanalizarea dimensiunii internaționale a socialismului de stat cu toate ramificațiile sale, dincolo de istoria diplomatică a Europei de est².

Lucrarea a fost rezultatul unor circulații multiple. Pe de o parte, ideea publicării sale a apărut pe fondul tensiunilor în cadrul blocului socialist – de exemplu, contestarea de către conducerea Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.) a proiectului de coordonare/integrare socialistă, perceput la București ca o reafirmare a hegemoniei U.R.S.S., sau conflictul privind afirmarea identitară a regimurilor comuniste în contextul individualizării acestora odată cu procesul de destalinizare și coexistența pașnică pe plan internațional.

Pe de altă parte, studiul de caz reprezentat de *Însemnări despre români* demonstrează un nou nivel de mobilitate a persoanelor și ideilor în acea perioadă. Lucrarea a fost rezultatul unei colaborări est-vest. În același timp, semnificația ei

¹ Capitolul este versiunea extinsă și actualizată a unui subcapitol din teza de doctorat a autorului, Bogdan C. Iacob, *Stalinism, Historians and the Nation: History-Production in Romania, 1955–1966* (Ph.D. dissertation, Central European University, 2011). Varianta în limba română a apărut în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. 21/2022, p. 114–126, fiind republicat aici cu acordul revistei.

² Pentru o analiză istoriografică a abordării transnaționale în studiul comunismului vezi Michael David-Fox, „The Implications of Transnationalism”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 12:4 (2011), 885–904; Bogdan C. Iacob, „Is It Transnational? A New Perspective in the Study of Communism”, *East Central Europe*, 40:1 (2013), 114–139; Patryk Babiracki and Austin Jersild eds., *Socialist Internationalism in the Cold War. Exploring the Second World*, New York, Palgrave MacMillan, 2016.

este relevantă de receptarea pe care a avut-o pe plan regional și internațional. Totodată, sensul istoriografic al acesteia exprimă fuziunea dintre autoritatea lui Karl Marx, ca părinte fondator al marxism-leninismului, și temele caracteristice discursului pre-comunist. La rândul lor, acestea din urmă semnalau re-afirmarea importanței expertizei istorice înrădăcinată în mediul academic de dinainte de 1945 și, în ultimă instanță, re poziționarea simbolică a României pe plan european. La nivel general, *Însemnări despre români* este un simptom al faptului că politicile de stat și dezbaterile perioadei comuniste au fost rezultatul dialogului permanent dintre prezent și trecut, între dinamica internaționalismului și rolul din ce în ce mai important al situării regimurilor comuniste în spații internaționale largi, dincolo de blocul socialist.

Istoricul Patryk Babiracki sublinia în 2011 că „blocul sovietic a fost o rețea de spații, geografii, proiecte politice sau intelectuale, și de identități”, și mai puțin o entitate caracterizată de regimuri comuniste clar delimitate și izolate unul de celălalt³. Mai mulți autori au insistat că această comunitate de partide și sisteme a fost o încercare de a regândi rolul statului-națiune în contextul războiului rece, al decolonizării și a noilor provocări economice generate de o lume în curs de globalizare.⁴ Într-adevăr a doua jumătate a anilor cincizeci este martora regândirii internaționalismului: noua conducere de la Moscova propune ceea ce Rachel Appelbaum a numit „un imperiu între prieteni”, fundamentat pe recunoașterea specificității fiecărui regim și pe colaborare bazată pe o nouă diviziune a muncii între statele socialiste⁵. Pe de altă parte, regândirea multilateralismului era subminată de un paradox. Ea își avea rădăcinile în destalinizare, dar păstra un puternic subtext al primatului Uniunii Sovietice ca lider al mișcării internaționale socialiste.

Această tensiune în dinamica regională era accentuată de individualizarea regimurilor comuniste. Pe plan intern, fenomenul se manifesta prin afirmarea din ce în ce mai pregnantă a dreptului partidelor comuniste în determinarea politicilor necesare construirii bazelor socialismului, dar și în articularea politicii externe. Desigur, un astfel de proces nu excludea intervenția hegemonică a Uniunii Sovietice, cel mai evident exemplu fiind intervenția militară din 1956 în Ungaria (sau mai târziu, în 1968, în Cehoslovacia). Cu toate acestea, majoritatea regimurilor din regiune nu considerau că afirmarea suveranității și colaborarea într-un nou cadru politic, militar, economic și cultural, rezultat al regândirii cooperării în cadrul unor

³ Patryk Babiracki, „Interfacing the Soviet Bloc: Recent Literature and New Paradigms”, *Ab Imperio*, vol. 4, 2011, 381.

⁴ Austin Jersild „The Soviet State as Imperial Scavenger: ‘Catch Up and Surpass’ in the Transnational Socialist Bloc, 1950–1960”, *American Historical Review*, 116:1 (2011), 109–132; Steffi Marung, Uwe Müller and Stefan Troebst, „Monolith or Experiment? The Bloc as a Spatial Format”, în Steffi Marung and Matthias Middell eds., *Spatial Formats under the Global Condition*, De Gruyter, Oldenbourg, 2019, 275–309.

⁵ Rachel Applebaum, „The Friendship Project: Socialist Internationalism in the Soviet Union and Czechoslovakia in the 1950s and 1960s”, *Slavic Review*, 74:3 (2015), 491.

organizații precum Pactul de Varșovia sau Consiliul de Ajutor Economic Reciproc se excludeau una pe cealaltă⁶. În acest sens, România a fost o excepție – rezultatul faptului că Gheorghe Gheorghiu-Dej și grupul de conducere fidel acestuia au considerat noile relații în cadrul blocului socialist drept un pericol pentru menținerea controlului asupra partidului-stat pe fondul refuzului de a urma calea destalinizării⁷. O astfel de dinamică între local și regional a fost accentuată de revenirea națiunii ca motiv central al discursului cultural și în special istoriografic din Europa de est.⁸ Tematica aceasta capătă acum o definiție largă, ce depășește cadrul patriotismului socialist. Regândirea relațiilor intra-statale a evoluat în paralel cu reconceptualizarea trecutului național în discursul identitar al statelor Europei de est și în situarea acestora pe plan internațional.

Resorturile ideologice, geo-strategice și culturale determinate de noul internaționalism socialist au creat fondul transnațional care a determinat publicarea și impactul volumului *Însemnări despre români*. Așa cum au subliniat majoritatea autorilor care au studiat acest caz⁹, lucrarea a avut rolul de a valida istoric și ideologic *Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale* adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964, documentul original al afirmării autonomiei regimului în războiul rece¹⁰. În pofida faptului că manuscrisul putea fi publicat încă din 1961, el a văzut lumina tiparului doar odată ce poziția P.M.R. față de U.R.S.S. devenise clară în contextul favorabil al înlăturării de la putere a lui Nikita Hrușciiov. Totodată, *Însemnări despre români* a consolidat schimbarea percepției privind regimul în

⁶ Laurien Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered: International Relations in Eastern Europe, 1955–1969*, Routledge, New York/London, 2015.

⁷ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, Calif., 2003.

⁸ Stefan Berger, "National Paradigm and Legitimacy: Uses of Academic History Writing in the 1960s", în Patrick Major and Jonathan Osmond eds., *The Workers and Peasants' State: Communism and Society in East Germany under Ulbricht 1945–71*, Manchester University Press, Manchester, 2002, 244–261; Maciej Gorny, „Past in the Future. National Tradition and Czechoslovak Marxist Historiography”, *European Review of History – Revue européenne d'Histoire* 10:1 (2003), 103–114; Roumen Daskalov, *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival*, Central European University Press, Budapest, 2004; Ulf Brunnbauer, „Introduction. (Re)Writing History in Southeast Europe”, în *Ibid.*, *(Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Lit Verlag, Münster, 2004, 9–30.

⁹ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, București, 2007; Iacob, *Stalinism, Historians*; Stan Stoica, *Istoria românească între imperativele ideologice și rigorile profesionale 1953–1965*, Editura Meronia, București, 2012; Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă*, Editura Mega, Cluj, 2015; Francesco Zavatti, *Writing History in a Propaganda Institute: Political Power and Network Dynamics in Communist Romania*, Ph.D. dissertation, Södertörn University, 2016.

¹⁰ Această legătură este subliniată și de actori din interiorul regimului implicați în publicarea *Însemnărilor despre români*: Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, Editura Enciclopedică, București, 1997 și Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej – memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999.

rândul populației României, realizând o asociere simbolică între inițiativele autorităților de la București împotriva a ceea ce ele considerau drept tendința hegemonică a U.R.S.S. și recuperarea trecutului de emancipare națională a poporului român, determinat primordial de eliberarea de sub tutela imperiilor țarist (în primul rând), otoman și habsburgic.

Convergența oficială între discursul politic și cel istoriografic a fost rezultatul unor circulații la nivel politic, epistemic și de personal care au fost posibile datorită noii situații internaționale în care se afla România. În primul rând, o motivație imediată pentru proiectul publicistic *Însemnări despre români* a fost dezbaterea privind rolul statelor naționale din perspectiva viziunii internaționaliste formulată de Nikita Hrușciov, succesorul lui I. V. Stalin la conducerea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. În încercarea de a regândi dinamica dintre local și regional, Hrușciov a subliniat atenuarea semnificației granițelor, și, implicit, a potențialului privind conflictele teritoriale între statele socialiste. În martie 1959, în cadrul celei de-a XI-a Conferințe Muncitorești pe întreaga Germanie, organizată la Leipzig, liderul sovietic sublinia că în interiorul blocului socialist „problema granițelor capătă alt caracter și nu va mai avea acea ascuțime pe care a avut-o în capitalism”¹¹. În România, afirmația a fost interpretată drept o încercare de a pune sub semnul întrebării integritatea teritorială a României, de a folosi istoria turbulentă a granițelor statelor din Europa de est pentru a forța conformismul în rândul partidelor comuniste. Reacția P.M.R. nu a fost imediată, însă în 1963, pe fondul pregătirii Declarației din aprilie, Gheorghiu-Dej sublinia șocul cauzat de declarațiile lui Hrușciov: „Se apucă și vorbește că cu Polonia s-a înțeles, dar cu România a rămas un balast cu Transilvania. Noi atât am vorbit cu Epișev: ce ați zice voi dacă sub pretextul acesta am deschide discuția despre Basarabia și Bucovina de Nord, ar fi just ca în loc să combatem aceste tendințe, să reluăm această discuție? Sigur nu ar fi just”¹². Pe fondul opoziției P.M.R. față de inițiativele de coordonare economică și politică în cadrul CAER, discuțiile privind granițele au devenit un simbol al afirmării suveranității socialiste a regimului de la București.

În acest context, *Însemnări despre români* a avut rolul de a consolida ideea de autodeterminare în noul cadru regional. Volumul afirma, prin intermediul lui Karl Marx, legitimitatea emancipării naționale a românilor de sub dominația a trei imperii cât și preeminența lor istorică în teritoriile în care constituiau o majoritate etnică. Publicația dădea o nouă dimensiune patriotismului socialist (care inițial era motivat primordial de participarea la construcția socialismului, de solidaritatea

¹¹ Mihai Croitor și Sanda Croitor, „Nikita Hrușciov și chestiunea frontierelor în cadrul blocului comunist. Studii de caz: China, Iugoslavia, Polonia, România, Ungaria și URSS”, *ASTRA Salvensis*, 7: 13 (2019), 159–174.

¹² *apud* Mihai Croitor, *România și conflictul sovieto-chinez (1956–1971)*, Editura Mega, Cluj Napoca, 2009, 301.

internaționalistă și de clasă¹³), propunând o sinteză între teme tradiționale ale istoriografiei românești (rusofobia, conflictul între maghiari și români, statutul Basarabiei etc.) și rigorismul ideologic presupus de invocarea autorității părintelui fondator al marxism-leninismului. Acest mecanism este însă rezultatul unui transfer transnațional, el fiind o manifestare locală a unui fenomen tipic discursului identitar în regimurile comuniste, ceea ce istoricul Brian Kassof a numit „epistemologia stalinistă”. Conform acestei practici, „Marx, Engels, Lenin și moștenitorul lor, Stalin, erau cei mai capabili să recunoască natura reală a evenimentelor și a informației disponibile. Cei care dovedeau că stăpânesc textele lor îi urmau în această ierarhie. Textele lor deveneau astfel un fel de piatră din Rosetta care permitea descifrarea lumii pentru cei care erau capabili să le înțeleagă și să le aplice unor noi circumstanțe”¹⁴.

Invocarea lui Karl Marx în probleme controversate de istorie națională la nivel regional avea rolul cuvântului decisiv care oferea autoritate de necontestat narațiunii identitare formulate la București. Importanța acestui artificiu epistemic a fost sesizată la acea vreme atât local, cât și internațional. Istoricul Octavian Silvestru a descris excelent impactul *Însemnărilor despre români* în rândul populației: „pentru un public deja plictisit de prezența agresivă a lui Marx în limba de lemn a regimului, textul a fost un șoc. Anumite afirmații precum « aceste provincii au suferit în umbra protecției ruse » sau « a fi suspect de patriotism era echivalent cu a pierde posibilitatea de a obține o slujbă; slugărnicia față de interesele Rusiei era cea mai rapidă cale de promovare » inevitabil generau analogii cu situația contemporană din comunism”¹⁵. Volumul avea rolul unei autodeterminări simbolice și istoriografice care oglindea și legitima afirmarea autonomiei P.M.R. în blocul socialist. Convergența emancipării din perspectiva unor audiențe naționale multiple (conducerea de partid, istorici și publicul larg) a fost sesizată și în afara granițelor României. Ziare precum *Der Spiegel*, *The Observer* și *New York Herald Tribune* subliniau rolul apelului la autoritatea lui Karl Marx în consolidarea poziției și atmosferei anti-sovietice din România¹⁶. Funcția de autodeterminare simbolică implicată de fuziunea dintre autoritatea părintelui fondator și istoria națională era sesizată și regional. Ambasadorul Iugoslaviei la București remarca importanța *Însemnărilor* în timpul unei vizite la Institutul de Istorie a Partidului (ianuarie 1965), subliniind că

¹³ Martin Mevius, „Reappraising Communism and Nationalism”, în *Ibid. ed., The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918–1989*, Routledge, London/New York, 2011, 1–24.

¹⁴ Brian Kassof, „A Book of Socialism Stalinist Culture and the First Edition of the Bol’shaia sovetskaia entsiklopediia”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 6, 1, Winter 2005, 84.

¹⁵ Octavian Silvestru, „From Romantic Nationalism to National Communism. Marx, Anti-Russianism and the Romanian Cause in 1855 and 1964”, *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române*, vol. XII (2009), 191.

¹⁶ Mioara Anton și Ion Chiper coord., *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice* (volum de documente), Institutul Român de Studii Internaționale „N. Titulescu”, București, 2003, 184 și 190; Stoica, *Istoria românească*, 157–158.

principala lecție pe care o oferea volumul era că „istoria e istorie și trebuie să arătăm ce era la vremea respectivă. ... poziția Rusiei țariste față de Serbia, Muntenegru și Macedonia era aproape identică cu cea față de România, Rusia țaristă amestecându-se în treburile acestor state încă din secolul 18 pe linia subordonării lor”¹⁷. Prezumția unei baze epistemice absolute implicată de autoritatea lui Marx și ideea științificității istoriei ca disciplină constituiau resursele unei identități anti-hegemonice care rezona dincolo de granițele României.

Invocarea publică a părintelui fondator în raport cu formularea unei poziții istoriografice privind relațiile româno-sovietice sau româno-maghiare schimba parametrii dialogului intra-socialist, dând o turnură națională rigorii ideologice. Acest lucru este scos în evidență de afirmația ambasadorului U.R.S.S. în România, G. A. Denisov (aprilie 1965): „istoria o scriu istoricii români, de ce a fost nevoie de însemnările lui Marx” [...] „de ce a fost nevoie să se dea publicității pentru mase însemnările lui Marx?”¹⁸. *Însemnările despre români* semnalau naționalizarea marxism-leninismului de către P.M.R. în dinamica dintre individualizare și internaționalism în Europa de est a primei jumătăți a anilor șazeci. *Însemnările* scoteau în evidență că autodeterminarea ideologică și istoriografică operată în România contesta principiul convergenței de interese care ar fi trebuit să caracterizeze noua colaborare socialistă, așa cum era imaginată de conducerea U.R.S.S. În plus, volumul marca indirect sfârșitul prezentării prieteniei româno-sovietice în baza unei progresii istorice liniare și necondiționate, cum fusese cazul până în 1963 – anul comasării Institutului Româno-Sovietic sub pretextul restructurării instituțiilor afiliate Academiei R.P.R.¹⁹

Folosirea lui Karl Marx ca mecanism de consolidare a individualizării regimului a generat contestarea calității științifice a *Însemnărilor* – o modalitate de a iniția un dialog intra-socialist care submina argumentul românilor, fără a afecta autoritatea părintelui fondator. În 1965, doi istorici sovietici (Soloviev și Iskrov, directorul adjunct și respectiv secretarul științific al Institutului de marxism-leninism de la Moscova) declarau unor colegi români (printre ei, Nicolae Goldberger, director adjunct-prim al Institutului de Istorie al Partidului) că textele publicate nu aparțin părintelui fondator: „se lasă să se înțeleagă că aceste însemnări sunt păreri ale lui Marx, deși este clar că aici Marx preia ca material brut părerile lui E[lias] Regnault”²⁰. Cei doi oficiali sovietici semnalau caracterul palimpsestic al manuscriselor incluse în *Însemnări despre români*, rezultatul unei genealogii

¹⁷ „Informare întâlnirea de la conducerea Institutului de istorie a Partidului cu ambasadorul RFS Iugoslavia, 18 ianuarie”, ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar 18/1965, 3.

¹⁸ Mihail Roșianu, „Notă convorbire vizita din 23 aprilie 1965 a ambasadorului URSS, G. A. Denisov”, ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar 1/1965, 14–15.

¹⁹ Iacob, *Stalinism, Historians*, 387–388.

²⁰ „Referat cu privire la deplasarea în Uniunea Sovietică a unui colectiv de tovarăși pentru documente privind mișcarea muncitorească din România”, ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar 18/1965, 43.

transnaționale a documentelor în cauză. Acestea se bazau masiv pe cartea istoricului francez Elias Regnault *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, care la rândul lui prelua analiza unor autori precum Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Ion Heliade Rădulescu sau Jean Alexandre Vaillant²¹. Istoricul Octavian Silvestru a demonstrat convingător că „anotările lui Marx” erau exclusiv note de lectură sau extrase din lucrarea lui Regnault. Mai mult decât atât, adaptările lui Regnault în raport cu ceilalți autori amintiți erau minimale²². Acest conglomerat de istoriografie romantică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea combinată cu intervenții fragmentare ale lui Marx l-a obligat pe Andrei Oțetea, editorul *Însemnărilor despre români*, să sublinieze în introducerea volumului că Marx interpretase textul lui Regnault „din perspectiva materialismului științific” și, în consecință, documentele „exprimă, în problemele generale la care se referă, poziția lui Marx”²³. O contextualizare mai largă a tematicii abordate în *Însemnări* în raport cu opiniile lui Marx privind mișcările naționale din Europa de est și preferința acestuia pentru state centralizate mari pune sub semnul întrebării afirmația lui Oțetea și, implicit, opinia favorabilă a părintelui fondator față de cauza națională a românilor.²⁴ Din aceeași perspectivă, cei doi istorici sovietici contestau autoritatea ideologică a revizionismului istoriografic propus de *Însemnări despre români*.

Mai mult, ei reproșau publicarea volumului sub egida Academiei R.P.R., considerând că o astfel de inițiativă ar fi trebuit să fie coordonată de Institutul de istorie a partidului – cu alte cuvinte, ar fi trebuit să rămână în circuitul instituțional al internaționalismului socialist. Egida Academiei și implicarea unor istorici din sistemul instituțional al acesteia accentua natura ideologic transgresivă a *Însemnărilor despre români*, care naționalizau un subiect care, conform sovieticilor, ținea de comunicarea marxist-leninistă regională. Volumul era contestat așadar și din perspectiva unor viziuni diferite privind deontologia discursului intra-socialist. Importanța acestor divergențe privind operaționalizarea istorică a textelor lui Karl Marx este accentuată de faptul că, în septembrie 1965, succesorul lui Hrușciov, Leonid Brejnev reia într-o discuție cu noul lider comunist român, Nicolae Ceaușescu, reproșurile formulate de Iskrov și Soloviev: „Toate aceste extrase, făcute de Marx din lucrările unor publiciști burghezi în ceea ce privește istoria Principatelor dunărene se dau arbitrar drept concluzii ale lui Marx”²⁵.

Procesul de obținere și redactare a manuscriselor care au stat la baza *Însemnărilor despre români* a avut un caracter transgresiv similar cu impactul subversiv pe care publicarea lor l-a avut asupra rigorilor politice și ideologice specifice internaționalismului socialist. *Însemnările* au fost rezultatul unei circulații

²¹ „Informație pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej”, ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Agitație și Propagandă, no.13/1960, 3.

²² Silvestru, „From Romantic”, 181 and 186.

²³ *Karl Marx Însemnări despre români: (manuscrite inedite)*, Editura Academiei RPR, București, 1964, 23.

²⁴ Silvestru, „From Romantic”, 190–191.

²⁵ *apud* Velimirovici, *Istorie și istorici*, 129.

est-vest și a cooptării unor istorici români reprezentați ai tradițiilor istoriografice pre-comuniste. Din această perspectivă, individualizarea comunismului românesc a luat forma eludării circuitelor „normale” de transfer ideologic din cadrul blocului socialist, P.M.R. neapelând la ajutorul Institutului de marxism-leninism de la Moscova. Totodată, autoritatea epistemică la care a apelat Comitetul Central reflecta simbioza care era în curs, încă din a doua jumătate a anilor cincizeci, între istorici formați înainte de 1945 (și implicit „bagajul” tematic adus de aceștia) și conducerea politică în curs de emancipare pe plan internațional.

Subiectul manuscriselor lui Marx a fost abordat pentru prima oară ca urmare a unei călătorii în 1957 a lectorului Secției de Propagandă și Agitație a Comitetului Central, Petre Lucaci, în Polonia, unde s-a întâlnit cu istoricul Stanislav Schwann (care studiasse la Universitatea din Cernăuți, fiind studentul lui Ion Nistor). Acesta din urmă i-a semnalat existența documentelor în arhiva Institutului Internațional de Istorie Socială din Amsterdam.²⁶ Doi ani mai târziu, în decembrie 1959, Miron Constantinescu, Paul Niculescu-Mizil, și Pavel Țugui au redactat un referat adresat lui Gheorghiu-Dej, în care propuneau ca Andrei Oțetea (directorul Institutului de Istorie al Academiei R.P.R.) să fie trimis la Amsterdam pentru a studia manuscrisele și pentru a încerca să obțină copii. Documentul în cauză demonstrează procesul mult mai larg de utilizare a părinților fondatori ai marxism-leninismului în chestiuni de istorie națională. Acest apel la autoritatea ideologică absolută reflecta tensiunile din interiorul blocului socialist generate de regândirea funcționalității sale în post-stalinism. Pe lângă chestiunea arhivelor de la Amsterdam, autorii referatului către Dej insistau ca Institutul de Istorie a Partidului să realizeze o compilație de texte aparținând lui Marx, Engels și Lenin despre România, care să conțină afirmații despre Transilvania. În paralel, editura Academiei R.P.R. urma să publice corespondența dintre Nicolae Bălcescu și Ion Ghica, două personalități ale revoluției din 1848 care la acea vreme susținuseră ideea unificării forțelor revoluționare din cele două principate și Transilvania.²⁷

Contextul apelului la părinții fondatori nu era determinat doar de problema granițelor în socialism sau de reacția împotriva noilor planuri sovietice privind multilateralismul socialist. Treptat, se profila o nouă formă de competiție istoriografică trans-locală, și anume discursul epistemic competitiv între România și Ungaria privind Transilvania. La sfârșitul anilor cincizeci și începutul anilor șaiszeci, o serie de publicații apărute la Budapesta au fost catalogate de conducerea P.M.R. drept exemple de resuscitare a iredentismului. În pofida încercărilor oficialilor maghiari de a demonstra contrariul, decidenții români se angajează într-o cursă a înarmării istoriografice, simbolizată de publicarea volumului *Din istoria Transilvaniei* (1961),

²⁶ Mizil, *O istorie trăită*, 51 și 260.

²⁷ L. Răutu, „Notă către Gheorghe Gheorghiu-Dej”, 14 decembrie, ANIC, Fond CC al PCR, Secția de Agitație și Propagandă, 4/1959, 121–123.

catalogat drept naționalist la Budapesta.²⁸ Aceasta dinamică între cei doi vecini va continua în următoarele trei decenii.

Revenind la circulația transnațională care a făcut posibilă publicarea *Însemnărilor despre români*, câteva luni după referatul adresat lui Dej, în primavara lui 1960, Andrei Oțetea călătorește la Amsterdam împreună cu Stanislav Schwann. La Institutul de Istorie Socială găsește un manuscris de 84 de pagini, reprezentând note ale lui Marx privind istoria românilor; două fragmente de însemnări și scrisoarea lui Friedrich Engels către socialistul român Ioan Nădejde. Într-o discuție cu reprezentanții instituției din Amsterdam, cei doi istorici reușesc să îi convingă pe aceștia să își dea acordul privind publicarea documentelor în România, o apariție editorială care urma să fie, conform solicitării conducerii Institutului, „strict științifică, fără elemente polemice și pledoarii politice.” În același timp, Oțetea a obținut promisiunea că Institutul nu va distribui copii ale manuscriselor și nu va aproba publicarea lor în alte țări: „interdicția se referă în primul rând la U.R.S.S., cu care Institutul este în tratative pentru schimb de fotocopii”²⁹. Oțetea și Schwann revin la București, unde se ia decizia ca volumul să fie publicat în co-coordonare, o modalitate de recunoaștere a contribuției lui Schwann în realizarea acestui proiect. O primă formă a manuscrisului este realizată în toamna anului 1961 sub titlul *Karl Marx despre România* destinată „uzului intern”. O nouă machetă este redactată în 1963, *Karl Marx. Însemnări pe marginea unei lucrări privitoare la istoria României*. Varianta finală a primit „bun de tipar” în octombrie 1964, cu un tiraj de 20500 exemplare³⁰.

Însemnările despre români au fost produsul unor colaborări inedite: pe de o parte, sursa documentară a fost o instituție care, în pofida ancorării ei în circulații epistemice de stânga, se situa în afara traiectoriilor de transfer ideologic ale blocului socialist. Pe de altă parte, rolul central al lui Stanislav Schwann indica disponibilitatea regimului comunist pentru parteneriate internaționale heterodoxe, necesare afirmării noului discurs identitar articulat în România – un fenomen care va lua amploare în anii următori. Calitatea transgresivă a rolului lui Schwann din perspectiva relațiilor „normale” în blocul socialist este subliniată în 1965 de istoricul sovietic Soloviov, în timpul discuției cu omologii români de la Institutului de Istorie a Partidului. Acesta îl cataloghează pe Schwann drept revizionist deoarece, afirmă Soloviov, acesta „a pregătit și publicat, în colaborare cu Arhiva [Institutului] din

²⁸ Katalin Miklóssy, „History-War of Comrades: The Hungarian-Romanian Polemics in the 1960–80s”, *Vahian Journal of Historical Studies*, 5/6 (2006), 79–98; Martin Mevius, „Defending ‘Historical and Political Interests’: Romanian-Hungarian Historical Disputes and the *History of Transylvania*”, în Anders Blomqvist, Constantin Iordachi, and Balazs Trencsenyi, eds., *Hungary and Romania Beyond National Narratives: Comparisons and Entanglements*, Peter Lang, Berlin/Wien, 2013, 573–580; dar și Leonte Răutu, „Informare privind conținutul unor publicații din R. P. Ungară” în Vladimir Tismăneanu și Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, Humanitas, București, 2008, 439–441.

²⁹ „Informație pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej”, 1–6.

³⁰ Stoica, *Istoriografia românească*, 154–155; Zavatti, *Writing History*, 181–184.

Amsterdam, o lucrare despre Marx și relațiile polono-ruse care este tendențios alcătuită, iar acum, ca răspuns, Institutul de marxism-leninism împreună cu Institutul de istorie a partidului din Varșovia au hotărât să pregătească o ediție completă a documentelor lui Karl Marx cu privire la relațiile polono-ruse”³¹. Colaborarea românilor cu Schwann era astfel situată în afara deontologiei schimburilor intra-socialiste, fiind încă o contestare a modului în care P.M.R. articula discursuri identitare într-un spațiu declarat internaționalist.

Reconceptualizarea locală a ortodoxiei ideologice este evidentă, cum am semnalat anterior, prin selecția istoricilor români implicați în proiect. Coordonatorul principal a fost Oțetea, care se remarcase drept liderul ofensivei împotriva variantei locale a ceea ce în U.R.S.S. a fost etichetat drept „sociologism vulgar”, reprezentat în România de Mihai Roller. Oțetea, un istoric care reușise să se impună profesional înainte de 1945, l-a criticat pe Roller, începând încă din 1955, pentru incapacitatea acestuia, conform directorului Institutului de Istorie din București, de a realiza o sinteză științifică între materialismul dialectic și istoria națională³². *Însemnările despre români* au fost o ocazie pentru Oțetea de a demonstra modalitatea corectă de hibridizare istoriografică identitară între marxism și națiune. La volum au lucrat și istoricii Cornelia Bodea și Gheorghe Zane (fostul profesor și mentor al lui Alexandru Bârlădeanu, ajuns în 1964 membru supleant al Biroului Politic, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și reprezentant permanent al R.P.R. în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc). În 1958, Bodea fusese criticată de Leonte Răutu (șeful Secției de Propagandă și Agitație) pentru prioritizarea factorului național în detrimentul luptei de clasă în interpretarea revoluției din 1848. Doi ani mai târziu, Bodea era chemată să valideze științific un proiect editorial care afirma exact teza susținută de ea anterior. La rândul lui, Zane a fost inițial arestat de către noul regim. Ulterior, după ce a fost eliberat este încadrat la Institutul de Istorie al Academiei din București. În 1959 redactează volumul IV din operele complete ale lui Nicolae Bălcescu, publicat în același an cu *Însemnările despre români*. Un an mai târziu, dosarul de Securitate al lui Zane includea eticheta „element loial regimului”; tot atunci Zane devine membru corespondent al Academiei R.P.R.³³ Cooptarea celor trei istorici scoate în evidență faptul că expertiza în probleme de istorie națională devenise o resursă pentru afirmarea suveranității socialiste, atât pe plan local cât și internațional.

Această nouă relație între partid și istorici scoate în evidență o altă traiectorie de transnaționalizare, care reflectă un obiectiv comun al celor două grupuri de actori implicați în publicarea *Însemnărilor despre români*. O semnificație esențială a volumului, ignorată de literatura care a analizat acest subiect, este aceea de

³¹ „Referat cu privire la deplasarea în Uniunea Sovietică”, 44.

³² Pentru detalii vezi Iacob, *Stalinism, Historians*, 123–156.

³³ Gheorghe Zane, *Memorii: 1939–1974*, Expert, București, 1997 și Ioan Opris, *Istoricii și Securitatea*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 239–287.

recunoaștere europeană a istoriei și drepturilor naționale ale românilor. Această temă rezona cu eforturile P.M.R. de re poziționare pe axa est-vest, urmărind o extindere a relațiilor politice, economice și culturale cu țările Europei occidentale³⁴. Din perspectivă istoriografică, prin invocarea părintelui fondator, introducerea lui Oțetea la *Însemnări despre români* sublinia aceeași aliniere simbolică: „Marx considera poporul român ca un popor «copt» pentru revoluție ... să se organizeze după modelul popoarelor civilizate ... se integra astfel în curentul revoluționar al întregii Europe”³⁵. Anterior, în introducere, istoricul îl cita pe Regnault, care afirma, referindu-se la unirea Principatelor din 1859, că „momentul a sosit de a întări această naționalitate, de a-i asigura viitorul prin concursul energic al puterilor occidentale”³⁶. *Însemnări despre români* era un fundament pentru istoricizarea autodeterminării pe plan european, a ascensiunii către modernitate. Publicația funcționa drept complement epistemic pentru afirmarea suveranității construcției socialismului românesc dincolo de blocul sovietic, într-o Europă care intra în așa-zisa lungă perioadă de relaxare ideologică (*détente*), care începe în 1963 și se continuă până la jumătatea anilor șaptezeci³⁷. Convergența acestor teme semnala ideea de „revenire în Europa” prin recunoașterea drepturilor istorice, a europenității revoluționare și a efortului de modernizare al românilor. Această orientare est-vest subordona, implicit, accentul pus pe alinierea est-est, pe integrarea în lagărul socialist. Consecința imediată a acestei situații va fi accelerarea circulației românești la nivel de experți, idei și schimburi politice, economice și culturale pe plan european.

Însemnările despre români este simbolul recalibrării de către P.M.R. a relației dintre național și internațional în spații multiple – local, regional și european. Volumul, văzut în conexiune cu afirmarea autonomiei regimului în blocul socialist, scoate în evidență procesul de re-spațializare a discursului identitar promovat de regimul comunist. Etnicizarea anti-imperialismului prin intermediul istoriei, fundamentată prin autoritatea lui Karl Marx, sublinia anti-hegemonismul României. În anii următori, acesta va fi formulat nu doar în raport cu Uniunea Sovietică, ci și față de alte „mari puteri”, arogându-și un statut exemplar în Europa, dar și în relațiile cu „Lumea a treia”.³⁸ Contextul transnațional care a marcat publicarea *Însemnărilor despre români* precum și recepția internațională a acestuia, în special din perspectivă regională, confirmă observația Patriciei Clavin că interacțiunile care

³⁴ „Cuvîntarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej la conferința organizației de partid a orașului București”, *Scînteia*, nr. 6169, 16 februarie 1964, 1-2.

³⁵ Andrei Oțetea, „Introducere” în Karl Marx, *Însemnări despre români*, 22-23.

³⁶ *Ibidem*, 17.

³⁷ Jussi Hanhimäki, „Détente in Europe, 1962-1975”, în Melvyn Leffler and Odd Arne Westad eds., *The Cambridge History of the Cold War. Volume II Crisis and Détente*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 215-216.

³⁸ Elena Dragomir, „The Perceived Threat of Hegemonism in Romania during the Second Détente”, *Cold War History*, 12:1 (2012), 111-134; Cezar Stanciu, „Romania and the Third World during the Heyday of the Détente”, *Third World Quarterly*, 39: 10 (2018), 1883-1898.

merg dincolo de planul național pot consolida autoritatea unui stat³⁹. Studiul de caz reprezentat de *Însemnări* demonstrează importanța situării regimului comunist din România în cadre de referință internaționale caracterizate de transfer, emulare reciprocă și competiție. O astfel de perspectivă interpretativă scoate în evidență faptul că istoria națională este și un produs al dinamicilor transnaționale generate de geografiile multiple în care aceasta evoluează.

³⁹ Patricia Clavin, „Defining Transnationalism”, *Contemporary European History*, 14:4 (2005), 431.

RECEPTAREA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI PRIVITOARE LA ANTICHITATE ÎN FRANȚA, CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA CORESPONDENȚEI SAVANTE

Această scurtă contribuție privește un subiect de două ori excentric, și anume receptarea istoriografiei românești în Franța, mai precis a istoriografiei antichității, în condițiile în care la congresul de la Iași au fost prezenți foarte puțini antichizanți. Într-adevăr, aceștia frecventează de regulă circuitele circumscrise domeniului, majoritatea fiind arheologi.

Receptarea istoriografiei românești despre Antichitate în străinătate este mediată, filtrată prin mijloace variate¹: corespondența savantă – care implică și schimburi bibliografice susținute și întreținerea unor rețele pe termen lung; relații amicale, care pot completa simpla colaborare; cooperări instituționale; proiecte editoriale comune sau sincronizate; rețele de difuzare; limbile de circulație alese; neuitând traiectoriile individuale, cu accidente lor. Toate aceste aspecte sunt subsumate însă unor politici culturale care definesc o epocă – și care sunt ilustrate pe deplin în cazul de față: mai întâi, relația privilegiată a Principatelor Române cu „sora latină mai mare” în secolul al XIX-lea și importarea entuziastă a modelului politico-cultural francez², trecând prin ponderea covârșitoare a francezei ca limba internațională *par excellence*; în al doilea rând, sincronizarea deplină din prima jumătate a secolului XX, timp în care tinerii promițători se formau în Occident, îndeosebi în Franța; în al treilea rând, după paranteza stalinistă, reluarea selectivă a legăturilor cu Occidentul de către regimul comunist; în al patrulea rând, restabilirea

¹ Câteva prezentări ale studiilor clasice din România: D. M. Pippidi, „Les études classiques en Roumanie de 1939 à 1945”, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 1946 (2), p. 77–81; V. Buescu, „Les études classiques en Roumanie”, în *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers*, Paris, 1948, p. 71–84; E. Condurachi, „Roumanie. La philologie gréco-latine”, în *La filologia classica greca e latina nel secolo XX. Atti del Congresso Internazionale. Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, 17–21 settembre 1984*, II, Pisa, 1989, p. 1003–1017.

² Acest model era dublat de cel german, care nu a îndeplinit însă rolul major din alte țări, de exemplu din Ungaria sau din Bulgaria vecine; pentru ultima vezi, spre exemplu, Tch. Marinov, „Entre Berlin, Vienne et Sofia: la contribution germanophone dans la formation des études thraces en Bulgarie”, *Revue Germanique Internationale*, 16, 2012, p. 105–117.

francofoniei și intensificarea legăturilor după 1989, într-un context marcat însă de diminuarea drastică a influenței culturale franceze, prin globalizarea anglofonă, noile politici editoriale și restructurarea cercetării în România.

Dat fiind subiectul, multe dintre legăturile și ecourile pe care le voi menționa în această notă privesc aspecte mai tehnice, nu atât arheologia (care are propriul ei circuit), cât mai ales epigrafia – disciplină la fel de exigentă –, prin noutățile aduse constant la cunoștința publicului savant. Iată de ce cele câteva nume ale unor istorici în viață pe care le voi menționa pe alocuri au doar valoare de exemplu și nu indică nicidecum vreo ierarhizare sau privilegieri. Dintre aspectele enunțate mai sus, a căror pondere este greu de evaluat, mă voi concentra asupra rolului corespondenței savante, revelatoare și pentru fenomenul receptării, aducând câteva date inedite din dosare aflate în lucru.

Mulți antichizanți formați în ultima perioadă a comunismului cât și înainte cunosc foarte bine franceza, au avut posibilitatea de a călători și de a stabili contacte, mai ales după 1989³; cel mai important e însă faptul că au publicat cel puțin o parte, dacă nu chiar cea mai importantă, dintre producțiile lor, în franceză, care a constituit atâta vreme limba de predilecție pentru difuzarea largă a sintezelor sau a noutăților. Alții, mai tineri, s-au putut forma în Franța sau în alte țări francofone, atrași de modele de urmat sau de biblioteci cuprinzătoare, beneficiind de deschiderea și de spiritul de colaborare ale universitarilor occidentali, de la schimburile Erasmus până la acorduri bilaterale și tezele în cotutelă de care beneficiază cu precădere partea română.

Franceza nu a fost doar un mijloc de racordare la Occident sau de vehiculare a propriilor producții, sau un pretext de demarcare, dar și un vector de importare și asimilare a sintezelor și a schimbărilor de paradigmă, fie prin traduceri, fie prin lecturi mai mult sau mai puțin îngăduite. Aceste fenomene s-au reflectat în istoriografia românească în general prin influența extraordinară a Școlii Analelor⁴, iar în domeniul antichității prin școala de antropologie istorică (Louis Gernet, Jean-Pierre Vernant, Pierre Vidal-Naquet, Marcel Detienne)⁵.

Merită precizat că o parte dintre antichizanții români sunt stabiliți definitiv în Franța, cei mai mulți după studii, cum este și cazul meu⁶, fiindu-le mai ușor să se

³ Pentru a da doar câteva nume: de la București, Zoe Petre și Constantin C. Petolescu; de la Cluj, Ioan Piso și Radu Ardevan; de la Iași, Nelu Zugravu.

⁴ Ca student la Cluj, am avut privilegiul să-l ascult pe Pompiliu Teodor vorbind despre acest curent, descoperind alte paradigme decât mitistoria națională; vezi acum emoționanta evocare a savantului clujean de către Z. Petre, „Voilà pourquoi j’aimais Rosine”, în C. Teodor (ed.), *Pompiliu Teodor și lumea prin care a trecut*, Cluj, 2016, p. 198–201.

⁵ Zoe Petre a fost cea care a popularizat acest curent, prin traduceri și exemplu personal; vezi, spre exemplu, culegerea de studii intitulată *Cetatea greacă între real și imaginar*, București, 2000.

⁶ Alte nume: Alexandru Avram (epigrafie greacă), Eduard Chirică (epigrafie greacă), Anca Dan (filologie și geografie antică), Mădălina Dana (epigrafie greacă), Mihai Popescu (epigrafie latină), Adrian Robu (epigrafie greacă), Mădălina Vârtejanu-Joubert (studii iudaice).

integreze acolo și să obțină posturi în cercetare și în învățământ decât în țara de origine, ale cărei autorități politice și morale au cu totul alte priorități. Este vorba de cei care după căderea comunismului au obținut burse acordate de statul francez pentru încurajarea francofoniei, prin intermediul unor instituții a căror atitudine favorabilă studenților străini este binecunoscută, de exemplu École des Hautes Études en Sciences Sociales⁷. EHESS a patronat activitatea școlii doctorale francofone în științe sociale (EDSS) de la București, pentru Europa centrală și orientală, începând din 1994; aflată sub egida Agence Universitaire de la Francophonie (AUF), EDSS a format generații întregi de istorici, antropologi, sociologi și politologi din România și țările limitrofe, cu predilecție din institute de cercetare de la București, care și-au putut astfel perfecționa formarea unor tineri⁸.

Emigrația intelectuală nu este însă un fenomen nou, ea cunoscând după al doilea război un prim episod considerabil⁹, în condiții uneori dramatice, iar un altul în a doua perioadă a regimului ceaușist¹⁰. Printre emigranți, aș evoca destinul zbuciumat al lui Scarlat Lambrino (1891–1964), format la Paris, membru al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses, profesor la universitatea din București și fost director al Școlii Române de la Roma (1941–1947), stabilit în Portugalia, unde este considerat refondator al studiilor clasice. Carnetele săpăturilor sale la Histria din perioada interbelică, aduse de soția sa Marcelle Lambrino la Paris (unde aceasta a încetat din viață), au fost păstrate în arhiva lui Louis Robert la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres și au fost redescoperite recent, valorificarea lor fiind promițătoare¹¹.

⁷ Țin să salut energia și implicarea, pe cât de entuziastă pe atât de exigentă a dnei Rose-Marie Lagrave în revigorarea acestor schimburi intelectuale.

⁸ Este semnificativ faptul că la o „journée d'études” intitulată „Ressaisir les circulations en sciences sociales entre la France et la Roumanie”, organizată pe 14 decembrie 2018 la Paris de către EHESS și Universitatea din București, în deschiderea Sezonului România-Franța 2019, nu a participat **niciun** oficial român de la instituțiile diplomatico-culturale care reprezintă cetățenii, nu numai statul român, în Franța. O mare parte dintre foștii elevi ai școlii doctorale francofone nu și-au putut găsi, din motive bine știute, posturi în cercetare sau învățământ în România, dar se pot împlini în „diaspora”.

⁹ Astfel, filologul clasic Nicolae I. Herescu (1903–1961), care publicase în 1943, la Paris, *Bibliographie de la littérature latine*; arheologul Dinu Adameșteanu (membru al Școlii Române de la Roma, discipol al lui Scarlat Lambrino), rămas și el după război în Italia și specialist recunoscut al arheologiei coloniale grecești și al relațiilor cu indigenii. Alt filolog clasic, Victor Buescu (1911–1971), a rămas în Portugalia.

¹⁰ Lingvistul și filologul clasic Cicerone Poghiric (1928–2009), rămas din 1979 în Franța, apoi în Germania; un cuplu de antichizanți, Alexandra Ștefan și Alexandru Simion Ștefan, care au ajuns cam în aceeași vreme la Paris. Vezi A. S. Ștefan, *Les guerres daciques de Domitien et de Trajan: architecture militaire, topographie, images et histoire*, Roma, 2005 (*Collection de l'École Française de Rome* 353); *Idem, La Colonne Trajane: édition illustrée avec les photographies exécutées en 1862 pour Napoléon III*, Paris, 2015 (în colaborare cu Hélène Chew).

¹¹ Vezi A. Avram, „Scarlat et Marcelle Lambrino: notes inédites sur les fouilles d'Istros (1928–1940) récemment retrouvées”, *Dacia*, NS, 46–47, 2002–2003, p. 185–188 (cu o variantă prescurtată în *CRAI*, 148, 2004, p. 705–709). S. Lambrino a publicat în 1951, la Paris, *Bibliographie de l'Antiquité classique: 1896–1914. Première partie. Auteurs et textes*.

La o privire rapidă, datorită producției destul de bogate redactate în limbile consacrate de circulație, inclusiv – și îndeosebi – în franceză, istoriografia despre antichitatea spațiului românesc este pe ansamblu mai familiară publicului savant occidental decât, spre exemplu, cea din spațiul sovietic sau din Peninsula Balcanică. Difuzarea este de asemenea mai bună, deși trebuie remarcat că există destule probleme de difuzare, datorate nelipsitelor considerente financiare, dar și lipsei unor politici culturale mai ambițioase. Spațiul românesc și subiectele sale aparțin astfel unei „periferii apropiate” din Europa, două fiind subiectele de predilecție care rețin interesul istoricilor occidentali¹² – deși trebuie insistat asupra faptului că prezentările sunt de regulă incomplete, mult prea rapide sau bazate pe literatură îmbătrânită, de multe ori deja citată:

(1) pe de o parte, istoria cetăților grecești din Dobrogea (Scythia Minor), semnificativă pentru epoca colonizării grecești, mediul colonial și elenitatea pontică, istoria instituțională și epigrafia civică, circuitele comerciale și raporturile cu indigenii, subiecte care rețin cu precădere interesul specialiștilor¹³;

(2) pe de altă parte, istoria Daciei romane, axată pe epigrafie, istorie militară (trupe auxiliare și legiuni) și instituțională (viața municipală), fără a uita viața religioasă, numismatica și istoria artei.

Pe ansamblu, se poate vorbi despre o privire binevoitoare, de exemplu în cazul mult dezbătutei „retrageri aureliene”¹⁴, în legătură cu care istoricii francezi au adoptat poziția istoriografiei românești și nu pe cea maghiară¹⁵, ambele fiind în realitate la fel de motivate ideologic¹⁶.

¹² Interes care nu trebuie totuși exagerat.

¹³ Un tânăr cercetător francez, Thibaut Castelli, s-a specializat pe asemenea subiecte legate de Dobrogea preromană, învățând româna pentru a avea acces la toată bibliografia arheologică.

¹⁴ Acest episod este, cel puțin pentru mine, un pios mit istoriografic românesc, părăsirea/pierderea Daciei având de fapt loc în 260.

¹⁵ O contribuție recentă a lui Zsolt Visy despre acest subiect foarte sensibil, legat de pasiuni politice și naționaliste (chestiunea Ardealului), dă dovadă de o mare rigoare și neutralitate, recunoscând totuși caracterul „patriotic” al unor scrieri ale lui András Alföldi („*Dacia ... diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*”, András Alföldi and the Continuity of Dacia”, în J. H. Richardson, F. Santangelo (ed.), *Andreas Alföldi in the Twenty-First Century*, Stuttgart, 2015 [HABES 56], p. 269–291). În această confruntare deja seculară între istoriografia maghiară (care insistă asupra cvasi-exterminării indigenilor în noua provincie, semi-romanizarea lor sau caracterul radical al abandonării Daciei de către Aurelian) și istoriografia română, dominată de dogma „continuității daco-romane” (continuitatea dacilor în provincia romană, profunda lor romanizare, continuitatea latinofonilor în Dacia nord-dunăreană), Visy arată felul în care, cel mai adesea, cele două părți au folosit sursele (și mai ales absența lor) și nu s-au sfiit să exagereze cu bună știință; mai arată însă și progresele recente și posibilitatea de a depăși această moștenire contencioasă.

¹⁶ Astfel, în recenzia foarte critică la repertoriul onomastic al provinciei Dacia alcătuit de András Kerényi (*A Dáciai személynék – Die Personennamen von Dazien*, Budapesta, 1941), Georges Seure scria: „Je sais bien que lorsqu’il s’agit des régions balkaniques, il faut toujours penser à des motifs d’ordre patriotique pour expliquer, même dans l’ordre scientifique, les préférences et surtout les exclusions” (*Revue de Philologie, de Littérature et de Philologie Anciennes*, 21, 1947, p. 196).

Înclin să cred că pentru fenomenul receptării un mijloc privilegiat este cel al corespondenței savante, pentru care țin să dau trei exemple, care dezvăluie treptat practicile unei epoci nu de mult apuse.

(I) Primul este schimbul epistolar dintre Vasile Pârvan (1882–1927)¹⁷ și reputatul latinist Jérôme Carcopino (1881–1970)¹⁸, din păcate incomplet. Doar scrisorile primului, în număr de 12 (între 1923 și 1927), s-au mai păstrat la Paris, în Fonds Jérôme Carcopino de la Bibliothèque de l'Institut de France, unde am avut ocazia să le cercetez pentru a le putea edita¹⁹. Acest mic corpus are în fundal tocmai înființarea Școlii Române de la Roma, al cărui prim director a fost Pârvan; se mai adaugă felul în care se reflectă în Franța primele producții românești care privesc direct antichitatea locală/națională – despre geți, greci și romani –, în spiritul naționalist al epocii, cum reiese din monografia *Getica*²⁰. Or, Școala Română de la Roma a fost concepută tocmai după modelul francez al École Française de Rome, al cărei viitor director va fi Carcopino.

Corespondența Pârvan-Carcopino este doar un exemplu al vastei comunități de savanți care cartografiază dinamismul intelectual al epocii²¹, schițând rețelele de colaborare sau de simplă colegialitate²². În acest ansamblu al lumii savante care se intensifică după încercările și tragediile primului război mondial, Pârvan constituie un corespondent interesant prin două calități, cea de director al Școlii Române de la Roma (1921–1927), dar mai ales cea de antichizant în România, unde-și asumase

¹⁷ Vezi A. Ștefan, „Vasile Pârvan, istoric al antichităților clasice în România, fondator al școlii naționale de arheologie și epigrafie”, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 33, 1982, p. 302–336.

¹⁸ Profesor de istorie romană la Sorbona (1920–1945), director al Școlii Franceze de la Roma (1937–1940) și membru al Institut de France începând cu 1955; autor al faimoasei „loi Carcopino” (1941), privitoare la săpăturile arheologice.

¹⁹ Vezi D. Dana, „Pythagore, « nous autres Gètes » et la Dacie de Trajan: lettres de Vasile Pârvan à Jérôme Carcopino (1923–1927)”, *Revue Roumaine d'Histoire*, 49, 2010, p. 189–210. Pentru un caz de corespondență savantă comparabilă cu fondul Carcopino prin amploare și anvergură științifică, vezi C. Bonnet, *La correspondance scientifique de Franz Cumont conservée à l'Academia Belgica de Rome*, Bruxelles-Roma, 1997.

²⁰ Conferințele lui Pârvan la Londra și Cambridge (în primăvara anului 1926), publicate postum și intitulate *Dacia. An Outline of the Early Civilizations in the Carpatho-Danubian Countries* (Cambridge, 1928) vor fi traduse în română, după originalul francez, în 1937 (cunoscând a 5-a ediție în 1967, îngrijită de Radu Vulpe).

²¹ Cf. Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983, p. 170–188 („Lumea savantă a epocii”). Cele mai multe dintre scrisorile trimise sau primite de Pârvan au fost editate de Al. Zub, *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, București, 1973. Pe ansamblu, numărul corespondențelor străine este destul de redus; cum se știe, restul corespondenței este iremediabil pierdut, hîrțile și corespondența sa personală fiind distruse conform voinței sale testamentare din 25 mai 1927 (*Ibid.*, act nr. XXX).

²² Pentru o reflecție asupra subiectului, vezi Chr. Jacob, „Le miroir des correspondances”, în C. Bonnet, V. Krings (ed.), *S'écrire et écrire sur l'Antiquité. L'apport des correspondances à l'histoire des travaux scientifiques*, Grenoble, 2008, p. 7–17.

misiunea de a „reînvia trecutul” țării sale, cum observa confratele său de la Paris²³. Pe de o parte, o astfel de misiune era importantă pentru o „cultură mică”, emergentă și în căutare de recunoaștere; pe de altă parte, acest avânt legat de crearea propriilor tradiții și structuri academice interesa tangential savanții occidentali, curioși să exploreze antichitățile mai puțin cunoscute din noii Balcani și noua Europă Centrală și dornici să cultive relații privilegiate cu savanții locali²⁴.

Informată de dispariția prematură a lui Pârvan, la doar 45 de ani, Carcopino va publica trei evocări în termeni pe cât de elogiși, pe atât de marcați de emoție²⁵, neuitând să trimită o contribuție la volumul omagial care onora memoria dispărutului, publicat abia după mai mulți ani de către Asociația Academică „Vasile Pârvan” a Foștilor Membri ai Școlii Române de la Roma. Studiul său cuprinde următoarea mențiune: „et je croirais répondre aux intentions des initiateurs des *Mélanges Vasile Pârvan*, en leur apportant cette modeste contribution à l’histoire des Thraces, de laquelle les admirables *Getica* du grand savant roumain, leur maître, ont si largement mérité”²⁶. Peste câteva decenii, cu prilejul dezghețului temporar dintre România lui Ceaușescu și Occident, Carcopino va trimite la o revistă locală o evocare emoționantă despre Iorga și Pârvan²⁷, cei doi istorici români pe care îi elogiase deja în 1959, într-un periodic al emigrației române²⁸.

Monografia *Getica*, apărută în primele luni ale anului 1927, anul dispariției lui Pârvan, a fost bine primită în Franța, cum reiese din recenzii și semnalări²⁹, datorită

²³ J. Carcopino, *Apulum*, 7, 1968, p. 34.

²⁴ George G. Mateescu (1892–1929), profesor la universitatea din Cluj și al doilea director al Școlii Române de la Roma (1927–1929), a fost în legătură cu Georges Seure (1873–1944), membru al Școlii Franceze de la Atena. Amândoi au fost preocupați de onomastica și istoria tracilor, fiind autori a numeroase studii, publicate sau rămase în manuscris, de calitate destul de inegală, multe marcate de speculații și caracter maximalist, ceea ce nu era deloc rar în epocă. Vezi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967², p. 60–62; D. Dana, *Onomasticon Thracicum (OnomThrac). Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, Atena, 2014 (*MELETHMATA* 70), p. XV–XVII. Corespondența lor este inedită; Seure îi scria savantului român: „Depuis si longtemps que j’ai réuni moi-même des matériaux pour les noms propres thraces, je suis bien placé pour connaître (...)” (V. Turcuș, *George G. Mateescu (1892–1929) – director al Școlii Române din Roma. Viața și opera*, București, 2008, p. 69 n. 1).

²⁵ J. Carcopino, „Vasile Pârvan”, *Revue des Études Anciennes*, 29, 1927, p. 406–408; *Idem*, „Vasile Pârvan”, *Revue Historique*, 155 (2), 1927, p. 458–460; al treilea în România: „Vasile Pârvan – In memoriam”, *Gândirea*, 7, 1927 (9), p. 206–207 („une perte incalculable pour toutes les patries de la science”).

²⁶ *Id.*, „Note sur une épitaphe thrace rédigée en latin et gravée en lettres grecques”, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 77–95 (citată la p. 77).

²⁷ *Id.*, „Nicolas Iorga et Vasile Pârvan”, *Apulum*, 7, 1968, p. 33–34.

²⁸ *Id.*, „Souvenirs sur Nicolas Iorga et Vasile Pârvan”, *Revue des Études Roumaines*, 7–8, 1961 [*Actes du Premier Cycle des Journées d’Études Roumaines (24–26 janvier 1959)*], p. 69–71.

²⁹ A. Grenier, *Revue des Études Anciennes*, 1927, p. 328–330: „grâce à M. Pârvan, l’archéologie dace et la jeune école archéologique roumaine s’imposent désormais à l’attention du monde savant” (p. 330); E. Pottier, *Revue Archéologique*, 1928 (2), p. 220–223: „Après l’avoir lu, on comprend bien comment la Roumanie, principauté danubienne, est entrée pour toujours dans le cercle des nations qui se font honneur de reconnaître Athènes et Rome pour leurs ancêtres et leurs éducatrices” (p. 223); Z. Zeiller,

faptului că a doua parte era constituită de un rezumat considerabil în franceză. Prezentată drept un testament științific al savantului român, ea era lăudată în acești termeni de Carcopino, care constata că Pârvan „est mort pour l'œuvre dont [la Roumanie] constate le succès et qui consista, à force de labeur et d'intelligence, à affranchir la Roumanie de toutes les tutelles intellectuelles, et à lui gagner, dans l'ordre des recherches historiques et archéologiques, la belle place, indépendante et glorieuse, que les sacrifices de la guerre lui ont attribuée sur la carte”³⁰. Cuvinte frumoase, dar mai ales o frumoasă retorică, în acord cu spiritul epocii³¹. Carcopino continua: „la Roumanie ne se devait-elle pas à elle-même de reconstituer, par le travail de ses fils, les titres authentiques de sa noblesse ancienne? Ce que Jullian a fait pour la Gaule, Gsell pour l'Afrique française, Pârvan, d'une volonté clairvoyante et tenace, entendait le réaliser pour son pays”³².

Identificarea lui Pârvan, ca de altfel a generației sale, cu strămoșii, este frapantă, dar deloc surprinzătoare pentru epocă. Cele două componente privilegiate de istoricii români ai acelei vremi, romanii dar și, și chiar din ce în ce mai apăsător, geții/dacii, se regăsesc firesc în scrisorile lui Pârvan: „[la] Dacie de Trajan” (nr. 3); copleșit de prea multe obligații, Pârvan se plângea în scrisoarea nr. 6: „l'envie de faire des discours même sur mes Gètes me manque”. Iar în scrisoarea nr. 12, după ce citise una dintre cărțile majore ale lui Carcopino, oferind o viziune particulară despre pitagorism³³, Pârvan scria: „nous autres Gètes, dont déjà les contemporains d'Hérodote disaient que nous ayons adopté la doctrine pythagoricienne, *Zalmoxis* se trouvant être son esclave gète et son disciple”. E o aluzie la paginile din *Getica*, cele mai învăluitoare și celebrate de discipolii săi, unde zugrăvea îndelung o religie getică pură și „idealistică”³⁴, proslăvind îndelung „un système de croyances caractéristiques

Journal des Savants, 1927, p. 422–423. Mai merită semnalată, pentru difuzarea ideilor savantului român, prezentarea pe larg a cărții lui V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, cu traduceri ale unor pasaje de către H. Grégoire, „La romanisation aux bouches du Danube”, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 4, 1925, p. 317–331; 11, 1932, p. 599–625.

³⁰ J. Carcopino, *Revue des Études Anciennes*, 29, 1927, p. 406.

³¹ Aceste considerații, care se cuvin repuse în context, nu trebuie folosite la consolidarea mitului pârvanian, idol fondator al Institutului de Arheologie și al Universității din București.

³² J. Carcopino, *Revue des Études Anciennes*, 29, 1927, p. 406. Ca ultim omagiu al prieteniei lor, Carcopino scria: „Mais c'est le privilège de ces belles existences tranchées en plein essor, et si pleine en leur tragique brièveté, de se survivre dans le cœur des hommes qui en furent les témoins émerveillés” (*Ibid.*, p. 408).

³³ *Idem*, *La Basilique Pythagoricienne de la Porte Majeure*, Paris, 1926.

³⁴ Pentru viziunea lui Pârvan despre geți, care funcționează de fapt într-un binom cu cea despre romani, vezi Z. Petre, „Le mythe de Zalmoxis”, *AUB. Istorie*, 42–43, 1993–1994, p. 28–32; Fl. Țurcanu, „Occident, Orient și fascinația originilor la Vasile Pârvan și Mircea Eliade”, *Studia Politica*, 2, 2002, p. 761–767 (= „Entre Occident et Orient. Vasile Pârvan, Mircea Eliade et la fascination de la protohistoire dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres”, *Studia UBB. Philosophia*, 2006/1, p. 41–52); Z. Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Iași, 2004, p. 39 n. 2, 120; D. Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorie despre un zeu al pretextului*, Iași, 2008, p. 306–311.

pour les Indoeuropéens de l'Europe centrale et septentrionale: les Gètes croient à l'immortalité de l'âme et à la continuation de cette vie dans une sorte de Walhalla, à côté du dieu suprême, Zalmoxis³⁵. Dacă tracia erau politeiști, geții ar fi profesat un „hénouthéisme idéaliste”: „les Gètes, au-delà du Haemus, vivaient encore dans les conceptions primitives indo-européennes de l'idéalisme naïf et irréductiblement ouranien”; ceea ce-i permitea să conchidă: „Ce qui est certain, c'est la grande *religiosité* des Gètes”³⁶.

În privința acestui naționalism asumat și devenit în mare parte vector al cercetării științifice, revelator e un pasaj dintr-o scrisoare din 23 octombrie 1937 trimisă de Mihail Rostovtzeff lui Franz Cumont, cu privire la monografia lui Dumitru Tudor despre așa-numiții „Cavaleri Danubieni”³⁷: „Je viens de recevoir le livre de Tudor. J'y ai feuilleté. C'est une bien curieuse production d'archéologie nationaliste si typique des petits pays des Balkans. Il ne veut pas que les tablettes soient Thraces parce que pour lui les Thraces sont ses ennemis les Bulgares”³⁸.

Micul dosar epistolar rezumat aici mai detaliază raporturile lui Pârvan cu o serie întreagă de savanți occidentali, unii dintre ei fiind de altfel propuși de către corespondentul lor, în calitatea sa de secretar general, drept membri de onoare ai Academiei Române: René Cagnat, Jérôme Carcopino³⁹, Franz Cumont, Henri Focillon, Giuseppe Lugli, Roberto Paribeni, Henri Pirenne, Edmond Pottier⁴⁰. Prin aceste schimburi de noutăți, dar și de extrase și cărți, însoțite de cereri de colaborare, de

³⁵ Descrierea sa folosește vocabularul și tonul unei predici: „omul nu poate ajunge la nemurire decât curățându-se de orice fel de patimă; carnea, vinul, femeile, sunt o murdărie a sufletului”; iar în rezumatul francez, „l'antiquité est unanime à reconnaître aux Gètes une profonde et sévère religiosité, qui pénètre et détermine leur vie nationale dans toutes les circonstances, soit de quotidienne révérence aux pouvoirs surnaturels, soit de catastrophique union avec la divinité immortelle, en renonçant volontiers à la vie tourmentée en paix ou vaincue dans la guerre” (V. Pârvan, *Getica*, p. 151). Aceste pagini învăluitoare explică de ce monografia lui Pârvan a devenit textul sacru al discipolilor în căutarea unei spiritualități primordiale a „sufletului românesc”, și unul din textele fondatoare ale românismului din anii '30; pentru acest curent, vezi D. Dana, *Métamorphoses de Mircea Eliade. À partir du motif de Zalmoxis*, Paris, 2012, p. 27-71.

³⁶ V. Pârvan, *Getica*, p. 151-164 (rezumat francez, despre religie, p. 738-739). Peste câțiva ani, unul dintre prietenii săi, Roberto Paribeni, puternic influențat de această reconstituire, scria despre religia dacilor ca fiind definită de o „elevata speculazione religiosa” (s.v. *Daci*, în *Enciclopedia Italiana*, XII, 1931, Roma, p. 213).

³⁷ Arheolog (1908-1982), membru al Școlii Române de la Roma (1933-1935), autor al monografiei *I cavaleri danubiani* (Roma, 1937); mai târziu, va publica *Corpus monumentorum religionis equitum Danuviorum (CMRED)*, I-II, Leiden, 1969-1976 (*Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain* 13).

³⁸ G. Bongard-Levine, C. Bonnet, Y. Litvinenko, A. Marccone, *Mongolus Syrio salutem optimam dat. La correspondance entre Mikhaïl Rostovtzeff et Franz Cumont*, Paris, 2007, p. 221-222 (scrisoarea nr. 26); este vorba despre un dosar epistolar excepțional.

³⁹ Câteva date în compilația naivă a lui P. Popescu-Gogan, „Jérôme Carcopino et la Roumanie”, în *Hommage à la mémoire de Jérôme Carcopino*, Paris, 1977, p. 235-243.

⁴⁰ Vezi A. Zub, *Vasile Pârvan. Scrieri*, București, 1981, p. 302 și 344-347.

înlesniri de călătorii, de acordări de onoruri, corespondența permitea, printr-un sistem de dar și contra-dar, crearea unui sistem care ștergea distanțele. Deși trebuie să fi constituit doar un infim eșantion dintr-o corespondență pârvaniană considerabilă, acest dosar trebuie citit, pentru a cita o reflecție generală, ca „un lieu d’observation privilégiée pour comprendre la sociabilité de l’*homo academicus*, la manière dont il s’insère dans un champ, avec ses réseaux d’alliances, ses lignes de front, ses clivages idéologiques”⁴¹.

(II) Al doilea exemplu este oferit de mult mai bogata corespondență dintre Dionisie M. Pippidi (1905–1993) și Louis Robert (1904–1984), doi epigrafști marcanți ai secolului XX. De această dată, e vorba de un corpus considerabil, care cuprinde 159 de scrisori păstrate în parte la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, în parte în arhiva familiei Pippidi. Scrisorile vor fi publicate în curând sub forma unui volum, însoțite de o introducere și de comentariile de rigoare, în cadrul unui proiect comun cu profesorul Alexandru Avram, de la universitatea din Le Mans. Am avut surpriza și privilegiul să găsesc aceste scrisori trimise de D. M. Pippidi în arhiva lui Louis Robert, păstrată în cea mai mare parte la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Corespondența Pippidi-Robert, care acoperă aproape trei decenii (1955–1982), ne informează despre reconvertirea lui Dionisie Pippidi din filolog clasic (latinist) în epigrafist (grec) – disciplină la fel de burgheză și suspectă ca și filologia clasică –, în anii de instaurare a regimului comunist. Această transformare izbutită are loc atunci când Pippidi începe să valorifice inscripțiile grecești găsite pe șantierul arheologic de la Histria, în contextul săpăturilor de mare amploare din primii ani de „democrație populară”, rod al investițiilor masive, rămase neegalate de atunci, pentru dezgroparea măturilor materiale. Pippidi îl avea drept model în acest domeniu atât de tehnic tocmai pe Louis Robert, care devine după al doilea război mondial pe cât de incontestabil, pe atât de reductibil în domeniul epigrafiei grecești, nu numai prin nenumăratele monografii și articole, dar mai ales prin mult așteptatul *Bulletin Épigraphique* publicat an de an în *Revue des Études Grecques*.

Scrisoare după scrisoare, ies în evidență schimburile lor bibliografice constante (prin extrase, reviste, cărți, materiale fotografice), legăturile personale (invitații și vizite reciproce, însoțite de conferințe) sau onorifice; astfel, Pippidi va fi ales membru asociat străin al Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, în 1975. Trebuie de asemenea evocate ajutorul generos și schimbul de experiență pentru organizarea de mari congrese, prin care istoricii români reintră *de facto* în circuitul internațional, cum ar fi al VII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină organizat la Constanța în 1977⁴², după ce al IX-lea Congres al limesului (despre

⁴¹ Chr. Jacob, *Le miroir des correspondances*, p. 12.

⁴² D. M. Pippidi (ed.), *Actes du VIIe Congrès International d’Épigraphie Grecque et Latine. Constantza, 9–15 septembre 1977*, București–Paris, 1979. Congresul a prilejuit și o culegere de studii epigrafice editate de același D. M. Pippidi și de Em. Popescu, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès*

frontierele Imperiului Roman) fusese găzduit la Mamaia, în 1972⁴³. Se adaugă diverse proiecte editoriale – despre care va fi vorba mai jos –, sau seria epigrafică a lui Louis Robert publicată în revista *Studii Clasice* și terminată în revista *Dacia*, cu un titlu adecvat și evocator pentru preocupările pontice și tracice ale savantului francez, „Des Carpathes à la Propontide”⁴⁴.

Totul trebuie repus, evident, în context. Mia de corespondenți *ex toto orbe* ai lui Jérôme Carcopino și sutele de corespondenți ai lui Louis Robert⁴⁵ dezvăluie o vastă rețea de savanți care își creează propriul spațiu, propria Republică a Literelor. Repuse în context, dosarele epistolare reflectă dinamismul intelectual al epocii, reliefat de rețelele de colaborare sau de simplă colegialitate, inclusiv în spații care se integrează durabil în circuitul european în prima jumătate a secolului XX, precum Balcanii și Europa Centrală, sau încearcă să rupă izolarea intelectuală din țările socialiste, savanții locali refugiindu-se în domeniile lor ca într-o oază de libertate. Pentru aceste proiecte extinse, savanții occidentali au nevoie de colegi competenți, de posibile colaborări, de schimburi intelectuale, de ajutorări.

Scrisorile expediate de Dionisie Pippidi aduc mărturii prețioase despre ieșirea treptată a istoricilor români din izolarea bibliografică forțată⁴⁶, cu schimbări de neimaginat în perioada instalării brutale a regimului comunist, interval în care clasicistul mărturisește că nu mai publicase nimic. Pe lângă publicațiile de sinteză care privilegiază limbile de circulație, îndeosebi franceza și germana (după binomul româno-rus), apar noi reviste sau noi serii, închizând definitiv paranteza stalinistă a „obsedantului deceniu”:

- o nouă serie a revistei *Dacia*, înființată de Pârvan și oprită după al doilea război mondial, când limbile „cosmopolite” și „imperialiste” sunt brutal

d'Épigraphie Grecque et Latine (Constantza, 9–15 septembre 1977), București, 1977, care au prilejuit deci împărtășirea unor studii și sinteze recente în Occident.

⁴³ D. M. Pippidi (ed.), *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines. Mamaia, 6–13 septembre 1972*, București-Köln, 1974. În calitatea sa de președinte al FIEC (Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques), Pippidi mai era în acele vremuri și editor al actelor Congresului de studii clasice de la Madrid: *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Études Classiques (Madrid, septembre 1974)*, București-Paris, 1976 (un subiect care era atunci la modă, în contextul decolonizării).

⁴⁴ L. Robert, „Des Carpathes à la Propontide” (I–IV), *Studii Clasice*, 9, 1967, p. 107–119; (V), *Studii Clasice*, 10, 1968, p. 77–85; (VI–IX), *Studii Clasice*, 16, 1974, p. 53–88; (X) *Dacia*, NS, 22, 1978, p. 325–329 (= *Opera Minora Selecta*, VI, Amsterdam, 1989, p. 251–315).

⁴⁵ Printre care epigrafistul german Günther Klaffenbach (1890–1972), director al *Inscriptiones Graecae* (Berlin), a cărui impresionantă corespondență cu Louis Robert (1929–1972, 782 lettres) va fi publicată de Daniela Summa.

⁴⁶ Despre atmosfera epocii și atitudinile diferite pe care le-au avut o serie de savanți față de constrângerile regimului (C. Daicoviciu, Em. Condurachi, I. Nestor, D. M. Pippidi), vezi M. Babeș, „Arheologia românească și congresele internaționale în epoca « războiului rece »”, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 58, 2007, p. 321–344 (studiu bazat pe exploatarea publicațiilor din epocă dar și a materialelor de arhivă).

înlocuite cu rusa. Într-o scrisoare a lui Pippidi către Robert din 1956, primul i se destăinuia : „il est question chez nous de publier, à partir de cette année, une revue d'histoire et d'archéologie rédigée entièrement en français, où l'épigraphie aura sa place”. Începând cu 1957, revista *Dacia (Nouvelle Série)* va servi, precum o făcuse deja în perioada interbelică, drept vitrină a antichizanților din România, unde vor fi publicate noutăți și studii de sinteză destinate publicului savant occidental, nu numai descoperiri arheologice mai însemnate, dar și studii de anvergură despre antichitățile pontice și carpatice, inclusiv epigrafice. Louis Robert anunța astfel primul ei număr în *Bulletin Épigraphique*: „cette nouvelle série de la revue ressuscitée *Dacia*, tout entière rédigée en une langue internationale, le plus souvent le français”⁴⁷;

– în al doilea rând, revista la fel de specializată *Studii Clasice*, care apare din 1959, drept un alt rod al voinței de normalizare și reoccidentalizare, și care va publica studii de filologie clasică dar și contribuții mai generale, legate de antichitate.

În același timp cu destrămarea izolării și reluarea contactelor cu savanți și instituții din Occident, mai este vorba și de un fenomen de imitație și de concurență între țările din „lagărul socialist”⁴⁸, care ar merita să fie studiat cândva⁴⁹, atât la nivel personal, dar și instituțional și al „forurilor de conducere”.

În ambele creații editoriale rolul primordial îi revine neobositului D. M. Pippidi, care reactivează astfel contacte din vremea studiilor sale la Paris, sau intră în legătură cu alți istorici occidentali. Aceștia trimit în acei ani de relativă libertate contribuții legate cel mai adesea de spațiul românesc, grație autorității științifice pe care epigrafistul român și-o câștigase prin publicațiile sale în franceză, germană și italiană. Nu întâmplător, în primele numere ale acestor două reviste – cele mai consistente de altfel⁵⁰ –, ca și în alte periodice dedicate antichității care își ridică

⁴⁷ J. și L. Robert, *BÉ*, 1959, 8.

⁴⁸ Astfel, al IX-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină va fi organizat la Sofia, în 1987, prin strădania lui Georgi Mihailov (1915–1991), care a fost de altfel președintele AIEGL (Association Internationale de l'Épigraphie Grecque et Latine) încă de la înființarea asociației, în 1972. Voi avea ocazia să public corespondența dintre Louis Robert și Georgi Mihailov, de numai 17 scrisori păstrate (1947–1967), dar revelatoare pentru colaborarea dintre cei doi epigrafiști și realitățile din Bulgaria socialistă; în schimb, cele câteva scrisori conservate ale corespondenței dintre D. M. Pippidi și G. Mihailov nu privesc decât bucătăria internă a organizării colocviilor.

⁴⁹ Concurența dintre România și Bulgaria este evidentă în cazul organizării congreselor de tracologie și al identificării cu trecutul tracic, în paralel cu o operațiune de seducție la adresa publicului occidental, totul în cadrul unei legitimări a propriului regim politico-ideologic. Pentru amănunte, vezi privirea critică și extrem de binevenită a lui Tch. Marinov, *Nos ancêtres les Thraces. Usages idéologiques de l'Antiquité en Europe du Sud-Est*, Paris, 2016, care compară evoluțiile diferite din istoriografiile naționale balcanice.

⁵⁰ O simplă privire asupra dimensiunilor numerelor acestor reviste, și a ponderii dintre autori occidentali și locali (tradusă în subiecte generale sau strict locale), arată cu o fidelitate crudă contrastul dintre deschiderea treptată din anii 1960–1970 și degradarea situației din triștii ani 1980, cu subțierea în ambele sensuri a contribuțiilor, imprimate pe tot mai jalnica „hârtie socialistă”.

nivelul⁵¹, putem constata că au fost publicate o serie întreagă de articole scrise de savanți occidentali, ceea ce arată în filigran difuzarea lor în principalele biblioteci, precum și o mai bună difuzare a producțiilor românești în domeniu. Antichitatea spațiului românesc iese astfel dintr-un con de umbră, în timp ce nivelul scrisului istoric din România, dezbrătat treptat de constrângerile ideologice, tinde să se sincronizeze cu paradigmele din Occident, deși multe dintre viziuni sunt determinate de bibliografie și curente culturale antebelice.

În lumina acestei corespondențe intense, putem înțelege mai bine bogăția notițelor critice ale lui Louis Robert din *Bulletin Épigraphique*, recenzând publicațiile românești de specialitate, îndeosebi pentru Dobrogea; în ce privește epigrafia latină, se cuvine menționat repertoriul consacrat *Année Épigraphique*, unde cea mai mare parte a literaturii românești vizate este recenzată, desigur prin colaboratorii regionali.

Cum constata peste câțiva ani epigrafistul german Peter Herrmann, confrății săi Dionisie M. Pippidi (în România), Fanoula Papazoglou (în Iugoslavia) și Georgi Mihailov (în Bulgaria) au constituit prin activitatea lor tocmai „[les] meilleurs témoins de [l']influence fructueuse de la science française”⁵².

(III) Al treilea exemplu este oferit de epigrafistul și lingvistul Ion Iosif Russu, de la Institutul de Istorie de la Cluj⁵³. Arhiva sa științifică, păstrată din fericire într-o mare proporție⁵⁴, cuprinde o corespondență extrem de bogată, în care limba de predilecție folosită în schimburile cu savanții occidentali sau balcanici este franceza, și nu germana, așa cum ne-am fi putut aștepta în lumina scrierilor sale. Am avut acces la acest dosar căutând urmele schimbului epistolar cu lingvistul francez Olivier Masson (EPHE), specialist al onomasticii grecești, despre care aveam știre dintr-o mențiune a lui⁵⁵, dar și din scrisorile „interceptate” și traduse de omniprezenta Securitate. După cum semnala un „lucrător operativ” în 1963, „în prezent [I. I. Russu]

⁵¹ Precum *Acta Musei Napocensis* (Cluj) și *Apulum* (Alba Iulia).

⁵² P. Herrmann, „Provinces danubiennes et balkaniques: épigraphie grecque”, în *Un siècle d'épigraphie classique: aspects de l'œuvre des savants français dans les pays du bassin méditerranéen de 1888 à nos jours. Actes du Colloque international du centenaire de L'Année épigraphique, Paris: 19-21 octobre 1988*, Paris, 1990, p. 174.

⁵³ Vezi evocarea erudită semnată de M. Bărbulescu, „Centenar Ion Iosif Russu”, *Tribuna*, 222, 1-15 decembrie 2011, p. 16-18.

⁵⁴ Păstrată la BCU Cluj. Împreună cu Eugenia Beu-Dachin (MNIT, Cluj), intenționăm valorificarea acestei extraordinare surse epistolare despre raporturile intelectuale ale deceniilor de orânduire comunistă.

⁵⁵ I. I. Russu îi trimisese pe la sfârșitul anilor 1940 lui O. Masson, interesat pe lângă onomastica greacă și de cele periferice sau „barbare”, un pachet de extrase, articolele sale fiind semnalate în notița tânărului savant francez, „I. I. Russu. Travaux divers concernant l'onomastique balkanique”, *Revue Internationale d'Onomastique*, 1, 1949, p. 147-148. Masson va folosi ulterior articolele lui Russu pentru adnotările la repertoriul de nume tracice al lingvistului bulgar Dimităr Dečev (D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, reimprimat în 1976); vezi D. Dana, „Un lexique des noms thraces: prolégomènes critiques”, *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Ancienne*, 86, 2012, p. 40. În dosarul epistolar al lui I. I. Russu se află scrisori ale lui Masson trimise imediat după război, iar mai apoi din anii 1959-1960.

poartă corespondență suspectă cu persoanele din Franța și Italia, pentru care fapt propun luarea lui în evidența suspexților pe obiectiv”⁵⁶.

Într-o scrisoare inedită din 5 iulie 1948 primită de la Mircea Eliade, aflat deja la Paris, exilatul îi scria lui I. I. Russu despre „tânărul meu prieten” Olivier Masson, cu care istoricul clujean se afla deja în corespondență, și căruia Russu plănuia să îi trimită mai multe extrase. În răspunsul său de pe 7 septembrie 1948, Russu îi trimitea lui Eliade importantul său studiu despre religia dacilor⁵⁷ și scria, cu o speranță infirmată prea curând de vitregiile care vor urma: „atunci e de sperat că vor cădea cortinele și se va putea circula mai în voie”.

Semnalând versiunea germană a cărții lui I. I. Russu, *Die Sprache der Thrako-Daker* (București, 1969)⁵⁸, Louis Robert remarcă: „Les épigraphistes profiteront surtout de la partie onomastique, qui à vrai dire est le fondement essentiel des recherches dans l'état de la documentation. Ce n'est pas une refonte du recueil de D. Detchev⁵⁹; mais ce recueil n'est utilisé qu'avec critique et après nombreuses éliminations”⁶⁰. La rîndul său, extrem de criticul de altfel I. I. Russu scria într-o recenzie elogioasă la un studiu onomastic magistral al savantului francez, în care se ocupă și de onomastica tracică, cu bogate comentarii și îndreptări⁶¹, că acesta făcuse mai multe pentru cunoașterea acestei populații antice decât „tracologii consacrați”⁶². Această concluzie paradoxală dar cât se poate de pertinentă e o aluzie acerbă la exagerările și lipsurile metodologice ale unor istorici români, bulgari și occidentali nenumiți.

Reversul medaliei – ceea ce va impieta și asupra receptării în spațiul occidental – survine peste câțiva ani de la deschiderea de la sfârșitul anilor 1950, accentuată la mijlocul anilor 1960. Curând, odată cu accentuarea caracterului neoșist al regimului ceaușist, începând cu „tezele din iulie” (1971), legăturile cu Occidentul se rarefiază și devin mai dispartate; colaborările științifice și publicațiile, în reviste din România pentru savanții occidentali sau în afară pentru cei români, se

⁵⁶ Vezi I. Opreș, *Istoricii și Securitatea*, II, București, 2006, p. 19–38 („Ion Ieremia Russu – ‘obiectiv’ de recrutare ratată”), în partic. p. 25 și 35.

⁵⁷ I. I. Russu, „Religia Geto-Dacilor. Zei, credințe, practici religioase”, *Anuarul Institutului de Studii Clasice Cluj*, 5, 1944–1948, p. 61–139. Pornind de la *Getica* lui Pârvan și folosind pe larg studiul lui Russu, M. Eliade va publica, după stabilirea în SUA, o culegere de studii alimentată de profundul său românism, intitulată *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris, 1970 (tradusă în română în 1980: *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*), în care capitolul cel mai influent va fi cel despre Zalmoxis și religia dacilor.

⁵⁸ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967².

⁵⁹ Vezi nota 55.

⁶⁰ J. și L. Robert, *BÉ*, 1970, 192.

⁶¹ L. Robert, „Index commenté des noms de personnes”, în N. Firath, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine. Avec l'édition et l'index commenté des épitaphes par Louis Robert*, Paris, 1964 (*Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul* 15), p. 131–189.

⁶² I. I. Russu, *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16 (1), 1965, p. 205.

împuținează. În plus, din ce în ce mai puține sinteze se traduc în limbi de circulație, după explozia din anii 1960-1970. Mai mult decât atât, pentru cele două serii de *corpora* epigrafice – inscripțiile din Dacia romană⁶³ și cele din Scythia Minor⁶⁴, coordonate de D. M. Pippidi și I. I. Russu – este impusă „de sus” publicarea în limba română, nu într-o limbă de circulație, care ar fi fost desigur franceza⁶⁵. În alte țări socialiste, posibilitățile au fost diferite: dacă în U.R.S.S. *corpora* epigrafice vor fi publicate exclusiv în rusă⁶⁶, în Bulgaria ele vor fi editate în latină⁶⁷, o soluție neutră și mai accesibilă publicului savant; în schimb, în Ungaria vor fi publicate în germană⁶⁸, iar în fosta Iugoslavie în franceză⁶⁹.

Pentru a reveni la România, Louis Robert îi cerea expres în scrisorile sale lui Pippidi ca viitorul corpus pe care îl aștepta să fie într-o limbă de circulație, dar forurile academice aveau instrucțiuni precise⁷⁰. Abia începând cu anii '90 aceste *corpora* vor fi publicate nu în română, ci în franceză, ceea ce a sporit considerabil difuzarea, consultarea și citarea lor – autorii lor fiind Alexandru Avram⁷¹, Constantin C. Petolescu⁷², Ioan Piso⁷³ și Emilian Popescu⁷⁴. Aceste serii vor continua din fericire tot în franceză, limba științifică a generației care a cunoscut ultimele decenii comuniste și cele trei scurse după 1989.

Nu este deloc întâmplător că o parte dintre cei care filtrează în prezent producția istoriografică românească în Franța sunt români; astfel, cei care lucrează direct cu sursele, mă refer îndeosebi la inscripțiile grecești și latinești, precum Alexandru Avram, profesor la o universitate din Franța, care este redactor regional la două instrumente de referință, *Bulletin Épigraphique* găzduit în *Revue des Études*

⁶³ IDR: D. M. Pippidi, I. I. Russu (ed.), *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscripțiile Daciei romane*, București, trei volume apărute în mai multe fascicule între 1975 și 1988.

⁶⁴ ISM: *Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae. Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, București, trei volume apărute între 1980 și 1987.

⁶⁵ D. M. Pippidi scrie într-o franceză desăvârșită, ușor desuetă pe alocuri.

⁶⁶ Spre exemplu, CIRB: V. V. Struve et alii, *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani. Korpus bosporskikh nadpisej*, Moscova-Leningrad, 1965.

⁶⁷ G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia, 4 volume apărute între 1958 și 1966; B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae [inter fluvios Oescum et Iatrum]*, Sofia, 1989.

⁶⁸ RIU: *Die römischen Inschriften Ungarns (RIU)*, 4 volume apărute între 1972 și 1984 (Budapest-Amsterdam-Bonn).

⁶⁹ IMS: F. Papazoglou (ed.), *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Belgrad, 4 volume apărute între 1976 și 1982.

⁷⁰ În câteva rânduri am fost solicitat de colegi occidentali să traduc din prezentările și comentariile lui Pippidi din corpusul inscripțiilor de la Histria, care scria într-o frumoasă română ușor arhaică (de exemplu „lespede vătămată”).

⁷¹ ISM III: *Callatis et son territoire*, București-Paris, 1999; și un supliment publicat în 2018 (ISM VI.2), de Al. Avram, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Suppléments. Tomis et son territoire*, București-Paris, 2018.

⁷² IDRE: C. C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie Romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)*, I-II, București, 1996-2000

⁷³ IDR III.5: *Inscriptions d'Apulum*, I-II, Paris, 2001.

⁷⁴ ISM IV: *Tropaeum Traiani – Durostorum – Axiopolis*, București, 2015.

Grecques și *Supplementum Epigraphicum Graecum* (Leiden), în care recenzează critic publicațiile din Bulgaria, România, Ucraina și Rusia, referitoare la epigrafia greacă din spațiile tracice și pontice, inclusiv a publicațiilor în limbile vernaculare. Cât despre epigrafia latină, de câțiva ani funcționează un nou proiect parizian, *Epigraphica Romana*, cu notițe critice despre publicațiile recente de epigrafie latină – proiect care vizează și încurajarea editării de noi *corpora* epigrafice pentru provinciile romane din spațiul danubiano-balcanic, prin crearea unor echipe transfrontaliere⁷⁵.

Aș încheia cu niște gânduri legate de evoluțiile recente. Cu excepția celor – din ce în ce mai puțini – formați în Franța, franceza e pe cale să dispară ca limbă științifică în România⁷⁶. O întreagă diversitate lingvistică în alte limbi decât engleza este pe cale să apună iremediabil, noile generații fiind deprinse aproape exclusiv cu noua *lingua franca*, inclusiv în domeniul Antichității, unde tradițiile germană, franceză și italiană au fost atât de importante⁷⁷ și fără de care nu se poate face o cercetare demnă de acest nume. Desigur, motivele și circumstanțele sunt felurite, de la formarea preuniversitară unde engleza predomină, trecând prin mecanismele perverse de depunere de proiecte și diseminare științifică (conform formulei *Publish or perish*), cu aplicarea tipic românească a sistemului „pe puncte”, până la simplă comoditate, cu bibliografii compuse aproape exclusiv din articole anglofone, majoritatea destul de repetitive; fără a mai pomeni reviste nou-înființate care publică exclusiv în engleză, considerată pesemne singura limbă demnă de circulație, și care-și aplică – sau cumpără – criterii de evaluare care au puțin de-a face cu adevăratele exigențe. Acest fenomen reductiv implică ideea că nu subiectul și felul în care este tratat ar fi esențiale, ci strict limba de difuzare și de „impact”, a mult clamatei „vizibilități”, printr-un fel de procedeu de magie simpatică sau de *wishful thinking*. Nu numai că nu prea se mai scrie în franceză sau în alte limbi decât engleza, dar noile generații nu mai sunt capabile, în general, să vorbească alte limbi, sau să citească în alte limbi străine decât engleza, într-o țară care, oficial, este francofonă. Or, diversitatea lingvistică ce se subțiază este și una care presupune informare, deschidere spre alte spații istoriografice și alte tendințe decât noile surrogate intelectuale, mode trecătoare și expresii făcute să sune bine, dar care duc la o teribilă sărăcire, nu numai a limbii scrise și a expresiei orale, dar mai ales a conținutului științific. Această sărăcire a exprimării și a limbii se poate constata, în mod paradoxal, și pentru publicațiile redactate în română. Din păcate, asemenea fenomene de reducere la un monolingvism științific, dublat de o exprimare deficitară, se înstăpânește și în alte țări vecine, de exemplu în Bulgaria, unde sunt vehiculate aceleași pseudocriterii și reguli inventate, care nu servesc decât compilațiilor și celor care-și umflă cv-urile mimând efemera vizibilitate a rețelelor sociale.

⁷⁵ Noi vom continua să fim o punte între aceste spații geografice și istoriografice, este de la sine înțeles.

⁷⁶ Și mai îngrijorătoare este situația limbii germane.

⁷⁷ Poate situația este ușor diferită pentru alte perioade istorice, dar ce am putut observa pentru antichizantii tineri din România este extrem de îngrijorător.

Este imperios necesar ca acest proces de uniformizare *par le bas*, cum spun francezii, să fie stăvilit, pentru a nu se ajunge la reiterarea expresiei medievale *Graeca sunt, non leguntur* în *Anglica non sunt, non leguntur*. În consecință, e de dorit ca responsabilii și cei cu putere de decizie din mediile universitare și institutele de cercetare să dezvolte voluntar legăturile existente cu cât mai mulți parteneri europeni și să permită formarea tinerilor promițători în cât mai multe centre universitare occidentale, într-o diversitate lingvistică la scara Europei – inclusiv prin parteneriate cu țările vecine. Personal am putut constata cât de limitate sunt schimburile intelectuale și bibliografice între România și Bulgaria, comparând bibliotecile de specialitate din București și Sofia, în condițiile în care multe subiecte ar trebui tratate transfrontalier și ar necesita o colaborare firească. Cadrul oferit de integrarea europeană trebuie să aducă o aprofundare a cooperării, în răspăr cu tendințele politice actuale și cu populismul în spatele căruia nici măcar nu se mai ascunde un regres cultural care pare ireversibil. Rolul istoricilor este să fie minți deschise și minți critice, pentru a permite existența unei societăți deschise, unei societăți informate, a unei societăți responsabile.

ISTORIA EVREILOR DIN ROMÂNIA. DE LA ISTORIOGRAFIE LA EGO-ISTORIE*

Introducere

În prezenta comunicare îmi propun să răspund la următoarele întrebări: Care sunt începuturile istoriografiei evreiești și care a fost evoluția sa de la începutul secolului al XIX-lea și până în zilele noastre? Cine sunt principalii autori și care sunt lucrările importante ale istoriografiei evreilor români până la instaurarea regimului comunist totalitar? Care sunt principalele mele scrieri consacrate trecutului evreilor din România? De ce m-am preocupat de biografia istorică, prin cărțile dedicate lui Alexandru Șafran? De ce am trecut de la marea istorie la „micro-istorie” printr-o amplă monografie care examinează destinul comunității evreilor din Hârlău? Cum văd eu propria mea istorie? Care a fost parcursul meu profesional, care este „legătura între istoria pe care am făcut-o și cea care m-a făcut”, pentru a utiliza termenii lui Pierre Nora, care a lansat în Franța expresia de „ego-istorie”?

1. Evoluția istoriografiei evreiești (secolele XIX-XX)

Rădăcinile istoriografiei evreiești se regăsesc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Haskala*, mișcarea Iluminismului evreiesc, al cărei părinte fondator a fost Moses Mendelssohn (1729–1788), dar începuturile sale veritabile se identifică cu lucrările școlii *Wissenschaft des Judentums*, „Știința iudaismului”, în ebraică *Hohmat Israel*, din anii douzeci ai secolului al XIX-lea. Față de concepția tradițională a istoriei care aparține *Haskalei*, organul noii „Societăți pentru cultura și știința evreilor”, care se intitula *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums*, creată în 1819, aduce trei elemente noi care se regăsesc în articolul-program semnat de Immanuel Wolf, „Despre conceptul unei științe a iudaismului”. Aceste trei elemente sunt studiul

* Comunicare la Congresul Național al Istoricilor Români (Iași, 29 august – 1 septembrie 2018), Secțiunea „Istoriografia română: direcții și provocări” (*Istoria României astăzi. Un bilanț istoriografic.*), organizator Prof. univ. dr. Alexandru-Florin Platon.

textelor, istoria și filozofia iudaismului și spiritul critic care trebuie să ghideze orice cercetare în cunoașterea trecutului. Acest spirit nou care a fondat istoriografia evreiască reprezintă, după istoricul american Hayim Yerushalmi, unul din „multiplele răspunsuri la criza emancipării evreilor și a luptei dusă pentru a o obține”. Istoria intelectuală a fost principalul centru de interes al reprezentanților *Wissenschaft*-ului, în special Leopold Zunz (1794–1886), care a studiat numeroase texte rabinice, și Moritz Steinschneider (1816–1907), căruia îi datorăm catalogul manuscriselor ebraice din bibliotecile marilor orașe germane. Solomon Loewisohn, născut la Mor în Ungaria, a fost un prolific comentator (în limba ebraică) al Bibliei, realizând și o istorie a evreilor *Vorlesungen ueber die neurere Geschichte der Juden* (Viena, 1820). Este vorba de prima tentativă făcută de un autor evreu după celebrul Josephus Flavius (37–100 e. n.) de a scrie o istorie a evreilor. În același an apare la Frankfurt primul volum al unei opere care a numărat zece volume, *Geschichte der Israeliten seit der Zeit der Maccabaeer bis auf unsere Tagen*, redactată de Isaac Marcus Jost (1790–1860). Scrisă într-un spirit științific, lucrarea nu a avut succesul scontat din cauza angajamentului autorului în mișcarea Reformei, care l-a privat de orice simpatie pentru iudaismul tradițional. Heinrich Graetz trebuie considerat drept veritabilul părinte al istoriografiei evreiești moderne și cel mai important istoric al *Wissenschaft*-ului, datorită lucrării sale fundamentale în unsprezece volume, apărute între 1853 și 1876: *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Autorul utilizează o masă considerabilă de surse în mai multe limbi, respectând astfel exigențele științifice, dar în plus el se implică cu simpatie în nararea evenimentelor, fiind diferit de raționalismul rece care l-a ghidat pe Jost. Partizan al unui naționalism cultural moderat, opus concepției majorității istoricilor aparținând *Wissenschaft*-ului, care au construit un trecut evreiesc în care orice referință națională fusese eliminată, el a răspuns cu curaj la atacurile lui von Treitschke, istoric naționalist și antisemit.

Simon Dubnov (1860–1941) a fost un alt istoric important, care a scris o *Istorie mondială a poporului evreu*, inițial în limba rusă, dar publicată mai întâi în limba germană, *Der Weltgeschichte des Juedischen Volkes* (1925–1929). El a fost teoreticianul autonomiei naționale evreiești, pe care a explicat-o afirmând că evreii trebuie să beneficieze de aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni în țările în care locuiau, dar, în același timp, ei reprezintă un popor căruia statul trebuie să-i recunoască și să-i garanteze specificitatea lingvistică, religioasă și culturală.

Naționalismul evreiesc a influențat scrierea istoriei evreilor, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea asistăm la o cotitură istoriografică, la o trecere de la „știința iudaismului”, la „știința poporului evreu”. Accentul este pus acum pe aspectele religioase și culturale, pe structurile comunitare, pe aspirațiile naționale și pe viața cotidiană a oamenilor simpli, care au fost „uitații Istoriei”. Studiul istoriei evreiești devine corolarul sentimentului identitar și, peste tot în Europa, începând de la

sfârșitul secolului al XIX-lea apar societăți și reviste savante. În Franța, *La Société des Études juives*, fondată în 1880 și care există până în prezent (eu am onoarea de a fi membru în Consiliul ei de Administrație), a editat de îndată și aproape fără întrerupere *Revue des Études juives*, cea mai importantă revistă savantă de studii iudaice care apare astăzi în Europa. De asemenea, în Germania, societatea *Germania Judaica* la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Anglia *Jewish historical Society of England* în 1901 și în Rusia, *Societatea rusă de etnografie* în 1908, la Sankt Petersburg. Avântul naționalismului sionist a dat un nou impuls istoriografiei evreiești în secolul al XX-lea. Istoricii evrei stabiliți în Palestina și (sau) care au trăit renașterea și independența statului Israel, printre care Itzhac Baer, Yossef Klauzner, Haim Hilel Ben Sasson, și Ben Zion Dinur, s-au străduit să justifice centralitatea Israelului și atașamentul Diasporei față de *Ereț Israel* [„Țara Israelului”] de-a lungul istoriei. Trebuie amintită aici în special lucrarea lui Ben Zion Dinur, *Israel în Diaspora (Israel ba-Gola)* și *Israel în țara sa (Israel be-Artzo)*.

Un loc aparte în istoriografia evreiască a secolului XX-lea îi revine lui Salo Wittmayer Baron (1895–1989), născut la Tarnov, în Galiția și care, stabilit în Statele Unite, a devenit primul profesor evreu într-o universitate americană care a predat istoria evreilor. El a fost autorul unei noi istorii mondiale a evreilor (a treia după Graetz și Dubnov), intitulată *A Social and Religious History of the Jews*, apărută în trei volume în prima ediție din 1937, și în paisprezece volume în a doua ediție (1954–1969). El a știut să integreze istoria evreiască în istoria generală, să pună în evidență capacitatea evreilor de a se adapta condițiilor de viață cele mai extreme. Pentru Baron, „istoria evreilor a devenit o combinație originală de istorie națională și de istorie mondială”.

Șoahul, care este cea mai teribilă tragedie a istoriei evreilor, care rămâne de asemenea unul din miturile fondatoare ale Republicii israeliene (și de fapt el este adesea avansat ca argument principal în favoarea restabilirii statului Israel), rămâne – cu renașterea Israelului – subiectul major al istoriografiei evreiești contemporane (după 1989, cu noile posibilități de investigație în țările din fostul bloc comunist). Pentru rațiuni ușor de înțeles, istoricii israelieni (Israel Gutman, Yehuda Bauer, Leni Yahil, Saül Friedlander, Lucien Lazare etc.) au pus accentul pe rezistența evreiască în fața barbariei naziste, iar istoricii diasporei (Raul Hilberg, Michael Marrus, Lucy Davidowicz, Joseph Billig, Leon Poliakov, Serge Klarsfeld, Maxime Steinberg ș.a.) pe dimensiunea antisemitismului și a mecanismelor de exterminare a evreilor. Și unii și alții au lăudat atitudinea „Dreptilor între popoare” onorați de Institutul Yad Vashem din Ierusalim și au denunțat atitudinea timorată a Vaticanului și a Aliaților, punând întrebări rămase fără răspunsuri, cum ar fi nebombardarea Auschwitz-ului... Permanența negaționismului constituie un alt factor important care incită numeroși tineri cercetători să consacre lucrările lor Șoah-ului.

2. Principalii autori și lucrările importante ale istoriografiei evreilor români

Primele texte importante privind situația evreilor în provinciile românești sunt datorate unui savant originar din Galiția.

a) Iuliu Barasch și începuturile istoriografiei

Iuliu Barasch (1815–1863) este reprezentantul cel mai ilustru al mișcării Iluminismului evreiesc – *Haskala* – în România. Născut la Brody, în Galiția, el pleacă în Prusia în 1835 și, după studii de filosofie la Universitatea din Leipzig, obține doctoratul în medicină la Universitatea din Berlin, în 1841. În perioada sejurului german, Barasch intră în contact cu promotorii mișcării *Wissenschaft des Judentums* (*Hochmat Israel*), printre care Leopold Zunz, Abraham Geiger, Markus Jost și Moritz Steinschneider. În colaborare cu acesta din urmă, el realizează o traducere în germană a cărții *Emunot ve-Deot* [„Credințe și opinii”] a lui Saadia Gaon, celebru filozof din secolul al X-lea. În același timp, publică articole în germană și în ebraică în *Allgemeine Zeitung des Judentums*, *Der Orient*, *Sulamith* și *Zion*. În 1841 sosește în România, unde se face repede cunoscut ca medic, profesor și vulgarizator al științelor naturii. La Colegiul Național din București, inaugurează în 1854 un curs de *Igienă populară*, iar doi ani mai târziu editează o revistă în limba română, intitulată *Isis sau Natura* (1856–1859), prima revistă de știință popularizată din România. Printre numeroasele sale publicații cităm: *Otsar ha-Hokhma* [„Tezaurul Înțelepciunii”] (Viena, 1756), primul (și unicul) volum al unei enciclopedii ebraice prevăzută în patru volume, *Cursul de igienă populară, dat în lecțiuni publice de Duminecă, în anii 1854 și 1855* (București, 1857), *Manualul de botanică silvică în uzul elevilor dela școala de silvicultură și pentru forestieri practici* (1861), *Cursul elementariu de istorie naturală pentru uzul claselor gimnaziale în România* (*Mineralogia*, 1862, *Zoologia*, 1864). Barasch, care și-a câștigat un bun renume în societatea românească, se implică intens în viața comunitară evreiască, promovând ideile *Haskalei* și luptând pentru egalitatea în drepturi a coreligionarilor săi. El este co-fondatorul jurnalului bilingv (francez-român) *Israelitul român*, al cărui prim număr a apărut la 3 aprilie (22 martie după calendarul iulian) 1857, care conținea o constantă rubrică istorică pentru a instrui cititorii atât evrei cât și creștini, în scopul unei necesare conviețuiri pașnice. În această revistă, Barasch a apărut nu numai ideea emancipării și integrării evreilor, dar și cea a unirii între Moldova și Valahia într-un singur stat :

Ceea ce zicem, scriem și cerem, fraților, n-o facem numai pentru noi, ci pentru voi; căci dacă toți fiii lui Israel sunt legați între ei prin aceleași dureri, prin aceleași nădejdi și îi așteaptă același viitor, oricât de numeroși ar fi, atunci aici Milcovul unește mai mult

decât desparte cele două principate surori. De aceea eforturile noastre trebuie să fie comune¹.

În 1861 Barasch publică cea dintâi lucrare în favoarea emancipării evreilor români („*L'Emancipation israélite en Roumanie*”) și, fapt semnificativ, ea apare în franceză în Franța, țară care, prima în Europa, a acordat evreilor drepturile cetățenești. Autorul situează lupta pentru egalitatea în drepturi, în contextul internațional al emancipării evreilor :

Chestiunea israelită este ea însăși de un mare interes. Libertatea lui Israel indică o eră nouă. Inaugurată de Revoluția Franceză, ea face înconjurul Europei, căci ea rezultă din această declarație a drepturilor omului și ale cetățeanului, și face parte din acele principii de la 1789, care sunt adoptate pretutindeni drept bază a civilizației moderne. Triumfătoare în Italia, ca și în Franța, consacrată definitiv în Anglia, victorioasă în Germania, ea l-a silit pe țar să facă unele concesii și este pe punctul de a se instala în centrul fostei Inchiziții din Spania; ea va fi, bineînțeles, în curând, în Europa, un fapt universal. Israeliții Principatelor Unite în Moldova și Țara Românească nu pot rămâne în afara cetății române. Bineînțeles ei sunt deopotrivă, demni de libertate ca în orice altă țară de pe glob².

Cererea evreilor din România pentru obținerea emancipării, a cărei argumentare este rezumată în această scriere a fost bine primită de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Codul civil promulgat la 6 decembrie 1864 făcea posibilă naturalizarea evreilor, dar această nouă reglementare juridică a rămas literă moartă, ca urmare a abdicării forțate a lui Alexandru Ioan Cuza și, de fapt, nici un evreu nu a fost naturalizat după punerea în aplicare a Codului civil și până la plecarea silită a domnitorului din România. În ciuda frumoaselor pledoarii ale lui Barasch, emanciparea va întârzia peste o jumătate de secol, concretizându-se numai în 1919! Partizan al modernizării vieții religioase a coreligionarilor săi, el înființează în 1862 *Societatea de Cultură Israelită*, pentru „răspândirea culturii și înaintarea progresului între israeliți”. Barasch depune eforturi pentru „emanciparea proprie”, pentru „europenizarea portului”, pentru „modernizarea învățământului” (a criticat sever sistemul *hadarimilor*, aziluri confesionale consacrate exclusiv învățământului religios), reclamând „școli publice evreiești moderne”. Este indubitabil că Iuliu Barasch dacă nu poate fi considerat ca un prim istoric (în adevăratul sens al cuvântului) al evreilor din România, a fost un deschizător de drum. În acest domeniu, el s-a impus prin diferite publicații și mai ales prin articole privind situația

¹ „Fraților noștri israeliți din Moldova”, articol semnificativ de Aaron Așer și I. C. Veinberg. Cf. Irina Heinic, „Evreii și unirea principatelor”, *Revista Culturii Mozaic*, 15 ianuarie 1971.

² Cf. Carol Iancu, « La France et les Juifs de Roumanie (1856–1919): permanences et mutations », în Carol Iancu (direction), *Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie (XIXe–XXe siècles)*, Sem nr. 11, Université Paul Valéry, Montpellier, 2004, p. 106.

evreilor și organizarea comunitară în epoca Regulamentului Organic, apărute sub pseudonimul Rafael Sincerus, intitulate „Wanderungen durch Krakau, Galizien, Bukowina, Moldau und Walachei”, în revista *Allgemeine Zeitung des Judentums* (1843–1845) și „Etwas über die gegenwärtige Verhältnisse der Juden in den beiden Donaufürstenthümern (Moldau-Walachei”, în *Kalendar und Jahrbuch für Israelitenne Zeitung des Judentums*, traduse în franceză³ și în română⁴. Moses Schwarzfild, în biografia pe care a consacrat-o lui Iuliu Barasch prezintă astfel activitatea acestuia în favoarea coreligionarilor săi: „El face din cauza poporului evreu propria sa cauză. Acțiunea sa se poate rezuma în lupta pentru *auto-emancipare prin lumină* în toate înțelesurile și *ridicarea lor socială și politică*, lupta pentru *emancipare*”⁵.

b) „Societatea istorică Iuliu Barasch” și rolul fraților Schwarzfild

Nu este de mirare că în 1886 o serie de intelectuali, printre care Moses Schwarzfild, L. Cassvan, Iacob Psantir, M. Taubes, L. Șăineanu au fondat „Societatea istorică Iuliu Barasch”, care a publicat *Analele Societății istorice „Iuliu Barasch”* (reunite în trei volume, în anii 1887–1890). Apariția acestui periodic și a celor 19 numere ale *Anuarului pentru israeliți (1878–1898)*, la care au colaborat cei mai importanți intelectuali evrei (printre alții, Hariton Tiktin, Moses Gaster, Lazăr Șăineanu, Hillel Cahane, Haim Bedjarano, Sabetay Djaen...) pot fi considerate ca un moment de cotitură în istoriografia evreilor din România. Printre colaboratori doresc să evoc aici doar trei nume, Iacob Psantir și doi din cei trei frați Schwarzfild.

Iacob Psantir (1820–1902), autor autodidact, a fost primul cronicar al istoriei evreilor din ținuturile românești, care a publicat în limba idiș două volume cu titluri în limba ebraică: *Sefer divrei ha-yamim le-Artzot Rumania (Carte de istorie pentru Țările Române)*, apărută la Iași în 1871, și *Korot Ha-Yehudim be-Romania (Istoria evreilor din România)*, publicată la Lvov în 1873. Acest erudit local și istoric amator, neposedând metodologia necesară, aduce totuși, datorită exploatării inscripțiilor tombale, a *responselor* rabinice și a *pinkasim*-urilor (condicile comunităților), care între timp s-au pierdut, o valoroasă informație inedită.

Beniamin Schwarzfild (1822–1896), pionier al *Haskalei*, originar din Galiția, s-a stabilit la Iași, unde s-au născut cei trei fii ai săi, Elias (1855–1915), Wilhelm (1856–1894) și Moses (1857–1943). Primul, Elias Schwarzfild, a studiat dreptul la Bruxelles și s-a făcut cunoscut ca director al ziarului *Fraternitatea* (1881–1885) și prin numeroase articole consacrate evreilor din România. Iată câteva titluri apărute

³ Cf. Julius Barasch, „Sur la situation actuelle des Juifs des deux Principautés danubiennes, la Moldavie et la Valachie”, *Archives Israélites*, novembre 1854.

⁴ „Evreii din Cracovia, Galiția, Bucovina, Moldova și Valahia. Impresii de călătorie din anii 1841–1842”, *Anuar pentru Israeliti*, București, t. 16, 1893–1895.

⁵ Moses Schwarzfild, *Dr. Iuliu Barasch. Omul, opera, bucăți alese*, Editura Libertatea, București, 1919, p. 145.

în *Anuarul pentru Israeliți*: „Așezămintele evreilor din Moldova în veacul al XVIII-lea și jumătatea veacului al XIX-lea” (t. VIII, 1885), „Măcelul evreilor sub Mihai Viteazul al Munteniei și Aron Vodă al Moldovei” (t. XVII, 1894), „Evreii din Moldova sub Condica Calimach” (t. IX, 1888), „Evreii sub legislația lui Matei Basarab al Munteniei” (t. XVII, 1894), „Din istoria evreilor din România. Evreii din București” (t. XIX, 1896). Cea mai importantă lucrare a sa, publicată în limba franceză la Londra în 1901 sub pseudonimul Sincerus, se intitulează *La situation des Juifs en Roumanie depuis le Traité de Berlin (1878) jusqu'à ce jour. Les lois et leurs conséquences* (Londres, Macmillan, 1901, XX–212 p.). Autorul, care a fost expulzat din România în 1885 pentru a fi luat apărarea unor evrei izgoniți din sate, prezintă tabloul ostracizării evreilor în pofida tratatului de la Berlin (1878). Cu un an înainte de dispariția sa, apare la București valoroasa lucrare *Împopularea, reîmpopularea și întemeierea târgurilor și târgușoarelor în Moldova*. Este vorba de un răspuns prob, bazat pe documente de arhivă, la polemica privind vechimea și rolul evreilor, care demonstrează aportul evreilor la urbanizarea Moldovei, la dezvoltarea comerțului, a meșteșugurilor și la nașterea industriei. Este locul să amintim aici lucrarea lui J. B. Brociner (1846–1918), *Chestiunea israeliților români*, apărută în 1910 ca un răspuns la cartea polemică a lui Verax (Radu Rosetti) *La Roumanie et les Juifs* (editura Socecu, 1903). Diferite aspecte ale istoriei evreilor din România au putut fi cunoscute în Occident datorită articolelor pe care Elias Schwarzfild le-a publicat în *Revue des Études juives* din Paris, în *Quarterly Review* din Londra, în *The American Year Book* din New York etc.

Fratele mai mic al lui Elias, Moses Schwarzfild, secretarul „Societății istorice Iuliu Barasch”, a jucat un rol esențial în fondarea și publicarea *Anuarului pentru Israeliți*, care a atras atenția savanților evrei din Occident prin ținuta sa științifică. Astfel, Isidor Loeb scrie într-o notă bibliografică publicată în *Revue des Études Juives* din 1885: „Referitor la Anuarul VII: « Acest Anuar continuă să furnizeze notițe foarte interesante ; el e unul din cele mai bune mărturii a activității științifice a evreilor români »”. Referitor la Anuarul VIII el notează: „Acest anuar face o mare cinste redactorului său șef și colaboratorilor săi; este o foarte bună publicație utilă evreilor români, cărora le face cunoscută istoria lor, și dă un exemplu de lucrări științifice întocmite cu precizie și metodă ; necesară de asemenea și străinilor prin notițele cu caracter istoric care se regăsesc în cuprins”.

În afară de biografia consacrată lui Iuliu Barasch și de numeroase schițe biografice, ori studii privind evreii în literatura populară română apărute în *Anuarul pentru Israeliți* și în ziarul *Egalitatea*, el a publicat o importantă colecție de proverbe evreiești (care își are originea în anii de strânsă colaborare cu Moses Gaster și Lazăr Șăineanu). De asemenea, și în special trebuie subliniat acest lucru, el este autorul a trei lucrări prețioase consacrate istoriei evreilor români, reproduse în „Analele Societății Iuliu Barasch”: *Ochire asupra istoriei evreilor din România*, *Momente din istoria evreilor din România*, *Excursiuni critice asupra evreilor din România*. Moses

Schwarzfeld, după moartea fratelui său a rezumat principiile care au stat la baza lucrările lor istorice, în ziarul *Egalitatea* din 13 septembrie 1915:

Școala *Junimii literare* a fost aceea care ne-a condus primii pași și noi ne-am însușit sincer principiile ei care prevedeau: cercetare serioasă și imparțială, iubire de adevăr în afară de orice considerație. Fratele meu Elias a mers până acolo că nu voi să-și coordoneze materialul uriaș, ce l-a adunat căci știa că nu e atât de complect pe cât s-ar putea, din cauza distanței în care se afla de țară și așa ne-a lipsit de rodul muncii sale .

La jumătate de secol de publicistică, cu ocazia jubileului din 1924 un Comitet de inițiativă a lansat o „Chemare către evreii români”, care avea misiunea de a procura un adăpost pentru Moses Gaster și pentru biblioteca și arhiva sa. Iată cum îl caracterizează acest Comitet, prezidat de Șeful rabin I. Niemirower și animat de Barbu Lăzăreanu și de Iacob Groper:

Ca ziarist, a deșteptat pe cei nedreptățiți și s-a războit cu împilatorii lor. Ca istoric, a desmormântat trecutul și a scos din el toată mândria ce ni se cuvinea. Ca polemist literat, a aruncat fășii de lumină cu mult dincolo de hotarele evreismului. Munca lui e un patrimoniu al țării întregi. În anele culturii române, numele lui va străluci în loc de frunte. Scrisul lui Moses Schwarzfeld luminos și îmbelșugat va fi punctul de pornire al multor cercetări⁶.

Wilhelm Schwarzfeld, al treilea fiu al lui Beniamin, a fost autorul unor remarcate studii de epigrafie evreiască.

c) Marele rabin Meyer Abraham Halevy și istoriografia științifică a evreilor români

Născut în 1900 la Piatra Neamț, Meyer Abraham Halevy a fost elev la *ieșiva* din Buhuși, unde s-a familiarizat cu izvoarele ebraice și exegeza tradițională. Beneficiar al unei burse oferite de filantropul Moritz Wachtel din Iași, începe la Paris, în 1920, studii strălucite la Școala rabinică și la Sorbona, care au fost încununate în 1924 prin obținerea titlului de rabin și licența în litere, cu specializare în istoria religiilor, morală și sociologie, istorie modernă și contemporană, filologie romană. În anul următor, la 20 mai 1925, susține cu succes la Sorbona teza de doctorat intitulată *Legende evreiești apocrife despre viața lui Moise*. Obține diploma de la *École Pratique des Hautes Études* (Secția științe religioase) și de la *École du Louvre* (diplomă în studii arheologice – antichități semitice). Această solidă pregătire în mai multe domenii – teologie, istorie, orientalism, numismatică, filologie – va fi determinantă pentru orientarea viitoarelor lucrări și cercetări. S-a reîntors în România în 1926,

⁶ *Egalitatea*, 4 iulie 1924.

anul în care se căsătorește și este numit rabin în comunitatea din Iași, predicând în sinagogile „Leon Schwarz” și „Reșit Daat”. Tot în acest an a fondat *Sinai. Revista pentru studii iudaice*, transferată la București un an mai târziu, după instalarea sa acolo. Acest periodic și-a încetat apariția, pentru a deveni între 1928 și 1933 *Sinai. Anuar pentru studii iudaice*. În 1928 și 1929 editează *Buletinul Societății de studii iudaice din România* (au apărut 5 fascicule). La București, a funcționat ca rabin în trei sinagogi: Sinagoga Mare (1925–1935), Unirea Sfântă (1935–1940) și Templul Coral (1940–1945), unde a fost rabin și predicator.

A fost un colaborator apropiat al marelui rabin al României, Iacob Niemirower, împreună cu care a fondat **Societatea de studii iudaice** pentru „cultivarea științei iudaismului în toate ramurile ei și, îndeosebi, a istoriei și folklorului evreilor din România”⁷ și, de asemenea, **Institutul de istorie evreo-român**, sub egida căruia au apărut mai multe din lucrările sale consacrate trecutului comunităților evreiești române. Grație tenacității sale a reușit să creeze un Muzeu și un Centru de documentare, reunind arhivele istorice în localul particular construit aproape de Templul Coral din București (în 1932). A făcut să apară în condiții excelente *Buletinul bibliotecii, muzeului și arhivei istorice a Templului Coral* (1936–1939). Profesor la liceele evreiești „Libros”, „Focșăneanu” și „Cultura”, a desfășurat o activitate exemplară între anii 1940–1944 în cadrul Colegiului pentru studenții evrei sau a Colegiului universitar „Onescu”, după numele directorului acestei „universități” evreiești particulare, creată în pripă și unde elevii evrei dați afară din școlile publice au urmat cursurile profesorilor și intelectualilor evrei de renume, la rândul lor expulzați din posturile lor prin legislația rasială a regimului Antonescu. După război, continuă activitatea de profesor în cele trei școli evreiești.

Marginalizat de noul regim, autoritățile îi oferă în 1950 un pașaport în schimbul importanței sale arhive personale, dar cu câteva zile înainte de data plecării prevăzute i l-au retras. Rămânând fără buletin de identitate și considerat de către regim „dușman al poporului”, el rezistă, menținând o casă de rugăciuni în propria locuință din capitală, așteptând mulți ani permisiunea de a părăsi România. Abia în 1963, după numeroase obstacole și hărțuiri a reușit să plece, grație intervenției pastorului Martin Niemöler și în urma plății unei mari sume de bani. Exilat în Franța la vârsta de 63 de ani, el și-a continuat sacerdoțiul ca rabin la Sinagoga Tournelles din Paris. A devenit profesor la Seminarul israelit din Franța, unde fusese elev în anii 1920. S-a stins din viață în 1972.

Majoritatea scrierilor lui Meyer Abraham Halevy, în afara cercetărilor consacrate numismaticii antice, medievale și moderne, privesc trei domenii: a) Studiile biblice și comentariile exegetice; b) Istoria medicinei evreiești; c) Istoria comunităților evreiești din România. Acest din urmă domeniu îl preocupă din anii tinereții și, după întoarcerea în România în 1926, lansează împreună cu marele rabin

⁷ Extras din primul articol al Statutul societății, publicat în anuarul *Sinai*, nr. 1.

Iacob Niemirower, un apel adresat tuturor rabinilor din țară pentru a-i încuraja să realizeze monografiile despre comunitățile lor. A dat el însuși exemplu și, sub egida **Institutului de istorie a iudaismului român**, a publicat în limba română mai multe monografii importante: *Sinagoga Mare din București* (1931), *Comunitățile evreiești din Iași și București* (vol. I, 1931), *Contribuții la istoria evreilor din România* (1933), *Monografia istorică a Templului Coral din București* (1935), *Templul „Unirea Sfântă” din București (1836–1936)*. În introducerea acestei ultime monografii putem citi: „Istoriografia iudeo-română nu se află decât în faza ei inițială de formare, în cursa pentru cercetarea materialului brut și perfecționării metodelor de lucru, în perioada de strângere și publicarea surselor și monografiilor”.

Înțelegem, astfel, de ce s-a străduit să publice numeroase documente de interes istoric în diferite reviste. Din acest punct de vedere, merită să menționăm publicarea în 1935, de către Scarlat Calimachi și S. Cris-Cristian, a unui prim volum de surse privind pe evrei, mai ales în secolele XVIII–XIX, studiu intitulat *Călători și scriitori străini despre evreii din Principatele românești*⁸.

M. A. Halevy a dat cercetărilor sale o orientare științifică din punct de vedere metodologic și bibliografic. Grija obiectivității și spiritul critic nu l-au părăsit niciodată. Iată de ce, aplecându-se asupra trecutului comunităților evreiești a socotit necesar să atragă atenția asupra exploatării necritice a anumitor documente vechi. Astfel, a blamat utilizarea anumitor surse apocrife. Printre alte teme, s-a ocupat în mai multe articole de cazul localității Tâlmaci. Halevy relevă că tradiții foarte vechi atribuie fondarea acestei localități (în latină *Thalmus*), din Transilvania meridională, unor supraviețuitori ai războiului din Iudeea, după distrugerea Templului din Ierusalim de către Titus (70 e.n.). Regele dacilor Decebal (97–106), inamicul declarat al romanilor, ar fi acordat azil acestor supraviețuitori, datorită mai ales evreului Danista („Cămătarul”). Astfel Iohannes Lebellius (mort în 1566) a lansat legenda în versuri *De Oppido Thalmus*, care spune că evreii au fondat localitatea și au denumit-o după Talmud, colecția lor de legi și jurisprudență. Halevy pune la îndoială atitudinea istoricilor care au înregistrat și acceptat această aserțiune fără a pune o întrebare elementară: cum au putut evreii să dea numele de Talmud coloniei lor, când acest *hebraicum legis volumen* nu a fost cunoscut ca atare decât câteva secole mai târziu?

În cercetarea istorică consacrată evreilor din România, Halevy a fost mai mult decât un demn succesori al lui Iacob Psantir, primul cronicar al comunității sale de origine, la fel ca și al lui Iosef Kaufman, autor al unei masive lucrări consacrată evreilor din județul Neamț⁹, și mai ales al fraților Elias și Moses Schwarzfild, fondatorii școlii istoriografice evreo-române în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. El trebuie considerat primul istoric modern al iudaismului român. Și totuși, Halevy

⁸ Scarlat Calimachi, S. Cris-Cristian, *Călători și scriitori străini despre evreii din Principatele românești*, Biblioteca istorică „Teodor Calimachi”, Iași, nr. 1.

⁹ I. Kaufmann, *Cronica comunităților israelite din județul Neamț, cuprinzând hrisoave, documente, inscripții fotografii, etc.*, Piatra Neamț, 1928–1929.

nu a dat toată măsura talentului său în acest domeniu. Mai ales că el avea o formație universitară și științifică aprofundată, pe care predecesorii săi nu o posedau. Publicând o bogată documentație inedită în română, ebraică și idiș în numeroase periodice, scurte articole despre tipăriturile ebraice și presa evreiască în Țările Române, a fost un fin analist al vechilor *pinkasim*¹⁰, al vechilor inscripții ebraice de pe pietrele tombale din Iași și București¹¹, atrăgând atenția asupra *responselor* rabinice ca izvoare ale istoriei evreo-române¹², sau asupra izvoarelor creștine care probau vechimea unor comunități evreiești, precum cea din Cetatea Albă, care urcă până la începutul secolului al XIV-lea¹³. El avea pregătirea universitară necesară pentru a realiza o lucrare de sinteză, pe care a anunțat-o în mai multe rânduri dar nu a realizat-o. Una din explicațiile cele mai plauzibile constă în faptul că s-a implicat cu pasiune în cariera rabinică, unde notorietatea sa l-a plasat în primul plan. Cu toate acestea, pe lângă bucuria pe care i-o aducea numărul mare de credincioși, acest domeniu i-a adus două mari decepții: în 1939, nealegerea sa în postul de mare rabin al României, după dispariția lui Iacob Niemirower, când a fost preferat Alexandru Șafran, care a devenit cel mai tânăr șef-rabin din istoria României, și în 1947, când, după plecarea forțată a lui Alexandru Șafran noua putere comunistă l-a numit în locul acestuia pe rabinul Moses Rosen, deși datorită notorietății sale în epocă, alegerea sa n-ar fi trebuit să pună nici o problemă. Dar sub mantia de plumb a regimului totalitar istoria evreiască devenea subiect tabu și orice cercetare de anvergură în acest domeniu era interzisă. După al Doilea Război mondial nu a putut face această sinteză din cauza circumstanțelor politice, dar nu a realizat-o nici după instalarea sa în Franța, în 1963. De fapt, în ultimul deceniu al vieții sale și-a concentrat toată energia asupra învățământului, activității sale rabinice și studiilor de istorie a medicinei. Acestea fiind spuse, trebuie să fim recunoscători regretatului rabin Meyer Abraham Halevy pentru viziunea în care a plasat istoria evreilor români.

Prezența evreilor în istoria României înainte de cel de-al Doilea Război mondial a fost semnalată și de un număr de autori români de renume, printre care: M. Kogălniceanu, B.P. Hașdeu, N. Iorga, și A.D. Xenopol. Deși puțin numeroase, scrierile lor, care nu sunt total lipsite de prejudecăți, trebuie considerate ca un

¹⁰ Cf. „Extras dintr-un pinkas al evreilor polonezi din București” (în ebraică), *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1929, vol. II, p. XXIX–XXXI și „Pinkassim vechi și noi ale comunității evreiești din Bucureștiul de altădată: societățile *Sacra* și *Bikur Holim*” (în ebraică), *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1933, vol. V, p. LVIII–LXIV.

¹¹ Cf. „Pietrele funerare de lângă Sinagoga Veche din Iași”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, Iași, I, nr. 2–3, martie-iunie, 1926, p. 54–61 și „Inscripții în vechile cimitire evreiești din București și Iași”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1931, vol. III, p. XVII–XXXIV.

¹² Cf. „Consultațiile rabinice ca izvoare de istorie evreo-română”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, vol. I, 1928, p. 7–10.

¹³ Cf. „Problema Hazarilor și comunitatea evreiască din Cetatea Albă pe la 1300”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1927, II, p. 9–13. Acest articol a fost publicat și în franceză în *Souvenir et Science, revue d'histoire et de littérature juive*, Strasbourg, I, nr. 1, 1930, p. 21–23.

capitol departe de a fi neglijabil în istoriografia evreilor români, capitol pe care ni-l propunem să-l abordăm în viitor.

3. Principalele mele scrieri consacrate trecutului evreilor din România

Din punct de vedere cronologic, cărțile mele consacrate evreilor din România au îmbrățișat o istorie originală, de la excludere la emancipare, de la emancipare la integrare și iarăși la marginalizare, de la tragedia Șoah-ului la instaurarea regimului comunist totalitar.

Prima mea lucrare științifică de anvergură privind această tematică a fost elaborată în cadrul unei prime teze de doctorat, apărută în 1978 la Aix-en-Provence cu titlul *Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion à l'émancipation*, cu o Prefață semnată de Pierre Guiral. Una din primele probleme de care m-am lovit chiar de la începutul acestei investigații istorice a fost statutul evreilor din România. Cine sunt acești evrei? Înainte de emancipare, după prevederile noului articol 7 din Constituția din 1879 ei erau „străini nesupuși unei protecții străine”. Dacă această bizară definiție juridică nu poate să ne satisfacă, trebuie să recunoaștem că pentru evreii români – ca și pentru evrei, în general – ne aflăm în fața unei reale dificultăți când încercăm să-i definim printr-o expresie valabilă. Sunt ei o rasă, un popor, o națiune, o naționalitate, o religie, un grup istoric, o colectivitate lingvistică (sau) culturală, o comunitate etnică? Sunt ei o grupare având o conștiință comună și un sentiment de solidaritate care slăbește când presiunile slăbesc și care se intensifică atunci când presiunile se măresc?

Aprofundând subiectul, mi-am dat seama că în cazul micii Românie din secolul al XIX-lea nu era vorba de a reconstitui numai trecutul unei comunități religioase, ci de a sesiza mai întâi și mai ales evoluția unui grup cu o puternică conștiință identitară, care depășește elementul religios, cel mai vizibil. Iată de ce am optat pentru definiția de „minoritate etnico-religioasă”. Pentru a înțelege complexitatea relațiilor dintre evrei și creștini după 1866, am considerat necesar să evaluez aceste relații începând chiar de la instalarea primelor comunități pe meleagurile românești. Evreii, a căror prezență este constatată încă din Evul Mediu au cunoscut, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, un notabil progres demografic, favorizat de o imigrație din Galiția și Rusia. Ei au jucat un rol de intermediari într-o societate eminentemente agrară, compusă dintr-un număr restrâns de boieri și o majoritate de țărani. Creșterea rolului economic al evreilor coincide cu trezirea naționalismului românesc, cu ultimele faze ale luptei pentru unificare statală și obținerea independenței. Acest lucru poate explica cel puțin în parte de ce, în pofida făgăduielilor revoluționarilor de la 1848 și a politicii binevoitoare a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, prima Constituție din 1866, votată după venirea lui Carol Hohenzollern-Sigmaringen, barează pentru o jumătate de secol drumul

emancipării și integrării evreilor prin articolul 7, redactat astfel: „Calitatea de român se dobândește, se păstrează și se pierde în conformitate cu regulile enunțate prin legile civile. *Numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de român*”¹⁴.

Datorită intervențiilor stăruitoare ale puternicelor organizații evreiești occidentale (în special Alianța Israelită Universală din Paris) și ale unor personalități israelite, printre care Adolphe-Isaac Crémieux în Franța și Gerson von Bleichröder în Germania, Congresul de la Berlin (1878), reunit după războiul ruso-româno-turc, a condiționat prin tratatul său final recunoașterea internațională a independenței României de acordarea drepturilor cetățenești evreilor¹⁵. Parlamentul României a sfârșit prin a modifica, în 1879, articolul 7 din Constituția din 1866, care însă în loc de emancipare colectivă (cu excepția celor 888 combatanți evrei din războiul de independență recunoscuți imediat cetățeni), nu făcea posibilă decât naturalizarea individuală pentru „străinii nesupuși unei protecții străine” (doar 85 de evrei au obținut cetățenia între 1879 și 1902, câteva sute până la războaiele balcanice). În prezentarea evoluției minorității evreiești și a luptei sale pentru emancipare, care s-a concretizat abia la sfârșitul Primului Război mondial, la Conferința de Pace de la Paris în 1919, am constatat progresele naționalismului evreiesc asupra căruia au insistat în cărțile lor istoricii Heinrich Graetz și Simon Dubnov, coordonata națională fiind caracteristica principală a evreilor din Europa de Est, în condițiile ne-emancipării lor. Iată de ce am insistat asupra Conferinței de la Focșani (1882), care propunea emigrarea evreilor în Palestina pentru a reclădi un stat evreiesc, cincisprezece ani înaintea primului Congres sionist de la Basel (1897), inițiat de Theodor Herzl.

Această lucrare științifică de pionierat a fost tradusă în limba română și a cunoscut trei ediții succesive, în 1996¹⁶, 2006¹⁷ și 2009¹⁸. Recitind-o, am astăzi convingerea că ea s-a înscris de fapt, de la început, într-un vast proiect științific pe care l-am conceput și modelat ținând cont de logica intrinsecă a raportului sincronie-diacronie, evenimential-interpretare, al cărui obiectiv era de a face cunoscut într-o perspectivă europeană destinul evreilor în spațiul românesc. Toate

¹⁴ Vezi Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Editions de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 1979, p. 58.

¹⁵ Vezi Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878-1880)*, Editions de l'Université Paul Valéry, Montpellier, C.R.E.J. H., Sem nr. 3, 1987, 264 p.

¹⁶ *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Hasefer, București, 1996, 444 p.

¹⁷ *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Ediția a II-a revizuită și adăugită, cu o „Bibliografie cronologică a chestiunii evreiești (1861-1919) completată până în anul 2006”, Hasefer, București, 2006, 480 p.

¹⁸ *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*. Ediția a III-a revizuită și adăugită, cu o „Bibliografie cronologică a chestiunii evreiești (1861-1919) completată până în anul 2008”. Cuvânt-înainte de Aurel Vainer, Prefață de Andrei Marga, Editura Hasefer, București, 2009, 502 p.

volumele de sinteză, dar și de documente pe care le-am consacrat apoi trecutului evreilor din România – *Bleichröder și Crémieux...; Emanciparea evreilor din România (1913–1919)...; Evreii din România (1919–1938). De la emancipare la marginalizare; Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940–1944)...; Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România (1913–1919)...; Evreii din România și solidaritatea internațională (1919–1939); Evreii din Hârlău. Istoria unei comunități* – își au originea în această primă cercetare universitară.

Doresc să prezint câteva observații privind unele din aceste volume. Examinarea ultimei faze a luptei pentru emancipare în cartea *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919)*...¹⁹ mi-a permis să clarific de ce emanciparea nu a putut fi proclamată la Conferința de pace de la București (1913), după al doilea război balcanic și de ce ea s-a concretizat la Paris în 1919. În același timp, ea mi-a permis să descopăr că noua noțiune juridică de „drepturi ale minorităților” a fost consecința „politicii evreiești” a „Comitetului Delegațiilor evreiești” de pe lângă Conferința de Pace de la Paris, sub influența liderilor lor sioniști, în special americani. Teza pe care am putut să o dezvolt, bazată pe o analiză minuțioasă a ansamblului textelor legislative conținute în multiplele memorii și mai ales într-un *Memorandum* din 10 mai 1919 și al cărui inspirator a fost Wilhelm Filderman, este că tratatul minorităților, apărând drepturile minorităților, a fost o „invenție evreiască”. Consiliul Suprem al Conferinței de Pace, conștient de necesitatea unei garanții pentru drepturile evreilor, a hotărât să o includă într-un cadru mai larg, acela al protecției minorităților. Aceasta a fost de fapt și voința Comitetului Delegațiilor evreiești, care, nevoind să singularizeze condiția evreilor, a făcut propuneri care să asigure protecția tuturor minorităților!

Evreii români se găseau la Paris în fața posibilității de a li se vedea recunoscute (în sfârșit!) nu numai drepturile de cetățean, dar și drepturi de minoritate, ca și celelalte minorități din România Mare. Acest lucru nu a constituit cel mai neînsemnat paradox al chestiunii evreo-române. Datorită dârzei opoziții a prim-ministrului Ion I. C. Brătianu, care a reușit să obțină concesiile, tratatul minorităților semnat de reprezentantul României, generalul Coandă, doar la 9 decembrie 1919, nu prevede drepturi de minoritate pentru evrei, în schimb el le recunoaște în mod explicit plenitudinea drepturilor cetățenești.

Am completat această carte prin publicarea unui volum conținând 104 documente – dintre care 90 inedite – și care se referă la *lupta internațională pentru emanciparea evreilor români*, începând cu războaiele balcanice și până la Conferința de pace de la Paris, apărut sub titlul *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de*

¹⁹ *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919). De l'inégalité civique aux droits de minorité : l'originalité d'un combat à partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de Paix de Paris*, Université Paul Valéry, Montpellier, 1992, 350 p. (Sem n°5). Préface de Charles-Olivier Carbonell.

*Roumanie...*²⁰. Dobândirea egalității civice și politice a fost rezultatul unei lupte îndelungate, purtate atât în România de către evreii români înșiși, dar mai ales în străinătate, respectiv în Occident, de către personalități și organizații evreiești care au impulsionat propriile guverne pentru a interveni și obține emanciparea coreligionarilor români. Georges Clemenceau, care reclamase deja în ziarul său *L'Homme libre* din 16 mai 1913 acordarea cetățeniei evreilor români, este acela care a propus ca textul articolului 7 (alegerea acestei cifre nu a fost inocentă, reamintind pe aceea a Constituției României) din Tratatul minorităților să aibă următorul conținut: „România se angajează să recunoască ca *ressortissants* români, cu depline drepturi și fără nici o formalitate, pe evreii locuind în toate teritoriile României și care nu pot a se prevala de nici o altă naționalitate”²¹.

Care a fost evoluția statutului juridic și politic al evreilor din România după obținerea emancipării (1919) și până la radicala sa punere în discuție, în 1938, de către guvernul antisemit Goga-Cuza? Iată obiectivul pe care mi l-am asumat într-o altă vastă lucrare, care a apărut sub titlul *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation à la marginalisation*²². Abordarea condiției juridice și politice a evreilor este înțeleasă și ca studiul unei strategii de inserție a unei minorități etnico-religioase în ansamblul național românesc. Această concepție a subiectului mi-a oferit ideea călăuzitoare din punct de vedere metodologic: a percepe istoria comunităților evreiești în cadrul istoriei românești generale. Pentru a sesiza mutațiile iudeității române după 1919, am analizat mai întâi schimbările produse în România Mare, condiția evreilor fiind consecința atât a factorilor interni, intrinseci, proprii evoluției comunităților evreiești, cât și a factorilor extrinseci, externi, legați de societatea majoritară înconjurătoare și a politicii diferitelor guverne. Evreii din România reîntregită de după Primul Război mondial au fost o minoritate etnico-religioasă marcată prin eterogenitatea sa; majoritatea comunităților, departe de a fi grupuri omogene, s-au caracterizat printr-o stratificare socială prezentând mari inegalități. Dacă evantaiul profesiunilor era de ajuns de larg, mergând de la agricultură la industrie, asistăm la o concentrare importantă în domeniul meșteșugurilor și al comerțului. Pentru stabilirea portretului comunităților evreiești am abordat, în afara aspectelor religioase, problemele legate de limba de comunicare și de conștiința lingvistică, care constituie factori esențiali ai identității culturale.

²⁰ *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et témoignages Volume I (1913-1919)*, Centre Goldstein-Goren pour l'histoire des Juifs de Roumanie, Institut de Recherche de la Diaspora, Université de Tel Aviv, Tel Aviv, 1994, 317 p.

²¹ Carol Iancu, *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii. Volumul I (1913-1919)*. Traducere de Țicu Goldstein, Hasefer, București, 2004, p. 295 (Document nr. 104).

²² *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation à la marginalisation*, Editions Peeters, Paris-Louvain, collection de la Revue des Etudes juives, 1996, 432 p. Préface de Pierre Guiral et postface de Gérard Nahon.

Cei peste 750.000 evrei din România Mare au constituit din punct de vedere demografic a treia mare comunitate în Europa și a patra din lume. Totuși, cei 20 de ani ai perioadei interbelice nu au permis nașterea unui iudaism român unitar: evreii români așkenazi și sefarzi din Regat, precum și evreii din provinciile istorice ale României – evreii „ruși” din Basarabia, evreii „germani” din Bucovina, evreii „unguri” din Transilvania – și-au păstrat, în mare parte, universul lingvistic, cultural și religios. Din punct de vedere al organizațiilor politice, majoritatea evreilor s-a polarizat în jurul a doi factori: Uniunea Evreilor Români și tabăra național-evreiască care a reușit, dar numai în 1928, să creeze un Partid evreiesc. Participarea evreilor la alegeri a confirmat lipsa unei atitudini politice coerente comune. Principalul element de unitate între diferitele componente geografice ale iudeității române a fost condiția juridică și politică impusă de o anumită „*gouvernance*”. Față de discriminările care s-au multiplicat după 1933, de provocările și acțiunile mișcărilor extremiste xenofobe și rasiste, evreii au reacționat prin proteste dar, mai ales, prin demersuri pe lângă marile organizații evreiești occidentale și pe lângă Societatea Națiunilor.

Am putut prezenta pe larg această problematică într-un al doilea volum, conținând 150 de documente inedite²³. Lectura atentă a acestei vaste documentații, culesă în special în arhivele Ministerului francez al Afacerilor externe, ale Alianței israelite universale de la Paris și ale Societății Națiunilor de la Geneva, ne indică faptul că în perioada interbelică a existat o reală solidaritate internațională față de evreii români. Ea s-a manifestat mai întâi și mai ales prin neîncetatele intervenții ale personalităților și organizațiilor evreiești occidentale, dar, adeseori, și ale guvernelor lor respective, îndeosebi francez, englez și american. Slabele rezultate obținute în apărarea drepturilor evreilor români după 1933 se explică prin ascensiunea irezistibilă a mișcărilor de extremă dreaptă și prin evoluția conjuncturii internaționale, marcată de politica agresivă a Germaniei hitleriste și diminuarea influenței democrațiilor occidentale în frumoasa țară a Carpaților.

Perioada celui de-al Doilea Război mondial constituie un alt șantier important al muncii mele de istoric. După mai mulți ani de cercetare în arhiva ministerului francez al Afacerilor externe, un prim rezultat s-a concretizat prin publicarea cărții *La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940–1944). Documents diplomatiques français inédits*²⁴. Țin să insist asupra atașamentului meu privind expresia de *Șoah*, pe care am menținut-o și în titlul volumului tradus în limba română la editura Polirom²⁵. Eu îl prefer celui de „Holocaust”, care s-a impus în

²³ Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie et la solidarité internationale (1919–1939)* Montpllier, 2006, 351 p. (Sem n°12).

²⁴ Carol Iancu, *La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940–1944). Documents diplomatiques français inédits*, Université Paul Valéry, Montpellier, 1998, 189 p. (Sem n°7); 2e édition revue et augmentée, *ibid.*, 2000, 205 p. (Sem n°8).

²⁵ Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940–1944). Documente franceze inedite*, Polirom, Iași, 2001, 206 p.

media americană și care s-a înrădăcinat și în România. Pledez pentru folosirea cuvântului Șoah, utilizat curent în Israel, în Franța și în țările francofone, deoarece el nu se pretează la nici o confuzie, este singurul cuvânt care desemnează unicitatea fenomenului de nimicire totală care a fost cât pe ce să facă să dispară poporul evreu în Europa. Documentația franceză inedită pe care am publicat-o conține câteva piese de o importanță excepțională. Cartea mea constituie un inventar semnificativ al politicii antisemite a regimului Antonescu, stabilit de reprezentanții Franței aflați la post în România, care permit să măsurăm întinderea calvarului evreilor. Diplomații francezi utilizează expresii fără echivoc pentru a sublinia responsabilitatea autorităților române (jandarmeria și armata aplicând ordinele lui Antonescu) în deportările și masacrele de evrei: „epurarea radicală a elementului israelit [în Basarabia]” (scrisoare din 12 august 1941); „proiect pe care guvernul român îl nutrește de o vreme, abil încurajat de germani, și care vizează *exterminarea israeliților* [sublinierea mea, C.I.] din aceste regiuni [Basarabia și Bucovina]” (scrisoare din 28 octombrie 1941); „Ne aflăm în prezența unui *plan sistematic de exterminare* [sublinierea mea, C.I.] pus la cale deja de câțva timp” (scrisoare din 10 noiembrie 1941).

Cartea mea demonstrează, de asemenea, că în România a existat o opoziție față de politica de „purificare etnică” a dictatorului Antonescu. Astfel, scrisorile ambadorului Jacques Truelle citează luările de poziție ale mai multor personalități politice românești, printre care Iuliu Maniu, șeful partidului Național Țărănesc, care s-au adresat lui Antonescu pentru a protesta contra politicii antisemite și a masacrării evreilor. Evreii, datorită acțiunii tenace a conducătorilor lor de elită, mai ales a lui Wilhelm Filderman și a marelui rabin Alexandru Șafran, au știut să reziste și să găsească sprijinul necesar care a permis oprirea genocidului și supraviețuirea unei jumătăți a comunității lor (subliniind că masacrarea la Auschwitz a majorității evreilor din Transilvania de nord revine Germaniei naziste și Ungariei hortiste).

Acest lucru este pe larg relevat în volumul *Alexandre Safran et la Shoah inachevée en Roumanie. Documents et témoignages (1940–1944)*²⁶. În această culegere de documente mi-am propus să precizez angajamentele șef-rabinului Alexandru Șafran în perioada celui de-al Doilea Război mondial. Acest ansamblu bogat și variat cuprinde 190 de documente, majoritatea inedite, din arhive din România și din străinătate, 97 de articole sau extrase de articole din ziare și periodice din epocă, în română, engleză, germană, ebraică și franceză, 35 de mărturii provenind de la personalități ilustre sau mai puțin cunoscute (avocați, militanți sioniști, profesori, ziariști, oameni politici, ingineri, istorici, scriitori, un ofițer și regele Mihai I) și, de asemenea, 43 de documente în facsimil (articole, note și

²⁶ *Alexandre Safran et la Shoah inachevée en Roumanie. Recueil de Documents (1940–1944)*. Avant-Propos d'Aurel Vainer. Préface d'Andrei Marga, Hasefer, București, 2009, 502p. Vezi și traducerea românească: *Alexandru Șafran și Șoahul neterminat în România. Culegere de documente (1940–1944)*. Cuvânt-înainte de Aurel Vainer. Prefață de Andrei Marga, Hasefer, București, 2010, 576 p.

corespondențe originale). Acest volum face cunoscute diferitele fațete ale unei personalități care a depășit cu mult atribuțiile unui conducător religios, dobândind statutul unui veritabil lider, atât spiritual cât și politic. Tânărul Alexandru Șafran, ales șef-rabin la vârsta de 29 de ani, în 1940, om de idei, care purta în sine germenele viitoarei sale opere de filozofie religioasă de anvergură, a trebuit să facă față evenimentelor marcate de cataclism, care l-au revelat ca pe un om de acțiune. El nu a rămas închis într-un turn de fildeș. A fost conștient de ceea ce circumstanțele dramatice solicitau din partea sa, probând o imensă dăruire de sine, exprimată și prin emoționante discursuri, dintre care cele mai importante sunt reproduse integral în acest volum. Parcurgându-le, suntem impresionați de numărul și bogăția citatelor din Biblie, Talmud și vasta literatură rabinică. Originalitatea acestor discursuri, în principiu de orientare religioasă, consistă în faptul că ele conțineau un puternic mesaj spiritual, dar mai ales politic, în contextul epocii. Aceste discursuri emoționante au insuflat curaj comunității evreilor și au avut rezultate concrete (în special în opera de ajutorare a deportaților evrei în Transnistria). Aceste texte au o valoare istorică excepțională, ele fiind printre puținele texte de discursuri pronunțate de lideri evrei care s-au păstrat din perioada Europei naziste. Istoria va reține acțiunile sale, angajamentele sale, determinarea sa în situații de criză, aflată în afara normelor. Alexandru Șafran – și acesta este unul din principalele învățăminte care rezultă din această lucrare – a fost un om de credință profundă, care a jucat un rol hotărâtor în lupta pentru supraviețuire a coreligionarilor săi.

Am lărgit grila cronologică la perioada de după cel de-al Doilea Război mondial, reușind a publica o primă lucrare, intitulată *Alexandre Safran et les Juifs de Roumanie durant l'instauration du communisme. Documents inédits des archives diplomatiques américaines et britanniques 1944-1948*²⁷, care a apărut și în limba engleză²⁸. Într-un amplu studiu introductiv de peste o sută de pagini, am putut explica evoluția situației minorității evreiești în contextul procesului de comunizare a societății românești, impus de ocupantul sovietic. Cele 120 de documente inedite și cele 90 de articole și extrase de articole din 22 ziare și periodice din 7 țări (Australia, Canada, Marea Britanie, România, Statele Unite, Palestina mandatară și Elveția), pe care le-am publicat și comentat, reprezintă o mină de informații privind situația internă și internațională a României. Abundența corespondență a reprezentanților americani și britanici ne permite să înțelegem cum, după 1944, Alexandru Șafran a

²⁷ *Alexandre Safran et les Juifs de Roumanie durant l'instauration du communisme. Documents inédits des archives diplomatiques américaines et britanniques (1944-1948)*. Avant-Propos d'Alexandru Zub, membre de l'Académie Roumaine, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Colecția „Historica-Dagesh”, n°4, Iași, 2016, 561 p.

²⁸ *Alexandre Safran and the Jews of Romania during the installation of the Communist Regime. Newly discovered documents from the American and British diplomatic archives 1944-1948*. Translated by Felicia Waldman. Foreword by Professor Alexandru Zub, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Colecția „Historica-Dagesh”, Iași, n°8, 2018, 553 p.

știut să reunească comunitatea sa devastată de război, să o ghideze și să o apere în condiții din ce în ce mai aspre, până în momentul în care el a fost împiedicat să-și mai asume funcția, fiind alungat de reprezentanții noului regim comunist impus de Uniunea Sovietică.

Aceste două volume de documente consacrate Șef-rabinului României și evreilor români în perioada 1940–1947, au fost precedate de biografia sa, pe care am intitulat-o *Alexandre Safran. Une vie de combat, un faisceau de lumière*²⁹, tradusă în limba română de regretatul meu prieten Țicu Goldstein, cu titlul *Alexandru Șafran. O viață de luptă, o rază de lumină*³⁰. În această carte am considerat biografia ca pe un subiect globalizant, drept pentru care am prezentat viața și opera acestei personalități inserate în contextul general al evoluției politice a Europei și al mutațiilor geo-politice ale societății românești în perioada dintre cele două războaie mondiale, în perioada celui de-al Doilea Război mondial (cea a Șoahului) și după terminarea războiului, în anii instaurării regimului de dictatură comunistă, până când a fost constrâns să părăsească țara. Ales în 1948 Mare Rabin al Genevei, unde a condus comunitatea evreiască peste o jumătate de secol, el a contribuit în același timp la reconcilierea dintre evrei și creștini, rămânând atașat coreligionarilor săi români și României, unde a putut reveni doar 48 de ani mai târziu, în 1995, după moartea celui care preluase postul său de șef-rabin. În munca mea am ținut cont de „utopia biografică”, care vizează exhaustivitatea. Fiind conștient că relatarea vieții lui Alexandru Șafran nu putea fi exhaustivă, m-am forțat să nu eludez nici unul din aspectele sale majore. Pentru mine, relatarea vieții și operei lui Alexandru Șafran a reprezentat o necesitate morală și ea trebuie considerată și ca o reparație istorică, în măsura în care numele său a fost ponegrit și șters în țara sa natală în lunga perioadă a regimului comunist (în tot acest timp numele său iradia în Europa occidentală, în Israel și în Statele Unite).

În afară de vastele sinteze privind trecutul evreilor din România, am ținut să trec de la marea istorie la micro-istorie, elaborând monografia comunității evreilor din orașul Hârlău, străveche vatră de cultură și spiritualitate românească. Și scrierea istoriei acesteia a fost pentru mine o „datorie morală”, o „datorie a memoriei” față de comunitatea căreia i-am aparținut până la vârsta de 17 ani, dar și o necesitate științifică, deoarece nici un studiu de ansamblu nu i-a fost consacrat până în prezent. Bazat pe o vastă documentație adunată în arhivele din România, Franța, Israel și Statele Unite, precum și pe numeroase mărturii orale, volumul relatează destinul unui grup minoritar care a reprezentat la sfârșitul secolului al XIX-lea peste 50% din populația localității și care a jucat un rol economic deosebit în dezvoltarea sa. Am reușit să creez o „bancă de date” privind aspectele demografice și onomastice, un

²⁹ Carol Iancu, *Alexandre Safran. Une vie de combat, un faisceau de lumière*, Université Paul Valéry, Sem n°13, Montpellier, 2007, 318 p. (et 32 p. d'illustrations).

³⁰ Carol Iancu, *Alexandru Șafran. O viață de luptă, o rază de lumină*, traducere de Țicu Goldstein, Hasefer, București, 2008, 394 p. (și 32 p. de ilustrații).

veritabil memorial care salvează de la uitare peste patru mii de nume. Universul religios și cultural, școala israelito-română, mișcarea sionistă, tragedia Șoahului, exodul comunității sub noua stăpânire comunistă, atașamentul față de locurile natale al evreilor hârlăoani stabiliți în Israel și în alte țări, toate aceste subiecte, tratate cu rigoare și cu pasiune, sunt completate cu numeroase anexe, tabele, documente în facsimil și ilustrații.

În loc de concluzie : o încercare de „ego-istorie”

Istoria evreilor din România nu a beneficiat de ample sinteze, așa cum a fost cazul cu alte mari colectivități evreiești din Rusia, Polonia sau Ungaria. Această constatare a fost oare principalul motiv care explică de ce m-am angajat în studiul sistematic al evreimii române? În ce spirit am conceput principalele mele lucrări relative la istoria evreilor din România, care au fost detaliate aici? De ce am ales „meseria” de istoric? Răspunsurile la aceste întrebări trebuie căutate în biografia mea.

De la început pot afirma că originile mele, copilăria și adolescența petrecute într-un orașel din nordul Moldovei, altădată un *ștetl*, adică un târg unde populația evreiască era numeroasă, m-au influențat profund și explică cel puțin în parte vocația mea de istoric. Sunt născut într-o familie modestă, unde aspectele religioase contau mult pentru ambii mei părinți, orfani din Primul Război mondial. Datorită religiozității mamei (nu voi uita niciodată serile de Vineri, când aprindea lumânări și se ruga) și limbii idiș pe care am învățat-o (nu voi uita niciodată frumoasele melodii idiș pe care le cânta), mi-am însușit primele aspecte rituale ale iudaismului. De asemenea, îl acompaniam regulat pe tatăl meu la sinagogă, unde citeam în *sidur* (cartea de rugăciune), datorită cunoașterii alfabetului ebraic pe care l-am învățat cu un *melamed*, regretatul „învățător” de religie evreiască Moș Aron (Arn der Stoler), la el acasă, împreună cu alți copii evrei. Tatăl meu mă trimitea adeseori la un frate care locuia la Iași, pentru a asista la spectacolele Teatrului Evreiesc de Stat din localitate, unde am admirat și aplaudat creațiile multor scriitori idiș, printre care Abraham Goldfaden, Șalom Alehem, Ițic Mangher, Iacob Groper etc. Astfel, am beneficiat, datorită părinților mei, de o primă comoară, o moștenire religioasă și culturală evreiască. A doua comoară mi-a fost transmisă la școala primară și liceul din Hârlău, unde am primit un învățământ de excepție, din partea unor dascăli de elită. Țin să amintesc aici pe regretata mea învățătoare Hilda Dumitrescu, o doamnă germană, originară din Bucovina, care m-a învățat și m-a făcut să iubesc frumoasa limbă română. La liceu, în afară de limba și literatura română (am apreciat în special lecțiile profesorului Vasile Tătaru), am iubit foarte mult alte două materii (la care am excelat): istoria și franceza, predată de o elegantă profesoară, D-ra Elena Clos. Astfel s-a deschis pentru mine, ca un adaos la dublul meu univers, evreiesc și românesc, o fereastră spre cultura franceză și occidentală. După terminarea studiilor liceale la Hârlău (în afară de primul an urmat la Alba Iulia, la liceul „Mihai Viteazul” din cetate)

și obținerea bacalaureatului (a „Diplomei de Maturitate”) la liceul „Costache Negruzzi” din Iași, m-am despărțit de târgul în care am văzut lumina zilei, în toamna anului 1963, când pe neașteptate am primit „aprobarea”, trebuind să plecăm repede spre Israel. Dacă există o relație între destinul unei vieți și locurile natale, pot afirma că angajamentul meu în domeniul istoriei a fost determinat de ambianța Hârlăului, unde se întâlnesc amintiri istorice și dilemele conviețuirii. Aici am fost marcat atât de ruinele palatului domnesc al lui Ștefan cel Mare de lângă frumoasa biserică Sfântul Gheorghe, cât și de superba Sinagogă Mare, datând din anul 1814, restaurată prin grija Federației Comunităților Evreiești din România. Din anii copilăriei am putut surprinde problematica relațiilor dintre creștini și evrei, cu o viață culturală religioasă bogată, deși diminuată de presiunile unui regim totalitar, buna înțelegere intercomunitară, acomodarea, dar și tensiunile și momentele de intoleranță, subiecte care se regăsesc în diferitele mele cărți consacrate istoriei evreilor români și României contemporane. Tot din anii copilăriei datează o întâmplare care m-a marcat profund și care are o legătură directă cu interesul pe care l-am manifestat de timpuriu pentru istorie. Aveam 8 ani și, cu ocazia Paștelui evreiesc, am oferit celui mai bun prieten și coleg de școală, fiu de țărani săraci dintr-un sat învecinat, o bucată de pască. El a ezitat o clipă s-o ia, punându-mi o întrebare neașteptată, căzută ca o lovitură de trăsnet: „N-are sânge înăuntru?”. Speriat, am rupt felia de pască și am început s-o mănânc. Asigurat că nu e niciun pericol, a făcut și el la fel. Revenit acasă, i-am spus de îndată mamei ce s-a întâmplat la școală, iar ea, cu o voce blândă dar fermă, mi-a explicat că unii creștini credeau în aceasta născocire, potrivit căreia, la fabricarea azimei, evreii ar utiliza sânge de creștin, pe care l-ar amesteca cu făină și apă. Astfel, în anii 1950 această înspăimântătoare legendă medievală era încă actuală. Nu exagerez să afirm că acest eveniment m-a determinat mai târziu să studiez istoria, îndeosebi istoria evreilor și a relațiilor dintre evrei și creștini. Așa se face că, într-una dintre primele mele cărți dedicate trecutului evreilor români (*Emanciparea evreilor din România, 1913-1919...*) am simțit nevoia să pun pe copertă fotografia unui săculeț pentru păstrarea azimei, utilizat în cursul ceremoniei de Paște, un săculeț din catifea brodată, confecționat de mama mea în anii 1920 la Bucecea, târgușorul ei natal din nordul Moldovei!

După ce am părăsit definitiv țara natală și după instalarea părinților într-o mică localitate din Galilea, am petrecut șase luni într-un kibuz, unde mi-am împărțit timpul între munca agricolă și studiul limbii ebraice. M-am înscris apoi la Universitatea ebraică din Ierusalim, unde am urmat studii de istorie generală, de istorie evreiască, de limba și literatura franceză, de psihologie și de pedagogie. Trebuie să menționez numele a cinci profesori care mi-au dăruit mult din cunoștințele lor și ale căror cursuri au marcat generații de studenți: Shmuel Safrai, Joshua Prawer, Jacob Talmon, Michel Confino și Jacob Katz. Yehuda Safrai specialist în istoria antică a Israelului, m-a făcut să descopăr perioada celui de-al Doilea Templu de la Ierusalim (sec. VI î. e. n. – sec. I e.n.), mai ales prin studiul vechilor inscripții ebraice. Joshua Prawer, autorul celebrei lucrări *Istoria Regatului latin din Ierusalim*, m-a inițiat în cunoașterea Evului mediu prin cursuri magistrale și exerciții

de descifrare de texte în limba latină. Michel Confino m-a făcut să înțeleg atât destinul marii Rusii, de la primii țari și până la instaurarea regimului comunist, cât și evoluția U.R.S.S. până la al Doilea Război mondial. Jacob Katz, eminent sociolog și istoric originar din Ungaria, a știut să explice cu multă rigoare ponderea religiei și rolul evreilor în dezvoltarea capitalismului modern, înainte și mai ales după emancipare. Lui Jacob Talmon, specialist al mișcărilor naționale și al formării statelor naționale în secolul al XIX-lea, îi datorez cunoașterea evoluției relațiilor internaționale în perspectiva principiului naționalităților. Obținerea titlului de *Master of Arts* cu mențiunea *magna cum laude* și redactarea unui memoriu intitulat *Charles Péguy socialist și poziția sa față de naționalism* mi-au permis obținerea unei burse a guvernului francez, continuarea și terminarea studiilor universitare în Franța. Cercetările efectuate în revista *Les Cahiers de la Quinzaine* (1900–1914) și în arhiva Charles Péguy din Orléans – care m-au determinat să devin un admirator al scriitorului Charles Péguy – m-au pus, paradoxal, pe un drum al istoriei care mergea de la Paris la București. Într-adevăr, în *Cahiers de la Quinzaine*, am descoperit textul vehement și patetic al lui Bernard Lazare (primul apărător al căpitanului Alfred Dreyfus), prietenul lui Péguy, intitulat *Les Juifs de Roumanie*, scris în urma exodului masiv al evreilor români de la cumpăna secolului al XIX-lea, cu aspectul său cel mai tragic, al emigranților pedestri, al *fussgeier*-ilor. Această revelație a fost însoțită de întâlnirea decisivă la Aix-en-Provence, cu profesorul Pierre Guiral, în preajma căruia am putut să iau cunoștință de bogăția școlii istoriografice franceze și de noile orientări privind istoria religioasă. Datorită studiilor urmate la Universitatea ebraică din Ierusalim, am păstrat pentru istoria religioasă și istoria minorităților o atracție deosebită și în această perspectivă mi-am conceput teza de doctorat despre evreii din România, susținută sub conducerea lui Pierre Guiral și reprodușă parțial în cartea *Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion à l'émancipation*.

Buna primire în mediile universitare a acestui volum mi-a întărit convingerea în necesitatea de a continua pe acest drum, angajându-mă într-o altă vastă cercetare consacrată evreilor din Romania Mare. Baza documentară privind acest subiect s-a îmbogățit: în afara arhivelor diplomatice și a organizațiilor evreiești din diferite țări occidentale, am beneficiat, grație eminentului jurist Dr. Karl Andreas Goldner (1917–1999) – originar din Cluj, supraviețuitor al Șoah-ului –, atât la Offenbach-am-Main unde s-a stabilit, cât și la Montpellier, de bogata sa bibliotecă de specialitate, pe care a donat-o Centrului de Cercetări și studii Evreiești și Ebraice pe care am reușit să-l fondez la Universitatea Paul Valéry. La această Universitate am beneficiat de o primire excepțională din partea președintelui André Martel, specialist în istorie militară, care m-a făcut să înțeleg mai bine dimensiunea politică a Marelui Război și împărțirea noii Europei născute la Versailles. Am venit la Montpellier după ce începusem să predau – grație profesorului Pierre Guiral (și cu concursul profesorului René-Samuel Sirat, devenit Mare Rabin al Franței) – un curs de istorie evreiască la Universitatea din Aix-en-Provence, unde pentru întâia dată a fost introdusă această disciplină. Toți noii colegi de la departamentul de istorie m-au acceptat cu multă bunăvoință, în special Charles-Olivier Carbonell, Roland Andreani, Gérard Cholvy și

Gérard Dédéyan, specialiști în istoriografie, istoria presei, istoria religioasă și, respectiv, în istoria armenilor. Împreună cu ei am organizat numeroase reuniuni științifice, printre care mese rotunde și colocvii internaționale consacrate lui Adolphe-Isaac Crémieux, Bernard Lazare, Theodor Herzl, Afacerii Dreyfus, scriitorului Armand Lunel, istoricului Jules Isaac, dialogului interreligios evreo-creștin, genocidului poporului armean și Șoah-ului, evreilor din Africa de Nord, dar și evreilor din România³¹. În 1985, pentru mileniul orașului Montpellier, cu întregul sprijin al primarului Georges Frêche, profesor la Facultatea de Drept, am organizat un congres internațional consacrat evreilor din Montpellier și Languedoc și două expoziții. Cu această ocazie, a fost inaugurată *micva* (baia rituală evreiască) care datează de la sfârșitul secolului al XII-lea, la a cărei restaurare am luat o parte activă, prevăzând chiar găsirea fundațiilor sinagogii medievale, descoperire care s-a concretizat câțiva ani mai târziu.

În sfârșit, după ce am amintit pe scurt formația mea de istoric și începuturile mele în învățământul universitar, e necesar să menționez numele profesorului Gérard Nahon (1931–2018), care mi-a publicat primele articole despre evreii români în *Revue des Études juives*, și m-a încurajat în mod constant în defrișarea acestei *terra incognita* care a reprezentat mult timp România pe harta iudaismului european. După răsturnările politice din 1989 și revenirea mea frecventă în România, am putut conduce în cotutelă teze de doctorat privind trecutul evreilor români. De asemenea, am cunoscut îndeaproape o serie de colegi cu care am colaborat și dintre care unii au contribuit la dezvoltarea învățământului universitar și a cercetărilor privind istoria evreilor din România, printre alții istorici și universitari recunoscuți sau tineri în curs de afirmare: Gheorghe Platon (1926–2006), Dinu Giurescu (1927–2018), Dan Berindei, Alexandru Zub, Gheorghe Cliveti, Andrei Marga, Ladislau Gyémant, Viorel Faur, Antonio Faur, Andrei Corbea-Hoișie, Silviu Sanie, Alexandru-Florin Platon, Lucian-Zeev Herșcovici, Victor Eskenasy, Victor Neumann, Adrian Niculescu, Felicia Waldman, Francisca Solomon...³². Dar aici este vorba de un alt capitol de „istorie personală” care așteaptă să fie scris...

Dacă în ansamblul cărților mele m-am străduit să fiu fidel principiului *sine ira et studio*, scrierea lor s-a făcut cu pasiune, influențat fiind de necesitatea de a valoriza o istorie delăsată, care este o istorie a „Celuilalt”. Nu pot încheia fără a sublinia că legătura dintre „istoria care m-a făcut și istoria pe care am făcut-o” nu poate fi înțeleasă fără a reliefa datoria pe care am contractat-o față de atâția profesori și savanți de-a lungul itinerarului meu spiritual și profesional, de la Hârlău la Ierusalim, de la Ierusalim la Montpellier, dar și de la Montpellier la Paris, la Cluj, la Iași, la Oradea, la Constanța și la București...

³¹ Actele au apărut sub titlul: Carol Iancu (direction), *Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie (XIXe-XXe siècles)*, op. cit. Volumul a fost tradus în limba română de Țicu Goldstein: *Permanențe și rupturi în istoria evreilor din România (secolele XIX-XX)*, Hasefer, București, 2006, 437 p.

³² Aceștia trebuie adăugat numele lui Abraham Goldstein-Goren (1905–2005), mecenă care a sponsorizat centre de cercetări și publicații relative la istoria evreilor din România.

C. CONCEPTE MODELATOARE

IDEEA DE EUROPA ÎN CULTURA ROMÂNĂ.
NOTE BIBLIOGRAFICE PENTRU UN INVENTAR SINTETIC
AL UNEI TEME ISTORIOGRAFICE*

1. Preambul

Cu mai bine de 20 de ani în urmă începeam un proiect ce-și propunea să contureze o istorie românească a ideii de „Europa” în veacurile XVII–XX. Proiectul nostru a prins prea puțină substanță de-a lungul vremii, dar totuși câteva articole au văzut lumina tiparului (le vom semnala pe parcurs, în funcție de cronologia apariției lor). Textul de față are ca obiectiv prezentarea câtorva dintre traiectoriile istoriografice ale temei. Sunt referințe poate anacronice, pentru că reluăm un subiect de care nu ne-am mai preocupat mai multă vreme, precum și încheieri provizorii, căci ne găsim deocamdată în plin laborator¹.

*

Trebuie să spunem că în prima decadă a noului secol au fost publicate câteva reflecții istoriografice cu privire la subiectul pe care am ales să-l discutăm. Le datorăm lui Gheorghe Ceaușescu, care, într-un capitol al volumului său, *Nașterea și configurarea Europei* (2004), stăruia asupra evoluției de dinainte și de după 1990 a temei în istoriografia română, trecând sub tăcere, spre surprinderea noastră, contribuțiile lui Alexandru Duțu, dar semnalându-le pe cele ale lui Eugen Lovinescu, ale lui Andrei Marga, Adrian Marino, pe cele personale, ca și ale publicisticii dedicate din anii 1980, respectiv 2000². Și Ovidiu Pecican, în volumul *Europa în gândirea românească interbelică* (2008), trasa un scurt istoric al chestiunii, făcând referire la studiile sale personale, chiar la un mic articol al subsemnatului, dar, mai ales, la cele datorate lui Eugen Lovinescu, precum și lui George Ciorănescu, Alexandru Duțu,

¹ O parte din detaliile acestei intervenții și în Laurențiu Vlad, *O istorie românească a ideii de « Europa »*. *Bătrânul continent în viziunea cronicarilor secolelor XVII–XIX*, în Ana-Maria Dobre, Ramona Coman (coord.), *România și integrarea europeană*, Editura Institutul European, Iași, 2005, p. 27–57 / 27–35.

² Gheorghe Ceaușescu, *Nașterea și configurarea Europei*, Editura Corint, București, 2004, p. 175–191 (capitolul *Conceptul de Europa în cultura română*) / p. 183–190.

Andrei Marga, Adrian Marino etc.; se oprea și asupra dezbaterilor din periodicele vremii, ca și asupra instituțiilor care s-au implicat în conturarea domeniului „europenisticii” în spațiul autohton³. Iar Hans-Christian Maner, doi ani mai târziu, contura, la rândul-i, o istoriografie a problemei în discuție cu referire la perioada de după 1990, cu câteva considerații relative la lucrările lui Alexandru Duțu, Adrian Marino, Victor Neumann, dar și la reflecțiile lui Sorin Antohi, Andrei Marga, Andrei Pippidi ori Alexandru Zub etc., dedicate acestui subiect⁴.

*

În încercarea noastră am căutat să evocăm sumar, pe de o parte, evoluția temei influențelor occidentale / europene în cultura (istoriografia) română a veacurilor XX–XXI, precum și, pe de altă parte, noul obiect de studiu, construit în a doua parte a secolului trecut, a cărui istorie continuă și astăzi, acela referitor la istoria ideii și conștiinței europene în spațiul autohton.

După 1989, din momentul în care politic și cultural România a avut un alt parcurs internațional, au apărut în spațiul academic și științific *studiile europene* (domeniu curricular universitar cu o specificitate anume, strâns legat de științe politice ori de relații internaționale). *Studiile europene* au preluat, ca un preambul cultural, și intervențiile anterioare, acelea cu privire la diversele istorii ale apartenenței sau non apartenenței la un complex cultural și de civilizație european, dar ele au stăruit cu deosebire asupra cercetărilor cu privire la integrarea europeană, asupra funcționării instituțiilor comunitare sau asupra dreptului Uniunii Europene etc.

Mai mult, în domeniul *studiilor europene* s-a dezvoltat un concept (unii autori vorbesc chiar despre o perspectivă teoretică) precum „europeanisation” sau „européanisation”, care, dincolo de definiția de dicționar (occidentalizare), cunoaște semnificații noi, ce trimit dincolo de analiza procesului prin care regulile și configurările instituționale europene au fost preluate și / sau influențază contextele statelor membre; o definiție mai largă a acestei perspective subliniază importanța reflecției asupra influențelor multiple la nivelul UE, precum și între statele membre, importanța contextelor naționale în înțelegerea evoluțiilor și efectelor diverse ale politicilor și ideilor comunitare etc.⁵

³ Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*, Editura Institutul European, Iași, 2008, p. 7–12.

⁴ Hans-Christian Maner, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, în Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 239–273 / p. 242, 260–266.

⁵ O analiză asupra bibliografiei pe tema „europeanisation” în Zoltán Grünhut, *Concepts, approaches and methods on européanisation – a meta-analysis*, în „Eastern Journal of European Studies”, VIII, 1, June 2017, p. 157–175.

Fără a putea pretinde că am făcut o prezentare exhaustivă a acestei literaturi, am căutat, în cele ce urmează, să trecem în revistă câteva dintre demersurile care au valorificat în special dimensiunea istorică a ideii și conștiinței europene în spațiul românesc.

2. Autohtoniști și europeniști

Dintre numeroasele și valoroasele studii dedicate influențelor occidentale în societatea românească a veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, care au inițiat, în opinia noastră, istoriografia autohtonă a ideii europene, le amintim pe cele clasice, ale lui Pompiliu Eliade (*De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, E. Leroux, Paris, 1898; *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, I-II, Société Nouvelle de Librairie et d'Édition, Paris, 1905–1906) sau Eugen Lovinescu (*Istoria civilizației române moderne*, I-III, Ed. Ancora, București, 1924–1926). De precizat că Eugen Lovinescu își scria studiul într-o vreme de aprigi confruntări între „autohtoniști” și „europeniști”, așa încât intervenția sa era profund marcată de climatul cultural al epocii și de opțiunea neechivocă pe care o făcuse pentru cel de-al doilea grup. O bună parte a dezbaterii culturale amintite a fost retrasată de Zigu Ornea în volumul *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (Ed. Eminescu, București, 1980 – în ultimul deceniu al secolului trecut autorul a revenit asupra perioadei, dintr-o altă perspectivă de cercetare, în *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996), ori de Mircea Martin, în studiul său *George Călinescu și „complexele” literaturii române* (Ed. Albatros, București, 1981).

După 1990, în contextul apropierei politice de Occident, presa culturală românească sau cea de opinie au „reinventat” vechea dezbatere interbelică (am împrumutat formula din titlul volumului de interviuri⁶ al Roxanei Sorescu, *Reinventând Europa*, Ed. Du Style, București, 1998). „Lettre Internationale” (primăvara 1992), „Transilvania” (XXI, 3–4/1992), „Dilema” (II, 52/1994 sau II, 93/1994), „Sfera Politicii” (28/1995), „Secolul XX” (415–420, 11–12/1999 și 1–2/2000) etc. îi dedicau numere speciale consistente, care reuneau semnăturile unor personalități consacrate în științele umaniste românești (unele dintre ele afirmate și pe scena politică). Printre aceștia îi amintim pe Sorin Alexandrescu, Lucian Boia, Virgil Cândea, Alexandru Duțu, Dinu C. Giurescu, Nicolae Manolescu, Andrei Marga, Adrian Marino, Virgil Nemoianu, Victor Neumann, Alexandru Paleologu⁷, Octavian Paler, Andrei Pleșu,

⁶ Eva Behring, Paul Cornea, Alexandru George, Victor Neumann, H.-R. Patapievic, Andrei Pleșu, Violette Rey, Leon Volovici erau cei care se regăseau în volumul editat de Roxana Sorescu.

⁷ Vezi și *Nostalgia Europei*, Cristian Bădiliță, Tudorel Urian (coord.), Editura Polirom, Iași–București, 2003, în care a fost retrasată biografia lui Alexandru Paleologu, în paralel cu biografia culturală a ideii europene și a europenismului autohton. În afara celor trei autori deja menționați, au mai contribuit la redactarea volumului: Gheorghe Ceașescu, Aurelian Crăiuțu, Neagu Djuvara, Oana Enăchescu, Jean-Noël Guinot, Alexandru George, Petre Guran, Ovidiu Hurduzeu, Nicolae Manolescu, Sebastian Maxim,

Andrei Pippidi, Eugen Simion, Răzvan Theodorescu, Alexandru Zub etc. O parte a acestor texte din perioada 1990-1995, publicate în numerele speciale consacrate temei de revistele amintite mai devreme, dar și în „22”, „România Liberă”, „România Literară” etc. se regăsesc în paginile antologiei lui Adrian Marino, *Revenirea în Europa* (Ed. Aius, Craiova, 1996)⁸.

În acest context, ca o completare, fără să stăruim asupra unor dezvoltări însemnate, poate ar fi util să amintim și tema Europei Centrale în relație spirituală și culturală cu spațiul autohton – ca exemplu putem să aducem în discuție antologia Adrianei Babeți și a lui Cornel Ungureanu, *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Ed. Polirom, Iași, 1997, în care se găseau texte ale autorilor români, precum Mircea Anghelescu, Andrei Corbea, Radu Enescu, Mircea Muthu, Victor Neumann, Virgil Nemoianu, Vladimir Tismăneanu etc., alături de traduceri din François Fejítő, Milan Kundera, Jacques Le Rider, Cezław Miłosz, André Reszler etc. Sau, am putea evoca aici și volumul lui Sorin Mitu, care marca și alte spații culturale și simbolice (*Europa Centrală, Răsăritul, Balcanii: geografii simbolice comparate*, ediția I, International Book Access, Cluj-Napoca, 2000; ediția a doua în 2008 la aceeași editură), ori cel al lui Ovidiu Pecican, apărut de curând (*Românii și Europa mediană. Contribuții la tipologia culturală a Europei*, Ed. Polirom, Iași, 2021).

Să mai spunem că tematica europeană a ținut capul de afiș al marilor publicații periodice de cultură și analiză socio-politică până la mijlocul primului deceniu al veacului al XXI-lea: o statistică dintr-o teză de doctorat coordonată de subsemnatul arăta că în revista „22”, din 1990 până în 2007, au fost publicate peste 350 de articole cu astfel de subiecte, iar în „Dilema” / „Dilema Veche”, aproape 400, de la înființare și până în momentul intrării oficiale a României în Uniunea Europeană⁹. Dintre aceste articole, majoritatea erau legate de realitățile zilei, foarte puține fiind excursuri istorice ale ideii europene în România. Dacă pentru revista „22” Europa avea o dimensiune practică, fiind mijlocul prin care România putea să ajungă la performanță economică și la statul de drept, pentru „Dilema” / „Dilema Veche” civilizația bătrânului continent (adesea văzut strict ca Uniunea Europeană) era, cu deosebire, un model, o normă¹⁰.

Virgil Nemoianu, Toader Paleologu, Horia-Roman Patapievicu, Andrei Pleșu, Radu Preda, Mihai Șora și Anca Vasiliu.

⁸ Antologia reținea și texte din alte periodice care incluseseră în sumarul lor din perioada 1990–1995 articole dedicate ideii europene. Era vorba de „Alteră”, „Ararat”, „Aurora”, „Convorbiri Literare”, „Cotidianul” (cu suplimentele sale „Alternativa”, „Arhiva”, „International” și „Litere. Arte. Idei”), „Cuvântul”, „Dreptatea”, „Echidistanțe”, „Epoca”, „Lucefărul”, „Orizont”, „Românul Liber”, „Tribuna” și „Ziua”.

⁹ Loredana-Mihaiela Surdu, *Ideea de Europa în presa culturală românească (1990–2007)*, teză de doctorat, coord.: prof. dr. Laurențiu Vlad, Școala Doctorală – Facultatea de Istorie – Universitatea din București, 2015, p. 203–256.

¹⁰ *Ibid.*, p. 201.

3. Adrian Marino și Alexandru Duțu

În opinia noastră însă, subiectul istoriei ideii / conștiinței europene în spațiul autohton s-a constituit în mod coerent și sistematic în anii '60-'80 ai secolului trecut, prin cercetările dedicate percepției românești asupra Europei veacurilor XVII-XIX. Ele ilustrau fie conștientizarea unei apartenențe culturale a Țărilor Române la civilizația umanistă sau iluministă a bătrânului continent, fie una a decalajului tehnic ori tehnologic aproape insurmontabil dintre est și vest, care va fi marcat în mare măsură deceniile modernizării din secolul al XIX-lea și va fi alimentat complexul de inferioritate (sau „complexul Dinicu Golescu”) al autohtonilor față de Occident, de care vorbeau cărturari precum Adrian Marino ori Mircea Martin.

Aceste studii le datorăm cu deosebire lui Adrian Marino (*Ilumiștiții români și afacerile Europei*, în „Lumea”, II, 39, 1964, pp. 24-25; *Luminile românești descoperă Europa*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, XXVIII, 1, 1979, pp. 27-48¹¹; *L'Indépendance de la Roumanie – conscience nationale, conscience européenne*, în „Cahiers Roumains d'Études Littéraires”, 3, 1977, pp. 35-40 sau *Carnete europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976 ori *Prezențe românești și realități europene*, Ed. Albatros, București, 1978) și Alexandru Duțu (*Umaniștiții români și cultura europeană*, Ed. Minerva, București, 1974 – în special capitolul *Imaginea culturii europene; Europe's Image with Romanian Representatives of the Enlightenment*, în *Enlightenment and Romanian Society*, edited by Pompiliu Teodor, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, pp. 143-151; *Călătorii, imagini, constante*, Ed. Albatros, București, 1985 – cu precădere secțiunea intitulată *A fost Marele Turc european?* etc.)¹². Tematica acestor

¹¹ Studiul acesta are și două versiuni în limba franceză, care au văzut lumina tiparului în *Cahiers Roumains d'Études Littéraires* (2, 1979, p. 4-18), respectiv în *Littérature roumaine – Littératures occidentales. Rencontres* (traduction par Annie Bentoiu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 10-48). De asemenea, are și una în limba germană în *Komparatistik. Theoretische Überlegungen und südosteuropäische Wechselseitigkeit. Festschrift für Zoran Konstantinovič* (Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1981, p. 457-465).

¹² În aceeași perioadă au mai stăruit asupra altor aspecte românești ale ideii europene, în articole dedicate exclusiv acestui subiect, Gheorghe Ceașescu, *Der Europabegriff in der Rumanischen Kultur*, în „Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft”, XXIV, 1984, p. 53-86 sau *Vocația europeană a literaturii române. Repere bibliografice*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, XXIII, 1, 1982, p. 89-92 (în colaborare cu Corina Popescu), ori Marin Bucur, *La découverte de l'Occident par les Roumains à travers Vienne – première moitié du XIXe siècle*, în „Études Danubiennes”, V, 1, 1989, p. 39-50. Fragmente însemnate dedicate unor anumite fațete ale temei am găsit și în Cătălina Velculescu, *Între scriere și oralitate*, Editura Minerva, București, 1988, p. 96-111 / capitolul *Cosmografii și istoriografie*, ori Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989, p. 203-211 / capitolul *Integrare europeană și solidaritate balcanică*. Despre ideea de „Europa” în general a mai scris același Gheorghe Ceașescu (de pildă, *Laus Europae: Manilius, Astronomica, 4, 681-695*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XXIII, 3, 1985, p. 249-251). Gheorghe Ceașescu vorbea în volumul său *Nașterea și configurarea Europei* (p. 186-187) și despre faptul că revista „Secolul XX” a dedicat două

studii nu poate fi îndepărtată de climatul cultural în care cei doi cercetători s-au impus. Astfel, precizăm că în anii 1970–1980, reviste precum „Cahiers Roumains d'Études Littéraires” (coordonată mulți ani de Adrian Marino), „Revue des Études Sud-Est Européennes” (de activitatea căreia s-a legat numele lui Alexandru Duțu), „Secolul XX” ori „Synthesis”, au oferit o alternativă la „protocronismul” practicat de discursul cultural oficial, abordând subiecte de literatură comparată sau de istoria mentalităților, ceea ce a făcut ca tematica „europenistă” să se afirme¹³.

Am adăuga aici și studiile lui Vlad Georgescu, care, chiar dacă nu au avut o direcționare expresă către studiul exclusiv al ideii de „Europa” în cultura română, în volume precum *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române, 1750–1831* (Ed. Academiei RSR, București, 1972, pp. 35–39 / capitolul *Sentimentul modernismului și ideea de Europa*) sau *Istoria ideilor politice, 1369–1878* (Jon Dumitru Verlag, München, 1987, pp. 73–86 / capitolul *Modelele modernizării*), au analizat modernizarea culturală, instituțională, socială etc. în Principate, pornind și de la datele europenizării / occidentalizării ideilor și moravurilor politice / publice / sociale / culturale¹⁴.

Atât Adrian Marino, cât și Alexandru Duțu au căutat ulterior (după 1990) să găsească cele mai clare legături între tradiția cultural-istorică pe care au dezvoltat-o și exigențele politice ale României timpului prezent. Investigațiile de această natură s-au materializat în câteva volume de anvergură, dintre care amintim *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale* (Polirom, Iași, 1995), semnat de Adrian Marino, ori *Political Models and National Identities in „Orthodox Europe”* (Ed. Babel, București, 1998) sau *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene* (Ed. All, București, 1999), care reluau parțial o serie de idei dezvoltate în conferințele ținute de Alexandru Duțu la Collège de France în 1995, editate apoi sub titlul *Y-a-t-il une Europe Orthodoxe?* în „Sud-Estul și Contextul European. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române” (coordonator: Alexandru Duțu, culegere îngrijită de Elena Scărlătoiu în colaborare cu Virginia Blînda, Simona Nicolae, Laurențiu Vlad, VII, 1997, pp. 11–86).

numere teme europene prin anii 1981–1982, iar „Revista de Istorie și Teorie Literară” publica în 1982–1983 contribuții românești și germane pe tema vocației europene a culturii române.

¹³ Alexandru Duțu, *Le comparatisme et l'esprit européen*, în „Synthesis” – Bulletin du Comité National Roumain de Littérature Comparée et de l'Institut d'Histoire et de Théorie Littéraire „G. Călinescu” de l'Académie Roumaine, XXI, 1994, p. 3–8 / p. 6–7. În același număr, vezi și contribuțiile lui Pierre Brunel, Yves Chevrel, Paul Cornea, Irina Bădescu, Mircea Angheliescu și Laurențiu Vlad la colocviul internațional cu tema *La littérature comparée et le projet européen*, organizat de Centrul pentru studiul mentalităților europene al Universității din București în colaborare cu Institutul Francez din capitala României (9–10 mai 1994). În lista periodicelor ce au abordat tema „europeană” ar trebui inclusă și „Revista de Istorie și Teorie Literară” – vezi Gheorghe Ceaușescu, *Nașterea și configurarea Europei*, p. 186–187.

¹⁴ A se vedea, de exemplu, Vlad Georgescu, *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române, 1750–1831* (Editura Academiei RSR, București, 1972, p. 35–39; e vorba de subcapitolul *Sentimentul modernismului și ideea de Europa*).

Dar dincolo de temperamentul public al fiecăruia – Adrian Marino, un singuratic, dar solicitând întotdeauna, fără echivoc, dreptul de a fi în spațiul public, un polemist profesional, dar și „răutăcios” uneori, în timp ce Alexandru Duțu, un intelectual discret, fără excese, fără teatralitate, fără veleități zgomotoase, mai degrabă un timid în spațiul public, dar extrem de fin în intervenții (a se vedea, de pildă, seria de articole din periodicele anilor 1990-1998, care erau subsumate ideii europene, reunite în antologia noastră *Lumea dinăuntru și lumea din afară*¹⁵) –, cei doi autori au construit prin studiile lor, ca și prin intervențiile în presa culturală, ideea că Europa nu poate fi privită doar din perspectivă occidentală; totodată, au insistat asupra faptului că apartenența culturii române la cea europeană, care devenea normă, referință de neocolit, dar și tema decalajelor de civilizație tehnică sau tehnologică dintre lumea autohtonă, situată în spațiul continental răsăritean sau oriental, și cea apuseană, erau subiecte obligatorii în reflecția asupra modernizării¹⁶. Sau altfel spus, așa cum arăta Victor Neumann la începutul anilor 1990, în *Tentația lui Homo-Europaeus*, circulația ideilor, a conceptelor, a oamenilor în veacurile modernității nu au făcut decât să certifice europenitatea (spirituală și culturală) a centrului și răsăritului bătrânului continent, fiind convins, ca și Alexandru Duțu, desigur cu nuanțe, că abordarea temei nu se putea face decât privind Europa ca un întreg, nu în divizările ei¹⁷.

4. Studiile europene și istoriografia ideii / conștiinței apartenenței României / Românilor la Europa

4.1. După 1990 apropierea politică și culturală de Occident a dus, așa cum am spus mai devreme, la „redescoperirea” tradiției europene a civilizației românești. Filologi, filosofi, istorici, juriști, jurnaliști, polițiști, oameni politici s-au preocupat de subiectul în discuție (unii mai degrabă atrași de moda care se năștea, astfel că multe intervenții se înscriau numai prin titlu în tematica ideii europene), ceea ce a determinat o adevărată explozie editorială. În bună măsură aceasta era legată și de noile întocmiri instituționale de la mijlocului ultimului deceniu al veacului trecut.

¹⁵ Alexandru Duțu, *Lumea dinăuntru și lumea din afară (articole, interviuri, note de lectură)*, ediție îngrijită, introducere, note și indice de Laurențiu Vlad, ediția a doua revăzută, Editura Universității din București, 2009 (secțiunea *Identitatea românească și identitatea europeană*, p. 251–290, în care au fost reținute texte publicate în „Academica”, „Arc. Litere, Arte & Meșteșuguri”, „Cotidianul”, „Cotidianul. Litere. Arte. Idei”, „Dilema” și „Europa”).

¹⁶ Vezi, de pildă, Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Editura Polirrom, Iași, 1995, p. 157–190 și Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, Editura All, București, 1999, p. 237–250.

¹⁷ Victor Neumann, *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Științifică, București, 1991, p. 11–14. Volumul lui Victor Neumann a cunoscut mai multe adăugiri și ediții în vremea din urmă.

Așadar, amintim, spre exemplu, înființarea Facultății de Studii Europene (o influență deosebită a avut aici profesorul Andrei Marga, rector al Universității Babeș-Bolyai¹⁸) și a Editurii Fundației pentru Studii Europene (Cluj-Napoca)¹⁹, a departamentelor de științe politice de la București²⁰ (unde o influență semnificativă asupra studierii temei a avut-o Alexandru Dușu, titular al Facultății Internaționale de Științe Umane și întemeietor al Centrului pentru studiul mentalităților europene în 1994²¹), Cluj și Iași, demararea programelor *A treia Europă* și *Ideea Europeană* de la Polirom (Iași – București) – cel dintâi fiind finanțat de Fundația Soros pentru o Societate Deschisă, iar cel de-al doilea de Fundația Concept, Center for Publishing

¹⁸ Vezi, spre exemplu, dincolo de influența pe care a avut-o ca fondator instituțional, volumul *Filosofia unificării europene*, Biblioteca „Apostrof”, Cluj-Napoca, 1995 (ediția a doua, 1997).

¹⁹ Vezi, de pildă, volumele unor cadre didactice de la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, publicate la Editura Fundației pentru Studii Europene de la Cluj-Napoca: Ovidiu Pecican, *Europa. O idee în mers*, 1997 (ediția a doua, Editura Limes, Cluj-Napoca, 1999; ediția a treia, Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca, 2002); Nicolae Păun, Ciprian Păun, *Construcția europeană modernă*, 1997 (ediția a doua, 2000); Ladislau Gyémánt, *Preistoria construcției europene*, 1999 etc., sau revista „Studia Europea”, girată de aceeași instituție de învățământ superior.

²⁰ Vezi, spre exemplu, contribuțiile semnate de Emilian Blînda, Andreea-Bogdana Petrică din capitolul *La Roumanie et l'Europe* al volumului *Pouvoirs et mentalités, textes réunis par Laurențiu Vlad à la mémoire du professeur Alexandru Dușu*, Éditions Babel, Bucarest, 1999, care are una dintre secțiuni, toate inspirate din preocupările savante ale profesorului, intitulată: *La Roumanie et l'Europe*. De asemenea, sunt de semnalat textele Cristinei Arion, Ramonei Coman, Ruxandrei Ivan, Iuliei Matei, Silviei Marton, Simonei Soare, ori ale lui Radu Carp, Cristian Preda, Gabriel Sarafian etc. din revista „Studia Politica. Romanian Political Science Review” sau „Analele Universității din București. Seria Științe Politice” (2001–2003), editate de Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității din București. Autorii citați au fost interesați să evalueze anumite aspecte politico-juridice ale realităților românești și europene, atât din perspectiva integrării, cât și din aceea a influențelor partidelor sau sistemelor de partide occidentale asupra organismelor similare autohtone. Cristina Arion sau Radu Carp s-au regăsit și în paginile numărului special dedicat *Europelor din Europa* de „Secolul XX”, alături de alte două cadre didactice ale Facultății de Științe Politice a Universității din București, Adelina Veștemean, respectiv Andreea-Bogdana Petrică (vezi, mai nou, volumul acesteia din urmă, intitulat *Politica de extindere spre Est a Uniunii Europene*, Editura All, București, 2007). Mai semnalăm în acest cadru studiile dedicate unor aspecte ale ideii europene, fie din perspectiva științei politice, fie din aceea a normelor de drept, cum sunt cele ale lui Cristian Preda, *Occidentul nostru*, Editura Nemira, București, 1999, Iulia Motoc, *Uniunea Europeană: dreptul și politica extinderii la est*, Editura Paideia, București, 2001; Ramona Coman, *Européanisation et coopération paneuropéennes des partis politiques. Une perspective roumaine*, Editura Universității din București, București, 2005; Radu Carp, *Proiectul politic european. De la valori la acțiune comună*, Editura Universității din București, București, 2006, Ruxandra Ivan, *România și procesul constituțional al Uniunii Europene. Participarea la Convenția privind viitorul Europei*, Editura Universității din București, București, 2008 etc. De asemenea, precizăm că anumite aserțiuni cu privire la occidentalizarea românească din veacul al XIX-lea sau la „întoarcerea în Europa” de la sfârșitul mileniului al doilea le găsim și în anumite volume ale lui Daniel Barbu (spre exemplu, *Șapte teme de politică românească*, Editura Antet, București, 1997).

²¹ Centrul pentru studiul mentalităților europene al Universității din București a fost partener al Facultății de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai în primul proiect TEMPUS dedicat studiilor de profil, care s-a derulat la începutul anilor 1990 (mai erau parteneri Universitatea Liberă din Bruxelles, Universitatea din Timișoara etc.)

Developement / Open Society Institute din Budapesta, Ministerul Francez al Afacerilor Externe și Ambasada Franței în România.

Un rol important în acest context l-a avut și inaugurarea colecției *Studii Europene* de la Ed. Institutul European (Iași), care a inițiat un amplu program de traduceri din literatura de specialitate continentală, publicând totodată și autori români (trei dintre volumele care au văzut lumina tiparului se încadrează în tematica studiului nostru, anume Ana-Maria Dobre, Ramona Coman (coord.), *România și integrarea europeană*, 2005 – semnalăm aici textele introductive, semnate de subsemnatul (*O istorie românească a ideii de « Europa ». Bătrânul continent în viziunea cronicarilor secolelor XVII–XIX*, pp. 27–57)²² și Keith Hitchins (*Formă și fond: intelectualii români față cu Europa, 1860–1940*, pp. 59–92), ceilalți autori, Cristian Preda, Ruxandra Ivan, Ramona Coman, Ana-Maria Dobre, Cristina-Maria Arion, Liviu Voinea, Alina-Mungiu Pippidi stăruind asupra relațiilor dintre România și Uniunea Europeană după 1990; Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*, 2008 – antologie de texte ce le datorăm lui Emil Cioran, Dimitrie Gusti, Mircea Eliade, Mihail Ralea, Tudor Vianu etc., însoțite de o seamă de considerații ale editorului cu privire la autorii selectați, pp. 7–30); respectiv Laurențiu Vlad *Istории românești ale ideii de Europa, secolele XVII–XXI (imagini, note, reflecții)*, 2021)²³.

4.2. Înființarea instituțiilor de mai sus, ca și dezvoltarea programelor de învățământ de studii europene a determinat, așa cum am mai spus, o însemnată producție editorială dedicată. Pe de o parte, amintim studiile de specialitate cu privire la istoria generală (occidentală) a ideii și construcției europene²⁴, la relațiile dintre

²² Două versiuni în limba franceză ale acestui text, cu adăugiri ceva mai multe, în funcție de anul apariției: Laurențiu Vlad, *Une histoire roumaine de l'idée d'Europe. Le continent européen vu par les chroniqueurs roumains des XVIIe–XIXe siècles*, în *Construction européenne: histoire et images des origines*, (actes des journées d'études du MIMMOC, Université de Poitiers, juin / décembre 2007), sous la direction d'Hélène Yèche, Éditions Publibook Université, Paris, 2009, p. 59–78, respectiv Laurențiu Vlad, *Quelques notes sur les images de l'Europe dans la culture roumaine des XVIIe–XIXe siècles*, în *De l'Ouest à l'Est : Métamorphoses des discours en Europe / From West to East: Metamorphoses of Discourses*, coord. : Luminița Roșca, Editura Universității din București, București, 2020, p. 99–118.

²³ În perioada 2004–2021 Editura Institutul European din Iași a tipărit 29 de titluri în colecția „Studii Europene” (cf. <https://www.euroinst.ro/colectie.php?id=29>, consultat de noi pe data de 15.07.2022). 13 dintre ele sunt scrise/ coordonate de autori români (unul în colaborare cu cercetători din străinătate), restul sunt traduceri din studiile unor nume de referință ale domeniului. Dintre cele 13 volume, numai 3 au o tematică ce se înscrie în delimitarea din titlu a eseului nostru (le-am semnalat în cuprinsul capitolului), celelalte stăruind fie asupra istoriei ideii/ construcției europene în general (categoria curs universitar), fie asupra procesului de integrare/aderare a României la Uniunea Europeană ori a funcționării instituțiilor continentale.

²⁴ Mai vezi, spre exemplu, și studiile lui Vasile Vese, Adrian-Liviu Ivan, *Istoria integrării europene*, Cluj Napoca, 2001; Ioan Ciupercă, Lucian Leuștean, *Istoria ideii de Europa și a integrării europene după 1945*, Iași, 2004; Dumitru Suciuc, *Evoluția ideii de Europă unită*, București, 2007; Liliana Popescu, *Construcția Uniunii Europene*, București, 2009 etc. Sunt și articole sintetice care tratează aceeași temă, de exemplu, Angela Banciu, *Ideea europeană în istorie*, în „Sociologie Românească”, IV, 4, 2006, p. 14–31 etc.

România și Uniunea Europeană, respectiv la funcționalitatea instituțiilor comunitare, lucrări care răspundeau totodată și unor exigențe didactice (universitare).

În afara celor amintite deja până acum, adăugăm: Alexandru Husar, *Ideea Europeană sau Noi și Europa* (Institutul European, Iași, Hyperion, Chișinău, 1993)²⁵; *Tranziție și integrare europeană* (Ed. Sedcom Libris, Iași, 1996)²⁶; Ștefan Delureanu (cadru didactic asociat la Facultatea Internațională de Științe Umane a Universității din București), *Geneza Europei comunitare. Mesajul democrației de inspirație creștină* (Ed. Paideia, București, 1999); Liviu-Petru Zăpârțan (asociat la Universitatea Babeș-Bolyai, diplomat), *Construcția europeană* (Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 2000); Ioan Horga (titular la Universitatea din Oradea, istoric de formație), *Construcția europeană* (Ed. Universității, Oradea, 2000); *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene* (Ed. Polirom, Iași, 2001); Ovidiu Pecican (titular la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, istoric de formație), *România și Uniunea Europeană* (Ed. Fundației CDIMM, Baia-Mare, 2001; ediția a doua, Ed. Eikon, Cluj-Napoca 2003); *Les régimes politiques des pays de l'UE et de la Roumanie*, sous la direction de Genoveva Vrabie, Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, București, 2002; Nicolae Păun (titular la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, istoric de formație), Giorgiana Cicio, *Europa Unită, Europa noastră* (Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003); Luciana-Alexandra Ghica (titulară la Facultatea de Științe Politice a Universității din București) (coord.), *Enciclopedia Uniunii Europene* (Ed. Meronia, București, 2005; cu trei ediții până în 2007) sau *România și integrarea europeană. O istorie cronologică* (Ed. Meronia, București, 2006); Vasile Pușcaș (titular la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai), *România spre Uniunea Europeană. Negocierile de aderare, 2000–2004* (Ed. Institutul European, Iași, 2007), ori *România: de la preaderare la post-aderare* (Ed. Eikon, Cluj-Napoca 2008); Adrian-Liviu Ivan, *Sub zodia „Statelor Unite ale Europei”* (ECCO, Cluj-Napoca, 2006) sau *Uniunea Europeană: proiecte, guvernantă și dezvoltări instituționale* (Napoca Star, Cluj-Napoca, 2007), ori *Statele Unite ale*

²⁵ Remarcăm aici studiul dedicat revistei lui Constantin Rădulescu-Motru, „Ideea Europeană” (p. 341–364), asupra căreia s-au mai aplecat de-a lungul timpului, în cheia istoriei românești a ideii europene, subsemnatul (*L’Idée Européenne entre nationalisme et humanitarisme*, în „Synthesis” – Bulletin du Comité National Roumain de Littérature Comparée et de l’Institut d’Histoire et de Théorie Littéraire „G. Călinescu” de l’Académie Roumaine, XXI, 1994, p. 55–62), Harieta Mareci („*Europeanism și regionalism*”. *Debutul unei polemici între „Ideea Europeană” și „Junimea Literară”*, în „Codrul Cosminului”, VI–VII, 2001–2002, p. 341–346), Constantin Schifirneț (*Constantin Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, II, Editura Albatros, București, 2004, p. 388–472), Alexandru-Murad Mironov, *Desprinderea de Orient. Contribuții românești la istoria ideii europene în prima jumătate a secolului XX*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, p. 38–53, sau Aura-Carmen Slate (*Culture, Politics and Identity. An Analysis of the European Idea Review, 1919–1928*, în „Eastern Journal of European Studies”, 5, 1, 2014, p. 145–171).

²⁶ Relativ la perspectiva noastră, vezi articolul lui Gheorghe Iacob, *Integrarea României în Europa. Etapele și trăsăturile unui proces istoric*, în *Tranziție și integrare europeană*, Editura Sedcom Libris, Iași, 1996, p. 196–206.

Europei. Uniunea Europeană între interguvernamentalism și supraționalism (Ed. Institutul European, Iași, 2007; ediția a doua, C&A Publishing, Cluj-Napoca, 2014); Simion Costea (istoric de formație), Maria Costea, *Integrarea europeană a României. Provocări și perspective* (Ed. Institutul European, Iași, 2007) etc.

Se cuvine să menționăm aici, chiar dacă nu vom exemplifica, numeroasele manuale / cursuri de drept comunitar ori instituții ale Uniunii Europene, redactate de profesorii departamentelor cu profil juridic, științe politice, relații internaționale, studii europene din capitală, Cluj, Iași etc.

4.3. Tema „istoriei românești a ideii europene”²⁷ nu a fost abordată doar în cadrul instituțional mai sus menționat. Au fost continuate cercetările de pionierat ale lui

²⁷ Pentru această perioadă, vezi și Nicolae Bocșan, *Imagina Europei în cultura iluministă a românilor bănățeni*, în „Banatica”, XII, 3, 1993, p. 183–188; Gheorghe Ceaușescu, *Der Europa begriff*, în „Synthesis” – Bulletin du Comité National Roumain de Littérature Comparée et de l’Institut d’Histoire et de Théorie Littéraire „G. Călinescu” de l’Académie Roumaine, XX, 1993, p. 3–10; Veniamin Ciobanu, *Evoluția conceptului de „Europa” și „European”. Câteva considerații istoriografice*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, 1994, p. 145–153 (sau *Români și Europa. Câteva considerații*, în „Concepte și metodologie în studiul relațiilor internaționale”, 1998, p. 551–557); Laurențiu Vlad, *L’Idée Européenne entre nationalisme et humanitarisme*, în *loc.cit.*; Simion Costea, *Ideea europeană în cultura româna interbelică*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studentești”, 1, 1995, p. 223–227 (de asemenea, *Ideea europeană în manualele de istorie din România interbelică*, în „Marisia”, 25, 1996, p. 443–468; „Statele Unite ale Europei” în gândirea politică a lui I.G. Duca, în „Studia Universitatis „Petru Maior”. Historia”, I, 2001, p. 112–118); Gabriel Bădărău, *Europa apuseană ca model politic (sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, în Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Cliveti (coord.), *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, în „Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza”, Istorie, XLII–XLIII, supliment, 1996–1997, p. 201–221; Mihai-Ștefan Ceaușu, Vasile Docea, Florea Ioncioaia, Gheorghe Florescu, Lucian Nastasă, Stela Mărieș, Mihai-Răzvan Ungureanu, Dumitru Vitcu etc. (studiile din *Die Rumänen und Europa von Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien – Köln – Weimar, 1997); Adrian Niculescu, *Epoca pașoptistă – prima intrarea a Românilor în Europa*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai.Historia”, 42, 1–2, 1997, p. 141–177; Alexandru-Florin Platon, *European Typologies of Modernisation: A Comparison between the Orthodox and the Catholic-Protestant Areas*, în *Romania and Europe. Modernisation as Temptation, Modernisation as Threat*, edited by Bogdan Murgescu, afterword by Bodo von Borries, Editura All, 2000, p. 13–22 (sau *European integration and national identity in Romania and Central Eastern Europe*, în *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, culegere de studii editată de Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 21–28); Ligi Livadă-Cadeschi, *Asistența socială la începutul epocii moderne: cazul românesc și modelele europene*, în „Analele Universității din București. Seria Științe Politice”, II, 2000, p. 3–19; Ionuț Nistor, „Construcția Europei și destinul Principatelor Române în viziunea lui Ion Heliade Rădulescu (1848–1859)”, în „Analele Universității Al. I. Cuza”, seria Istorie, XLVIII–XLIX, 2002–2003, p. 86–103; Elena Siupiur, „Le Sud-Est devant l’Europe” sau ideea de Europa ca for politic suprem de decizie în politografia secolului al XIX-lea la popoarele din sud-estul european, în *Identitate națională și spirit european. Academicianului Dan Berindei la 80 de ani*, volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu, Florin Constantin, Dorina Rusu, Editura Enciclopedică, București, f.a. / 2003, p. 357–373; Constantin Buse, *Opinions roumaines sur l’unité européennes (1919–1939)*, în „Euro-Atlantic Studies”, 6, 2003, p. 9–21 etc. De asemenea, am putea include în această listă textele lui Camil Mureșan și Nicolae Edroiu din volumul *2000 de ani de relații intereuropene Orient – Occident*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004

Adrian Marino sau Alexandru Duțu. A preocupat și pe redactorii revistei „Secolul XX”, care au reunit, într-un număr intitulat *Europele din Europa* (415–420, 11–12/1999 și 1–3/2000), evocat de noi mai devreme, pe lângă intervenții speculative și conjuncturale, așa cum s-au regăsit multe în peisajul presei culturale a anilor 1990–2000 (inclusiv în deceniul următor), și două contribuții punctuale, bine argumentate și solid construite pe cercetări sistematice, pe care le datorăm lui Mihai-Răzvan Ungureanu și Ștefan Delureanu (istorici de formație).

Cel dintâi mergea pe firul unor biografii de boieri moldoveni de la începutul secolului al XIX-lea, încercând să sintetizeze câteva date ale occidentalizării societății românești din acea vreme (perspectiva am întâlnit-o și la Adrian Niculescu (istoric de formație, profesor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative) în textele sale din revista „22” cu privire la anul 1848, considerat a fi „prima intrare în Europa” a românilor). Evident, Mihai-Răzvan Ungureanu (inclusiv cu articolele publicate în „Dilema” de-a lungul timpului) și Adrian Niculescu se înscriau într-o linie de cercetare remarcabilă, deschisă de Pompiliu Eliade, Eugen Lovinescu sau Dimitrie Popovici (în mod cert și Nicolae Iorga) în prima parte a secolului trecut, continuată apoi, în anii '60–'80, de Mircea Angheliescu, Dan Berindei²⁸, Paul Cornea, Neagu Djuvara, Alexandru Duțu, Vlad Georgescu etc.

În ceea ce-l privește pe Ștefan Delureanu, acesta era prezent în grupaj cu o serie de intervenții relative la concepțiile lui Grigore Gafencu sau George Ciorănescu asupra Europei unite. Numele lui George Ciorănescu se leagă și de publicarea cu mai bine de 50 de ani întârziere a tezei sale de doctorat, care-l face precursor al studiilor cu privire la maniera în care românii s-au integrat în proiectele federale europene (*Români și ideea federalistă*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea-Filitti, Ed. Enciclopedică,

(*Apariția conștiinței europene*, p. 49–70, respectiv *Percepția spiritului european*, p. 71–86) ori capitolul realizat de Ioan Agrigoroaiei, Ovidiu Buruiană, Constantin Rădulescu-Motru și „Idea Europeană”. *Culegere de articole*, în Ion Agrigoroaiei (coord.), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, *România interbelică în paradigmă europeană. Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 275–307 sau articolele lui Liviu Maior (*National Integration, Europeanism and Modernity (1848–1918)*, în „Transylvanian Review”, 16, 1, p. 10–19, respectiv *État et Nation. Le modèle européen à l'époque de la révolution de 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 57, 1–2, 2008, p. 123–138). Vezi și textele lui Laurențiu Vlad: *Échos européens dans la presse roumaine: le cas d'Albina Românească, 1829–1849*, în *Modernisation, démocratisation, européanisation. La Bulgarie et la Roumanie comparées*, sous la direction de Anna Krasteva et Antony Todorov, Nouvelle Université Bulgare – Institut Français – Institut „La Société Ouverte”, Sofia, 2005, p. 167–173 (o versiune românească în „Brukenthal Acta Musei”, II, 1, 2007, p. 256–263), respectiv *Europele românilor de acum câteva veacuri*, în „Revista de Politică Internațională”, 5–6, 2006, p. 172–178 (o versiune în limba franceză cu titlul *Réactions « pro-européennes » et « anti-européennes » dans la culture roumaine au tournant des XVIII et XIX siècles*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Historia”, 8, 2008, p. 65–74). Alte detalii bibliografice în Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, p. 215–223, dar și în volumele VIII–XIII ale *Bibliografiei Istorie a României* (pentru perioada 1989–2010).

²⁸ Dan Berindei reunea într-un volum o serie de studii publicate înainte de 1990, având ca subiect relațiile culturale și politice româno-franceze, româno-prusace sau româno-italiene, care avea titlul: *Români și Europa. Istorie, societate, cultură (secolele XVIII–XIX)*, I, Editura Museion, București, 1991.

București, 1997). Semnalăm în acest context și volumele Elizei Campus (*Ideea federală în perioada interbelică*, Ed. Academiei Române, București, 1993), Gheorghe Sbârnă (*Românii și proiectele federale europene interbelice*, Ed. Sylvi, București, 2002, în care sunt reținute o serie de texte din presa vremii ale oamenilor politici autohtoni, precum I.G. Duca, Grigore Gafencu, Mihail Manoilescu, G.G. Mironescu, Nicolae Titulescu etc.), Simion Costea (*România și proiectul Briand de Uniune Europeană*, Ed. Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2004 sau *Ideea europeană și interesele statelor*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2005), Ștefan Delureanu (*Uniunea Europeană a federaliștilor și promotorii români ai Europei Unite. Mărturie și memorie, 1947–1957*, Ed. Paideia, București, 2007) etc.

4.4. Dacă, de pildă, Alexandru Duțu vorbea de o istorie a ideii și a conștiinței europene în spațiul cultural autohton (*Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, Ed. All, București, 1999), mai bine de zece ani mai târziu, Armin Heinen și Hans-Christian Maner stăruiau asupra a ceea ce au numit conceptul-cheie „Europa”, așa cum s-a conturat el în imaginar, pe de o parte, sau în scrierile istorice românești pe de altă parte (a se vedea studiile celor doi cercetători în Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria Românei prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Ed. Polirom, Iași, 2010).

Cercetarea lui Hans-Christian Maner (care relua idei din textele sale publicate în Germania în 1999 și 2003²⁹) trecea în revistă felul în care au apărut și au evoluat semnificația și sensurile noțiunii de „Europa” în funcție de contextele ideologice societale din scrierile istorice românești, pornind de la cronicile veacurilor XVII–XVIII și ajungând la textele lui Nicolae Iorga sau cele ale lui Alexandru Duțu, Alexandru Zub, Andrei Pippidi ori Victor Neumann (al cărui volum, *Tentația lui Homo Europaeus*, ediția a treia, 2006, îl cita ca fiind referința „pentru definirea conceptului de Europa și pentru nuanțări în sensul temei aici discutate”)³⁰.

Hans-Christian Maner realiza și o istoriografie a ideii europene în spațiul românesc, amintind, printre alții, și o să-i menționăm numai pe aceia pe care noi nu i-am evocat până acum (sau am făcut-o prea puțin ori fără exemple concrete), pe Alexandru Zub (*În căutarea Europei*, Iași, 1997), pe Dan Zamfirescu (*A treia Europă. Alternativa realistă la iluziile sinucigașe*, București, 1997), pe Sorin Mitu (*Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000 – în fapt era vorba de imagini franceze, italiene, irlandeze, americane în spațiul ardelean)³¹, sau pe Răzvan Theodorescu (*Europa noastră și noi*,

²⁹ Hans-Christian Maner, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, p. 271.

³⁰ *Ibid.*, p. 239–273; pentru citatul respectiv, a se vedea p. 240.

³¹ O perspectivă asemănătoare, în care erau reunite mai multe imagini sau reflecții culturale ori politice europene (franceze, italiene, nordice etc.) și în volumul *Europe as viewed from the margins. An East-Central European perspective during the long 19th Century*, editors: Silviu Miloiu, Ion Stanciu, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007. Vezi, de asemenea, și alte articole ale lui Sorin Mitu

București, 2008); făcea referire, totodată, la o serie de intervenții ale lui Sorin Antohi, Ștefan Borbély, Silviu Brucan, Nicolae Macovei, Vasile Muscă etc. din antologia lui Adrian Marino, *Revenirea în Europa* ori ale lui Andrei Pippidi din volumul său *Rezerva de speranță* (București, 1995)³². Mai amintim câteva noi volume care au apărut în primul deceniu al anilor 2000, anume Corneliu Crăciun, *Imaginea Europei în revista „Familia” (1865–1906)*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2006³³, Florin-Marian Ștefan, *Spirit critic și europenism în gândirea social politică românească de până la 1868*, Ed. Argonaut, Cluj Napoca, 2009; Gheorghe Cliveti, *Europa franceză și cauza română (1789–1871)*, Ed. Junimea, Iași, 2010 (cu precizarea că acesta din urmă se încadrează parțial în tematica abordată de noi, fiind, mai degrabă un studiu de relații internaționale în spațiul european, cu referire la români și la România³⁴).

Putem adăuga, în cazul lui Răzvan Theodorescu, capitolele din volumele *Picătura de istorie*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1999 (vezi și ediția din 2002), respectiv *Cele două Europe*, Ed. Enciclopedică, București, 2013 (a doua ediție revăzută și adăugită în 2018), care conturau perspectiva în care și-a prezentat propria concepție cu privire la noțiunile și teritoriile culturale ale Europei Orientale (în care era inclusă Europa de Sud-Est), Europa Centrală și Europa Occidentală, ca și maniera în care s-a construit identitatea culturală autohtonă față de spațiile de civilizație menționate. Ar fi de menționat aici și poziționarea polemică a academicianului istoric de artă, care, fără să nege oportunitatea aspirației autohtonilor spre Occident, atrăgea atenția ca aceștia să nu uite că fac parte dintr-o zonă de cultură ilustră, europeană și ea în mod evident, căci, în fond, erau mai multe Europe...³⁵

dedicate temei în discuție: *Imaginea Europei la românii ardeleni, la începutul epocii moderne*, în „Aradul Cultural”, 2002, nr. 1–2, p. 32–36 sau *Europa românilor ardeleni (1800–1850): construcții identitare și utilizări ideologice*, în Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav (coord.), *Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 161–175.

³² Hans-Christian Maner, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, p. 242, 247, 260–266. Sunt evocate aici și studiile lui Veniamin Ciobanu (*Die Europa – Rezeption in den rumänischen Füstertürmen des 18 Jahrhunderts*, Harald Heppner (ed.), *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien, 1997), respectiv Laura Stanciu (*Voci ardeleni despre Europa. Călătoria unei idei în secolul al XVIII-lea*, în Laura Stanciu (coord.), *Reconstituiri istorice. Idei, cuvinte, reprezentări. Omagiu profesorului Iacob Mârza*, Alba-Iulia, 2006, p. 117–126). Mai precizăm că în volumul colectiv în care publica Veniamin Ciobanu, pe care l-am evocat și mai devreme, se găsește și un articol al lui Alexandru Zub („Europa” in der rumänischen Kultur – ein Essay).

³³ Există și un articol al aceluiași autor, care are același titlu, publicat în „Familia”, 6, 2005, p. 79–91.

³⁴ Aceeași perspectivă și în alt volum al lui Gheorghe Cliveti, *România modernă și apogeul Europei (1815–1914)*, Editura Academiei Române, București, 2018.

³⁵ A se vedea această perspectivă în capitolul *Care Europă? Care Europe?* din volumul semnat de Răzvan Theodorescu, *Picătura de istorie* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2002, p. 263–266), reluat și amplificat în *Cele două Europe* (ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Ideea Europeană, București, 2018, p. 13–320).

Cel de-al doilea studiu³⁶, pe care-l datorăm lui Armin Heinen, s-a constituit ca un eseu sintetic, ușor generalist, care pune față în față imaginile „Europei”, așa cum se conturau ele în România anilor 1945/48–2008, și felul în care Occidentul percepea evoluțiile social-politice românești în aceeași perioadă. Textul este cu deosebire mai aplicat, mai analitic, cu mai multe exemplificări și justificări pentru perioada de după 1989.

4.5. Ca o încheiere a acestui dens excurs bibliografic, cu mai multe date decât interpretări, am dori să spunem că istoriografia ideii românești de Europa nu s-a încheiat la finele primului deceniu al anilor 2000. În adevăr, ea a avut o perioadă extrem de tumultuoasă în anii 1990, dar mai ales în preajma aderării României la Uniunea Europeană, așa cum am încercat și noi să arătăm în inventarul nostru de până acum, dar preocupările legate de această temă nu s-au încheiat în 2007.

Un proiect POSDRU/89/1.5/S/59758 al Fondului Social European – Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013 (e adevărat, început tot în anul aderării), al cărui beneficiar a fost Academia Română în partenerial cu Universitatea Politehnică din București și Universitatea din Craiova, intitulat *Valorificarea identităților culturale în procesele globale*, a avut ca rezultat, printre altele, publicarea unor volume care aveau ca temă istoria ideii europene în spațiul cultural românesc.

Studiile, publicate la Ed. Muzeului Național al Literaturii Române din București în 2013, care erau mai degrabă niște introduceri în subiectul punctual ales sau culegeri de texte ilustrative pentru acesta, ori abordări punctuale ale unor detalii, le datorăm unor filologi și istorici, anume, Nicoleta Ifrim (*Identitate culturală și integrare europeană. Perspective critice asupra discursului identitar românesc în perioada postdecembristă*), Constantin Mihai (*Europeanism și dileme identitare în România interbelică. Gruparea Criterion*), Bogdan-Mihai Dascălu-Romițan (*Titu Maiorescu și descoperirea Europei*) sau Alexandru-Murad Mironov³⁷ (*Desprinderea de Occident. Contribuții românești la istoria ideii europene în prima jumătate a secolului XX*).

³⁶ Armin Heinen, *Imaginile Europei – Imaginile României (1945/1948–2008)*, în Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 275–298. Aici autorul cita un studiu al Ramonei Samson, *The cultural integration model and European transformation. The Case of Romania*, Copenhagen, 2006.

³⁷ Este autor, printre altele, și al articolelor *Intelectuali români pro și contra ideii europene în perioada interbelică* (în „Analele Universității Creștine «Dimitrie Cantemir»”, Seria Istorie, I, 2, 2010, p. 77–86), *La Roumanie et le projet européen des années '30* („Analele Universității «Ovidius» din Constanța” – Seria Istorie, 9, 2012, p. 143–164), *Federalismul european în atenția Siguranței*, 1926 (I, II – „Arhivele Totalitarismului”, 1–2, 2012, pp. 184–198 și 3–4, 2012, p. 188–200), *R.P.R. și construcția europeană. Semnarea Tratatului de la Roma, 1957*, („Arhivele Totalitarismului”, 1–2, 2013, p. 110–118) sau *Le comte Coudenhove-Kalergi et les Roumains* („Revue des Études Sud-Est Européennes”, LII, 1–4, 2014, p. 209–217; reluat și în *Identitate, cultură și politică în Sud-Estul Europei*, coord.: Constantin Iordan și Blagovest Njyagulov, Editura Istros-Muzeul Brăilei, Brăila, 2014, p. 259–270).

*

Dacă în preajma aderării la UE interesul pentru tema în discuție era extrem de mare, cu atât mai mult cu cât majoritatea actorilor (din politică, societatea civilă, mass media etc) susțineau pe toate căile proiectul european al României anilor 2000, după 2010, dar mai ales către sfârșitul celui de-al doilea deceniu tema intră oarecum într-un con de umbră³⁸. Dacă în anii 2000 se fondau institute / centre europene (cum erau cele de la București, Cluj sau Iași), funcționau cu o producție de carte impresionantă edituri cu colecții specializate (de exemplu, Ed. Fundației pentru Studii Europene la Cluj-Napoca ori Institutul European la Iași)³⁹, ca să nu mai vorbim de programele de studii europene de la majoritatea universităților din România, în apropierea lui 2020 acestea nu mai aveau notorietatea și ponderea de odinioară.

S-ar părea că românii „au obosit” în Europa, barometrele de opinie înregistrând o scădere a încrederii în diferite dimensiuni ale proiectul european, mai cu seamă în ceea ce privea coexistența valorilor europene cu cele tradiționale sau suveraniste⁴⁰. Cert este că s-au multiplicat și au căpătat importanță teme eurosceptice, precum faptul că UE ar pune în pericol suveranitatea națională, amestecul în chestiuni legate de viață familială și tradiții, ceea ce sporea neîncrederea în instituțiile europene⁴¹.

³⁸ De exemplu, pentru perioada 2004–2006, tema „Europa” avea 285 de intrări în indicele de subiecte; vezi *Bibliografia istorică a României*, XI (2004–2006), coordonator: Stelian Mândruț, Editura Academiei Române, 2007, p. 448. Dintre aceste, puțin peste 30 % erau texte care abordau subiecte apropiate de istoria românească a ideii de „Europa”. În *Anuarul istoriografic al României*, coordonator general: Doru Radosav, coordonator: Lucia Turc, V (2015), Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2019, p. 341, subiectul „Europa” avea 149 de intrări, iar dintre acestea, cca. 15 % privilegiau tema pe care o discutăm acum. Pentru o imagine mai clară asupra contribuțiilor la care am făcut referire pentru perioada de după 2010, vezi *Anuarul istoriografic al României*, I–V (2011–2015).

³⁹ În deceniul al doilea al secolului XXI au funcționat mai multe edituri care purtau în denumirea lor cuvântul „Europa” (sau prima parte a lui, „Euro”), unele dintre ele fiind chiar înființate în anii 2000: de pildă, Eurotip din Baia Mare; Europress din Bistrița; Europa Unită, Fundația Europeană Titulescu, Ideea Europeană din București; Europolis din Constanța; Europlus din Galați; Europa Nova din Lugoj; Europrint din Oradea, Eurocarpatia din Sfântu Gheorghe sau Eurostampa din Timișoara (vezi, de exemplu, *Bibliografia cărților în curs de apariție*, XXI, 11, noiembrie 2018), responsabil număr: Florina Cojocar, Editura Bibliotecii Naționale a României, București, 2019, p. 599 sau *Anuarul istoriografic al României*, I–V (2011–2015). Producția lor editorială nu era însă axată pe tema pe care o discutăm, probabil că denumirea editurii era una de marketing, conjuncturală, instituțiile respective fiind înființate când referința la Europa, ce desemna obiectivul politic al României din acele timpuri, era un brand ce ar fi putut aduce o mai mare recunoaștere sau vizibilitate. În fapt, doar Institutul European (Iași) și Editura Fundației pentru Studii Europene (Cluj-Napoca) au avut un profil dedicat temelor europene și l-au păstrat întotdeauna.

⁴⁰ Așa cum o arată de-a lungul anilor Eurobarometrele. Trebuie spus că în general încrederea în UE s-a menținut peste 50%, iar părerea pozitivă despre proiectul european peste 40%, ceea ce plasează România totuși în prima jumătate a clasamentului european. Mai mult, ca efect al războiului din Ucraina, s-a înregistrat o creștere a susținerii pentru UE (vezi Eurobarometrul din septembrie 2022).

⁴¹ Sergiu Mișcoiu, *Euroscepticismul românesc, Euro-entuziasm versus atitudini de opoziție față de Uniunea Europeană în România*, Friedrich Ebert Stiftung, 2021, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/18433.pdf>, consultat de noi pe 14.09.2022

Am adăuga aici revenirea în forță pe scena publică și politică autohtonă a ideilor naționaliste radicale, adesea asociate cu elemente discriminatorii, contrare, în fapt, unei democrații europene, unor fidelități pentru valorile comune continentale (la care România se asociase prin tratatul de aderare), cum au fost, bunăoară, campaniile organizate în vremea din urmă pentru sprijinirea valorilor tradiționale și împotriva egalității de șanse ori a celei de gen. Aceste reacții au făcut ca Europa, în esența ei pozitivă, democratică, să fie treptat „marginalizată”, locul optimismului autohtonilor pentru cariera României în organismul continental să fie luat de scepticismul față de un asemenea proiect⁴².

*

Așadar, timpurile s-au schimbat pentru ideea românească de Europa, la fel și producția științifică istorică dedicată. Sunt mai puține intervenții pe care le-am detectat în anii 2010–2020 pe marginea acestei teme. Să (re)amintim câteva dintre ele: Ion Bulei, *Românii în secolele XIX–XX. Europeanizarea*, Ed. Litera, București, 2011; o seamă de texte din volumul *From Periphery to Center. The Image of Europe at the Easter Border of Europe*, edited by Sorin Șipoș, Gabriel Moisa, Dan-Octavian Cepraga, Mircea Brie, Teodor Mateoc, Romanian Academy – Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 2014; Lucian Boia (*Românii și Europa: o istorie surprinzătoare*, Ed. Humanitas, București, 2020) etc.⁴³

⁴² Despre campaniile împotriva egalității de gen în România, vezi Oana Băluță, *Egalitatea de gen. Politici publice sau un câmp de luptă discursiv și politico-religios?*, în „Transilvania”, 11–12, 2020, p. 18–33 (<https://doi.org/10.51391/trva.2020.12.03>). Pentru o analiză la nivel european, vezi Roman Kuhar and David Paternotte (eds.), *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*, Lowman & Littlefield, Maryland, 2017.

⁴³ Așadar, pentru perioada de după 2010 am mai sugera, pe lângă articolele lui Alexandru Murad-Mironov și cel al Aurei-Carmen Slate, deja amintite, textele lui Mihai Sebe (*Ideea de Europa în România interbelică*, (bilingv), Working Paper IER, nr. 29, București, 2010 și *La construction nationale du concept européen dans la vie politique et culturelle de la Roumanie de l'entre-deux-guerres – La première moitié des années 1920. Le grand débat. Prémisses introductives*, în „Romanian Journal of European Affairs”, 15, 3, 2015, p. 20–30), Laurențiu Vlad (*Le complexe de la périphérie dans les cultures politiques européennes. Rapport intermédiaire après l'Université d'été de Pecs, 24–29 août 2009*, în *Ouest-Est: Dynamiques centre-périphérie entre les deux moitiés du continent. Des regards interdisciplinaires*, sous la direction de Patrick Renaud, Judit Maár et Traian Sandu, L'Harmattan, Paris, 2011, p. 405–422; în colaborare cu Olivier Cassagnau, Luciana-Alexandra Ghica, Ruxandra Ivan, Tivadar Palágy și Boris Trechniewski); Ruxandrei Ivan (*L'Euroatlantisme dans la politique étrangère roumaine*, în Guillaume Bourgeois și Hélène Yèche (coord.), *Signes, couleurs et images de l'Europe*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2011, p. 131–146); Loredanei-Mihaiela Surdu (*The European Idea Reflected by the Post-communist Romanian Intellectual Elite in Dilema*, în „Brukenthalia” – Romanian Cultural History Review, supplement of Brukenthal. Acta Musei, 4, 2014, p. 169–174). Este de amintit aici și numărul special coordonat de Nicolae Păun, *La dimension européenne de la culture roumaine dans l'entre-deux-guerres* din „Synergies Roumanie” (10, 2015) ori textul lui Mircea Vasilescu, *Ideea de Europa în discursul public postcomunist. Cazul intelectualilor români*, în Valentin Naumescu (ed.), *România, marile puteri și ordinea europeană (1918–2018)*, Editura Polirom, 2018, p. 263–277, ca și cel al subsemnatului, amintit deja, din 2020 (*Quelques*

De asemenea, aducem în discuție și contribuțiile din 2021, unele semnalate deja de noi, și semnate de Sergiu Mișcoiu (*Euroscepticismul românesc. Euro-entuziasm versus atitudini de opoziție față de Uniunea Europeană în România*), care are perspectiva științelor politice mai degrabă, dar pornește analiza de la date istorice, Ovidiu Pecican (*Românii și Europa mediană. Contribuții la tipologia culturală a Europei*), Laurențiu Vlad (*Istorie românești ale ideii de Europa, secolele XVII–XXI*). Adăugăm la această listă și volumele lui Iordan Gheorghe Bărbulescu, *Noua Europă. O istorie politică a reunificării europene*, Ed. Polirom, Iași, 2022, unde există o însemnată contribuție cu privire la aderarea României, și Vasile Pușcaș, *Românii în Uniunea Europeană*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2022, ultimele două legate de aniversarea a 15 ani de la semnarea tratatului de aderare.

Sigur, conflictul din apropierea hotarelor României declanșat în primăvara lui 2022 ar putea schimba perspectiva, dar ideea europeană s-ar părea că este în continuare estompată, pe de o parte, de americanizarea, pe care conștient sau nu o exercită NATO, iar pe de altă parte, de critica intensă practică de către corifeii politici ai tradiționalismului excesiv, conservatori de dată recentă, care pun un semn de egalitate între bolșevism sau stânga extremă și datele dimensiunii europene a diversităților de opinii, a incluziunii, a nediscriminării rasiale și nu numai, a libertăților de opinie ori ale celor sexuale și de gen etc.⁴⁴

Și iată cum ne întoarcem, fără să vrem, la reflecțiile antieuropene de la începuturile secolului al XIX-lea, când mărunțul cronicar din mahalaua Batiște a Bucureștilor, Ioan Dobrescu, îi „certa” și îi amenința astfel pe contemporanii săi: „Apoi, ce să vezi? Muerile cu capetele goale și tunse, dezgolite până la brâu. Oamenii își lepădaseră portul și-și luase portu strein, ca păgânii, unii nemțește, alții sfranțozește, alții în alte chipuri, cu părul tuns, cu zulufi, ca muerile. Apoi ne amestecam cu ei și cei mai procopsiți le învăța cărțile lor, unii sfranțozește, alții nemțește, alții talienește. Și intra învățătura lui Volter, acela urâtul lui Dumnezeu, pre carele îl avea, păgânii, ca pre un Dumnezeu. Și sfintele posturi nu le mai băgam în seamă. Totdeauna cărnuri la mese. La biserică mergeam ca la o priveală, care și mai care cu haine mai bune, muerile cu felurimi de podoabe drăcești; iar nu să intrăm în biserică cu frica lui Dumnezeu, să ne rugăm pentru păcate. Mai în scurt,

notes sur les images de l'Europe dans la culture roumaine des XVIIe–XIXe siècles, loc. cit.) etc. Din aceeași perioadă, mai putem aminti sporadice intervenții în presa culturală (de pildă, „Dilema Veche”) ori în cea on-line (de exemplu, „România Breaking News”), dar cu nesemnificative contribuții la tematica pe care am abordat-o în studiul de față, cum, de altfel, mai sunt și o serie de volume publicate în această perioadă, cu subiecte dedicate, în special, evoluțiilor politice/economice ale Uniunii Europene, chestiunilor teoretice identitare, cu rare trimiteri însă la realitățile românești, titluri care pot fi ușor regăsite în cataloagele bibliotecilor centrale universitare de la București, Cluj, Iași ori Timișoara.

⁴⁴ Acest tip de discurs populist neo-conservator, cu accente de extremă dreaptă, este foarte răspândit mai ales la nivel regional, fiind direct legat de consolidarea regimurilor și valorilor politice iliberale; a se vedea, spre exemplu, Astrid Lorenz, Lisa H. Anders (eds.), *Iliberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*, Palgrave, Macmillan, 2021.

mândriia aşăzase scaunu în Bucureşti. Nu credeam în Dumnezeu, numai în ziduri, în haine, în înşălătorii, în mâncări bune, în beţii şi mai vârtos în curviia de faţă. Aceste le aveam obicnuite, toţi de opşte. Iar mai marii noştri cu mâncătoriile, încât nu mai era de suferit, şi nu numai partea mirenească, ci şi cea bisericească. [...] Să ştiţi, creştinilor, că de nu vă veţi părăsi năravurile cele rele, adecă să nu mâncaţi cărnuri în zile în care sânt oprite de sfinţii părinţi a nu să mânca [...] Al doilea, portul păgânesc să vi-l lăsaţi şi zulufii du pă ochi. Aşijderea şi muerile vo[a]stre să să părăsească de a-şi mai goli piepturile şi capetele, [...] muerile să se plece bărbaţilor săi. Aşijderea curviia să o părăsiţi de la voi, că aceasta este dată numai păgânilor celor fără de Dumnezeu. Să nu ne asemănăm lor. Crucea, arma creştinilor, să nu o suduiţi [...], să nu vă juraţi strâmb, măcar şi pre dreptate, să nu vă bucuraţi să înşălaţi pre fraţii voştri, de ucideri şi de hoţii să vă feriţi, zavistiia să lipsească, să mergeţi în biserică cu frica lui Dumnezeu, şi mai vârtos mândriia să o părăsiţi de la voi, că tot din mândrie toate acestea nasc. [...] Iar de nu: sabiia vă va mânca pe voi! Aţi auzit?"⁴⁵.

5. Post-scriptum

Sunt câteva chestiuni care ar trebui comentate pornind de la datele greoaie şi poate adesea nesistematizate, pe care le-am inventoriat în cele de mai sus. Să le luăm pe rând!

5.1. Tema reflectării ideii europene în cultura română şi-a făcut intrarea în istoriografia autohtonă prin generoasele reflecţii asupra influenţelor occidentale asupra civilizaţiei din Principate. Demersul acesta era extrem de profund şi de prolific în istoriografia autohtonă, iar cei care au izolat ideea europeană şi conştiinţa apartenenţei la europenitate a românilor, cronologic şi tematic, au fost Adrian Marino, Alexandru Duţu şi, într-o bună măsură şi Vlad Georgescu, prin studiile publicate în anii 1960-1980. Nu trebuie neglijată aici nici intervenţia din aceeaşi perioadă a lui Mircea Martin, care a stăruit asupra complexelor de inferioritate ale literaturii (culturii) autohtone faţă de literatura (cultura) occidentală.

5.2. După 1990, când România a cunoscut o altă dimensiune politică internaţională, vechile dezbateri interbelice despre autohtonism şi europenism au renăscut. Intelectualii, pertinent ori nu, s-au implicat într-un dialog fecund în presa culturală, care a făcut să curgă multă cerneală, cu deosebire până la intrarea oficială a României în Uniunea Europeană (2007). Intervenţiile din presa culturală (inclusiv cele legate de tema Europei Centrale), în mare măsură politice, au combinat

⁴⁵ Vezi Ilie Corfus, *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în „Studii şi Articole de Istorie”, VIII, 1966, p. 309-403 / p. 341-342.

integrarea europeană cu cea atlantică, ceea ce dus la dezbaterea unui concept hibrid, transmis în spațiul public de mediul politic, acela al euro-atlantismului⁴⁶.

5.3. Cu excepția lui Vlad Georgescu (care vedea europenizarea ca un proces de modernizare culturală, economică, politică și socială), Adrian Marino, respectiv Alexandru Duțu și-au continuat activitatea și reflecțiile și după 1990. Astfel că se va fi conturat, în cazul celui dintâi ideea că „Europa” a fost un „model”, o „normă” și o „schemă ideologică” funcțională, independentă, iar în cazul celui de-al doilea, că bătrânul continent trebuia analizat din perspectiva întregului său cultural, nu trunchiat, numai din unghiul de vedere al Occidentului, că nu exista, de fapt, o periferie răsăriteană, ci numai o civilizație specifică, dar tot europeană, că erau mai multe centre de iradiere culturală și de putere pe continent, nu numai unul, situat în Apus, că divizările europene din contemporaneitate erau rezultatul unor evoluții în timp a societăților, a politicului și politicii, a manierei de raportare la civilizația copului, la intimitate, iar ele nu puteau fi atenuate decât prin educație...⁴⁷

Ni se pare că, desigur cu nuanțe, Victor Neumann sau Răzvan Theodorescu ori Gheorghe Ceaușescu (ca să nu mai vorbim de Mircea Martin) – și am evocat doar pe câțiva dintre autorii amintiți de noi – împărțeau, pe diferite voci, cu diferite instrumente de lucru, această idee că Europa trebuia privită și înțeleasă ca un întreg cultural, deși ea putea fi orientală, centrală, apuseană!

5.4. Cum mediul politic a influențat mult această dezbatere din spațiul public, nu numai prin decizia de la nivel guvernamental, ci și efectiv prin participarea la dialogul intelectual⁴⁸, trebuie să spunem că, în paralel s-a dezvoltat un învățământ superior de specialitate în domeniul studiilor europene, cu o programă specifică (*instituții europene, politici comune europene, drept comunitar* etc.), prezentă la departamentele de drept, științe politice și relații internaționale (de fapt, în nomenclatorul oficial programele de studii universitare sunt denumite, anacronic, spunem noi, „relații internaționale și studii europene”).

În aceste programe de învățământ se regăseau și cursuri de *istoria ideii europene, a construcției europene* etc., ce au fost susținute, în multe dintre cazuri, de profesori de istorie sau filosofie (subliniem acest lucru, dar nu putem sugera mai mult, căci nu am stăruit asupra acestei chestiuni, doar am făcut o observație

⁴⁶ Vezi Ruxandra Ivan, *L'Euroatlantisme dans la politique étrangère roumaine*, p. 131–146. Autoarea retrasează în acest text și o scurtă istorie a ideii de „Europa” în spațiul cultural autohton.

⁴⁷ Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, p. 237–250.

⁴⁸ Să dăm ca exemplu volumul lui Adrian Năstase, *Europa. Qvo Vadis? – Spre o Europă unită* –, Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 2003 (reluat și în 2004), ori textul politicianului liberal (care-și revendicase și poziții tehnocrate) Daniel Dăianu, *Ce vom fi în Uniune? Pariul modernizării României*, Editura Polirom, Iași, 2006, ca și intervențiile din presă ale celor doi sau ale lui Adrian Cioroianu, Nicolae Manolescu, Cristian Preda, Andreea Vass, Sever Voinescu (și lista poate continua), fără să ne fie clar dacă se exprimau în calitate de oameni politici și / sau de intelectuali angajați.

empirică!), care se ilustraseră în cercetare pe această temă (Alexandru Duțu, de pildă, a fost, așa cum am mai spus, cadru didactic la Facultatea Internațională de Științe Umane a Universității din București, numită din 1995, Facultatea de Științe Politice și Administrative, fiind titular al cursului de *Istoria comparată a civilizațiilor europene*; Andrei Marga, autor al mai multor studii de filosofie europeană până în 1989, ținea după 1990, cursul de *Filosofia unificării europene* la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca; și Ovidiu Pecican, de la aceeași din urmă instituție poate fi un exemplu în această serie etc.).

De ce istoricii (poate cei mai mulți...), filologii (studii de filologie au, de pildă, și Adrian Marino, și Alexandru Duțu, și Gheorghe Ceașescu etc.) ori filosofii (Andrei Marga) s-au implicat în demersul instituțional al programelor de studii europene (ca și în cele de științe politice ori relații internaționale) la începutul anilor 1990? Pentru că erau reprezentanții singurelor domenii socio-umane care mai existau în programele universitare înainte de 1989 (sociologia, psihologia, jurnalismul dispăruseră sau erau strict studiate la Academia „Ștefan Gheorghiu”) și care aveau disponibilitatea, înclinația, lecturile necesare unui asemenea demers.

Dacă la început era doar înclinația și lectura mai cuprinzătoare, ulterior au apărut specializările în străinătate pentru cei mai tineri, apoi au reapărut în câmpul universitar disciplinele socio-umane desființate sau inexistente în anul 1990, pentru ca, în partea de sfârșit a deceniului și în anii 2000 să cunoaștem primii specialiști în studii europene sau relații internaționale ori în științe politice, cu studii de profil în țară sau în diferite universități europene ori americane. Dar specializările și specialiștii de formație în domeniu nu i-au putut elimina pe „începătorii” studiilor europene – era greu să schimbi o programă universitară, mai ales când ai titulari de discipline, consacrați și validați de decenii –, astfel că a rămas în multe dintre programele de studii europene, relații internaționale sau științe politice, dimensiunea istorică (filologică ori filosofică), într-un cuvânt, culturală, a începuturilor.

5.5. Din trecerea în revistă a studiilor dedicate temei de față nu ne-am permis concluzii definitive. Trebuie să spunem însă că am avut în față câteva posibile perspective, așa cum ni se pare că s-au conturat ele de-a lungul vremii.

Una, tributară unui demers complex, în care ideea europeană reflectată în cultura română era un pretext pentru explicarea traiectoriilor modernizării românești, întocmirilor socio-politice naționale, evoluției ideilor și ideologiilor autohtone, inclusiv a celor religioase, ca și a structurilor vieții cotidiene de acum două secole sau de astăzi, așa cum au încercat să o prezinte în scrierile lor cercetători precum Adrian Marino ori Alexandru Duțu (sau Vlad Georgescu). Și acesta era un excurs de istoria ideilor și de istoria conștiinței apartenenței la civilizația europeană a celei românești, adesea cea din urmă fiind definită / autodefinită ca marginală ori exclusă, ceea ce a creat sentimentul de inferioritate culturală.

În aceeași ordine de idei, deși s-au referit la perioade diferite, studiile lui Gheorghe Ceaușescu, Ovidiu Pecican ori Ștefan Delureanu, ca să nu dăm decât câteva exemple, au socotit realitățile românești, chiar dacă la marginea Europei (geografic, spiritual, cultural, politic), ca aparținând bătrânului continent. Poate că ar fi de menționat aici și opinia lui Răzvan Theodorescu, care nu nega nevoia de Occident a românilor, dar susținea, ușor auto-suficient, provocator chiar, într-o schemă de interpretare naționalistă, în opinia noastră, ideea că existau mai „multe Europe”, iar autohtonii făceau deja parte, cultural vorbind, dintr-una dintre ele, fără îndoială, ilustră. Așadar, nu mai era nevoie de Occident, pentru ca ei să își dovedească europenitatea! Sigur, interpretarea noastră ar putea părea influențată de tonul vădit polemic al textului *Care Europă? Care Europe?* din *Picătura de istorie și Cele două Europe!*

Sentimentul apartenenței la cultura europeană l-am regăsit și în textele din anii 1990 ale lui Victor Neumann, dar, în vremea din urmă, în istoriografia temei s-a dezvoltat o istorie conceptuală a ideii de Europa în cultura românească (Armin Heinen, Hans-Christian Maner). Această istorie a urmărit metamorfozele conceptului / noțiunii / ideii, până la urmă, în diferitele contexte istorice ale duratei lungi. Încercările de acest tip sunt mai vechi, întrucât și Veniamin Ciobanu sau Gheorghe Ceaușescu ori Simion Costea, dar și subsemnatul (ca și majoritatea celor pe care i-am evocat în comunicarea noastră), le-au practicat fără să-și definească demersul ca unul de istorie conceptuală, ci, mai degrabă sub influența de atunci, a lui Adrian Marino, Alexandru Duțu sau Vlad Georgescu, l-au denumit ca fiind unul de istoria ideilor.

Dar, indiferent în ce registru istoriografic s-ar înscrie studiile mai sus menționate, ele sunt toate cercetări de istorie culturală.

*

Să mai spunem, în această încheiere deschisă, că impresia noastră este că de prin deceniul al doilea al secolului XXI, tema istoriei românești a ideii de „Europa” începe să nu mai fie atât de frecventată. Cum nu am stăruit asupra acestui aspect prea mult, credem că situația se poate datora euroscepticismului în creștere în spațiul public românesc în perioada respectivă, revenirii în forță a ideilor naționaliste, cu accente anti-democratice (xenofobe, rasiste, homofobe etc), dar și, poate, unui subiect care și-a atins limitele și a început să se epuizeze de la sine...

Victor NEUMANN

REINHART KOSELLECK ȘI ISTORIA CONCEPTUALĂ ROMÂNEASCĂ*

Călătoriile lui Reinhart Koselleck în Europa de Est și teme de dialog

Prima întâlnire cu Reinhart Koselleck am avut-o la Sofia. Fundația Maison des Sciences de l'Homme et de la Société și cercul de studii social-politice din jurul profesorului Ivaylo Znepolski de la universitatea din capitala Bulgariei organizaseră în zilele de 23 și 24 noiembrie 2002 o dezbatere pe marginea operei istoricului. Ea făcea parte dintr-o serie în care, printre invitații din anii precedenți fuseseră François Furet, Paul Ricoeur, Jaques Derrida. La dezbateră dedicată lui Reinhart Koselleck luaseră parte, între alții, Heinz-Dieter Kittsteiner, Heinz Wismann, Maurice Aymard, Alexandre Escudier, Alban Bensa, Jean-Marc Tetaz, Christo Todorov, Helge Jordheim, Alexander Kiossev, Roumen Daskalov ș.a.¹ Introducând în discuție o temă adesea dezvoltată de Fernand Braudel, reușisem să-l provoc pe Koselleck. În pofida diferențelor metodologice și teoretice evidente dintre cei doi istorici, formulasem ipoteza unei posibile complementarități a abordărilor lor în înțelegerea timpului istoric în spații geografice diferite. Acesta a fost punctul de plecare al unui mai lung și fecund schimb de idei privind diversitatea, precum și similaritatea istoriilor regionale și naționale europene, metodologiile de cercetare și posibilele teorii ale istoriei. Dialogul de la Sofia m-a pus în contact atât cu savantul, cât și cu omul Koselleck².

* Text prezentat la masa rotundă organizată de Universitatea din Bielefeld la ZIF (Zentrum fuer Interdisziplinäre Forschung) și dedicată memoriei istoricului Reinhart Koselleck. Masa rotundă a avut loc în ziua de 29 august 2014 și a făcut parte din programul celei de-a XVII-a Conferințe Internaționale de Istorie Conceptuală, Bielefeld, 28-30 august 2014. Un articol intitulat „Reinhart Koselleck's Intellectual Fascination. The Legacy of his Visit to Timișoara” l-am publicat în volumul *Modernity in Central and Southeastern Europe. Ideas, Concepts, Discourses*, Edited by Victor Neumann and Armin Heinen, RAO, Bucharest, 2018, p. 12-20.

¹ *Okolo Reinhart Koselleck. Istoricesko Vreme u temporalnost* (Timp istoric și temporalitate) (Dom na naukume za cioveka u obșestbomo: Sofia, 2003).

² Pentru biografia intelectuală a lui Reinhart Koselleck a se vedea Stefan Weinfurter, *Reinhart Koselleck (1923-2006). Reden zum 50. Jahrestag seiner Promotion in Heidelberg*, Universitaetsverlag Winter,

Un an mai târziu, în 2003, ne reîntâlneam în același oraș și în același mediu, invitat special fiind istoricul Pierre Nora. Reuniunea a avut o temă diferită față de cea din anul precedent, generând însă o spectaculoasă polemică între Koselleck și Nora pe tema „locurilor memoriei”. Într-una dintre acele zile, i-am vorbit lui Koselleck despre intenția traducerii în limba română a unuia dintre textele sale. Este vorba despre articolul *Geschichte*, inserat în volumul II din *GG (Geschichtliche Grundbegriffe)*³. Evoluția conceptului de istorie, diversitatea înțelesurilor sale, contribuția la schimbarea limbajelor social-politice le-am apreciat ca fiind esențiale într-un moment în care istoria fostelor state comuniste presupune noi cercetări, regândirea și rescrierea ei fără balastul ideologiilor care au împovărat-o ori i-au deturnat conținutul academic pe parcursul secolului al XX-lea⁴.

A urmat discuția despre traducerea în română a cărții *Zeitschichten* („Straturi temporale”). În legătură cu aceasta, la 21 martie 2003, Reinhart Koselleck îmi scria următoarele:

*Dragă și stimată domnule Neumann,
Vă mulțumesc pentru interesul și solicitarea Dvs. de a vă acorda drepturile de traducere pentru cartea Zeitschichten. Bineînțeles că sunt de acord, iar între timp am trimis o scrisoare și editurii Suhrkamp. De îndată ce primesc un răspuns, vă voi înștiința direct, dacă editura nu va face acest lucru de la sine⁵.*

Pe parcursul vizitelor sale, Reinhart Koselleck a avut perspicacitatea de a descoperi și a înțelege similitudinile și diferențele dintre Estul și Vestul Europei. Identificase foarte repede moștenirile lăsate de fascism și comunism, comentând și fotografiind monumentele pe care le văzuse pe parcursul plimbărilor noastre pe străzile din centrul istoric al Sofiei, ulterior, pe acelea din centrul istoric al Timișoarei. Studiile asupra ceremoniilor de comemorare a războaielor și a funcționalizării reprezentărilor morții în beneficiul supraviețuitorilor („the functionalization of the representation of death”) probau interesul deosebit al lui Koselleck pentru descrierea și înțelegerea experiențelor istorice. Potrivit lui, „the history of European war memorials testifies to a common visual signature of

Heidelberg, 2006. Vezi și excelenta carte de convorbiri a lui Carsten Dutt cu Reinhart Koselleck intitulată *Erfahrene Geschichte. Zwei Gespraechе*, Universitaetsverlag Winter, Heidelberg, 2013.

³ Reinhart Koselleck, „Geschichte, Historie”, în Otto Brunner, Werner Konze, Reinhart Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 2, Klett-Kotta, Stuttgart, 2004, p. 593–717.

⁴ Victor Neumann, *Istoria ca teorie a istoriei. Reinhart Koselleck despre evoluția modernă a conceptului Geschichte*, studiu introductiv la ediția în română *Conceptul de istorie (Geschichte, Historie)*, Traducere de Victor Neumann și Patrick Lavrits. Studiu introductiv de Victor Neumann, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 7–23.

⁵ Scrisoare păstrată în arhiva destinatarului.

modernity. But it just as much attests to an optical transformation of experience...”⁶. Cât privește memoria profundă ce derivă din experiențele traversate în timpul regimului totalitar nazist și al războiului, acestea reprezentau pentru Koselleck „o lavă coagulată, înscrisă pe trup și care nu poate fi rescrisă de memoria publică”⁷.

Călătoriile lui în orașele Europei Centrale și de Est extinseseră acest tip de studii, una dintre intențiile mărturisite fiind de a scrie o istorie europeană comparativă a memorialelor. La Timișoara l-au interesat monumentele dedicate războaielor mondiale, precum și cele comemorând evenimentele din 1989, anul schimbărilor majore din Europa Centrală și de Est. Este de reținut că Timișoara a fost cel dintâi oraș din România care în 1989 s-a revoltat împotriva dictaturii lui Nicolae Ceaușescu, reprezentând opoziția timp de o săptămână până la izbucnirea demonstrațiilor din alte orașe românești și dispariția regimului comunist. Reinhart Koselleck solicitase o zi întreagă pentru a vizita cele mai importante monumente din Timișoara. Căutase, fotografiase, citise cu sufletul la gură inscripțiile, comentând continuu simbolistica lor. Recursul la inscripții făcea parte din metoda sa de lucru, fiind o referință utilă înțelegerii empirice. Alături de curiozitatea pentru memoriale și tragediile regăsite în simbolistica lor și în limbajele social-politice ce le însoțesc, impresionant a fost faptul că invocase aspirațiile sale privind integrarea celor două părți ale Europei. Și, ca urmare a dispariției Cortinei de Fier, importanța redefinirii identității Europei. Observase și înțelesese particularitățile Europei Centrale și de Sud-Est, așteptările populațiilor acestor regiuni privind ratașarea la circuitul de valori culturale și civilizaționale ale continentului.

Doctor Honoris Causa al Universității de Vest din Timișoara

Deplasarea lui Reinhart Koselleck la Timișoara a avut loc după ce Senatul universității locale a decis să i se acorde titlul de Doctor Honoris Causa. La 22 noiembrie 2004, Reinhart Koselleck îi scria rectorului de atunci al Universității din Timișoara: „Mă simt extrem de onorat că Senatul Universității Dvs. a hotărât în unanimitate a-mi acorda titlul de Doctor Honoris Causa. Acest fapt reprezintă o mare bucurie pentru mine, întrucât am speranța că relațiile dintre știința românească și cea germană vor fi și mai strânse pe viitor...”⁸. Când îmi scria, o făcea în chip firesc, dând să se înțeleagă faptul că o călătorie la Timișoara e binevenită pentru promovarea

⁶ Reinhart Koselleck, *War Memorials: Identity Formations of the Survivors*, în Idem, *The Practice of Conceptual History, Timing History, Spacing Concepts*, Translated by Todd Samuel Pressner and Others, Foreword by Hayden White, Stanford University Press, Stanford, California, 2002, p. 285–326, 324.

⁷ “Koselleck used a metaphor to describe the deep memory of his wartime experience. Experiences are *geronone lava*, coagulated lava, written on the body that cannot be re-written by public memory”. Cf. Stephan Ludwig Hoffmann, *Obituary. Reinhart Koselleck (1923–2006): The Conceptual Historian*, în *German History*, vol. 24, nr. 3, 2006, p. 475–478; p. 477.

⁸ Prin bunăvoința rectorului Ioan Mihai, scrisoarea s-a păstrat în arhiva Victor Neumann.

perspectivelor sale interdisciplinare în studiul istoriei. Într-o scrisoare datată 8 februarie 2005, preciza, alături de problemele organizatorice, tema conferinței sale:

*Dragă și stimată domnule Neumann,
Înainte de toate aș dori să vă mulțumesc pentru efortul pe care l-ați depus și îl depuneți. Am speranța că întâlnirea noastră festivă din luna mai va fi plăcută și datorită pregătirilor pe care le-ați întreprins până în prezent! După convorbirea noastră telefonică, vă pot înștiința că voi sosi la Timișoara marți, 24 mai 2005... Cel mai important aspect: depinde întru totul de competența și imaginația dvs. cum doriți să repartizați și să organizați activitățile din 24 mai după-amiază până în 27 mai, la prânz. Titlul contribuției mele este: „Structuri repetitive în limbă și în istorie”, unde voi dezvolta unele teze cu privire la semantică și la istorie și unde voi analiza relația lor reciprocă. În cazul în care el trebuie tradus în prealabil, vă voi trimite acest text peste două săptămâni. Dacă mai doriți să întreprindeți modificări, mai este destul timp de a cădea de acord asupra acestora. Cu cele mai bune gânduri și salutări,
Al dvs. Reinhart Koselleck⁹.*

Vizita la Timișoara a început în ziua de 24 mai și s-a încheiat în ziua de 28 mai 2005 (o zi mai târziu decât programarea inițială). Principalul moment al vizitei a fost decernarea, într-un cadru festiv, a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Timișoara. Cu acel prilej, Reinhart Koselleck a susținut conferința *Structuri repetitive în limbă și în istorie*¹⁰. Tema nu era nouă, prezentarea ei în context românesc era însă cu totul nouă. Pentru a evidenția legătura dintre inovația lingvistică și repetiția lingvistică, l-a citat pe savantul de origine română, Eugen Coșeriu¹¹, subliniind contribuția științifică excepțională a acestuia. Limba și istoria sunt interdependente, orice limbă putând fi modificată din punct de vedere istoric și orice istorie fiind condiționată și mijlocită de limbă. Totuși, prin aceasta Koselleck nu voia să spună că „limba și istoria se află într-un raport de unu la unu”, sau că „istoria este întemeiată doar prin intermediul limbii”¹². Cât despre istorie, în pofida repetițiilor ea este plină de surprize și de aceea mărturiile despre trecut trebuie continuu prelucrate. Limba descrie și articulează fie mai mult, fie mai puțin decât este realitatea, prin urmare Koselleck admite că există diferențe de nerezolvat între prestația lingvistică în sine și lumea istorică¹³.

⁹ Scrisoare păstrată în arhiva destinatarului.

¹⁰ Reinhart Koselleck, „Wiederholungsstrukturen in Sprache und Geschichte”, în *Laudatio und Vortrag. Anlässlich der Verleihung des Doctor Honoris Causa Titels an Herrn Professor Reinhart Koselleck*, Extrakt, Temeswar, Temeswar Universität Verlag, 27. mai 2005.

¹¹ Cei doi savanți s-au cunoscut, Coșeriu având și ocazia să-l viziteze pe Koselleck în casa acestuia de la Bielefeld, Luisenstrasse 36.

¹² Reinhart Koselleck, „Wiederholungsstrukturen in Sprache und Geschichte”, în *Laudatio und Vortrag. Anlässlich der Verleihung des Doctor Honoris Causa Titels an Herrn Professor Reinhart Koselleck*, Extrakt, Temeswar, Temeswar Universität Verlag, 27 mai 2005.

¹³ Idem, „Cuvânt de mulțumire adresat cu ocazia decernării titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Timișoara”.

Structurile repetitive ale istoriei sau despre seriile istorice

Tema conferinței îmi stârnise interesul în mod deosebit. Potrivit lui Koselleck, „conținutul antropologic al unei afirmații repetate, anume faptul că fiecare este muritor, putându-se desfășura atât lingvistic, cât și în realitate – cum, de ce, unde moare cineva – nu înseamnă că limba poate recupera decesul unic. De aceea, în comparație cu sintaxa, semantica se află mai curând sub constrângeri demonstrative sau într-o criză de credibilitate”¹⁴. Cât despre istorie, în pofida repetițiilor, ea este plină de surprize și de aceea mărturiile despre trecut trebuie continuu prelucrate. Limba descrie și articulează fie mai mult, fie mai puțin decât este realitatea, prin urmare Koselleck admitea că există diferențe de nerezolvat între prestația lingvistică în sine și realitatea istorică. Una dintre concluzii sublinia rostul înnoirii continue a actului gândirii și acțiunii.

Problema „întâmplărilor și conflictelor dispuse și conținute în actele repetitive” fusese formulată deja de istoricul român Alexandru D. Xenopol. Structurile repetitive descrise de Koselleck le-am comparat cu ipotezele lui Xenopol formulate în cartea *La theorie de l'histoire* (Paris, 1908), în care acesta susținea că „adevăratul element organizator al științei istorice este seria”¹⁵. Potrivit lui Xenopol, „orice serie de dezvoltare leagă o succesiune de fapte care pleacă de la un nucleu, urcă sau coboară, pentru a ajunge la un rezultat care dă numele seriei”¹⁶. În favoarea ipotezelor sale, Xenopol invoca seria terenurilor primitive, aceea a transformării reptilelor în păsări, seria epocii preistorice a epocii de piatră, dar și originea și evoluția libertăților engleze de la cucerirea normandă până la Constituția din anul 1688¹⁷. Întemeiat pe examinări și comparații între metodele de cercetare științifică, scopul studiului său era de a conferi istoriei statutul de știință. Observațiile lui Xenopol – parte dintre acestea au fost inspirate de reflecțiile lui Heinrich Rickert¹⁸ – evidențiază rolul cercetării și expunerii legăturilor cauzale care conferă istoriei caracterul de știință. Istoricul român fusese preocupat de „căutarea cauzei în faptele de repetiție”, ceea ce în accepțiunea sa trebuia să confere substanță științei. Atunci când Xenopol și-a formulat concluziile, a sesizat că cercetarea cauzelor nu reprezintă principalul scop al științelor de repetiție¹⁹.

Pe Koselleck l-a impresionat acest gen de studiu. Relatându-i-l, aveam să-i provoc o reală curiozitate, de data aceasta pentru istoriografia română, respectiv pentru ideile și interpretările lui Xenopol scrise și publicate în urmă cu un secol.

¹⁴ *Ibidem*, p. 18.

¹⁵ A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, Traducere din limba franceză de Olga Zaicik, Studiu introductiv de Al. Zub, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 110.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102.

¹⁷ *Ibidem*, p. 102–103.

¹⁸ Vezi Heinrich Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (Eine Einleitung in die historischen Wissenschaften), Freiburg i.Br./Leipzig, 1896.

¹⁹ A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, p. 107.

Atrăgătoare ipoteză a „seriilor de fenomene și de evenimente, întotdeauna unice și specifice”²⁰ l-a îndemnat pe Koselleck să-mi pună numeroase întrebări despre biografia și personalitatea lui Xenopol, despre izvoarele sale bibliografice. Imediat după revenirea la Bielefeld, Koselleck a împrumutat dintr-o bibliotecă din Germania amintita carte a lui Xenopol. Din scrisoarea ce mi-o trimisese în ziua de 24 septembrie 2005 reiese că o citise, recunoscând meritele autorului:

Între timp, am împrumutat cartea lui A.D. Xenopol „La theorie de l'histoire”..... Xenopol a fost un mijlocitor extrem de productiv între cultura germană și cea franceză, ceea ce se repetă și astăzi datorită aportului Dvs.

Vă transmit Dvs. și soției Dvs. toate cele bune și vă mulțumesc încă o dată.

Al Dvs. Reinhart Koselleck²¹.

Graduertenkolleg Temeswar și Begriffsgeschichte Rumâniens/ Școala Doctorală „Reinhart Koselleck” de la Timișoara și istoria conceptuală românească

Proiectul unei viitoare *Begriffsgeschichte* a Europei Centrale și de Est a debutat cu cercetarea conceptelor fundamentale și a limbajelor social-politice românești, obiectivul de lungă durată fiind regândirea metodelor de lucru și de scriere a istoriilor naționale și zonale. Influențat de faptul că examinarea parametrilor lingvistici în care a fost elaborată o istorie este esențială din perspectiva lui Koselleck, am schițat pașii unui prim demers: relectura izvoarelor fundamentale ale istoriei moderne românești și central-sud-est europene, cercetarea vocabularului social-politic al epocii și formularea de noi întrebări asupra trecutului²².

Proiectul privind dezvoltarea unei *Graduertenkolleg* (o școală doctorală internațională) la Timișoara și a unui Centru de Studii Avansate în Istorie a prins contur ca urmare a ecoului operei lui Koselleck, dar și ca urmare a discuțiilor și a imboldului primit de la istoric în cursul întâlnirilor noastre de la Sofia și Timișoara²³. O fericită interferare cu preocupările de istorie românească ale lui Armin Heinen de la Universitatea din Aachen a făcut posibilă demararea a două proiecte, ambele

²⁰ *Ibidem*, p. 5.

²¹ Scrisoare păstrată în arhiva destinatarului. Pentru alte comparații între ipotezele celor doi istorici vezi și Victor Neumann, *Istoria ca teorie a istoriei. Reinhart Koselleck despre evoluția modernă a conceptului Geschichte*, studiu introductiv la Reinhart Koselleck, *Conceptul de istorie*, traducere din limba germană de Victor Neumann și Patrick Lavrits, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2005.

²² Vezi studiile reunite în cartea Victor Neumann, *Conceptualizarea istoriei și limitele paradigmei naționale*, RAO, București, 2015.

²³ Preocupările mele privind istoria conceptuală datau dintr-o perioadă precedentă întâlnirilor cu Reinhart Koselleck și ele și-au găsit o primă valorificare în cartea dedicată evoluției câtorva concepte fundamentale românești, vezi Victor Neumann, *Neam, Popor sau Națiune? Despre identitățile politice europene*, Editura Curtea Veche, București, 2003; 2005.

beneficiind de suportul Fundației Volkswagen din Germania și al Consiliului Național al Cercetării Științifice din România. Devenite programe de sine stătătoare, ele funcționează începând din anul 2008, respectiv din anul 2011 și evoluează în sensul perspectivelor gândite inițial împreună cu Reinhart Koselleck. În anii 2008–2018, *Graduiertenkolleg Temeswar/Școala Doctorală Internațională de Istorie Conceptuală „Reinhart Koselleck” de la Timișoara* a pregătit studenți doctoranzi din România, Germania și Ungaria; a coordonat șase teze de doctorat, toate finalizate prin examinarea lor de profesori români, germani și maghiari; a publicat articole, studii și cărți; a editat o parte dintre tezele amintite. Cercetările în echipă au făcut posibile conferințele internaționale ale Școlii Doctorale „Reinhart Koselleck” și ale Centrului de Studii Avansate în Istorie din cadrul Universității de Vest din Timișoara, conferințe la care au luat parte istorici, sociologi, lingviști din Germania, Franța, SUA, Ungaria, Serbia, Croația, Bulgaria, România. Ele au avut loc în anii 2009, 2012, 2013, 2014 și 2015. Un interes aparte l-a avut pregătirea și publicarea de studii și volume de istorie a conceptelor și de istorie conceptuală cu teme românești, central și sud-est europene. Este vorba de volumele *Istoria României prin concepte*, Polirom, 2010, publicat în limba engleză sub titlul *Key Concepts of Romanian History*, CEU Press, Budapest, 2013 și *Modernity in Central and Southeastern Europe. Ideas, Concepts, Discourses*, RAO, București, 2018, coordonate și editate de Victor Neumann și Armin Heinen.

Biblioteca „Reinhart Koselleck” la Timișoara

În luna octombrie a anului 2013, o parte importantă a bibliotecii private a lui Reinhart Koselleck a ajuns la Timișoara. Ideea doamnei Felicitas Koselleck, soția savantului și a Katharinei Koselleck, fiica istoricului, de a mi se adresa pentru un posibil transfer al bibliotecii la Timișoara a primit un răspuns pozitiv din partea Universității de Vest. După pregătirile juridice, birocratice, financiare care au durat câteva luni și după construirea relațiilor interinstituționale germano-române, a avut loc transferul propriu-zis al bibliotecii. Au urmat câteva luni de selectare, ordonare, catalogare a cărților, muncă ce s-a desfășurat la Timișoara sub coordonarea mea și a asistentului meu, dr. Cristian Roiban și în care au fost implicați studenții în istorie.

În ziua de 10 februarie 2014, s-a deschis *Biblioteca „Reinhart Koselleck”* în cadrul *Centrului de Studii Avansate în Istorie*. Festivitatea a avut loc în prezența consulului Germaniei la Timișoara, domnul Rolf Mahrnun, a conducerii Universității de Vest din Timișoara, a profesorilor și cercetătorilor în domeniile științe umaniste și social-politice, a unui mare număr de studenți. Participarea Katharinei Koselleck la amintita festivitate a fost una emoționantă, Domnia Sa rememorând un fragment din biografia tatălui. Tototadă, și-a exprimat încântarea de a fi transferat pe mâini bune biblioteca tatălui, aceasta servind atât mediului universitar din Timișoara, cât

și acelora din întreaga Românie, în scopul extinderii studiilor de *Begriffsgeschichte*/istorie a conceptelor.

Biblioteca „Reinhard Koselleck” de la Timișoara cuprinde 5855 titluri. Interesul aparte pentru aceasta derivă din faptul că este vorba de o colecție de carte utilă studiilor în mai multe discipline, precum istorie, lingvistică, filozofie, politologie, arte, sociologie, psihologie, geografie, drept. Ea include ediții vechi și noi din istoriile Prusiei, Germaniei, Franței, Angliei, Italiei, Spaniei, SUA. De asemenea, cuprinde numeroase și esențiale instrumente de lucru, lexicoane, dicționare, periodice. Cea mai mare parte a cărților adunate în biblioteca privată a lui Koselleck sunt cărți în limbile germană, engleză, franceză, italiană și spaniolă. Cercetarea bibliotecii facilitează accesul la însemnările lui Koselleck, la identificarea unora dintre referințele bibliografice din opera sa, la aflarea unor informații privind preocupările profesionale și extraprofesionale ale savantului. Biblioteca nu numai că este valoroasă în sine, servind oricărui cercetător din domeniile științelor umaniste și social-politice, dar ea este utilă în primul rând celor ce se dedică studiilor interdisciplinare, respectiv istoriei conceptelor și istoriei conceptuale. Un asemenea instrument de lucru e o referință pentru cei ce vor dezvolta centrele de studii de *Begriffsgeschichte* dedicate României, Europei Centrale și de Europei de Est.

Multe dintre realizările de la Timișoara din ultimul deceniu poartă amprenta lui Koselleck – Școala doctorală, Centrul de studii istorice, conferințele, cărțile, revistele și, nu în ultimul rând, biblioteca. Întâlnirile pe care savantul mi le-a prilejuit, curiozitatea manifestată față de evoluția mediului universitar din România, discuțiile avute pe teme de istorie, antropologie și politică au fost de cel mai bun augur. Ele au inspirat și micul cerc local de specialiști, respectiv elaborarea tratatului de istoria Banatului²⁴. Ceea ce m-a impresionat și mai mult a fost deschiderea excepțională a istoricului german față de gândul și ipotezele de lucru ale celuilalt, față de profilul uman și intelectual al partenerilor săi de dialog. La fel, interesul real pentru locurile, oamenii, intelectualii și cărțile ce i-au rămas necunoscute și care – considera el – trebuie recuperate și reintegrate circuitului universal prin strădaniile celor mai devotați și autentici cercetători.

²⁴ Vezi Victor Neumann (Coordonator), *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*, ediția I, Editura Academiei Române, București, 2015, ediția a II-a, 2016. Ediția în limba engleză revăzută și adăugită a apărut sub titlul Victor Neumann (Editor) *The Banat of Timișoara. A European Melting Pot*, Scala Arts and Heritage Publishers, London, 2019.

DEMOCRATIZAREA ISTORIEI: DETERMINANȚI, CARACTERISTICI, LIMITE

Termenul din titlul acestui studiu poate să intrige. Deși cuvântul „democratizare” este frecvent folosit în limbajul comun și desemnează un proces istoric frecvent discutat sau chiar analizat de istorici, aplicarea sa la istoria înțeleasă ca disciplină ce se ocupă cu cunoașterea trecutului este mai puțin uzuală. Fără a aspira la recenzarea modurilor în care această combinație de termeni a fost folosită de istorici, voi prefera să enumăr câteva posibile înțelesuri ale termenului „democratizarea istoriei” și să le examinez implicațiile pentru demersul istoricilor și pentru interacțiunea lor cu societatea.

Principial, „democratizarea istoriei” are mai multe accepțiuni posibile:

- Democratizarea tematicii studiilor istorice, care include nu doar atenția sporită a istoricilor pentru problematica democrației de-a lungul timpului, ci și focalizarea interesului pe istoria oamenilor obișnuiți.
- Democratizarea/diversificarea formelor de susținere a studiilor istorice.
- Democratizarea/lărgirea accesului publicului la istorie.

Voi începe analiza cu **problema formelor de susținere a studiilor istorice**. Oricât le-ar plăcea istoricilor să afirme că ei studiază trecutul în mod independent, animați doar de aspirația cunoașterii și oricât de adevărate ar fi aceste afirmații în unele cazuri individuale, este un fapt recunoscut că geneza studiilor istorice este legată de nevoile de legitimare ale unor structuri de putere. Primele scrieri istorice au fost realizate la comanda unor monarhi sau înalți prelați, iar cronicarii și/sau istoricii acelor vremi și-au asumat, voluntar sau nu, glorificarea comanditarilor scrierilor lor. Relațiile dintre istorici și comanditari au fost deseori mai complicate decât ne imaginăm, exemplar fiind cazul lui Procopius din Caesareea, care a scris și un panegiric pentru Iustinian în *Despre edificii*, a scris și 7 cărți despre războaiele împăratului cu perșii, cu vandalii și cu goții, dar și nimicitoarea *Istorie secretă*¹.

¹ Scrierile lui Procopius beneficiază, cele mai multe, de bune ediții în limba română: Procopius din Caesareea, *De aedificiis*. Text, traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, București, 1939; idem, *Războiul cu goții*. Trad. H. Mihăescu, Editura Academiei, București, 1963; idem, *Istoria secretă*. Ediție

Diverșii monarhi, biserica, ocazional orașele și marii nobili, apoi statul-națiune și/sau regimurile dictatoriale cu vocație totalitară și-au asumat, rând pe rând, comanditarea scrierilor istorice, le-au recompensat în variate feluri și au persecutat sau redus la tăcere pe cei care se încăpățâneau să aducă în atenție variante neconforme ale relatărilor despre trecut². Mult timp disidențele istoriografice au fost minoritare, iar cei mai mulți dintre istorici au reușit să se convingă de justetea demersului lor pus în slujba puterii și/sau a națiunii³. Iar excesele istoriografiei aservite, spontan sau mercantil, au contribuit din plin la înveninarea relațiilor dintre națiuni și la geneza multor conflicte, inclusiv a celor două războaie mondiale. După al doilea război mondial, odată cu discreditarea naționalismului în unele dintre statele occidentale și cu maturizarea regimurilor democratice, care au început să-și asume neutralitatea ideologică, a început un proces gradual de dezangajare a statului și de diversificare a instanțelor de susținere a producției istoriografice. Acest proces s-a adâncit în timp și s-a extins în tot mai multe state, inclusiv în Europa centrală și răsăriteană desprinsă din chingile comunismului după 1989. Modelul care predomină în lume la începutul secolului al XXI-lea este acela al unei largi libertăți academice⁴ și al coexistenței unei multitudini de surse de finanțare a cercetării propriu-zise, ca și a publicării rezultatelor; reversul medaliei este diminuarea ponderii posturilor stabile în instituții academice⁵, declinul relativ al interesului publicului pentru cunoașterea istorică specializată⁶ și dificultatea tot mai mare pe care o întâmpină istoricii în diseminarea rezultatelor cercetărilor lor în contextul unei „abundențe comunicaționale” care acoperă totul⁷.

Lărgirea accesului la istorie nu înseamnă doar că mult mai mulți oameni pot citi direct din fața calculatorului lucrări cu subiect istoric, fie ele lucrări analitice, fie izvoare istorice. Ea înseamnă și faptul că un număr crescând de oameni, cu diverse niveluri de pregătire și ocupații cotidiene, ajung să scrie lucrări de istorie și produc

critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Editura Academiei, București, 1972. Referitor la Procopius, a se vedea și Anthony Kaldellis, *Procopius of Caesarea: Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004.

² Așa cum se întâmplă deseori în istorie, cea mai sugestivă relatare despre poziția ingrată a istoricului în relație cu o comandă autoritară este cuprinsă într-o scriere ficțională, realizată în acest caz de un scriitor dizident din Republica Democrată Germană: Stefan Heym, *Relatare despre regele David*, Editura Univers, București, 1978.

³ Stefan Berger, Chris Lorenz (eds.), *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, Palgrave Macmillan, Houndmills & New York, 2010.

⁴ Liviu Andreescu, *Libertatea academică. Între teorie și politicile universitare*, Institutul European, Iași, 2010.

⁵ Bogdan Murgescu, „Instituții și cariere la începutul secolului XXI”, *Revista istorică* (serie nouă), XVII, 2006, nr. 1-4, p. 11-15.

⁶ Magne Angvik, Bodo von Borries (eds.), *Youth and History: A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes Among Adolescents*, 2 vol., Edition Körber-Stiftung, Hamburg, 1997.

⁷ John Keane, *On Communicative Abundance*, Centre for the Study of Democracy, 1999 (accesibil online la http://www.johnkeane.net/wp-content/uploads/1999/01/on_communicative_abundance.pdf (accesat la 20.08.2018)).

forme de expunere a imaginii lor despre trecut. Alexander Freund, profesor la Universitatea din Winnipeg (Canada), consemna următoarele cu privire la proliferarea istoriei orale:

Istoria orală contribuie la democratizarea istoriei în cel puțin două feluri.

Mai întâi, istoria orală ajută la documentarea unei largi palete de experiențe, memorii și povestiri. Aceasta ne ajută să facem istoria mai inclusivă, fie că este istoria predată în școli, difuzată în media, vândută în librării sau consumată online.

În al doilea rând, istoria orală permite oricui să participe la facerea istoriei. Prin ateliere, tutoriale online și alte resurse de învățare, noi furnizăm abilități care permit unui mare număr de oameni să participe la crearea istoriei⁸.

În ultimele decenii, publicul producțiilor culturale pe teme istorice a crescut, are acces la o diversitate mai mare de posibile lucrări și alege pe cele mai accesibile. Părerile istoricilor cu privire la acest trend sunt împărțite. În timp ce unii salută proliferarea formelor de „public history” și diversificarea preocupărilor și abordărilor aduse de autorii din afara lumii strict academice, alții avertizează că cea mai mare parte a produselor acestui tip de scriere a istoriei se plasează pe linia minimei rezistențe analitice, alimentează nostalgii conservatoare și sunt incapabile să abordeze critic diversitatea și sursele de conflict din trecut și prezent⁹. La începutul anului 2012 William Cronon consemna următoarele în mesajul său în calitate de președinte al American Historical Association:

Pe de o parte, noile biblioteci digitale reprezintă o imensă democratizare a cunoașterii, deoarece orice student din orice liceu sau colegiu comunitar poate acum accesa online tot atât de multe cărți câte erau privilegiați în a avea la îndemână în campus studenții și profesorii universităților celor mai elitiste. Cineva poate acum cerceta și citi cărți care acum un deceniu nu erau cu adevărat accesibile nici măcar la instituțiile care erau îndeajuns de norocoase să le posedă, și nici o instituție nu le avea pe toate.

Pe de altă parte însă, sunt multe lucruri îngrijorătoare în acest tablou. Tradiții legale și intelectuale îndelungate de uz echitabil și acces în domeniul public care au fost absolut esențiale pentru lumea savantă au fost erodate în feluri pe care puțini le-au anticipat. Chiar și deprinderea istoricilor de a cita din izvoarele primare este periclitată acum mai mult ca oricând în trecut, cu posibilitatea ca părți semnificative ale documentației istorice să fie esențialmente privatizate, chiar atunci când accesul liber pare să triumfe¹⁰.

⁸ Alexander Freund, *Democratizing History: The Role of Oral History*, text postat online la 01.05.2016 pe adresa <http://www.oralhistorycentre.ca/democratizing-history-role-oral-history>.

⁹ Peter Claus, John Marriott, *History. An introduction to theory, method and practice*, Routledge, London & New York, 2012, p. 229–230.

¹⁰ William Cronon, *From the President. The Public Practice of History In and For a Digital Age*, accesibil online la <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/january-2012/the-public-practice-of-history-in-and-for-a-digital-age> (accesat 29.08.2018).

La rândul său, Serge Noiret deplângea în 2011 faptul că istoricii profesioniști se implică prea puțin în dezvoltarea *istoriei digitale*, evidențiind totodată și potențialul uriaș al acesteia, și inițiativele care concretizau acest potențial în planul producerii și difuzării cunoașterii istorice¹¹. Îndemnul este clar: istoricii trebuie să intre în arenă și să contextualizeze critic izvoarele și diversele surse de pe net, conferindu-le sens prin integrarea în narațiuni istorice.

Democratizarea tematicii studiilor istorice a marcat progrese semnificative în secolul XX. Aici putem consemna și o intuiție timpurie a lui Nicolae Iorga, care propunea în 1921 o istorie „prin cei mici”¹², dar nu a făcut din aceasta mai mult decât o abordare ocazională, eclipsată de formele mai tradiționale de scriere a istoriei. Istoria evenimentială, axată pe acțiunile politice la vârf și pe istoria conflictelor militare, a generat reacții contestatate atât din partea „școlii de la Annales”, cât și din partea adeptilor altor curente istoriografice preocupate de structurile profunde și/sau de viața cotidiană a oamenilor obișnuiți. Publicată într-o primă ediție în 1949, *Mediterrana...* lui Fernand Braudel a reprezentat o lucrare-fanion a noului tip de abordare a istoriei¹³, în timp ce pe linie marxistă perspectiva istoriei văzute „de jos” a fost ilustrată de monografia dedicată de Albert Soboul așa numiților „sansculottes” parizieni în timpul Revoluției Franceze¹⁴. Începând din anii 1960 putem vorbi de un curent coerent de „history from below”, dezvoltat ca reacție față de interesul pentru structuri și pentru cantitativ al istoriei sociale tradiționale și definit prin atenția acordată indivizilor și grupurilor subalterne și prin evidențierea capacității acestora de acțiune în plan social. Afirmat mai întâi în Marea Britanie și apoi în Statele Unite, acest curent s-a extins apoi și în alte țări occidentale¹⁵. Totodată, colecția *La vie quotidienne de...* publicată de editura Hachette încă din 1946 și-a accelerat ritmul aparițiilor¹⁶, iar studiile de istoria vieții cotidiene și-au câștigat

¹¹ Serge Noiret, „La Digital History: Histoire et mémoire à la portée de tous”, *Ricerche Storiche*, 41, 2011, nr. 1, p. 111–148, accesibil online la http://eui.academia.edu/SergeNoiret/Papers/1084980/La_Digital_History_histoire_et_memoire_a_la_portee_de_tous (accesat 29.08.2018).

¹² Nicolae Iorga, „Istoria țerii prin cei mici”, *Revista istorică*, VII, nr. 1–3/1921.

¹³ Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, 6 vol., Meridiane, București, 1985–1986.

¹⁴ Albert Soboul, *Les Sans-Culottes parisiens en l'An II. Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire, 2 juin 1793 – 9 thermidor an II*, Flammarion, Paris, 1958.

¹⁵ Câteva titluri reprezentative ar fi: Edward Palmer Thompson, *The Making of the English Working Class*, Victor Gollancz, London, 1963; George Rudé, *The Crowd in History*, Wiley & Sons, New York, 1964; Howard Zinn, *A People's History of the United States: 1492–present*, Harper & Row, New York, 1980; Alf Lüdtke, *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*, Ergebnisse Verlag, Hamburg, 1993; Wayne te Brake, *Shaping History: Ordinary People in European Politics, 1500–1700*, University of California Press, Berkeley, 1998.

¹⁶ 18 volume în primii 15 ani, apoi 33 volume în anii 1960, 62 volume în anii 1970 ș.a.m.d. – vezi lista accesibilă la https://www.decitre.fr/collection/la%20vie%20quotidienne?dir=asc&order=dctr_publication_date&p=6 (accesat 30.11.2020).

dreptul de cetate și în lumea academică¹⁷. În același *trend* trebuie să înscriem și afirmarea micro-istoriei, ilustrată exemplar de cartea lui Carlo Ginzburg despre morarul Menocchio¹⁸, proliferarea ego-istoriilor¹⁹, înmulțirea studiilor dedicate grupurilor și persoanelor neglijate anterior, minoritare sau marginale social²⁰, și mai ales impunerea în istoriografie a studiilor de gen influențate de agenda feministă²¹.

În acest context de diversificare a tematicii studiilor istorice se înscriu și preocupările pentru istoria democrației. Este adevărat că istoricii au fost mult mai frecvent interesați de istoria felului în care diverse forțe politice au folosit mecanismele democratice, decât de evoluția pe termen lung a sistemelor democratice și/sau de felul în care diverse forme de democrație politică au pătruns și în alte componente ale societății. Aceasta explică și ecurile limitate printre istorici ale sintezei istorice realizate de politologul australian John Keane²². În lucrarea sa de mari dimensiuni, Keane consideră că în istoria democrației se pot distinge 3 forme distincte: democrația directă, democrația reprezentativă și democrația monitorială (în care cetățenii supraveghează activ puterea). Din perspectiva lui Keane, după cel de-al doilea război mondial lumea a cunoscut, pe de o parte, o expansiune remarcabilă a sistemelor de democrație reprezentativă și, pe de altă parte, apariția și impunerea unor mecanisme monitoriale care conferă putere cetățenilor în raport cu reprezentanții lor democratici. În consecință, democrația reprezentativă se împletește cu mecanismele emergente ale democrației monitoriale și viitorul va arăta cum va evolua echilibrul dinamic între aceste două forme de democrație. Analiza lui John Keane nu ocolește evoluțiile contradictorii și amenințările la adresa democrației. Ea ne atrage totodată atenția asupra faptului că democrația nu este doar o etichetă de sistem politic; ea este o parte constitutivă din capacitatea oamenilor de a face alegeri cu privire la existența lor, fiind, prin urmare, convergentă cu conceptul de *empowerment* și cu ideea capabilităților promovată de Amartya Sen²³. În această privință, istoricii sunt încă departe de momentul în care vor produce o istorie comprehensivă a extensiei domeniilor existențiale²⁴ în care oamenii pot lua decizii conștiente, informate și eficiente.

¹⁷ Jürgen Kuczynski, *Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes*, 6 vol., Akademie-Verlag, Berlin, 1980–1985.

¹⁸ Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii: universul unui morar din secolul al XVI-lea*, Nemira, București, 1997.

¹⁹ Pierre Nora (dir.), *Essais d'ego-histoire*, Paris, Gallimard, 1987; Jeremy D. Popkin, *History, Historians, and Autobiography*, University of Chicago Press, Chicago, 2005.

²⁰ Bronisław Geremek, *Les Marginaux parisiens aux xive et xve siècles*, Paris, Flammarion, 1976; A. L. Beier, *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England, 1560–1640*, Methuen, London, 1985.

²¹ Sheila Rowbotham, *Hidden from History: 300 Years of Women's Oppression and the Fight Against It*, Pluto Press, London, 1973; Joan W. Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1988; Maria Bucur, *The Century of Women. How Women have Transformed the World since 1900*, Rowman&Littlefield, Lanham-Boulder-New York-London, 2018.

²² John Keane, *The Life and Death of Democracy*, Simon & Schuster, London, 2009.

²³ Amartya Sen, *Dezvoltarea ca libertate*, Editura Economică, București, 2004.

²⁴ Doar câteva exemple, dintre mult mai multe posibile: decizii cu privire la alegerea partenerului/parteneriei de viață, decizii cu privire la alegerea profesiei, decizii cu privire la educația proprie și cea a persoanelor dependente, decizii cu privire la locuință și în general cu privire la alegerea locului unde să trăiască, decizii cu privire la divertisment și petrecerea timpului liber, decizii cu privire la funcționarea comunității locale etc.

Opțiunile tematice și/sau interpretative reflectă concepțiile despre lume ale istoricilor și determină totodată felul în care aceștia contribuie la dezbaterile societății contemporane. Dincolo de bine-cunoscuta butadă a lui Benedetto Croce, potrivit căruia orice istorie este istorie contemporană, influențată de preocupările prezentului, teoreticienii istoriei și exegeții dimensiunii etice a activității profesionale a istoricilor sunt de acord că, recunoscând imposibilitatea atingerii unei obiectivități depline, este important ca diversele forme de subiectivitate să fie cunoscute, recunoscute și limitate sistematic în ceea ce privește impactul lor asupra reconstituirii și prezentării trecutului istoric²⁵.

În cele ce urmează voi încerca să ilustrez relația complexă dintre opțiunile tematice și/sau interpretative ale istoricilor și procesul de democratizare a istoriei printr-un studiu de caz axat pe o problemă ce s-a bucurat de multă atenție în anul aniversar 2018²⁶, și anume **identificarea actorului istoric principal în procesul Marii Uniri din 1918**.

În această privință s-au conturat 3 poziții principale. De fapt, două poziții principale și o a treia, care a fost mai puțin prezentă discursiv, dar nu poate fi complet eliminată din discuție.

Prima poziție are în centrul său **acțiunea politico-militară a statului român** (a Vechiului Regat). Potrivit acestei scheme interpretative, esențiale au fost decizia corectă a primului-ministru Ion I. C. Brătianu de a angaja România în război de partea Antantei, alianța care finalmente a ieșit biruitoare, precum și contribuția militară a României la victoria asupra Puterilor Centrale. În unele variante discursive, accente pozitive sunt puse mai mult pe jertfele Armatei decât pe rolul efectiv al acesteia în război, pe opțiunea regelui Ferdinand de a pune interesul național al României deasupra apartenenței sale la familia Hohenzollern, sau pe abnegația reginei Maria în susținerea efortului de război și în persuadarea Aliaților să favorizeze România la conferința de la Paris.

A doua poziție pune în centrul său **voința românilor din provinciile stăpânite anterior de Rusia și de Austro-Ungaria de a se uni cu România**, voință exprimată sintetic prin actele de unire adoptate de Sfatul Țării pentru Basarabia, de Congresul General al Bucovinei și de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. În această viziune, eroii decisivi ai Marii Uniri din 1918 au fost milioanele de români, care „și-au luat soarta în mâini și au decis să trăiască în România”²⁷, iar accentul cade

²⁵ A se vedea de exemplu Herman Paul, *Key Issues in Historical Theory*, Routledge, Abingdon & New York, 2015, p. 142–153.

²⁶ Ideile principale ale acestui studiu de caz au fost formulate în cadrul unui studiu publicat în primăvara anului 2018 – Bogdan Murgescu, „Istoricii și Marea Unire din 1918. Complexitate, valori, sens”, *Studii și articole de istorie*, LXXXV, 2018, p. 7–17.

²⁷ Ioan-Aurel Pop, „Unirea de la 1918 este cel mai înalt act de voință națională înfăptuit vreodată de români!”, *Romanian Global News*, 1 decembrie 2016. Accesibil online la http://www.rgnpress.ro/rgn_16/categorii/analize-interviuri/23593-ioan-aurelpopunirea-de-la-1918-este-cel-mai-inalt-act-de-voin-naional-inftuit-vreodat-deromani.html (accesat 28.11.2018).

pe deciziile de la Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia, precum și pe rolul unor oameni politici precum Pantelimon Halippa, Iancu Flondor, Alexandru Vaida-Voevod, Iuliu Maniu sau Vasile Goldiș. În schemele narrative asociate acestei poziții se remarcă pozitiv capacitatea românilor de a depăși divergențele acumulate în timp pentru a acționa împreună pentru binele comun al națiunii, cu exemple în alăturarea unor deputați țărăniști la propunerea de unire a Blocului Moldovenesc din Sfatul Țării de la Chișinău, pe conlucrarea social-democraților cu Partidul Național Român în cadrul Consiliului Național Român Central care a coordonat mișcarea de unire din Transilvania și Banat, sau pe cea a ierarhilor bisericilor ortodoxă și unită în pregătirea și desfășurarea adunării de la Alba-Iulia, precum și calitatea programatică a actelor de unire, care aveau potențialul de a asigura progresul economic, politic și social al României Mari.

Mai puțin prezentă în narațiunile publice, dar nu într-o absență totală, este și o a treia poziție, pe care am putea-o califica drept realist-cinică. Potrivit acesteia, rolul decisiv în constituirea României Mari a aparținut **marilor puteri învingătoare în război**, care au considerat că pentru interesele lor, în condițiile destrămării marilor imperii și ale conturării unui pericol bolșevic, este preferabil ca Basarabia, Bucovina și Transilvania (precum și două treimi din Banat) să revină României. Uneori, accente speciale sunt puse pe rolul unor prieteni străini ai României, cum ar fi britanicul Robert William Seton-Watson sau francezul Emmanuel de Martonne.

În mod evident, niciuna dintre cele trei poziții schițate mai sus nu reflectă în întregime complexitatea procesului istoric al Marii Uniri de la 1918 și al constituirii României Mari. Aceasta nu înseamnă că adevărul este exact la mijloc. Înseamnă însă că orice prezentare onestă a Marii Uniri trebuie să ia în considerare elementele care au fost amintite mai sus și să le includă atât în analiză, cât și în prezentarea publică.

Pe de altă parte, istoricii trebuie să fie conștienți de implicațiile opțiunilor lor tematice și discursive asupra dezbaterilor din societatea de azi. Sunt multiple feluri în care se poate face conexiunea și este bine să nu fim naivi în legătură cu aceasta, cu atât mai mult cu cât de cele mai multe ori istoricul nu poate controla canalele prin care ideile sale sunt difuzate în cadrul unor grupuri sociale mai largi decât audiența unei prelegeri sau cititorii unui articol.

Iată de exemplu unele dintre deosebirile esențiale între cele două poziții principale schițate mai sus. Potrivit primei poziții, în 1918 românii din Basarabia, Bucovina și Transilvania, fiind români și amenințați de foștii stăpâni sau de naționalismele rivale din regiune, nu aveau de fapt de ales și trebuiau să se alăture Regatului României, ca niște copii care revin ascultători sub autoritatea părinților. În epocă, ideea a fost exprimată delicat, dar clar, de primul-ministru conservator Alexandru Marghiloman, care a evidențiat în discursul său din deschiderea ședinței Sfatului Țării de la Chișinău că se discută „problema mare și sfântă a reintrării Basarabiei în sânul Patriei Mame” și evoca faptul că „în vremurile tulbure pentru Republica Moldovenească, când tânărul stat s-a adresat României după ajutor, dânsa ca o mamă iubitoare, care a auzit glasul cunoscut al fiului său, n-a stat la îndoială de

a-i sări în ajutor”²⁸. Acest tip de discurs, pe care l-aș cataloga ca discurs paternalist autoritar, era menit să minimalizeze rolul actului de voință al românilor din provinciile care se uneau cu România²⁹ și să legitimizeze conservarea primatului și a privilegiilor vechilor elite regătene. În schimb, mulți dintre fruntașii mișcării naționale a românilor din 1918 au pus accentul pe faptul că unirea era parte a unui proces de reîntemeiere democratică a statului. Astfel, basarabeanul Pantelimon Halippa sublinia în noiembrie 1918:

Agenții statului vor trebui să fie deprinși cu gândul, că țărănimea nu-i numai un element ce trebuie condus, ci și un element care are dreptul de a fi servit de organele statului.

Numai așa vom ajunge un stat puternic și numai așa vom căpăta și acea unitate sufletească, care astăzi ne lipsește³⁰.

La rândul său, Iuliu Maniu exprima la Alba-Iulia aceeași idee că România Mare trebuia să fie o societate mai bună și mai dreaptă decât fuseseră alcătuirile politice sub care românii trăiseră anterior aceluși moment:

„Nu voim, ca din asupriți, ce-am fost, să devenim asupritori [...].

Vă rugăm să primiți unanim proiectul nostru de rezoluții. Acest proiect arată cărarea pe care mergând înainte, ne vom putea atinge idealul și să punem temelia unei Românie Mari și unite, care în veci are să fie, ca în ea să se înfăptuiască spiritul desăvârșitei democrații și dreptatea socială”³¹.

Ideile de reînnoire radicală erau exprimate cu putere și în Vechiul Regat, fiind afirmate în spațiul public mai ales, dar nu numai, de către Partidul Țărănesc. De altfel, radicalismul țărăniștilor, care și-au asumat rolul de a pune capăt „stăpânirii despotice și gospodăririi ruinătoare a partidelor României vechi”³², evidențiază

²⁸ *Cartea de aur a Centenarului Marii Uniri*. Volum aniversar editat de Bogdan Bucur, RAO, București, 2017, p. 102.

²⁹ Nu s-a observat până acum, dar ni se pare interesant faptul că, dincolo de telegramele empatice trimise post-factum (*Cartea de aur...*, p. 336–337), în jurnalul reginei Maria prima mențione despre decizia de unire a românilor de la Alba-Iulia apare vag și oarecum indirect abia în ziua de 6 decembrie 1918, într-un context dominat de multe alte preocupări care erau probabil mai importante din punctul de vedere al autoarei (Maria, regina României, *Jurnal de război 1918*. Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită, prefață și scurtă cronologie de Lucian Boia, Humanitas, București, 2015, p. 435). A se vedea și comentariile Cătălinei Mihalache la surpriza reginei Maria cu privire la faptul că în 1923 la Brașov se serba Unirea în ziua de 1 decembrie (Cătălina Mihalache, *Didactica apartenenței. Istorii de uz școlar în România secolului XX*, Institutul European, Iași, 2012, p. 181).

³⁰ *Cartea de aur...*, p. 248.

³¹ *1918 la Români. Vol. X. Documentele Unirii: Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 290–292. Republicat în Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte*, Corint, București, 2001, p. 284.

Accesibilă online la <http://www.cimec.ro/Istorie/Istoria-romaniei-in-texte.pdf> (accesat 28.11.2017).

³² *Declarația de principii a Partidului Țărănesc, „Țara nouă”* din 13 octombrie 1919, *apud Doctrina țărănistă în România. Antologie de texte*. Editura Noua Alternativă, București, 1994, p. 87.

pregnant dihotomia dintre viziunile paternalist autoritare, axate pe conservarea în România de după unire a pozițiilor dominante ale vechilor elite regățene și opțiunile pentru reîntemeierea (mai) democratică a statului.

Orice analiză onestă a epocii evidențiază faptul că în anul crucial 1918, ca și în perioada imediat următoare în care Unirea a fost desăvârșită politico-instituțional, societatea românească nu era caracterizată de unanimismul conformist transmis de manualele de istorie, ci de o diversitate considerabilă a atitudinilor și opțiunilor. Constatarea acestei diversități nu răspunde la întrebarea cu privire la identificarea actorului istoric principal în procesul Marii Uniri din 1918. Teoretic, este perfect posibil ca desfășurarea efectivă a procesului unirii să fi avut alți determinanți decât opiniile celor care au participat la acest proces. Totuși, credem că istoricul nu trebuie să ocolească întrebarea „Ce doreau oamenii care au făcut Marea Unire? Cum voiau ei să fie România unită?”. Din păcate, nu avem nici un sondaj de opinie făcut în acea vreme. Și atunci, cum restabilim ierarhia opțiunilor? Cum știm care idei se bucurau de o aderență mai mare, și care contau mai puțin?

În lipsa unui sondaj reprezentativ sociologic, avem totuși un *proxy* încă și mai bun – primele alegeri generale din România de după Marea Unire. Aceste alegeri s-au desfășurat pe baza votului universal masculin (au avut dreptul de a vota cetățenii români de sex masculin în vârstă de peste 21 de ani pentru Adunarea Deputaților și în vârstă de peste 40 de ani pentru Senat), reunind deci mai mulți votanți decât alegerile anterioare și au fost rezonabil de libere, „cele mai puțin distorsionate dintre alegerile parlamentare interbelice”³³, rezultatele reflectând destul de fidel opțiunile electoratului. O analiză pe care am coordonat-o și care cuprinde studii de caz pentru 31 de județe din toate provinciile istorice care au format România Mare³⁴, consemnează pe de o parte diversitatea opțiunilor la nivel local și/sau regional, dar și faptul că per total, la nivel național „românii au optat în majoritate pentru schimbare și pentru structurarea democratică a României întregite”³⁵. Concret, partidele ce doreau o altfel de Românie, reîntemeiată democratic și aliniată la modelul occidental, au câștigat circa două treimi din mandate, iar forțele politice care sperau într-o reproducere a structurilor de putere ale Vechiului Regat (opțiune pe care am botezat-o „Vechiul Regat 2.0”) au fost respinse de majoritatea alegătorilor. Altfel spus, atunci când au avut posibilitatea să se exprime, majoritatea cetățenilor României de după Marea Unire și-au exprimat opțiunea pentru democratizarea societății. Istoricii pot alege să celebreze acest fapt, sau dimpotrivă să-l oculteze și eventual să glorifice pe cei care au blocat cursul spre

³³ Victoria F. Brown, „The Movement for Reform in Rumania after World War I: The Parliamentary Bloc Government of 1919–1920”, *Slavic Review*, nr. 38, 3/1979, p. 460.

³⁴ Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora (coord.), *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii”*, Polirom, Iași, 2019.

³⁵ *Ibidem*, p. 390.

democratizare al societății române din acea vreme. Această opțiune nu este însă complet inocentă, nici în raport cu trecutul istoric, nici în raport cu dezbaterile contemporane.

Conștientizarea mizelor opțiunilor istoriografice este importantă, dar ea trebuie adusă în concordanță cu principiul primordial al meseriei de istoric: căutarea sistematică, metodică, bazată pe gândire critică și conștientizarea limitelor demersului propriu, a adevărului despre trecutul istoric. După cum o arată însă studiul de caz expus mai sus, de multe ori democratizarea istoriei este convergentă cu căutarea adevărului și cu profesionalismul în exercitarea demersului istoricului.

LISTA AUTORILOR

Valentin BURLACU

Profesor, Universitatea de Stat, Chișinău, Republica Moldova
burlacu.valentin59@yahoo.com

Gheorghe COJOCARU

Profesor, Universitatea de Stat, Chișinău, Republica Moldova
gh.cojocaru.e@gmail.com

Dan DANA

Cercetător, CNRS/HiSoMA (Histoire et Sources des Mondes Antiques) (Lyon)
dan.dana@mom.fr

Marian-Ionuț HARIUC

Cercetător științific dr., Institutul de Istorie „A, D, Xenopol”, Iași
m.hariuc89@yahoo.com

Bogdan C. IACOB

Cercetător științific III, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, Academia Română
cristianiacob.bogdan@gmail.com

Carol IANCU

Profesor, Université „Paul Valéry” de Montpellier (Franța)
carol.iancu@univ-montp3.fr

Ionuț-Mircea MARCU

Doctorand la Universitatea din București & EHESS Paris
ionut.mircea.marcu@drd.unibuc.ro

Bogdan MURGESCU

Profesor, Facultatea de Istorie, Universitatea din București & președinte de onoare,
Societatea de Științe Istorice din România
bogdan.murgescu@istorie.unibuc.ro

Victor NEUMANN

Profesor, Universitatea de Vest, Timișoara
victorneumann@hotmail.com

Toader NICOARĂ

Profesor, Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
nicoaratoader@yahoo.fr

Alexandru-Florin PLATON

Profesor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
aplanton@uaic.ro

Laurențiu VLAD

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București
laurentiu.vlad@unibuc.ro

Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyright-ului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

tipografia.unibuc@unibuc.ro

Bd. Iuliu Maniu 1-3, Complex LEU
tel: 0799 210 566

Tiparul s-a executat la Tipografia
Editurii Universității din București – Bucharest University Press (EUB – BUP)
